

მისილ ჯავთარაქე

იბნიჩბრეზი

(ემიგრანტის მოგონებები)

**PETRE-VANO
KHVEDELIDZE'S
LIBRARY**

თბილისი
2001

გამოცემა არაკომერციულია
-- ©ავტორის და გამომცემლების უფლებები დაცულია

ბამომცემლებისათვის

გამოცემის მომზადებისას დიდი დახმარება გაგვიწიეს ნინო ბაქრაძემ, დავით ჩუბინიშვილმა, გიორგი ქავთარაძემ და გურამ ქუთელიამ.

მხედველობის გაუარესების გამო ავტორს არ მიეცა ხელნაწერის დახვეწისა და საბოლოო კორექტირების შესაძლებლობა. ეს მეტად ფაქიზი და პასუხსაგები შრომა გასწია ბატონმა ნოდარ ებრალიძემ.

წინათქმა მოამზადა ბატონმა რევაზ თვარაძემ. იგი გაუცნო როგორც წარმოდგენილ ტექსტს, ასევე მისიელ ქავთარაძის მიერ სხვადასხვა დროს დაწერილ და გამოქვეყნებულ მასალებს.

გულწრფელი მადლობა ყველას, ვინც მონაწილეობა მიიღო მოგონებათა ამ წიგნის გამოცემის საქმეში.

ნანა ქავთარაძე
მერაბ ელიაშვილი

წინათქმა

ამ წიგნის ავტორს, ბატონ მიხეილ ქავთარაძეს, ოთხმოცდათხუთმეტი წელი უსრულდება. 1927 წელს ემიგრანტად ქცეული სამშობლოში აღარ ჩამობრუნებულა, დღესაც უცხოეთში ცხოვრობს, პარიზის მახლობლად.

ღმერთმა დიდხანს ამყოფოს ამა ქვეყნად, სიკეთე ნუ მოუშალოს!

ფორმალური ვალის მოსახდელად არ ვამბობ ამას. ასეთ რამეს ვერც ვაკადრებდი მოღვაწეს და მამულიშვილს, გარდასულ დღეთა მიუყვრდობელ მემატინანეს, ჩინებულ მთხრობელს, როგორც ქართველ რაინდს და ევროპელ ჯენტლმენს შეშვენის – საკუთარ ემოციათა დაოკების იშვიათი უნარის მქონეს.

თითქოს მეტი არც არეფერია წინასწარ სათქმელი – ეს მშვენიერი წიგნი თვითონვე მეტყველებს თავისთავზე, ყოველგვარ ინფორმაციას თვითონვე აწვდის მკითხველს და, ამდენად, არავითარ შესავალს არ საჭიროებს. იმას თუ დავსძენ, რომ ბატონი მიხეილის მემუარები ალბათ ათასობით მკითხველსაც განაცდევინებს იმ სიამოვნებასა და სიხარულს, რაც მემომგვარა.

თუმცა უკანასკნელ ფრაზასთან დაკავშირებით ერთი საფიქრალი აღეძვრის კაცს.

ქართველებს მაინცდანიანიც არც წინათ გვაკლდა, მაგრამ მეოცე საუკუნეში განსაკუთრებით გაგვიძლავრდაერთი პათოლოგიური მიდრეკილება: ის ვისი გემოვნება, შეხედულება, თვალსაზრისი, მრწამსი ჩვენსას არ თანხვდება, დაუძინებელ მტრად გვესახება ხოლმე.

არ მინდა ვიფიქრო, რომ ამ წიგნის მკითხველთაგან მრავლედ იქნებიან ამდაგვარნი, მაგრამ ზოგნი ალბათ მსგავსი ზნისანიც გამოჩნდებიან. და, აი, ეცნობა ასეთი ზნის მკითხველი წიგნს და აღმოაჩენს, რომ მისი ავტორი, სხვა ქართველებთან ერთად, მეორე მსოფლიო ომის წლებში გერმანული არმიის იმ ნაწილებში ირიცხებოდა, რომლებიც კავკასიის მისადგომებთან იბრძოდნენ და დღე-ღღეზე საქართველოში უნდა შემოსულიყვნენ.

აქ ერთ რასმე მივაპყროთ ყურადღება: მე ვთქვი – “მეორე მსოფლიო ომი” და არა “სამამულო ომი”. ამით წინასწარ მიგანიშნეთ, რომ ბატონ მიხეილ ქავთარაძეს და მე მსგავსი შეხედულება გვაქვს ამ საკითხზე: ისევე როგორც იბდროინდელი ქართული ინტელიგენციის უდიდესი ნაწილი, ჩემი ოჯახიც, სახლუელიც, ჩემი სამეგობროც, გარემოცვაც, და მეც ჩემდათავად, იმ აზრის ვიყავით, რომ გერმანელთა შემოსვლა საბჭოური ჯოჯოხეთისაგან, რუსეთის იმპერიისაგამ თავის დახსნის ერთადერთი საშუალება იყო იმხანად. დღესაც ასე ვფიქრობ.

არადა, საზოგადოების ნაწილი მაშინაც სხვა აზრის იყო და ესლაც იმ სხვა აზრს ადგას – ამ საკითხში საქართველო კვლავ ორად არის გაყოფილი.

დიდი ტრაგედიაა ეს ყოველივე – რაც მაშინ ხდებოდა (ორი ურჩხულის შეტაკებისას ქართველობა ერთ მხარესაც იბრძოდა და მეორესაც) და რაც, გარკვეული აზრით დღესაც გრძელდება. ჩვენი ბედუკუღმართი ისტორიის მიერ თავს დატყეხილი ჭირია ეს, უკეთ რომ ვთქვათ ჩვენს მიერ საკუთარი თავისათვის დატყეხილი ჭირი, რამეთუ ის ბედუკუღმართი ისტორია ჩვენივე შექმნილია.

ამჯერად მეტს ნურაფერს ვიტყვიით გარდა იმისა, რომ ამ ორი დაპირისპირებული თვალსაზრისის

მიმდევრებმა არამც და არამც მტრად არ უნდა დაეხატოთ ერთიმეორე.

ამას ის აჯობებს, წიგნი გადავშალოთ და მოვესმინოთ მეოცე საუკუნის საქართველოს ერთ პირუთვნელ მემეტიანეს – ბატონ მიხეილ ქავთარაძეს.

რევაზ თვარაძე

შესავალი

წინამდებარე ტექსტის მხოლოდ ძლიერ მცირედი ნაწილი ათიოდე წლის წინათ დაიწერა. იგი იწყებოდა გერმანულ ჯარში ჩემი ჩაწერის დროიდან და შეწყვეტილ იქნა იქ, სადაც მოთხრობილია ჩემი იტალიაში გამგზავრება. შემდეგ ნაწერი რამდენიმე წელიწადი ხელუხლებლად იდო. წერა განახლდა 1997 წლის შემოდგომაზე, მაგრამ დიდი განსხვავებით. იმაჟამად თვალში სინათლე იმდენად დამაკლდა, რომ თვითონ წერა აღარ შემიძლო, დანარჩენი ტექსტი ჩემი კარნახით ჩაწერილია ჩემი ძმისწულის, ნანა ქავთარაძის მიერ.

ამგვარად, ნაწილ-ნაწილ გრძელდებოდა ტექსტის წერა. მაგალითად, ჩემი ბიოგრაფიის ბავშვობის ხანა დაიწერა 1997 წლის შემოდგომაზე. ტექსტის დაახლოებით ბოლო მესამედის წერა განახლდა 2000 წლის დამდეგს. 2000 წლის მარტში, როდესაც წინამდებარე სტრიქონები იწერება, მე იმდენად დამისუსტდა თვალეზი, და თან სიპერის გამო (93 წლის ვარ) დაწერილის განხილვაც აღარ შემიძლია. შესუსტებული მუხსიერების შედეგად კი მრავალი ადგილი ტექსტისა სხვადასხვა ეპოქას წარმოადგენს.

მე მგონია, ძალიან ძნელი იქნება ნაწყვეტების ქრონიკულად გადალაგება. ასე იქნება, თუ სხვაგვარად, მე აქ მხოლოდ ამჟამინდელ მდგომარეობას ვაცნობ მომავალ მკითხველს. საერთოდ მე ვეხებები მხოლოდ იმ საკითხებს და მოვლენებს, რომლებშიც უშუალოდ ვმონაწილეობდი.

აქ წარმოდგენილ ტექსტს მე "იანიჩარები" დავარქვი, რადგან მაშინ მხოლოდ ომის ამბები მსურდა დამეწერა.

მიუხედავად იმისა, რომ ტექსტი ჩემი ბავშვობის მოთხრობით იწყება, მე მსურს ეს სათაური მთლიანი ტექსტის სათაურადვე დავტოვო, რადგან მიმაჩნია, რომ ჩემი მონაწილეობა მსოფლიო ომში ჩემი სიცოცხლის უმნიშვნელოვანეს ეპოქას წარმოადგენს. ეს სიტყვა მშვენივრად ეგუება ქართველების მონაწილეობას იმ მსოფლიო ომში. ჩვენ ვიბრძოდით სხვისი ჯარის რიგებში ფორმალურად, თითქოს იმ სხვისი ინტერესებისათვის, ხოლო გულში ყველას საქართველოს აღდგენის ფიქრი გვაძოძრავებდა. მატერიალურადაც ძლიერ ჰკავდა ჩვენი მდგომარეობა იმ სურათს, რომელიც უიარაღოს მიერ არის დახატული წიგნში "მამლუქები". თვით ჩემი მაგალითი რომ ავიღოთ, მე გვიან ვავიგე, რომ ჩემი ქერჩში ყოფნის დროს იმავე მიდამოებში დაიჭრა ჩემი ერთადერთი ძმა ალექსანდრე (საშა), რომელიც წითელ ჯარში იბრძოდა, როგორც ოფიცერი. ასეთივე მდგომარეობაში იყო ყოველი ჩვენთავანი, როგორც ემიგრანტი, აგრევეთე ყოფილი ტყვე.

ბევრი უსიამოვნება მოხდა ჩვენთვის და გერმანელებსათვისაც ამ ორი სხვადასხვა ერის წარმომადგენელთა ერთად ბრძოლის დროს. ასეთი იყო ზოგიერთ ყოფილ ქართველ ტყვეთა მიერ ჩადენილი ან მხოლოდ განზრახული ღალატი ჩვენი მოკავშირე გერმანელების წინაშე.

ყველაზედ სამწინელი შემთხვევა იყო ტექსელის ამბავი, რასაც რამდენიმე ასეული ქართველი შეეწირა, მაგრამ თუ მიუდგომლად წარმოვიდგენთ, ეს იყო სასოწარკვეთილ ახალგაზრდათა სასოწარკვეთილი აქტი თავის გადარჩენის მიზნით ჩადენილი. თუ დაუფიქრდებით იმაზე, თუ რა პირობებში გაიზარდა ის ახალგაზრდობა, რომელმაც ეს ჩადინა, საპატრიუტული თუ არა, ადვილად ასახსნელი მანც არის. ვიმეორებ, საქმე შეეცნოდა თავისთავის გადარჩენას, რადგან იმ დროს ყველას და მათ შორის მეც, გვევონა, რომ დატყვევების შემთხვევაში რუსები ყველას დაუნდობლად ამოხოცავდნენ.

ამისი დამამტკიცებელი საბუთია თვით ჩემი საკუთარი განცდები, როდესაც მე დამჭრეს. პირველი ჩემი საზრუნავი ჭრილობის მიღებისთანავე, იყო გამეგო სასიკვდილოა თუ არა ჩემი ჭრილობა, რადგან ელვისებურად აზრი დამებადა, თუ განწირული ვიყავი, შემეცვალა ტყვიამფრქვევზე ჯარისკაცი ლეჟავა; ასე ვფიქრობდი, ლეჟავას ნაცვლად დავმდგარიყავი ტყვიამფრქვევთან, რაც საშუალებას მომცემდა, ლეჟავაზე მეტ ხანს შემეკავებია რუსები, რაც ჩემი იქ სიკვდილით დამთავრდებოდა. და მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც მივხვდი, რომ ჩემი ჭრილობა სასიკვდილო არ იყო, ლეჟავასთან მივედი და როცა ვნახე, რომ მას მარჯვენა მკლავი მოწყვეტილი ჰქონდა, იმაზე ვიზრუნე, რომ იგი სხვა მსაროლელით შეგვეცვალა. ყოველივე ეს ჩემს თავში იმიტომ ტრიალებდა, რომ დარწმუნებული ვიყავი, თუ ტყვედ ჩავვარდებოდი, უთუოდ დამხვრეტდნენ.

მთელი ომის განმავლობაში ყოფილ ტყვეებთან მჭიდრო კონტაქტში მყაოფს, მე არასოდეს შემხვედრია არც ერთი ქართველი ჯარისკაცი, რომელიც ჩვენი და მისი საქმის სამართლიანობაში რაიმე ეჭვის მატარებელი ყოფილიყო. აქვე უნდა დავუმატო, რომ მრავალი ჯარისკაცი, უნდა ვთქვა, უმეტესად შეგნებულები საკმაოდ დაეჭვებულები იყვნენ გერმანელთა გამარჯვებაში.

მე მგონია, რომ შეუძლებელი არ არის, რომ ქართველების და გერმანელების ერთად ბრძოლის ფაქტმა ჩვენში ქვეყნისათვის რაიმე მნიშვნელოვანი სასარგებლო შედეგები მოიტანოს.

ვერობის გაერთიანების საქმე თუ წარმატებით ვაგრძელდა, ამ გაერთიანების მეთაური საბელმწიფო უეჭველად გერმანია არის და იქნება. მის სიტყვას და სურვილს უდიდესი ძალა მიენიჭება. უკვე საკმარისად ცნობილია ფაქტები და არსებობს საბუთები, რომ წარსული ომის განმავლობაში ქართველებს და გერმანელებს გულწრფელად სწამდათ, რომ მათი ინტერესები ერთიანი იყო. ყველა ამის გამო, მიუხედავად ახლანდელი, თითქმის უიმედო მდგომარეობისა, ჩვენ იმედი არ უნდა დავკარგოთ, რომ საქართველო კვლავ აღსდგება და რომ ამ საქმეში სწორედ ისე, როგორც პირველი ომის შემდეგ მოხდა, გერმანელები უპირველეს როლს ითამაშებენ.

I. ბავშვობისა და ყრმობის წლები

ძველსენაკელი ქავთარაძენი

ძველსენაკელ ქავთარაძეთა სადაურობის მაჩვენებელი ცნობა მე მხოლოდ ერთი მომეპოვება. ჩემი ბავშვობის დროს მე მიწაბავს გენეალოგიური ხის სქემა, რომელიც მამაჩემს შეუკვეთავს და დაუდგენია თავიკი აზნაურობის საბუთად. ამ აზნაურობის მთავარი საბუთი ის იყო, რომ მისი პირდაპირი წინაპარი სასულიერო პირი ყოფილა. ასეთ აზნაურებს საეკლესიო აზნაურებს უწოდებდნენ. მახსოვს, რომ ამ სქემის მეექვსე თუ მეშვიდე საფეხურზედ, ყველაზე მაღლა, მოხსენებული იყო ვინმე საბა ქავთარაძე, ქუთაისის მიტროპოლიტის მიერ სენაკში დანიშნული. საუბედუროდ, იქ აღნიშნული თარიღები მე მაშინ არც მაინტერესებდა და არც მახსოვს, მაგრამ იქიდან გამოდინარე, რომ მამაჩემი, ერისტო ქავთარაძე XIX საუკუნის შუა ხანებში დაიბადა, და რომ მასსა და ზემოთ აღნიშნულ საბას შორის დაახლოებით 6-7 სახელის ქავთარაძე მინც მოიხსენიებოდა, ის საბა XVIII საუკუნის დასაწყისში მინც უნდა ყოფილიყო მოსული. მაშასადამე ქავთარაძეთა ყველა ოჯახი, რომელთა რიცხვი ჩემი მემხიერებით 20-მდე აღიოდა, თუ მისი პირდაპირი შთამომავლები არა, მისი საშუალებით მინც იყვნენ დასახლებული სოფელ ძველსენაკში. .

თვით სოფელ სენაკის შეახებ მე სხვა ისტორიულ ცნობებს არ ვიცნობ, გარდა ვახუშტი ბატონიშვილის მიერ შემონახული ცნობებისა. თავის ცნობილ ნაშრომში იგი ორჯერ ასახელებს სენაკს – სენაკების სახელით (ცხადია, ესაა ახლანდელი “ძველი სენაკი”, რაგან მეცხრამეტე საუკუნემდე “ახალი სენაკი” არ არსებულა და სამეგრელოშიც ერთადერთი სენაკი იყო. მეც, როცა კონტექსტით გაუგებარი არაა, ასევე მარტივად ვიხსენიებ ჩემი საგვარეულოს სოფელს). ვახუშტი აგრეთვე ამბობს, რომ “არს სენაკს ეკლესია გუმბათიანი, კეთილშენი, საყოფელი აფხაზთა კათალიკოზისა” ამისი დამადასტურებელი სხვა მატერიალური ძეგლი, სენაკში ჩემს დროს აღარ არსებობდა, გარდა უკვე გაუქმებული ე.წ. “ქავთარაძეთა ეკლესიისა”, რომელიც მდებარეობდა მაშინდელი სენაკელი დეკანოზის ფართო სახლ-კარისუკან, სენაკიდან ეკისკენ მიმავალი გზის მარცხენა მხარეს. ეს ეკლესია საკმაოდ საინტერესო ნაგებობას წარმოადგენდა. იგი მდებარეობდა მოზრდილი ტრიალი მინდვრის შუაში. კიდევ ეტყობოდა, რომ ეს მინდორი ადრე სასაფლაო უნდა ყოფილიყო. შენობა ხისა იყო, გარედან კირით მუთუთრებული, მრგვალი ფორმისა. მას გარეშემო უვლიდა დაახლოებით 2 მეტრი სიგანის აივანი და თავზე ადგა წვეტიანი, კონუსის ფორმის ყავრის სახურავი. გასაბჭოების პირველ წლებში ეს ეკლესია დაარღვიეს და, როგორც გამიგონია, ეკლესიის

მასალიდან თავისი სახლი გაუფართოებია ჩვენი სოფლის ძველთაგანვე კომუნისტს, ვინმე ჟურდღელისა, რომელიც თავის სახელოსნოში ერთდროულად ორ ხელობას ეწეოდა: იგი იყო ჩვენი სოფლის ერთადერთი დალაქიკა და პროფესიული მეწაღეც.

როგორც აღვნიშნე, მე შემიძლია ჩამოეთვალა მეხსიერებაში დარჩენილი ოციოდე კომლი ქათარაძეებისა. უნდა დაეუმატო, რომ სენაკში ასე მრავალრიცხოვანი გვარი სხვა არ სახლობდა. სხვა მრავალრიცხოვან გვართა შორის მე მახსოვს ჯანჯღაღები და დავითაიები. ერთ უბანს "სადავითაიოც" კი ერქვა, მაგრამ ისინი, ერთად აღებულნი, ქათარაძეებზე ცოტანი იყვნენ.

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, ნახსენები ეკლესიის მახლობლად, ცხოვრობდა მანუ ქათარაძე, რომელსაც 4 ვაჟი ჰყავდა. უფროსს ერქვა ლევანი, მომდევნოს – მიხეილი, შემდეგ მოდიოდნენ ონისიძე და მამაჩემი – ერისტო. იმ დროს სენაკში სკოლა არ არსებულა და მამაჩემს წერა-კითხვა უსწავლია ახლად აშენებული ეკლესიის ეზოში მცხოვრებ მონაზონ – ფედიკასაგან. სხვა სენაკელი ბავშვებიც მასთან სწავლობდნენ. როცა მე დაახლოებით 13 წლის ვიყავი, მამაჩემს ვკითხე, რაღაც მიზეზის გამო, შენ რომ ჩემხელა იყავი რას აკეთებდი მეთქი. ჩვენი სახლის აივანზე დიხსხედით და თვალწინ და გარშემო გაშლილი იყო ფართო ეზო, გემის გარეშე გაშენებული მუხის, ნივგზის, კოპიტის ხეებით, აქა-იქ ბროწეულის ბუჩქებით, მაგნოლიებით და სხვ. მამამ მიპასუხა: ამ მიხედვით ჭკაცინს ვთამაშობდით და ჩვენს წინ გადაშლილ ეზოზე მიმითითა. მე გამიკვირდა და ვკითხე, შენ თვითონ სადღა ცხოვრობდი მეთქი. ჩვენ ქათარაძეების ეკლესიის მახლობლად ვცხოვრობდითო, – მიპასუხა. მე ვკითხე თუ რას წარმოადგენდა ეს ჭკაცინი, და გავიგე, რომ ეს ყოფილა მთლიანი ხისგან გამოჭრილი ბურთი, რომელიც მოპირდაპირე გუნდების მოთამაშეებს დანიშნულ ლელოში უნდა გაეტანათ თავმოკაცკილი მსხვილი ჯროხების საშუალებით. ეს უნდა იყოს ის, რასაც დღეს "პოკეის" უწოდებენ. ამავე ასაკში მამაჩემი ფოთში შევირდად აუყვანია ვინმე ბერძენ ვაჭარს, რომ მას ვაჭრობის საქმე შეესწავლა. ორი-სამი წლის შემდეგ ვაჭარს სტამბოლში გადასახლება გადაუწყვეტია და მამაჩემიც თან უნდა წაყვანა. მამაჩემს, უკვე გემთან მისულს, ვახსენებია, რომ სახლში თავისი პატარა ფუთა დაავიწყდა. გაქცეულა მის მოსატანად. როცა დაბრუნებულია, გემი რიონის ნაპირს უკვე მოცილებული იყო. მე მამას ვკითხე, რა გქონდა ფუთაში ისეთი, რომ უმისოდ წასვლა არ შეგეძლო-მეთქი – დიდი არაფერი, ერთი წყვილი ნიფხაუ-პერანგი და შარვალი მქონდაო. ამგვარად იგი თავის სოფელში დაბრუნებულია. კიდევ ორი წლის შემდეგ მასსა და მის უფროს ძმა ლევანს ძველ სენაკში საბითუმო სავაჭრო გაუხსნიათ ისეთი ვაჭრობის საქონლისა, როგორცაა მარლი, ფეკილი, ხმელი თევზი და ამგვარნი. საქმე თავიდანვე ძალიან კარგად წასვლიათ და რადგან მამაჩემმა უფრო უკეთ იცოდა ვაჭრობის საქმე, მას თავზე აუღია ამ საქონლის მომწოდებელი ადგილებისკენ მეზავრობა, როგორც მის ამბობდა, რუსეთში. როდესაც მე გამოვიკითხე, თუ რუსეთში სად დადიოდა, აღმოჩნდა, რომ იგი ასტრახანსა და ქერჩს არ ვასცილებია.

მამაჩემმა საინტერესო დეტალები მიაბო მაშინდელი სამეზავრო პირობების. იმ დროს სამეგრელოს სამთავროს არსებობის უკანასკნელი წლები იყო. რუსები უკვე შემოსული იყვნენ, მაგრამ ადმინისტრაცია ჯერ კიდევ მთავრის მოხელეთა ხელში იყო. მამა პასპორტის ასაღებად მისულა სათანადო უწყებაში, სადაც მდივნად ვინმე დადიანი მსახურობდა –

ახლგაზრდა კაცი. მან მამაჩემს სათანადო საბუთის ჩვენების შემდეგ წაუწერა წოდებად-
აზნაურობა, მაგრამ რუსულ პასპორტში "ДВОРЯНИН"-ის მაგივრად, ქართული "აზნაური"
ჩაუწერა. მამაჩემი მარტოშენებდა, რომ ეს მან განკუთვნილია, შურიით, რადგან ის (დადიანი)
ვერ ურიგდებოდა, რომ წოდებით მისზე დაბალი ხალხი მისთვის მიუწევდომელ საქმეებს
აკეთებდნენო. ეს აზნაურობა მამას იმისთვის სჭირდებოდა, რომ იმ ხანებში ქერჩხილ და
ასტრახანშიც დღევანდელი თანამედროვე სასტუმროების როლს ასრულებდნენ ე.წ.
"პოსტოიალი დვორ"-ები (ჩვენებურად - "ბაკები") და ტრაქტირები, სადაც აზნაურებს და
არააზნაურებს სხვადასხვა ცხოვრების პირობებში ღებულობდნენ. ასე რომ, იქ პირველად
ჩასულმა მამაჩემმა თავისი აზნაურობა ვერაფერში გამოიყენა. ეს ამბავი მას სიბერემდე არ
დაპიწყებია.

სხვა სიძნელეებიც ახლდა თურმე მამაჩემის მოგზაურობას. მეზავრობის დროს იგი
ტანსაცმელს იცვლიდა და გახდილი ჩოხის ნაცვლად რუსულ ქუთოტს იცვამდა. დასრულების
დროსაც იგივე "ქარნაული" მგორდებოდა. როდესაც მე ეს ვაგიკვირვე, მან ამიხსნა:
საქართველოში რომ ქუთოტით ვენახე, დამცინებდნენ - გარუსებულაო; რუსის ვაჭრებთან
რომ ჩემი ქამარ-ხანჯლით გამოვცხადებულყავი, იტყობდნენ, ეს ვილაყ კნიაზიაო და უფრო
ძვირად დამიფასებდნენ საქონელს. ასე გრძელდებოდა რამდენიმე წელს და მათი ვაჭრობის
საქმე სწრაფად იზრდებოდა და ძლიერდებოდა. არ ვიცი, ზუსტად რომელ წელს, XIX ს-ის
უკანასკნელ მეოთხედში, მათთან გამოცხადდა მაშინ ფირად განთქმული, პარიზული
"დრეიფუსის" ბანკის აგენტი და ძმებს შესთავაზა ბანკის სახელით კავკასიის შავი ზღვის
სანაპიროზე მიმდებარე რაიონებში სიმინდის მარცვლის შესყიდვა. "დრეიფუსის ბანკი" იმ
დროს ევროპაში მარცვლეულით ვაჭრობის უდიდესი დაწესებულება იყო. მამაჩემმა და მისმა
ძმამ ლევანმა დიდი სიამოვნებით მიიღეს ეს წინადადება. მათი რეპუტაციაც დიდად
გაზრდილა. რამდენიმე წლის შემდეგ მათ ფორმალურად ჩამოაყალიბეს საზოგადოება -
სახელად "ძმები ქეთარაძეები". ამ საზოგადოებაში შეიყვანეს ლევანის ორი ვაჟიც - გიორგი
და ანდრია (ჯაკუ). 1910 წელს გადაიცვალა ბიძაჩემი ლევანი. პირველი მსოფლიო ომის
დაწყების დროს ევროპასთან სავაჭრო კავშირი შეწყდა. ამგვარად, სიმინდის ექსპორტიც
შეჩერდა. შეჩერდა აგრეთვე მარგანეცის ექსპორტიც, რომლის მრეწველობაშიც ქეთარაძეთა
ფირმა უკვე ჩართული იყო. ყველა ამის სანაცვლოდ ფირმამ ხელი მოაწერა კავკასიის
არმიისათვის სიმინდისა და შეშის მიწოდების იჯარას. ეს იყო უზარმაზარი საქმე - 500
000-იანი არმიის სიმინდითა და შეშით მომარაგება. ომის განმავლობაში ფირმამ
გადანაცვლა ყარსის მიდამოებში, სადაც ფირმას ჩაჰქონდა სიმინდი და იჯარით აღებულ
აჯამეთისა და ჭალადიდის ტყეებში მოჭრილი შეშა. ეს იყო საკმაოდ დიდ ორგანიზაცია -
რამოდენიმე ასეული ფურგონით, ტყეებში დაგებული ვიწროლიანდაგის რკინისგზით,
მრავალრიცხოვანი მუშახელით, ნოქრებით და სხვა.

ასეთ მდგომარეობაში მოუსწრო ფირმას ომის დასრულებამ და რევოლუციამ. ამ
დროისათვის ფირმა დიდი მასშტაბის სავაჭრო-სამრეწველო დაწესებულებას
წარმოადგენდა მის საკუთრებას, უმთავრესი რომ დაგასახლო, შეადგენდა თამბაქოს პირველი
ფაბრიკა აფხაზეთში (შემდგომ სოხუმის პირველი თამბაქოს ფაბრიკა). ასეთივე ფაბრიკა
ქუთაისში, საკუთარი ნაგებისადგომი ფოთში, რიონის ნავსადგურში, აგრეთვე 99-წლიანი
კონტრაქტი ფოთის ახალ პორტში ერთი გემის მისადგომი ადგილისა. მრავალი დასატვირთი

პუნქტი ზღვისპირის გაყოლებით: ანაკლიაში, ოჩამჩირეში და სხვაგანაც სიმინდით იაღქნიანი გემების დასატვირთად. საკუთარი სიმინდის ბუნელი ახალსენაკის სადგურის გვერდით, რკინიგზის მისადგომით ცალ მხარეზე და შარავით მეორე მხარეზე. ჰქონდათ სახლი თბილისში, დღევანდელი რუსთაველის გამზირზე, ასევე საკუთარი სახლი ფოთში ბულვარის კიდეზე, სადაც, საცხოვრებელი ბინის გარდა, მოთავსებული იყო საექსპორტო ბიუროს გამგეობა. ხოლო ქვეთარაძეთა დიდი ოჯახის საერთო ბუდეც წარმოადგენდა ვრცელი, 16 ჰექტარის მამული ძველ სენაკში, თანამედროვე კომფორტით აღჭურვილი დიდი სახლით.

ამ მამულში დაიბადა 1906 წლის 21 ნოემბერს. დედაჩემი იყო პეტრე სალაყაის 20 წლის ასული მატო. გათხოვებამდე იგი თეკლათის ქალთა მონასტერში იყო მიხარებული და შემდეგ, მონასტერთან არსებულ ქალთა სკოლაში ბავშვების ზედამხედველობა ევალებოდა. იგი აქ მამამისმა დატოვა იმავე სკოლის დამთავრების შემდეგ, რადგან სახლში კიდევ ორი გასათხოვარი ქალი ჰყავდა. ასე რომ, მაჰან კლუბის საშუალებით ნაპოვნი უმზითვო საცოლე მდიდარმა კაცმა პირდაპირ მონასტრიდან გამოიყვანა. ყველი ადამიანი სიამით იგონებს თავის ბავშვობას, მაგრამ ჩემი ბავშვობა, განსაკუთრებით იმ ხანაში, მართლაც ზღაპრულ გარემოში მიმდინარეობდა. შეიძლება ითქვას, რომ ჩემს განკარგულებაში იყო მთელი ეს მამული საესე მრავალსახეობით. მე ვიყავი პირველი შვილი, რომელიც ამ დიდ და მრავალრიცხოვან ოჯახში დაიბადა. ეს მამული უზარმაზარ ფერმას წარმოადგენდა: მრავალრიცხოვანი ნაპირით, ღორებით, ცხენებით, ძაღლებით, ასობით ქათმით, ათეულობით ინდაურით, ბატით, იხით. ყოველივე ეს მხარდებოდა არა მხოლოდ ოჯახს, არამედ ყოველდღიურად სტუმართათვის გაშლილ სუფრასაც. თვით ოჯახის წევრთა გარდა, მამულში ცხოვრობდა ათიოდე მოჯამაგირე, რამდენიმე ნოქარი, ორი შვიარალბული აჭარელი დარაჯი დღისით და ღამით მორიგეობისთვის, მზარეული, ხაბაზი, მეჯინიბე, მევენახე-მელვინე, მრეცხავი, მეფრინველე ქალები, მეტლე, გადიები, გერმანელი და ფრანგი გუვერნანტები...

ჩემი ბიძაშვილები - გიორგი და ჯაკუ ომის დაწყების წინა წლებში დაქორწინდნენ. ასე რომ, მათი შვილების დაბადებამდე და, ასე ვთქვათ, წამოზრდამდე მთელი ეს პატარა სამყარო მე და ჩემი სამი წლით უმცროს ძმა სამას გვეკუთვნოდა. მაგრამ ნურავინ წარმოადგენს, რომ მე დაუსჯელად ვულობდი ამ სამყაროს. დედაჩემი თუცკი მალმერთებდა, როგორც გონებრივად ძლიერ გაწონასწორებული ადამიანი, ჩემს ცუქობას ზოგჯერ ცივი გადაწყვეტილებით ჰკეცავდა. მე მახსოვს ჩემი თავი სასადილო ოთახის ერთ კუთხეში დაყრილ სიმინდზე დაროქილი შიშველი მუხლებით. ასეთი რამ სწორად არ ხდებოდა, მაგრამ როცა ეს მოხდებოდა, დათქმულ ვადამდე მე ეს სასჯელი უნდა მომეხდა.

ჩემი ბავშვობის უპირველესი გატაცება ცხენები იყო, მაგრამ ჩემს მამულში ბავშვის ყურადღებას სხვაც ბევრი რამ იპყრობდა. მამულში თავისუფლად გაშვებული დედალ-მამალი შველი, მამულშივე უებირით დაგუბებული პატარა ტმა შიგ ჩაშვებული ნავით, იმ პატარა ტბიდან გამავალ რუხე ჩადგმული პატარა წისქვილი, რომელიც მამაჩემმა, შეიძლება ითქვას, სათამაშოდ გააკეთა, რადგან იგი შეუჩერებლად სამ საათზე მეტ ხანს ვერ იმუშავებდა და ჩვენი სუფრისათვის საჭირო სიმინდსაც ვერ დაფუქავდა ღობისათვის. მაგრამ ჩემთვის ამ წისქვილს სხვა მომხიბლავობა ახლდა, რადგან გამდინარე წყლის სიმცირისა გამო ცემენტით გაკეთებულ ღრმა კლანხზე იდგა, რომელშიც დაახლოებით 150 000 ლიტრი წყალი ეტოვდა.

ეს კესონი ზამთარში მოზრდილი თევზების "სასუღარს" წარმოადგენდა. როდესაცსკამოდ წამოვიზარდე, მამა ნებას მაძლევდა ეს კესონი მუხლამდე დასულ დონემდე დამეცალა. ამ კესონში პატარა ხილით ჩავდიოდი ხოლმე და ოცამდე მოზრდილი თევზი ამომავდა ვედროთი. ასეთი რამ, ცხადია, წელიწადში ორჯერ თუ ხდებოდა, რადგან ეს თევზები მამჩემმა ტეტურში დააჭერინა და იმ აუზში ჩაუშვა, რომელიც 2-3 წყაროთი იცვებოდა.

ნადირობის ნებაც ძალიან ადრე მომცეს. მე შემეძლო, როდესაც ყურძნის დამწიფება ახლოვდებოდა, თოფით მენადირა ვენახში დაუპატიველად მოსულ ჩიტებსზე, უმთავრესად შაშვებსზე. ბაღს მე მხოლოდ ხეზე ასული ვჭამდი. ყოველივე ამას დედაჩემი, ცხადია, გულგრილად ვერ შეხვდებოდა. ზღის მალალ ხეზე ბავშვის ძრომა, არც ისე უხიფათოა. არც ვაზებს შორის თოფით სვირნობაა თამაში. ამის გამო დედა ჩემთვის გამაღიზიანებელ სიფრთხილეს მიმართავდა: ფარულად ვინმე მითვალთვალებდა, რაც ბავშვის თავმოყვარეობას ლახავდა. მე დედას ესაყვედურობდი, მაგრამ ეს ვერ მოვაშლევინე. დაბინდებისას კი ერთი პრივილეგიაც დავისკუთრე — მთელი დღის განმავლობაში დაბმული ძაღლების აშვება. როცა ისინი ყეფით მიდამოს მოედებოდნენ, მეც იმათთან დავერბოდი აზარტში შესული. ეს ჩემთვის უდიდესი სიამოვნება იყო.

მე და ჩემს ძმას გვეძინა ოთახში, რომლის ფანჯრები დასავლეთისკენ იყო მიმართული, საიდანაც ჩვენი ეზოს გადაღმა მოჩანდა ორ კილომეტრის სიშორეზედ აღმართული, ისტორიულადაც ცნობილი შვეფის ციხე თავისი მაღალი კოშკით. ეს იყო მიზეზი ჩემს ბუნებაში რომანტიკული ნერვის ჩასახვისა. ჩემს ფანტაზიას რით არ შეუშინა შორით მღებარე შავი კედლები; და როდესაც უკვე მოზრდილმა, 13-14 წლისამ, ეს ციხე ახლოს ვინახულე და როგორც მეძებარმა, დაუყოვნებლივ გარს შემოვუარე, შიგაც ვაგზირიკე და ვერავითარი საოცრება იქ ვერ ვიპოვე, გული ისე მეტკინა, თითქმის ძვირფასი სათამაშო დამმსხვრეოდეს. მოუხედავად ამ მოულოდნელი გაწილებისა, ეს ძველი ჩემს მეხსიერებასა და არსებაში სამუდამოდ აღიბეჭდა. ახლაც კი, ღრმა სიბერეში, დროდადრო, სრულიად უმიზეზოდ და მოულოდნელად თვალწინ წარმომიდგება ხოლმე. ჩემი ფანჯრებიდან ხილულ ამ სანახაობას თან ახლდა სულ სხვაგვარი, რომანტიკულით აღსავსე მოვლენები. ეს იყო უპირველესად ჩვენი მამულიდან ერთი კილომეტრის მანძილზე გამდინარე ტეტურის შუილი. ეს ხმაური წარმოიშობოდა რიყის ქვებით მოფენილ ტეტურის ფსკერსა და ნაპირებზე მდინარის ტალღების შეჯახებით. ეს იყო მთელი ღამის განმავლობაში შეუწყვეტელი, შორიდან მოწვენილი მუსიკის ხმა, რომელსაც ბანს აძლევდა ჩემი ფანჯრების ახლომახლო მობალახე პირუტყვისა ძოვის ხმა და, დროდადრო, ცხენების ფრუტუნე. იშვიათად ამ იდილიას არღვევდა ჭერქვეშ კედელში დატანებულ საპაერო მილიდან მოწვენილი სულ სხვაგვარი ხმა წრიპინისა, რადგან იმ მიღში ბელურების ერთი ოჯახი იყო დაბუდრებული. ამგვარი აღწერილობანი, თუ ჩემს წარსულს მოვიგონებ, დაუსრულებლად შეიძლება გაგრძელდეს, ამიტომ დროებით მსურს ერთი ყოფითს უპიზოდს დაუბრუნდე:

ჩვენი სოფლიდან რამდენსამე კილომეტრზე მღებარე სოფელ უფალკარის და მის მიდამოებთა მფლობელის შთამომავალი გიორგი ჩიჩუა თავის ასულს, ნუცას, აფხაზ აკტამურ ინალიფაზე ათხოვებდა. ადგილზე გადახდილი ნადიმის შემდეგ, პატარძლის წასაყვანად მოსულ მაყრებთან ერთად მეგრელთა გამცილებელი მაყრიონიც მთაზე მღებარე სოფლიდან

ბარში ჩამოვიდა. ვიორგი ჩიზუა ჩვენი მეგობარი კაცი იყო, სამურზაყანოელთა უმრავლესობა კი, ცხადა, სამურზაყანოს სიმინდის მთავარ შემსყიდველ ქაეთარაძეთა ოჯახს კარგად იცნობდა. როდესაც მაყრიონი ნოქალაქვე-ახალსენაკის ვზახე ჩამოვიდა, ჩვენი ჭიშკრის გასწვრივ უნდა გაეკლოთ, ცხენების წყურვილის მოსაკლავად, ასე ამბობდნენ. ჩვენი დიდი ჭიშკარი გაიღო და 200-მა ცხენოსანმა ააესო ჩვენი ეზო. ეს იყო ორივე მხარის მაყართა ქალებისა და ვაგების ორი ვგუფი თავიანთი მოახლეებითა და მეჭინბეებით. ამ ხალხს ქაეთარაძეები მარტო ცხენებისათვის წყლის მიწოდებით ვერ გაისტუმრებდნენ. დაუყონებლოვ გაიცა ბრძანება სბოების დაკვლისა და ფრინველთა თავების წაჭრისა. მოჯამაგირეები შეუდგნენ კაკლისა და მუხების ჩრდილქვეშ ფიცრებისაგან მაგიდების გამართვას. შორიდან გოჭების ჭყივილიც მოისმოდა. არც ჭერჭლის, არც სანოვაგის პრობლემა არ არსებობდა, მაგრამ წარმოიშვა სულ სხვა, მოულოდნელი პრობლემა. ეს იმაში გამოიხატა, რომ, როგორცა ვთქვი, მაყრიონს მოახლეთა და მსახურთა საკმაოდ დიდი რიცხვიც თან ახლდა. იმათ ხომ ვერ დასვამდნენ მათი ბატონების გვერდით. ქალთა საკითხი უფრო ადვილად გადაიჭრებოდა, რადგან მათ თვით სახლის შენობაში გადიები და მოსამსახურეთა ქალური პერსონალი გაუმასპინძლდებოდა. სულ სხვა იყო მზღებელ მამაკაცთა საკითხი. ეს მოახლენი თუ მეუჭინბენი თავიანთი ზედაურებით და ვერცხლით მოჭედილი ქამარ-ხანჯალით თითქმის არაფრით განსხვავდებოდნენ მათივე ბატონებისაგან, თქვენ წარმოიდგინეთ - საქციელითაც. ჩვენი მოჯამაგირეები სუფრასთან მათ ამფონობას ვერ გაუწევდნენ. ამ ამბის ვადაწყვეტაში გვიშველა ჩვენი სოფლის მოძღვარმა ბაძუ ქაეთარაძემ, რომელიც ჩვენი ოჯახის მოყვარეც იყო. იგი ყველაზედ უკეთ იცნობდა ვარშემო მცხოვრებ მოსახლეობას და სულ ცოტა ხანში შეარჩია კიდევ შესაფერი ხალხი ამ სტუმარ აფხაზთა გვერდით დასასმელად.

მე მაშინ 12 წლის თუ ვიქნებოდი, დიდ სუფრასთან გამართული მეგრულ-აფხაზი მაყრების სასიძლერო შეჯიბრი მე არ მაინტერესებდა და არც რამ უცხო იყო ჩემთვის, რომ განსაკუთრებით მეხსიერებაში ჩამტკვდოდა. მე უფრო მიპყრობდა ჩვენი ეზოს ვარშემო შემორტყმულ მესრებზე მიბმული ზედაურების ცქერა და დათვალიერება. მათი ჭინჭინის გაგონება მერჩია მაყრების სიმღერის ხმას, რომელიც ერთმანეთს ეგონებოდნენ: სუფრა ჩემთვის ცნობილი და თითქმის მოყირჭებული სანახაობა იყო, ხოლო ამხელა რემა ასეთი ზედაურებისა - არასოდეს მენახა. მთვრალივით მიმოვიღიდი მათ შორის. ღამე შეუძინველად ჩამოწვა და დასაწოლად წასვლა მიბრძანეს. როცა ჩემს საწოლ ოთახში შევედი, მითხრეს, რომ მე და ჩემი ძმა იატაკზე ერთ კუთხეში გაშლილღებებზე უნდა დავწოლილიყავით, ჩვენს საწოლებს კი სტუმრებისთვის ამზადებდნენ. შთაბეჭდილებითა და სანახაობით დადლილმა მალე დაეზუჭე თვალები. შუალამეზე, მეონი, გამომეღვიძა, მაგრამ ისეე უმაღლე ჩამეძინა, მხოლოდ ის ვიცოდი, რომ ჩემი და ჩემი ძმის გვერდითაც ვიღაც ახალგაზრდა გოგოები იწვნენ. ვარიერაქზე კიდევ ერთხელ გამეღვიძა, ვადავბრუნდი ჩემს გვერდით მწოლიარე ახალგაზრდა ქალისაკენ. მასაც გაეღვიძა, მომხვია და, დაიძინე, გენაცვალეო, მითხრა და გულზედ მიმიკრა. ამის შემდეგ ვერ დამიდგენია, მეხსიერებაში არ დამრჩა, რა

მობდა, მაგრამ ეს კი მშვენიერად მახსოვს: მან მკერდიდან მომიშორა და საკმაო მკაცრი ხმით, თუმცა დაყვავებით მითხრა: "ახ! ენა ვარ, გოლუაფირო!" (ეს არა გენაცვალე!). მე არაფერი ჩამიღენია, მაგრამ, ვფიქრობ, ჩემმა ორგანომ გაამხილა, რომ ზიჟნი ვიყავი. გოგომ ზურგით მისკენ შემბარუნა და მითხრა, დაიძინე, გენაცვალეო. მეც, ალბათ, ყველაფერი დამიცხრა და მორჩილად ჩამეძინა. თითქმის გათენებული იყო, როცა ვავიღვიძე. სახლში ფუნფუნის იყო ატეხილი. ჩვენს ლოგინებზე მწოლი ქალბატონებიც დგებოდნენ. მე უმალ ჩემი ბედურები გამახსენდა. წამოვხტი და სირბილით იქითკენ გავეწიე. ცხენებს მეჯინიბები კაზმავედნენ. სულ მცირე ჯგუფი სტუმრებისა ისევ სუფრასთან ღრიალბდა. მაყრიონი წასასვლელად ეზადებოდა. როცა ყველანი მზად იყვნენ, ერთმა ჯგუფმა რაღაც ცხენოსნური თამაში წამოიწყა, რომელშიც სიძე ინალიფაც მონაწილეობდა. ამ თამაშის დროს ინალიფაც ცხენი წაექცა. ცხენიც და მხედარიც უმალ წამოხტნენ და ინალიფა, შეიძლება ითქვას, ცხენის ადგომას თან აპყვა, თითქოს არც კი ჩამოვარდნილიყოს. იქ დამსწრენი ძლიერ დაღონდნენ, რადგან მხედრისათვის, და ისიც სიძისათვის დიდი სირცხვილია, რომ ცხენი წაიქცა - მათი აზრით, კარგ მხედარს ცხენი არ უნდა წაექცეს. ამ მოვლენამ მათი წასვლაც დააჩქარა. ყველანი ცხენებზე შესდნენ და მაყრებმა საზუიომ სიმღერა წამოიწყეს:

„აფხა ზეთში წაიყვანეს თამარ ქალი დიელო, და!

მოწამეიე ხარ შენ, საქართველოვ!“

ამ სიმღერით მაყრიონი ჭიშკარში გავიდა და შხეფისკენ მიმავალ გზას დაადგა.

შემდეგ ვავიგეთ, რომ სიძეს ცხენთან ერთად დაცემის დროს ლავიწი მოსტეხა, სირცხვილით ვერ გაუმხელია და გზაში, 2-3 კმ-ის გავლის შემდეგ მისთვის გამძლეობას უღალატა, ვული წასვლია და ცხენიდან ჩამოვარდნილა. ასეთი იყო ჩვენს სახლზე "გავლით" შეჩერებულ სტუმართა მასპინძლობა.

გიორგი ჩინუა და ასტამურ ინალიფა - სიმამრი და სიძე - ორივე დახვრიტეს ავეისტოს ავანყების დროს.

კიდევ ერთი ეპიზოდი ჩემი ბავშვობიდან: ერთ დღეს ჩვენ გვეწვია ორი ჩემთვის უცნობი მანდილოსანი. ისე მობდა, რომ უფროსთაგან შინ არავინ იყო და მე მომიხდა მათი მიღება. ვიქნებოდი, ალბათ, 6 წლისა. ესენი იყვნენ ბიძაჩემის, ჯაკუს ახლად შერთული მეუღლის დედა, ფათის ყოფილი ქალაქისათვის სოლომონ ჭოჭუას ქვრივი ღოზა მაჭავარიანის ასული და მისი მეგობარი, და რაღაც ნათესავიც, ქუთაისის პოლიციმისტერის ქვრივი ნასტია აგივესკაია. მე ბავშვობაში ძლიერ თამაში და ჩემი ასაკისათვის შეუფერებლად მოლაპარაკე ვიყავი. ვუთხარი, რომ უფროსები შინ არ იყვნენ, და შევთავაზე, ვიდრე დიდები მოვლენ, მამულს დაგათვალეობინებთ-მეთქი. იმათ სიცილი დაიწყეს და გაუკვირდათ ჩემი ასე აღრეული "მომწიფება". კარვო, და გამომყენენ. მე ისინი წყაროსაკენ წავიყვანე. ვუჩვენე დიდი აუზი და ნაპირთან მიბმული ნავი და თურმე ისიც მითქვამს, რომ ჯერ პატარა ვარ და ნება არა მაქვს თქვენ ნავით გასეირნოთ-მეთქი. შემდეგ ისინი სხვა პატარა აუზისაკენ წავიყვანე, რომელიც საბანაო აუზად იყო გაკეთებული. ისინი ამ აუზთან რომ მივიყვანე,

თურმე აუუსენი, აქ მხოლოდ დიდ სიციხის დროს შეიძლება ბანაობა, რადგან წყაროს წყალი ძალიან ცივია-მეთქი. აუზი ნახევრად იყო სავესე, წყალი მუხლამდე თუ იქნებოდა. აუზთან ერთი დიდი ხე იდგა, რომლის ქვეითა ტოტები აუზზე იყო გადაშლილი. ერთ ტოტზედ ავედი, რომ ჩემი სითამამე მქვეყნა, ტოტზედ ფეხი დამიკდა და წყალში ტყაპანი მოვადინე. ქალბატონები ძლიერ შეწუხდნენ, ამოსვლა არ მაცალეს და ვითომ მიშველეს, რომ ამოვსულიყავი, დამავლეს ხელი და, ჩემი პროტესტის მიუხედავად, სრულებით გამამიშველეს, იმათ შეემინდათ, ფოლტკეების ანთება არ დამრთებოდა და ჩემს გადარჩენას ცდილობდნენ. ერთმა მათგანმა კაბა აიწია და ქვედა კაბა გაიხადა, თავზე ჩამომაკვეს და იმ კაბის თამები უკლის გარშემო შემომაკრეს. ასე კაბიდან თავამოყოფილს ხელი დამავლეს, ერთმა მარჯვენა, მეორემ მარცხენა მკლავში და ჩქარი ნახიჯით სახლისაკენ გამაქანეს. ეს მოხდა ჩემი სასტიკი პროტესტის მიუხედავად. ვეჯიროდი, მაგრამ ტირილს მოვერიდე სირცხვილის გამო. სახლამდე საკმაოდ დიდი მანძილი იყო, მე ჩემს ბედს შევურიედი და მორჩილად მივყვებოდი. სახლს რომ მივუახლოვდით, დავინახე, რომ უფროსები უკვე დაბრუნებულიყვნენ, მაგრამ მათში სტუმრებიც ერივნენ, მათ შორის ჩემი ტოლი ბავშვებიც. ამ ამბავმა თავხარი დამცა. როგორ შემქლო, მე, თავმომწონეს, მიშველი წავმდგარიყავი თოჯინებით მოთამაშე ჩემბელა გოგონების წინაშე. დავიწყე ტირილი და თავის განთავისუფლებას ვლამობდი. ასე ატირებულს და აბღავებულს მომეგება დედაჩემი. მე კვლავ საშინლად ვღრიალებდი. დედაჩემი ჩემი ტირილის მიზეზს მშვენივრად მიხვდა. ჩემთვის კაბა არ მოუცილებია, სახლში შემიყვანა და სირცხვილს გადამარჩინა. ქალებს თავის მართლება დასჭირდათ, რადგან დედამ მათ მიერ მიღებული ზომები ზედმეტად ჩათვალა, უთხრა, ვაგეშვით, თვითონ მოირბენდით სახლში. დედაჩემის ასეთი შეხედულება მათ სოფლელი ქალის უვიცობად მიუჩნევიათ და მცირე ნაწყენობა დაბადებულა ამ ამბისა გამო. ამ ეპიზოდის შესახებ, უკვე თბილისში, ხშირად მილაპარაკია ამ მანდილოსნებთან და მათ დავცინოდი ხოლმე. ამას უნდა დავუმეტო ერთი სცენა, რომლის მოწმევიყავი 15-ოდე წლის შემდეგ.

ის ქუთაისელი ნასტია, რუსი იყო, მაგრამ ქართულად კარგად ლაპარაკობდა, როგორც ყველა ქუთაისელი რუსი. ლიზას პატარა ძაღლი ჰყავდა. რუსული სახელი ერქვა - „მურზიკა“ და რუსულადვე ელაპარაკებოდა მას. ნასტიამ შენიშნა, ლიზა, შენ რომ დიდად პატრიოტობ და ქართულად ლაპარაკს მოითხოვ ყველასაგან, შენს ძაღლს რუსულად რატომ ელაპარაკებო. ლიზამ უპასუხა, ძაღლებს რუსული უკეთ ესმითო. ნასტია საშინლად გაბრაზდა, როგორ, რა სისულელეს ლაპარაკობო. გინდა, ახლავ დავმიტკიცო? როგორ დამიმიტკიცებო, უპასუხა ნასტიამ. როგორ და, აბა ქართულად უთხარი მეც ძაღლს, წავიდესო. ნასტიამ უთხრა ძაღლს: წადი, წადი, მომშორდითო. მურზიკა არ გაინძრა. მაშინ ლიზამ დაუძახა პოპოლ, პოპოლ და მურზიკა გატრიალდა და წავიდა. ამ ამბავმა ისინი ისე წაქიდა, რომ კაოგანანს დამდურებულები იყვნენ. ამ ამბის მოწმე მხოლოდ მე ვიყავი.

ჩემი ცხენოსნობის ამბავი ვირზე შეჯდომიდან იწყება. ბიძაჩემმა გიორგიმ და მირა ახლად შერთულმა მეუღლემ, ლორთქიფანიძის ასულმა სონიამ, თავიანთ საქორწინო მოგზაურობაში მეც წამიყვანეს, როგორც საბედო. ამათუმანში ვიყავით. ვიქნებოდი 5 წლისა. პარკში ვირებს აქირავებდნენ ზავშევისათვის. სონიამ ერთ ვირზედ შეწავა. მე ვაყვაცოლა გამოფინინე და უარი ვთქვი, რომ ჩაღნდარი წინ გამძლოლოდა და სადავე თვითონ ავიღე ხელში. კაცს ძალიან გაეხარა, რადგან სხვა საქმეც ჰქონდა, მითხრა, ყოჩაღო, და სხვა ზავშევისკენ მიბრუნდა. მე ვირს უზანგები ვკარი ნაცვლად ღეზევისა. ეს იღეთი მშვენიერად ვიცოდი. ვირი ჩქარი ნაბიჯით ვაჰყვა პარკის ერთ-ერთ დახლართულ ბილიტა, რომელიც მენჭერ ტყეში შედიოდა. ასე უძმურად ვიარე კარგა ხანს. სრულეზით არ მადარდებდა რომ არ ვიცოდი თუ სად ვიმყოფუროდი. საღამო ჟამი იყო. მივიხედ-მოვიხედე და ცოტა დაეფიქრდი, რადგან მიგზედი, რომ არ ვიცოდი, თუ სად ვიყავი, მაგრამ არ შემძინებია. სიზნელე თანდათან ძლიერდებოდა და უკვე ძილიც მერეოდა. ამის შენდე ჩემს მესხიერებას არაფერი შემოუნახავს. გამომეღვიძა ისევ პარკის ცენტრში. ჩემს ვარეშემო ხალხი იყო შემოკრებული და რადაცას ლაპარაკობდნენ პოლიციისა და ჟანდარმერიის შესახებ. თურმე კარგა ხანი გასულა, ყველა დარწმუნებულა, რომ მე მომიტაცეს. გიორგის პოლიციისათვის შეუტყობინებია. მთელ მხარეში ზომები მიუღიათ განტაცებულთა საძებნელად. იმ ხანებში ვავრცელებული იყო ასეთი საქციელი. ყაჩაღები ხალხს იტაცებდნენ ხოლმე გამოსასყიდის მისაღებად. ასე დამთავრდა ჩემი პირველი მხედრობა.

მეორე, ახლა ნამდვილი ცხენოსნობა იმ ხანებშივე მომიხდა, მხოლოდ ჩვენსავე ეზოში. ჩვენთან ხშირად მოდიოდა სტუმრად ზოგჯერ ორთვლიანი ეტლით, ზოგჯერაც ცხენზე ამხედრებული, სენაკის მაზრის უფროსი, პოლკოვნიკი მანსვეტაშვილი (მამინ - მანსვეტოვი). იმ დღეს ეტლით მოვიდა. თეთრი ცხენი ჰყავდა, სახელად "შუშა". საუბრებში გამოხრდილი და გახედნილი მშვენიერი ცხენი. ეტლიდან გამოსხნილი ცხენი ეზოში ზაღამს წიწნიდა, უფროსესი ჩრდილში საგრილებელს სეაზდნენ. მანსვეტაშვილმა თავის ცხენს მოუხმო. ცხენი მოვიდა პატრონთან. პატრონმა ხელში ამიყვანა. ცხენზე შემსვა, სადავეები ხელში მომცა და მითხრა, ნუ გეძინია, სადავე დაიჭირე და თვითონ გატარებსო. მე არ უღოდა არ შენძინებია და ცხენი ჩვენი სახლისაკენ წავიყვანე. რამდენიმე ნაბიჯისშემდეგ ცხენმა ფეხი აჩქარა. 1-2 წუთის შემდეგ ძუნბულზეც გადავიდა. მე არ შემძინებია, მაგრამ საფრთხე ვიგრძენი, რადგან ჩორთის გამო ცხენი მაღლა მისროდა, მერე კვლავ მის ზურგს ვენარცხებოდი და სულ ადვილად შეიძლებოდა, რომელიმე მხარეს გადაეკარდნილიყავი. მოვისაზრე და ფაფარს ხელი ჩავავლე. ყოველივე ამის მნახველ მანსვეტაშვილს გაჰკვირვებია ცხენის საქციელი. გამოიქცა, დაგვეწია და ცხენი შეაჩერა. მე, ალბათ, ცოტა გაფითრებული, ცხენიდან ჩამომსვეს. ასე დასრულდა ჩემი პირველი ნამდვილი ცხენოსნობა. შემდეგ მახსოვს, რომ ამ შემთხვევის გამო დიდი ზჭობა ვაიმართა. ვერ გაეგოთ, თუ რატომ აჩქარდა ცხენი. ბევრი დაკვირვებისა და კვლევის შემდეგ მიზეზი აღმოაჩინეს. ეტლიდან გამომეგუსულ ცხენს მთელი თავისი აღკახნულობა ზედვე ჰქონდა და ეტლის გამწევი ორი ჭაპანიც გაეაზედ ჰქონდა

გადაჯვარდინებული. ჭაბუნის ბოლოები ცხენის ფერდებზედ ხვდებოდა და ეს დარტყმა ძლიერდებოდა ცხენის ნაბიჯის მომატების პროპორციულად. მანსვეტოვი ძალიან კმაყოფილი დარჩენილა აღმოჩენით, რადგან იგი თავისი ცხენის აბსოლუტური მომინაურებით იკვებინდა.

ჩემი მორღუ ფარნა კუპრეიშივილი

მეგრული სიტყვა "მორღუ" აღმზრდელსა ნიშნავს. იგი შეიძლება ეწოდებოდეს ბავშვის ძიძის ქმარსაც, აგრეთვე სხვა პიროვნებასაც, თუკი ეს დაკავშირებულია ერთ წესჩვეულებასთან. მეგრელებსა სწამთ, რომ როდესაც ოჯახში ბავშვი ვარდაიცვლება, თუ ბავშვის მშობელი სხვა ბავშვზე გადაიტანს ზრუნვას, საიქიომი მის ბავშვსაც ასევე მოუვა ეს ზრუნვა. ამგვარად, გარდაცვლილი ბავშვის მშობლები, სინამდვილეში მამა, საზრუნავ ბავშვად ირჩევდნენ უმეტეს შემთხვევაში შეძლებული ოჯახის შვილს, რომ მათი შვილის უზრუნველყოფა საიქიომი უფრო ადვილი ყოფილიყო. აი, ასეთ მზრუნველსაც ეწოდება მორღუ. ფარნა კუპრეიშივილი იყო ჩემი მორღუ. იგი მცველი იყო ჩვენს მიერ შეძენილი ერთი დიდი ტყისა, რომელიც სადღაც საჩიქოვანოს მიდამოებში მდებარეობდა ლეჩხუმ-იმერეთ-სამეგრელოს საზღვარზე. ჩვენს მიერ ამ ტყის შეძენას თავისი ისტორია აქვს. ტყე ჩიქოვანთა საგვარეულო საკუთრებას წარმოადგენდა, მაგრამ ერთი ჩიქოვანის მიერ ახალი დინასტიის დაარსებამ ყველა მისი შთამომავალი, ვადაღიანებული ჩიქოვანებიც, ამ ტყის მფლობელად გადააქცია. ეს ტყე, რომლის ხსენებაც მე წამიკითხავს რომელიღაც ისტორიული სასიათის ნაწერში, ცნობილი იყო ძვირფასი ჯიშის ხეების სიმრავლით. მას, როგორც ხედავთ, მრავალი პატრონი ჰყავდა, მაგრამ დიდ სივრცეზე განფენილობის გამო, თითქმის უპატრონოდ რჩებოდა. ჩიქოვანები ერთმანეთს უსაყვედურებდნენ ამ ტყით სარეგულობის უთავბოლოდ დარიცებას და მუდმივი დავა ჰქონდათ ერთმანეთში. ერთ-ერთ ამ დავაში მომრიგებლად მიუწვეათ მამაჩემი. გარკვეა, რომ ტყე უნდა გაყიდულიყო, მაგრამ ჩიქოვანებს მისი ყიდვის უნარი არ შესწევდათ, დაღიანებს კი ყიდვა სრულებით არ აინტერესებდათ, რადგან ჩვენ იქიდან წასული ვართ და ტყე მაინც ჩიქოვანების ხელში იქნებაო. ამავე დროს უნდა ვავითვალისწინოთ, რომ ძნელად მისაღვამ ადვილებში მდებარე ტყის რაციონალური, ინდუსტრიული ექსპლუატაციის პერსპექტივები უვზოობის გამო შორეული საქმე იქნებოდა. მოლაპარაკების დროს მამაჩემისათვის ცხადი გახდა, რომ პატრონთათვის ერთადერთი გამოსავალი იყო ტყის გაყიდვა და მისი ფასი ნამდვილ ღირებულებასთან შედარებით ბევრად მცირე იქნებოდა. ამიტომაც შეიძინეს მამაჩემმა და მისმა ძმამ "თურჩუს ტყე", რომლის მცველიც ჩვენს მიერ ნახსენები ფარნა იყო.

ფარნას მიერ ჩემზე ზრუნვა რით უნდა გამოეხატა, თუ არა ჩვენთვის დროდადრო ძღვენის მოტანით, პირადად ჩემთვის კი უცხო, განსაკუთრებული საჩუქრის მორთმევით. მოტანილ ძღვენთა შორის აღსანიშნავია და დაუფიწყარია ერთი. ფარნამ ერთხელ ტყის თაფლი მოგვიტანა, მაგრამ იგი უჩვეულო საწყაოში იყო ჩასხმული, სახელდობრ ღამის

ქოთანში. ამ ამბავმა დედაჩემი ძალიან შეაფიქრინა და ფარნას დაკითხვა დაუწყო, ვითომ აღტაცებულმა, ასეთი ლამაზი ქოთანი საიდან გაქვსო. ფარნამ აუხსნა, ხონში ვიყიდეთ, და ასეთი ჭურჭლეულობის ცნობილი ვაჭარი დაუსახელა. დედამ ჰკითხა, რაში ხმარობთ ამასო. ფარნამ აუხსნა, ყოველგვარი წენიანი საჭმლისთვის, რომელსაც მოხრაცკა არ სჭირდებაო. ამან დედა დაამშვიდა და თავლის ჭამის ნება დაევრთო; მაგრამ ფარნას სხვა იშვიათი საჩუქრებიც მოუტანია. ერთი მათგანი მარტო მე არ მეკუთვნოდა. მან საცოლე მოუყვანა ჩენი ოჯახის მეგობრის, კოკი დადიანის მიერ ნაჩუქარ შველს, რომელსაც მჩუქებელის პატივსაცემად „კოკის“ ვუძახდით. პატარძალს „თინა“ დაარქვეს. პირადად მე კი სულ პატარა დათვის ბელი მომიყვანა. ჩემს ბედნიერებას საზღვარი არ ჰქონდა. მინ და გარეთ სულ ერთად ვკოტრილობდით. პატარა ძმასავით მიყვარდა და იმასაც ვუყვარდი. მაგრამ იგი საკვირველად სწრაფად იზრდებოდა ჩემთან შედარებით და რამდენიმე კვირის შემდეგ მასთან თამაში სახიფათო გახდა, რადგან თავის ლოყებზე მითათუნებდა და სისხლს მადენდა. დედაჩემს გადაუწყვეტია დათვის მოძორება და ერთ დილით, როდესაც ის ევლარ ვნახე, ამიხსნეს, რომ ვაიპარა, ალბათ დედამისთან დაბრუნდაო. მე ცოტა კი ვიტყვი, მაგრამ ნორმალურად მივიჩნიე, რომ იგი დედასთან დაბრუნებულიყო. ვანვლო რამდენიმე ხანმა და ფარნამ ახლა არწივის მართვე მომიყვანა. მასთან თამაშობა კი შეუძლებელი იყო. იგი დიდ ვალიაში ჩასვებს, მაგრამ ჩემს საკუთრებად ითვლებოდა და მისი გამოყვანა ჩემი პრივილეგია იყო. ყოველ დილით მზარეული ესტატე სიორდია პატარა არწივისათვის წვრილ-წვრილად დაჭრილ ხორცის ნაჭრებს მაწვდიდა. მაგრამ ის ბარტყიც ისე ჩქარა იზრდებოდა, როგორც ჩემი მეგობარი დათუნა. ერთ დღეს ხორცს ჩემი თითის პაწაწინა ნაჭერიც მაიყოლა. მინდოდა, ეს ამბავი დამემალა, მაგრამ მაინც გაიგეს და მართვებს ბედიც გადაწყდა. დედაჩემმა მშვიდად დამარწმუნა, ამიხსნა, რომ არწივი მტაცებელი ფრინველია, მას ვალიიდან ვერასოდეს გამოიყვან, დამწყვედელი კი თვითონაც უბედური იქნებაო. დამატებით მომატყუა კიდევ: ამას ვინმე მონადირეს ვაჩუქებთ და იგი მიმინოდ გამოიყენებსო. მე კიდევ პატარა ვიყავი, რომ ეს ამბავი არ დამეფერებინა. ასეთი გახლდათ ჩემი და ჩემი მორღუს ურთიერთობა.

ვამომრჩა მორუდ ვახდომის ცერემონიის აღწერა. იგი მხოლოდ იმაში გამოიხატებოდა, რომ მე ჩემს მომავალ მორღუს ერთი ზღუჯა თმა მოვაჭვრი მაკრატლით.

ესტატე სიორდია

ეს პიროვნება პატარა ბავშვობიდანვე აღმებეჭდა მეხსიერებაში. იგი ჩენი მზარეული იყო. ჩენი ოჯახის მსახურთა შემადგენლობამ, რა თქმა უნდა, წერა-კითხვა ყველამ იცოდა, მაგრამ კულტურით ესტატე ყველაზე მაღლა იდგა. ვახუთებს მხოლოდ ის კითხულობდა და შინაარსს სხვებს უამბობდა ხოლმე. ახალგაზრდობაში აფთიაქარის შევიდოდა გაველო. ამიტომ ზოგ მასზედ კულტურულად მაღალ პირზედაც მეტი იცოდა არა მარტო ფარმაკოლოგიისა, არამედ მისი დროის მედიცინის ამბებსშიც კარგად ჩახედული იყო. ის იყო დაბალი ტანის, ჭალარაწყვრიანი კაცი, რომლის მუშაობისათვის ცქერა ჩემთვის არათუ

მოსაწყენი არ იყო, არამედ მზად ვიყავი, რომ მისი დანის მოძრაობისათვის, მუდმივად მექცირა. ეს ის დროა, როდესაც სამზარეულოს მაგიდას მე ცხვირით ძლივს ვწვდებოდი, მაგრამ მეც მისთვის გასართობს წარმოვადგენდი. დროდადრო, როდესაც ხახვისა და პილიპის შერაში იყო ვართული, თავის სალოც თითს, პილიპში ამოვღებულს, მისი მაგიდის კიდზე მიდებულ პირში გამომაველებდა. ეს, რა თქმა უნდა ხუმრობა იყო, მაგრამ მე პირი არც თუ სახუმროდ ამეწვეპოდა ხოლმე. ამის მიუხედავად, ამ ხუმრობას მე აღერსად ვიღებდი და ფეხს არ ვიცვლიდი, ვიდრე ვინმე არ მეტყოდა, დედა გეძახისო. როდესაც ცოტა წამოვიზარდე, იგი ხანდახან მიკეთებდა ხოლმე ასაფეთქებელი მასალიდან დამზადებულ პაწაწინა „ყუმბარებს“, რომელთაც მე ქვის კიბის საფეხურებზე ვალაგებდი და მაღლიდან მრგვალ რიყის ქვას დაფუშვებდი, რაც საკმაოდ ძლიერ ხმას გამოსცემდა – ისეთს, რომ სამზარეულოს კიდის გარშემო მუდამ მოფუხსფუხე ქათმები თუ სხვა ფრინველები დაფეთებულბულებში ვადაიკარგებოდნენ. იმ ოთახში, სადაც ესტატეს ეძინა, მუდამ დიდი დასტა იღო წაკითხული თუ წაუკითხავი ვაზეთებისა, რომელთაც იგი ლამფის სინათლეზე ლოგინში კითხულობდა. ამის გამო მოჯამაგირეებმა ხუმრობით სასთუმალთან მავთულებისაგან მოწული დაფა ჩამოუკიდეს და ზედ ერთი ვაშლილი ვაზეთი მიამაგრეს, ვითომ ასე უფრო ადვილად წაიკითხავო. მისი ოჯახი ჩვენგან კარგად მოზორებით რომელიღაც სოფელში ცხოვრობდა და ერთადერთი იყო, ვინც თითქმის ყოველ კვირაში ერთხელ მანც დროს პოულობდა, რომ შინ წასულიყო. ჩვენი ოჯახის ყველა წევრი მას დიდი მოწიწებით და მორიდებით ეპყრობოდა, არასდროს იგრძნობოდა, რომ იგი მსახური იყო და არა წევრი ოჯახისა. მეონი, არასოდეს პატარა შენიშვნაც კი არ მიუღია. როდესაც საკმაოდ წამოვიზარდე, შემიძლია თქვა, რომ ბევრ ჩემზე უფროს ადამიანზე მეტი ცოდნა შევიძინე სამეცრელოს ეთნოგრაფიისა და წერილ ისტორიული ამბებისა ესტატეს მონათხრობიდან, რომელთა მოსმენაც არასოდეს მწყინდებოდა. მე მიმაჩნია, რომ ადვილობრივ ცხოვრებასა და წარსულზე მისგან მოსმენილმა ამბებმა ბევრი რამ შესძინა ჩემი ზოგადი კულტურის ჩამოყალიბებას; რაც მისგან მომისმენია, იგი მე არსად წამიკითხავს. ამგვარად, იგი ჩემთვის ფრიალ სასარგებლო წიგნს წარმოადგენდა.

მეპურე პავლია

მისი გვარი აღარ მახსოვს. მისი საქმე მხოლოდ პურის ცხობა იყო. ეს იყო მაღალი, ბრგე რაჭველი, ლაპარაკის ნაცვლად რაღაცას ბურღლუნებდა. მოჯამაგირეები მას დაცინვით ორთავას ეძახდნენ, იმიტომ, რომ უცნაური თავის ქალა ჰქონდა. ერთი ყურიდან მეორე ყურამდე მაღლიდან რაღაც ღარი ეტყობოდა მელოტ თავზე. მარტო ამისგამო ეძახდნენ ორთავას, თორემ თავში ბევრი არაფერი ედო. გულჩახვეული კაცი იყო, არავისთან არ მეგობრობდა და არც საუბარში ებმებოდა ხოლმე; მაგრამ თავისი ხელობა კი მშვენივრად იცოდა. ისეთი გემრიელი პური მას მერე არსად მიჭამია. რა თქმა უნდა, ეს ზავშვობის დაუვიწყარ შთაბეჭდილებას უნდა მიეწეროს. მეონი ოჯახიც არ ჰყოლია.

სოფრომა სევანიძე

მევენახე და მეღვინე სოფრომა იბერიელი - სოფელ სვირიდან. ამ კაცმა წერა-კითხვაც არ იცოდა. იგი თავის ხელობის გარდა, შეიძლება ითქვას, მოურავობასაც ეწეოდა, რადგან, რაც მე მასხოვს, იგი ყველაზედ ადრე იყო მოსული ჩვენს სახლში. მევენახისა და მეღვინის ყოლა ძველ სენაკში გაუმართლებელი და საკირველი ამბავია, რადგან ტყუერის დაბლობზე, სადაც სენაკი მდებარეობს, წესიერი ღვინის დაყენება შეუძლებელია; ეს წამოწყება მამანქმის აკვიტებული სურვილი იყო. ჩვენი ვენახი იმდენად პატარა იყო, რომ რამდენიმე ასეული ბოთლი ღვინო, რომელიც დგებოდა, მამანქმს პირადად ძლივს ყოფნიდა. მიუხედავად იმისა, რომ იგი მარტო სადილზე სვამდა ღვინოს და არასოდეს, სტუმრობიანობის დროსაც კი შექვიფიანებული არ მინახავს. სოფრომას თავისი მიზიდველობა ჰქონდა ჩემს თვალში. თავისუფლად ხმარობდა ნაჯახს, ხერხს, სატექს და ამგვარ იარაღებს. მე კი ბავშვობიდანვე ვიყავი ჩხირ კედლაობით გატაცებული, რაც საბოლოოდ იმაში გამომაღდა, რომ სახლი რომელშიაც დღესაც ვცხოვრობ, ჩემი ხელით ავაშენე შორეულ საფრანგეთში. ყოველი ხელოსნური სამუშაოს დროს, სოფრომას გარშემო ვტრიალებდი და მოხმარებას ვცდილობდი; და თუმცა მოხმარების ნაცვლად ხელს ვუშლიდი, იგი მოთმინებით იტანდა ჩემს მასთან ყოფნას. სოფრომას რჩევით მამანქმმა ჩემთვის მჭედელს ვაკეთებინა სასაეშო, მაგრამ ნამდვილი პატარა ნაჯახი და სხვა იარაღებიც მიყიდა, რაც ჩემთვის შეუფასებელ ავლადიღებას წარმოადგენდა. ამ საქმით ჩემი გატაცების დასასურათებლად ერთი რამის თქმაც კმარა: ჩემი ორივე ხელის ათივე თითის ფრჩხილები დაბევესა და დაზიანების გამო, ახლად ამოსულია. დედაჩემს ეს ძალიან აფიქრებდა, მაგრამ მამამ ამისი აკრძალვის ნება არ მისცა. ჩემს ბავშვობაში საქართველოს სხვადასხვა აგარაკებზე, ჩემს ტოლებთან ომობანას თამაშობის დროს, ხმლებსა და სატევერების გამოთლაში ტოლი არა მყავდა.

მაქსიმე მაჭავარიანი - მუნჯია

მოჯამაგირედ ჩვენთან დედამისმა მოიყვანა. ალბათ 18-19 წლის იქნებოდა. მას განსაზღვრული საქმიანობა არ ეკისრებოდა, ყველაფერს აკეთებდა, კარგი ხასიათის ახალგაზრდა იყო, მაგრამ განსაკუთრებულება ის იყო, რომ მხოლოდ მე შემეძლო მასთან თითქმის ლაპარაკი და საუბარი. დასაწყისში, როგორც სხვები, მეც ვცდილობდი ლაპარაკით მიმემართა ხოლმე; ნაცვლად იმისა, რომ მისთვის რამე შესწავლებინა, თვითონ შევისწავლე მისი მუნჯური ლაპარაკი და ჩვენ ორს შორის არავითარი დაბრკოლება აღარ იყო ნათქვამის გაგებაში. მუნჯია ერთადერთია ჩვენს მოჯამაგირეთაგან, რომლის შესახებაც მე ვიცი, თუ რა მოუვიდა ზოლოს. როდესაც სენაკიდან და სხვა ადგილებიდან ვაძველებულებმა თბილისში მოვიყარეთ თავი, მუნჯიაც ჩვენს შორის აღმოჩნდა. როდესაც მე საქართველო დავტოვე, მუნჯია ჩვენს თბილისურ სახლში ცხოვრობდა. შემდეგ მისთვის სამუშაო აღმოუჩენიათ, ცოლიც შეურთავს, მასავით მუნჯი ქალი, და ერთ დღეს ავტომანქანას გაუტანია, რადგან

მას მანქანის მოახლოება არ ესმოდა, მძღოლს კი ვერ წარმოედგინა, რომ მის წინ მიმავალი კაცი ყრუ-მუნჯი იყო და საყვირს ვერ გაივონებდა.

ქართული-აფხაზური საკითხი

ჩემი ზაფხური მოგონებებიდან მსურს ჩვენი ოჯახის ცხოვრებიდან გავიზიაროთ საკმაოდ საგულისხმო ეპიზოდი ზემოთაღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. ძველი სენაკის სათავადაზნაურო სკოლაში საკმაო რიცხვი სწავლობდა აფხაზი ზაფხუბისა, რომელნიც ადგილობრივ ოჯახებში იყვნენ დაბინავებული. მათ სანახაურად დროდადრო ჩამოდიოდნენ მშობლები. ზოგი მათგანი ჩვენთან ათევდა ხოლმე ღამეს. ხშირად ხდებოდა, რომ ორი-სამი წყვილი ამ მშობლებისა ჩვენთან სადილობდა ხოლმე. იმ დღეს, როგორც მუდამ, სხვა მეგრელი სტუმრებიც იყვნენ, რაც ჩვენი სახლისათვის ჩვეულებრივი ამბავი იყო. სადილის მოლოდინში ყველანი ფართო აივანზე ისხდნენ და აფხაზ-ქართველთა დამოკიდებულებასზე იყო ლაპარაკი. საუბარი, ცხადია, მეგრულად მიდიოდა. რადგან აფხაზებმა, უმთავრესად სამურსაყანოდან, საყველპურო ქართული, მართალია, იცოდნენ, მაგრამ ასეთ საკითხზე ვაბმულ დისკუსიაში მეგრული ფრჩხათ, რადგან ამ ენაზედ ისინი სენაკელ მეგრელებზე უკეთაც ლაპარაკობდნენ. მე მაშინ კიდევ ზაფხვი ვიყავი, მაგრამ ზოგი რამ საქართველოს ისტორიიდან სწორედ მათგან ვაივებ. სახელდობრ ის, რომ მთელ დასავლეთ საქართველოს აფხაზეთი ერქვა, მაგრამ ისინი (აფხაზები) ამას დოკუმენტად იყენებდნენ, რომ თქვენ უნდა იყოთ ჩვენი ქვეყნადომები და არა ჩვენ თქვენიო. ამას იმასაც ამატებდნენ, რომ საქართველოს ვაერთიანება ქუთაისში მუჯდარ აფხაზური დინასტიის მეფეთა მეთაურობით დაიწყო და აღსრულდაო. ისტორიის მცოდნე ყველა ქართველმა იცის, რომ ეს ფორმალურად ასეც მოხდა, მაგრამ აფხაზები, არ ვიცი, შეგნებულად თუ შეუგნებლად ივიწყებდნენ იმ რთულ პოლიტიკურ კომპლექსებსაც, რომლის ინიციატივაც ქართლის ერთ დიდ თავადს მარუშიძეს ეკუთვნოდა. მე მხედველობაში მაქვს დავით კურაპალატის მიერ ნაშვილები ზაგრატის გამეფება ქუთაისში და სრულიად საქართველოს ვაერთიანება ამის წყალობით. მაგრამ ეს ისეთი ვრცელი საკითხია, რომ მასზე აქ ვერ ვილაპარაკებ. მასხოვს, რომ მეგრელები, სხვა არგუმენტებთან ერთად, აფხაზებს მოავონებდნენ ქართველთა და აფხაზთა ჩვეების, ზნეობის, კულტურის, ვთქვათ ცეკვა-სიმღერის, ერთიანობას. რუსთავან აბსოლუტური განსხვავების საპირისპიროდ, ვისკენაც აფხაზები აშკარა მიდრეკილებას იჩენდნენ. ამ საუბარში შემოგვესწრო ახალი სტუმარი. ეს იყო რუსი მოხელე, სკოლების "პოპეჩიტელი" (მზრუნველი). ასეთი მოხელეები თითქმის უცვლელად ჩვენთან სადილობდნენ, როცა სენაკში ჩამოდიოდნენ ხოლმე. სადილის დროც მოწვენილიყო და ყველანი სუფრას მოუსხდნენ. რუსის სტუმარი საპატიო ადგილზე დასვეს. იგი აღტაცებული იყო ქართული კერძებით, მაგრამ ღვინის დალევას კონიაკის სმამჯობინა. სადილი ჩვეულებრივად მიმდინარეობდა. აფხაზები და ქართველები ღვინოსა სვამდნენ, ის კი ქართულ კონიაკ თვითონვე ისხამდა; ახლა მიკვირს, რომ არავინ დაფიქრებულა, თუ ამას რა უნდა მოჰყოლოდა, მაგრამ ისიც საფიქრებელია,

რომ მეგრული თავაზიანობა და აფხაზურიც ამ საქმეში ჩარეულიყო და რუსისთვის ესწავლებინა – ზეერს ნუ სვამო. სადილი მთავრდებოდა და რუსი სკამზე ძლივს იკავებდა თავს, რომ არ გადმოვარდნილიყო. დედაჩემმა სუფრასთან მომსახურე ქალს, ჩვენივე ნოქარის, ქიშვარდ სანიკიძის დას მართას ანიშნა და ჩემად უთხრა, ევ კაცი სტუმრების ოთახში წაიყვანეო. მართამ რუსს ფრთხილად ხელი მკლავში მოჰკიდა. მართა ცხრამეტობედ წლის მაღალი და სპორტული ტანის გოგო იყო, ქერათმეგობანი, ევროპული ტიპის სახისა. მართამ რუსი სასტუმრო ოთახში წაიყვანა. ამ ოთახსა და სასადილო ოთახს შორის ჩვენი სახლის დიდი სასტუმრო დარბაზი იყო და როცა მართამ რუსი სასტუმრო ოთახში შეიყვანა, ჩვენსა (სასადილოსა) და იმ ოთახს შორის ყველა კარები ღია იყო დატოვებული. რამდენიმე წუთის შემდეგ ვერ ძლიერი ლაწანის და შემდეგ იატაკზე დაცემის ხმა მოისმა. მართაც დაუყოვნებლივ სასადილოში შემოვარდა და აღელვებულმა გვითხრა, მაგ პირუტყვმა ლოგინზე წაქცევა მომინდომო. სტუმრები წამოიშალნენ, რუსი აიყვანეს და ლოგინზე დააწვინეს, მაგრამ ამ ხნის განმავლობაში დედაჩემს საქმე სხვანაირად გადაუწყვეტია. მან მართას დაავალა, წალი შენს ძმას დაუძახეო და გაკვირვებულ ქიშვარდს დედაჩემმა უბრძანა, ახლავე გაიქეცი, სანდრო თურქია მოიყვანე თავის ფაეტონითო. მამაჩემმა რომ ეს ვაიგონა, მიხვდა, თუ რისთვის მოყავდათ ფაეტონი და დედაჩემს უთხრა, მატო, რას შერეები, სტუმარს სახლიდან ავდებო?! დედამ მკვახედ უპასუხა, შენ იმათ მოუარე, ვინც სტუმრის სახელს იმსახურებს, ეს შენი ვალიაო, მაგრამ არ დაგაეცივდეს, რომ დიასახლისი მე ვარო. ამ ხნის განმავლობაში ქიშვარდიც დაბრუნდა ფაეტონთან ერთად. ეს ამბავი ასე სწრაფად იმიტომ მოხდა, რომ სანდრო თურქია თავისი ფაეტონით ჩვენი სახლიდან 60 მეტრზე თუ იქნებოდა დაშორებული. დედამ ქიშვარდს და სანდროს უბრძანა, ეს რუსი ახალ სენაკში წაიყვანეთ, სანიკიძის სასტუმროში, და ფული წინდაწინ გადაიხადეთო. ეს საქმე ასე შესრულდა. სუფრასთან დამშვიდებულმა სტუმრებმა აივანზედ დაწყებული ლაპარაკი მოიციონეს – უფრო მეგრულენმა. იმათ აფხაზებს უთხრეს, ამ ხალხში უნდა ვაგვეცვალოთო?! ეს რომ აფხაზის სახლში მომხდარიყო, ხომ მკვლელობა მოხდებოდაო. იმდამქსევე მამაჩემმა მაზრის უფროსს შეატყობინა (მანსვეტოვს) მომხდარი ამბავი. ეს საჭირო იყო, რადგან რუსი "პოლიტიკელი" მისი რეკომენდაციით მოვიდა ჩვენსა. ამ ამბავს არავითარი ვართულება არ მოჰყოლია, რადგან მანსვეტოვმა მშვენიერად ვაიგო ყველაფერი, რადგან თვითონაც ქართველი იყო. იქნებ სხვა რამ მომხდარიყო, მაზრის უფროსი რომ რუსი ყოფილიყო.

კიდევ ერთი ეპიზოდი ჩვენი ოჯახის დამოკიდებულებიხსა აფხაზებთან.

მე უკვე მოვიხსენიე, რომ ქათარაძეები მუდმივი მყიდველები იყვნენ აფხაზეთში მოყვანილი სიმინდისა.

ამ სიმინდის ყიდვა იმგვარად ხდებოდა, რომ წალესული სიმინდის საფასური პატრონებს ევ ზავებოდათ გაყიდვის შემდეგ. ერთხელ ასეთი ფულის ვაგ ზავანა მზადდებოდა. ფული ცალკე კონვერტებში იყო განაწილებული და ერთ-ერთი ნოქარს ევალესოდა მათი აფხაზეთში

წალეს-დარიგება გამყიდველუბისათვის. ამჯერად ამ მოვალეობას ასრულებდა ნოქარი ანდრი წიფურია. ჩანთით წასალეტი ფული ინახებოდა მაგიდის უჯრაში, ოთახში, რომელშიც თვით წიფურიას ეძინა (სომინდის საწყობში). მეორე დილით, წასვლის წინ წიფურიამ კონვერტები ამოიღო, ჩანთაში ჩაალაგა, ცხენს მოახტა და სამურ ზაყანოს კენ ვასწია. იქ მან მიწის პატრონი მემამულეები კარდაკარ დაიარა და როცა ყველა კონვერტები დაარიგა, უკან დაბრუნდა. ამ საქმეში არც ქვითრები არსებობდა და არც ხელის მოწერა. წიფურია უკან დაბრუნდა და... ცხოვრება თავისი გზით მიმდინარეობდა. რამდენიმე თვის შემდეგ იმავე წიფურიამ დალაგების მიზნით რომ თავისი უჯრა სულ გამოიღო, უჯრის უკან ორ ფიცარს შორის განხვრილი კონვერტი შეამჩნია, ზედ ერთ-ერთი აფხაზის გვარი ეწერა. წიფურია იმ აფხაზს იცნობდა და იგი მამინვე მიხვდა, რომ ეს ის კონვერტი იყო, რომელიც მას უნდა წაეღო და არ წაუღია. მამაჩემი ამ ამბავმა ძლიერ შეაწყნა. ცხენს მოახტა და თვითონვე წაუღა აფხაზეთში (სამურ ზაყანოში) და ზოდში კი არ მოუხდია, პირდაპირ საყვედურით მიმართა იმ აფხაზს, რა დღეში მაყენებდიო, წიფურიას რომ ეს კონვერტი არ ეპოვა, რა უნდა ვეფიქრა ჩემზე, ხომ იცოდი, რომ ფული ყველა შენს მეზობელს დაურიგდაო. იმან უპასუხა: ვიცოდი და იმედი მქონდა, რომ თვითონვე მიხვდებოდით ამ გარემოებასო, მაგრამ თქვენ რომ ეს ფული კიდევ არ გეპოვნათ, ერისტო, როგორ გვონია, მე ამას განგებ ჩაღვნილად მივიღებდიო? ასეთი აღებ-მიცემობის ზნეობა არსებობდა მე-19 საუკუნეში.

შეხვედრები იმდროინდელი საქართველოს ცნობილ პიროვნებებთან

ჩემი ზავშეობისა და ყმაწვილკაცობის დროს წილად მხვდა საკმაოდ ინტიმურ ვარემოებაში შეხვედრა რამდენსამე საქართველოს ფრიად ცნობილ, თუ შედარებით ცნობილ პიროვნებასთან.

კათალიკოსი ამბროსიო- ის იყო ამ დროს ეპისკოპოსი გურია- სამეგრელოსი. სოფელ ძველ სენაკში ჩამოსულმა, მან შეჰყარა სენაკის ვარშემო მღვდარე სოფელთა მღვდლების ყრილობა. ეს კრება ჩვენს მამულში სახლის მახლობლად, მუხებისა და კოპიტების ჩრდილში გაიმართა. ასეთ ყრილობაზე არასასულიერო პირს დასწრება ეკრძალებოდა. მე ვიყავი ერთადერთი ასეთი პირი, რომელიც ყრილობას თავიდან ბოლომდე "დაესწრო". ცხადია, მე ჩემი შესაფერი როლი მეკისრებოდა. ჩემი მოვალეობა იყო, რომ მაგიდაზე მდგომი წყლის დოქი მუდმივ ცივი წყაროს წყლით საესე მდგარიყო. მე მაშინ დაახლოებით 10-12 წლის ვიქნებოდი. მაგიდაზე დოქის ვარშემო ზუსტად არ მახსოვს 12 თუ 15 ჩაის ჭიქა იდგა, შიგ ჩაის კოვზებით, და მათ გვერდით – ერთი დიდი ქილა შინდის მურაბისა. ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, მოლაპარაკეთა ყელის ვასასველებლად. მე დიდი გულმოდგინებით ვასრულებდი ჩემს მოვალეობას და ერთგვარი სიამაყითაც კი ვიყავ შეპყრობილი, რომ ისეთ კრებას ვესწრებოდი, რომელზეც არცერთ ადამიანს ჩემს ვარდა, დასწრების უფლება არ ჰქონდა.

დოქის ავსება საკმაოდ სწორად მომიხდა, რისთვისაც სირბილით მივიღი-მოვიღიოდი, კარგადიდი მანძილის მიუხედავად. ჩვენი სოფლის მღვდელმა, ზაძე ქაეთარაძემ შენიშნა ცი მომცა, სირბილი საჭირო არ არისო. მე ვუპასუხე: მიბარა-შეთი. ამ კრებაზედ უმრავლესობა ჩემთვის უცნობ პიროვნებას წარმოადგენდა. ნახსენებ ზაძეს ვარდა ვიცნობდი მთელის სამწყაოს სუცეს ვესევი ხოფერიას, რომელსაც მე სწორად ვხედავდი თავისი ჯორით ჩვენი სახლის წინ ჩავლილს. მეორე იყო კოტიანეთის მღვდელი კრილე ჯაფახია. იგი ჩვენი სკოლაში ქართულ ენასა და საღმრთო რჯულს ვეასწავლიდა. მე დიდი გულმოდგინებით ვუსმენდი მონაწილეთა სიტყვებს, რომელთა აზრი, უნდა გამოვტყდე, მთლად ვარკვევით არც კი მესმოდა. ლაპარაკი ქართულ ენაზედ ხდებოდა, მაგრამ, ჩემდა ვასაკვირად, ზოგი მღვდელი, ნაწილობრივ მეგრულად, ნაწილობრივ ქართულად ლაპარაკობდა. მე მაკვირვებდა ასეთ კრებაზედ მეგრულის გამოყენება, რადგანაც ასეთ საკითხებზე ლაპარაკს არასოდეს არსად არ შევსწრებოვარ. ისე მეკონა, თითქოს მეგრული მხოლოდ შინაურობაში გამოსაყენებელი ენა იყო, რაც ზოლოს და ზოლოს მართალიც არის, რადგან ეს ენა უკვე რამდენიმე საუკუნეა სხვაგვარად არც გამოიყენება.

მეორედ როდესაც ამბროსი ხელაიას პირისპირ შევხვდი, იგი უკვე საქართველოს კათალიკოსად იწოდებოდა. ეს იყო უკვე ვასანჭოების შემდეგ. მე მაშინ ჩვენს თბილისურ სახლში გიორგი და ჯაკე ქაეთარაძეების ბინაზე ვცხოვრობდი (ჩემი ბიძაშვილების, რომელთაც მე, ასაკის დიდი ვანახავებს ვამო, მუდამ ბიძებს ვუძახდი). კათალიკოსი ამბროსი ახლად განთავისუფლებული იყო მეტეხის ციხიდან, სადაც იგი გენუის კონფერენციისადმი ვაეზანელი ცნობილი წერილისათვის იჯდა. როგორც მან თითონვე თქვა, ეს მისი პირველი გამოსვლა იყო სახლიდან. რადგანაც პატივრობაში ისე დასუსტებულიყო, რომ ძლივს მომგოზინდა. როცა იგი ჩვენს სახლში მოვიდა, სასტუმრო დარბაზში რამდენიმე სტუმარი იჯდა. მე მხოლოდ ორის გვარი მახსოვს – ექიმი ჩხენკელი და აგრეთვე ექიმი ძიკი თოფურია. ეს თოფურია ბიძაჩემის დეიდაშვილი იყო. იგი მემარცხენე მიმართულების კაცი იყო, სოციალისტობდა კიდევ, როცა ვაიგო, რომ დარბაზში კათალიკოსი უნდა შემოსულიყო, ბიძაჩემის საწოლ ოთახში დაიშალა და რადგან იმ ოთახიდან სხვა გამოსასვლელი არ იყო, იქ დამწყვდელი იჯდა, ვიდრე კათალიკოსი წავიდოდა. უფრო გვიან, ამ საქციელის მიზეზი რომ ჰკითხეს, თქვა, მე არასოდეს მღვდლისათვის ხელზედ არ მიკოცნია და თითქოს მეშინოდა კიდევ, როგორ ვაგებდო, კათალიკოსის ხელზე კოცნით დავიწყოო. საპატიო სტუმრის ყოფნისას სხვა ყურიოზული რამეც მოხდა. გიორგის, ჩემი ბიძის უმცროს შვილს ლუტუ ვახტანგს ძლიერ მოეწონა დარბაზის წინ დერეფანში მოსახამთან ერთად დატოვებული კათალიკოსის კერთხი. ვერცხლის თავს ვარშემო თასმა მოაბა, ცხენივით მოახტა და ეზოს ვასწერივ ვაჭიმულ აივანზე ვაჭენ-ვამოაჭენა. ბავშვი დატუქსეს, მაგრამ ამ ხმაურის ასახსნელად კათალიკოსსაც უამბეს, თუ რა მოხდა. ჯაკემ თქვა „კვერთხი სათამაშოდ გამოიყენაო“. ამბროსიმ გაიღიმა და უპასუხა, უმანკო ბავშვმა რომ საქართველოს კათალიკოსის კვერთხი სათამაშოდ მიიღოს, ამით არა ვაფუჭდება, უბედურება ის იქნება, სხვებმა, უფრო პასუხისმგებლებმა არ მიიჩნიონ იგი სათამაშოდო.

ნიკო ნიკოლაძე - ამ დიდ პიროვნებას მე პირველად ამ ბინაზედვე შევხვდი, მხოლოდ ეს იყო ცოტათი უფრო ადრე, დამოუკიდებლობის დროს. ზარი დაირეკა. შემოსასვლელ

კარგს მისაღები დერეფანი ზევიდან გადაჰყურებდა. მე რომ მოაჯირიდან გადავიხედე, დავინახე, რომ ვიღაც კაცი კიბეზე ამოდოდა. მეც იმ მხარეს გაუსწიე და ნიკოლაძეს, უკვე მალლა ამოსულს, პირისპირ შეეჩქრე. მან მკითხა, დაბლა კარი ღია იყო, განვუბ არის დატოვებული, თუ ვინმეს დარჩა ღიაო. არა, ბატონო, ალბათ ვინმეს დარჩა-მეთქი, ვუპასუხე. პასუხის ვაცემა ძლივს მოვასწარი, რომ ამ 80 წლის კაცმა კიბე ჩაირბინა, კარი მიხურა და სანამ მე ვინაზე მოვიდოდი, ისე მალლა ამოვიდა. მეონი, იმ დღესეუ იყო, ჩვენთან სადილობდა და ნასადილესაც ჩვენთან დარჩა, რადგან ბიცოლაჩემს სალამოსთვის მოწვეული ჰყავდა სტუმრები მისი პეტროვადელი მეგობრის, ვინმე ღუმბაძის ქალის შინაურული კონცერტის მოსამხნად. დარბაზი სტუმრებით იყო სასესე და იმათი ჩამოთვლა მე აღარ შემიძლია. კონცერტის შემდეგ ქალეზმა მოიკალათეს და თავიანთი საუბარი გააბეს. მამაკაცები მოწინააღმდეგე კუთხეში ფეხზე მდგომნი დინჯად საუბრობდნენ. ხომ მოსალოდნელია, რომ ქალეს მოდიხა და თატრის შესახებ ესაუბრათ, ხოლო მამაკაცებს – პოლიტიკაზე. მაგრამ საწინააღმდეგო ხდებოდა. ქალეზი ალტაცებით ლაპარაკობდნენ საგარეო საქმეთა მინისტრის, გეგეჭკორის ელენატონაზე, მის მალალ გემონეზაზე ჰალსტუხების შერჩევაში. ასევე აქებდნენ მაშინდელ შრომისა და მომარაგების მინისტრს ერატეს, რომელიც თბილისის დეპოს მუშა იყო. მაგრამ ამბობდნენ, სრულიად უადგილოა მისი თანამდებობისათვისო, გეგეჭკორს კი სწორედ მისი თანამდებობის შესაფერისად მიიჩნევენ. არ ვიცი, ვის მოუვიდა აზრად, რომ ამ საქმის გადასაწყვეტად და მსაჯულად ნიკოლაძეს მიმართეს. ნიკოლაძემ მოკლედ მოისმინა ქალეზის არგუმენტები და შემდეგ თქვა, მე თქვენ სრულიად არ ვეთანხმებითო, პოლიტიკის კოლა საერთოდ არ არსებობსო, ყოველივე დამოკიდებულია კაცის უნარსა და ჭკუაზეო. კარგად ჩაცმის უნარის გამოჩენას პოლიტიკისთან არაფერი საერთო არა აქვსო, რადგან საქართველოს დიდი საერთაშორისო საკითხები არც გააჩნია, მე არ ვიცი რა შეეძლო ან რაში გამოიჩინა მან ასეთი ადგილის დამსახურებაო. რაც შეეხება მომარაგების მინისტრს ერატესო, მე ვფიქრობ, სთქვა მან, რომ მთელ ჩვენს მთავრობაში ეს ერთადერთი კაცი უნდა იყოს, ვინც თავისი საქმე უკეთ იცის, ვიდრე სხვებმა – თავიანთიო. ამ განჩინებამ ქალთა ალტაცებსაც ცივი წყალი გადაასხა. ნიკოლაძეს არავინ შედაგებია და საღამო ასე დასრულდა. მხოლოდ შემდეგ, ზურგსუკან იმავე ქალეზმა ნიკო ნიკოლაძეს სუსტი ადგილი მოუხანეს და თავის სასარგებლოდ ცდილობდნენ გამოეყენებინათ ეს არგუმენტი. ისინი ამბობდნენ, ნიკოლაძე ქალეზის მადეკარი კაცია და მას შურს, რომ ქალეზი გეგეჭკორით ალტაცებულნი არიანო. ამ არგუმენტების ახალი მსაჯულობა თქვენთვის მომინდვია, ამ სიტყვების წამკოთხელო.

მინდა მოვიგონო ნიკოლაძის ერთ-ერთი სტუმრობა უკვე გასაბჭოების დროს. ეს ჩვეულებრივი სადილი იყო კვირა დღეს. სუფრას უსხდნენ ჩვენი ოჯახისათვის შინაური გენერალი – გერასიმე ქავთარაძე, მიხაკო ჩხენკელი – ექიმი, და ჩემს ვარდა კიდევ ორი ახალგაზრდა სტუდენტი, გიორგის და ჯაკუს დისშვილი ტოგო ხომტარია და სენაკის სათავადაზნაურო სკოლის ყოფილი უფროსის შვილი – ლუბა ლორთქიფანიძე. გენერალმა ქავთარაძემ ახალგაზრდების სადღევრძელო დალია და შესაფერი სიტყვებით მოგვმართა. ნიკოლაძემაც მოისურვა რამდენიმე სიტყვის თქმა. მან უკვე იცოდა, თუ რა სარბიელის კენ ისწრაფოდა ყოველი ჩვენთავანი, და სთქვა, მე რომ 5 შვილი მყავდეს, ხუთივეს ვაჭრობა-მრეწველობაზე ვაგუშვებდიო. ჩვენ ხმა ჩავკმინდეთ ვაკვირვებულეზმა, რადგან ვიცოდით, რომ არათუ თეთონ არ აურჩევია ასეთი გზა, რადგან იგი ვანათლებით ინჟინერი იყო,

არამდე თავისი სამი შვილიდან (ერთი ვაჟი და ორი ქალი) არც ერთი ამ გზით არ აღუზარდა. ახლა ვფიქრობ, რომ ეს გარემოება მას უბრალოდ იმ წუთის დაიფიქრა კიდევ. ეს ამბავი მე აქ მხოლოდ იმისთვის აღვნიშნე, რომ მჩვენებია ასეთ დიდ კაცსაც ზოგჯერ შესაძლებელია უხერხული რამ წამოსცდეს.

სულ სხვა პირობებში და გარემოებაში შევხვდი უკანასკნელად ნიკო ნიკოლაძეს. ომის დროინდელი შემის საკითხთან დაკავშირებული ნაცნობობის გამოყენებით, ვაკეუმ შეუკვთა და ჭალადიდიდან მიიღო ერთი ვაგონი მუხის ხის შემა, რაც მაშინ თბილისში ადვილი საშოვარი არ იყო. ეს ამბავი რომ ნიკოლაძეს გაუგია, ვაკესთვის უთხოვია, თუ კიდევ ერთი ვაგონის მიღების მოხერხება შეეძლოა, ჩემთვისაც გამოიწერო. ვაკეუმ ეს აუსრულა და რამდენიმე დღის შემდეგ ვაგონის სამგერლოდან გამოგზავნის საბუთის ასლი მე გადმომცა და მითხრა, როგორც ის პირველი ვაგონის საქმე გააკეთე, ისევე ეს შემა ვანოს გამოატანინე და ნიკოლაძესთან მიიტანოსო. ვანო სალაყაია დედაჩემის ძმა იყო. იგი ომის დროს ყარსში იჯდა და იმავე ჭალადიდიდან მიღებულ შემას სათანადო სამხედრო უწყებათა შორის ანაწილებდა. ამჟამად კი თბილისში, დიდუბეში, საწყობის უფროსი იყო, სადაც შემის ნაწილი ამ საწყობის საშუალებით თბილისშივე ურიგდებოდა იმ დროის სამხედრო უწყებებს. ახლა კი ეს საქმე სახელმწიფოს ხელში იყო. ვანოს თავისი სამსახურის გარდა საკუთარი საქმანო დაწესებულება ჰქონდა, ხუთი ფურგონით. იგი ამ საწყობსაც ვმსახურებოდა და თბილისის მცხოვრებლების სხვადასხვა საჭიროებასაც აკმაყოფილებდა. მე ვანოსთან მივედი და ქალაქი გადავეცი. მან თარიღს დახედა და სთქვა: "ამის მოსულას კიდევ რამდენიმე დღე დასჭირდება". მითხრა, მე თვითონ შეგატყობინებო. ორი-სამი დღის შემდეგ მასთან კვლავ მივედი. მას ეს დავალება გაახსენდა და რკინიგზის სათანადო კანტორაში მივედი, სადაც აღმოჩნდა, რომ ვაგონი უკვე ორი დღის მოსული იყო და მისი გამოტანა იმ დღეს უკვე დაგვიანებული აღმოჩნდა. მხოლოდ მეორე დღეს გახდა შესაძლო. მომდევნო დღით საღამოს, როცა უკვე შემა მიტანილი იყო, მე ნიკოლაძესთან სახლში მივედი, რომ ამ ოპერაციისათვის დახარჯული ხარჯები გამომერთმია, და ქალაქი გაეუწოდე. მან თარიღები გასინჯა და მკითხა: აქ სამი დღის ვარიამა გადასახდელი, როგორ მოხდა ესო. ვუთხარი, არ ვიცი, ორი დღეა, რაც ბიძაჩემს მიეუტანე ეს ქალაქი-მეთქი. იგი, ალბათ, ყველაფერს მიხვდა, უკმაყოფილოდ თავი გაიქნა-გამოიქნა და საჭირო ფული მომცა, რაც მე ვანო ბიძას გადავეცი. მაგრამ სხვა სამსახურიც გაეუწიე. შეთავაზე, რომ, როგორც ჩვენ მოვიქცით, მე მხერხავეებს მოგიყვანთ და ისინი იმავე პირობებში შემას დაგიხერხავენ და სარდაფში დალაგებენ-მეთქი. ეს პირობები იმაში გამოიხატებოდა, რომ ერთი კვირის წინ, როდესაც ჩვენ შემა მოგვივიდა, მე წავედი ვერის დაღმართზე მაშინ არსებულ პატარა ბაზარში, სადაც ასეთი მხერხავეები იდგნენ ხოლმე. ორ მხერხავეს მოვერიგდი, რომ განსაზღვროულ საფასურად და ერთი სადილის ჭმევით ერთ ვაგონ შემას დახერხავენ და სარდაფში ჩვენე დავაწყობდით. ასეც მოვიქცეი. მეორე დღით იგივე მუშები ვიპოვე ბაზარში და იმავე პირობით ნიკოლაძის ბინაზე წავიყვანე, რომელიც მაშინდელი ვანოვის ან ველიამინოვის ქუჩაზე, ახლანდელი ქალაქის მმართველობის უკან მდებარეობდა. ამით განისაზღვრებოდა ჩემი პირადი კონტაქტი ამ დიდ პიროვნებასთან.

ვასო აბაშიძე - ეს იყო რევოლუციის წლებში. ვასო აბაშიძე თავისი დასით საქართველოს სხვადასხვა მხარეებში მოგზაურობდა. მათ რეპერტუარში ჰქონდათ მაშინ პოპულარული ოპერეტა "არშინ მალაღან". ეს ჰქვას, მეგონი, აზერბაიჯანელი მუსიკოსის

ნაწარმოები იყო და მამამდიანური ცხოვრებიდან იყო ამოღებული. დასი ძველ სენა ქ ერთი კვირით ესტუმრა. ჩვენი სოფლისათვის თეატრი უცხო რამეს არ წარმოადგენდა, რადგან ადვილობრივი თეატრის მოყვარულთა დასი არსებობდა, რომელიც თვეში ერთხელ მაინც მართავდა წარმოდგენებს. მათ რეპერტუარს უმეტესად პატრიოტული შინაარსის პიესები შეადგენდა. აქვე უნდა ვთქვა, რომ ამ დასში ხანდახან მაშინ ახალგაზრდა მოყვარული არტისტი აკაკი ხორაყაც თამაშობდა. იმეამდ ვასო აბაშიძის მთელი დასის ჩვენს სოფელში მოსვლა დიდი მოვლენა ვასლდათ. აქედანვე სჩანს, რომ ეს სოფელი კულტურულად "რალაცას" მაინც წარმოადგენდა. ვასოს თან ახლდნენ და დასში მონაწილეობდნენ მისი მეუღლე და ქალიშვილი ტასო, რომელიც ვათხოვილი იყო თბილისელ სომეხზე, პროფესიით მეთარე ვინმე აბგარზე. ვასოს ოჯახსი ჩვენთან ცხოვრობდა, გარდა აბგარისა, რომელიც დასის სხვა წევრებთან ერთად ვანაწილეული იყვნენ სოფლის სხვადასხვა ოჯახებში. დასში არაქართველებიც იყვნენ, რომელთაც ქართული არც იცოდნენ, მაგრამ ქართულად კი მღეროდნენ. დასს მუდმივი ბინა არ ვაჩნდა. წარმოდგენები სათავადაზნაურო სკოლის ზემო სართულის დარბაზში იმართებოდა, რომელშიც საამისო სცენაც მუდმივად იყო მოწყობილი. მათი მუსიკალური წარმოდგენა, თუმცა საკმაოდ გულუბრყვილო და პრიმიტიული შინაარსისა, დიდ შთაბეჭდილებას ტოვებდა ამნაირი რამის უნახავ ხალხზე. მახსოვს, რომ თვით ვასო მაინცდამაინც კმაყოფილი არც იყო, რადგან ვაჭდილი დარბაზის მაყურებლების ორი მესამედი მაინც ბავშვებისაგან შედგებოდა და რადგან ისინი დადებული ფასის ნახვევარს იხდიდნენ, ვასო ლაპარაკის დროს დაუფარავად ამბობდა, ოქროს მთებს შეგვიპირდნენ და მე ვერ თქვენი მასპინძლობის ვარდა, ვერაფერს ვხედავო. ახლა რომ მისი ლაპარაკი მაგონდებ, ცნობილი არტისტისაგან, როგორი სახელიც მას ჰქონდა და იყო კიდევ, მე, ბავშვიც კი ვაწილებული ვიყავი. იგი მუდამ თავის ოჯახის ვარშემო საუბრობდა და წამდაუწუმ თავის სიძეს აქებდა, ხომ კარგი ბიჭია ჩემი აბგარო. სხვა მე არაფრის მოგონება შემიძლია მათი ვიზიტთან.

მეორედ უკვე კარგა სიბერეში შესულს შევხვდი. ეს იყო საქართველოდან ჩემი წამოსვლის წინა წლებში. იგი ჯაკუმ მოიყვანა სადილად. ამჯერად ყველას ძლიერ მოგვეწონა. ეს იყო ენამახვილი მოხუცი, რომელიც მშვენიერი მთხრობელიც იყო და თავისი ბუნებრივი იუმორისტული ნიჭით არა მხოლოდ გვართობდა, არამედ უსაზღვროდ გვებლაღვდა. საღამოს, როცა წასვლა დააპირა, მე და ტროვმ ვავაცილოთ, რომ ტრამვაიში ჩავვსეთ — შორს საგალი არცა ვეჭონა. ტრამვაი ოქერის წინ ჩერდებოდა, თითქმის ჩვენი სახლის პირდაპირ. გამთბორების დროს ამ ვანთქმულ იუმორისტს ჩვენ ხუმრობით მივმართეთ: ბატონო ვასო, მოუფრთხილდით, კიდევ არ მოვპარონ თქვენი ოქერის საათი, რადგან ვინ იცის, ისეთმა ვინმემ მოპაროს, რომელიც თქვენს სახელს არ იცნობს, თქვენი მოთაყვანე არ არის და უკან აღარ დავიბრუნებს, როგორც პირველ შემთხვევაში მოხდა-თქო. მართალი ხართ, მართალი, პატიოსანი და უპატიოსნო ჯიბიერიებიც არსებობენო — გვიპასუხა მან. როცა ვასო ტრამვაიზე აღიოდა მთელი მგზავრები ერთმანეთს ეჩურჩულებოდნენ: ვასო აბაშიძე, ვასო აბაშიძეო.

კონსტანტინე გამსახურდია - ჩემს მიერ საქართველოს დატოვების დროს, ე.ი. 1927 წლის დასაწყისში კონსტანტინე გამსახურდია უფრო თავისი თეატრალური გამოსვლებით იყო ცნობილი, ვიდრე თავისი მწერლობით. ერთი ასეთი თეატრალური

ვამოსვლის ნიშნები ოპერის თეატრში ზუგდილელი მკვრელის წამოწყების წინააღმდეგ ვამოსვლა. ამ შემთხვევაში მასში სჩანდა ცხელი ტემპერამენტის საკმაოდ მჭვრეტეველი პატრიოტი. მსმენელები და მათთან ერთად მეც, აღფრთოვანებულნი ვიყავით მისი ვამოსვლით. იმ დროს მის მთავარ ნაწერებს წარმოადგენდა მოდერნული სტილის პრეტენზიით დაწერილი რომანი „დიონისეს ღიმილი“ და მოთხრობების პატარა წიგნი საერთო სათაურით „მარჯვენა თვალით“. ქართულ პროზაში შეიძლება ითქვას, რომ ეს მოვლენად ითვლებოდა. იმ ხანებში ვეცდებოდა იგი სადილად ჩვენ. მისი საუბარი ბანალობას არ ვასცილებია, მაგრამ როდესაც მისი სადღეგრძელო დაიღია და მან სამადლობლო სიტყვა წარმოთქვა, მაშინ მის მიერ წარმოთქმული ფრაზა დაუეწყრად დარჩა ჩემს მესსიერებაში, მოულოდნელი, საკვირველი და საუბედუროდ, ჩემს თვალში ავტორისათვის სრულიად არასასიქადულო. სიტყვა, ცხადია, მარტო ამ ფრაზისაგან არ შედგებოდა, მაგრამ მე მხოლოდ ზუსტად იმ ფრაზის განმეორება შემიძლია. მან სთქვა: ჩემთვის რა თქმა უნდა, დიდი ბედნიერებაა, რომ საქართველოს შვილი ვარ, მაგრამ ისიც უნდა ვთქვა, რომ ძნელია და უბედურებაა დიდი მწერლისათვის პატარა ქვეყნის შვილობაო. ამ სიტყვებმა ჩემში დიდი ტკივილი გამოიწვია, რადგანაც მე ამ კაცისადმი რამდენადაც შეაძლებელია კეთილად ვიყავ ვანწყობილი. მას რომ თუნდაც თავისთავში მომავალ დიდი მწერალი ვერძნო, წინასწარ ამაზე ლაპარაკი უკვე ცუდი რამის მომასწავებელი იყო. მის ახალ რომანებს ჩვენს აქ ომის შემდეგ ვავეცანი. საყოველთაო მოწონება სედა „დიდოსტატის მარჯვენას“, რაც მე მგონია, რომანებში უაღრესად ღარიბ ქართულ ლიტერატურას აღსანიშნავ შენაძენად ჩათვლება. ხოლო ყოველივე ეს „დავით აღმაშენებლის“ მე ვბედავ თქმას, ჩათვალავით დამთავრდა. ჩემს თვალში კონსტანტინე ვამსახურდია ქართული კულტურის ერთი მაღალხარისხოვანი მუშაკთაგანია. დიდ მწერლად თავის ვამოცნადება კი მისი ხასიათის ზოგიერთ თვისებებს მიეწერება: საუბედუროდ, ქართველთათვის კარგად ცნობილი საკუთარ სიდიდეზედ ვადაჭარბებული წარმოდგენა, ბაქიოზა და მკვებარობა.

დიდ ომთან დაკავშირებული ორი მოვლენება

დავუბრუნდეთ პირველი მსოფლიო ომის ხანას. 1915-იან წლებში კავკასიის ფრონტზე რუსეთის არმიას კრიტიკული მდგომარეობა შეექმნა. სამიშროება დაიბადა რუსეთის მიერ კავკასიის დატოვებისა – რუსებმა სახელმწიფო არქივების ვადატანაც კი დაიწყეს. ქაუთარაძეებმა შესაფერისი ზომები მიიღეს და სამივე ოჯახი, მამაკაცების გარდა ყელეზნოვოდსკში ვადასახლდა. ვიმეზავრეთ მატარებლით. ჩემზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა კასპიის ზღვის ნაპირზე ვავლის დროს დიდ იალქნიან გემთა სიმრავლემ. მე ზღვა ფოთშიც ნანახი მქონდა, მაგრამ იქ პორტში ჩაკეტილი გემები არც კი მინახია. აქ კი თვალწარმტაცი სანახაობა იყო. ყელეზნოვოდსკში სადგურთან ახლოს მდებარე ვინმე გენერალ ინოზემცევის სახლში დავზინავდით. ამგვარი სამი ერთნაირი სახლი ერთ დიდ

მაბულში იღვა. ეტყობა მის პატრონს ისინი მოაგარა კეთათვის მისაქირავებლად ვაეშენებინა. ჩვენი სახლის ვარდა ორი დანარჩენი ცარიელი იყო. საფიქრებელია, რომ ეს გენერალი დიდი ვინმე ყოფილა, რადგან ჟელეზნოვოდსკის მახლობლად ერთ რკინიგზის სადგურს ინოზემცეკვა ერქვა. იმ დროს ამ ადგილებში აქა-იქ გაფანტული იყო, არ ვიცი, უკრაინელების, თუ რუსების ახალშენები. მათ ხუტორებს უწოდებდნენ. მე მაშინ 9 წლის ვიქნებოდი. ერთ დღეს მე და ჩემმა სამი წლით უმცროსმა ძმამ, სამამ ამ ხუტორებისაკენ გავისიერნეთ. ვხაში ზავშევის საკმაოდ მრავალრიცხოვანი გუნდი შევვხვდა. ვვიცნეს, რომ ადგილობრივი არ ვიყავით, შემოგვეხვივნენ და ჩვენი ვინაობა იკითხეს. მე ვუპასუხე „ვრუსინები“ ვართ-მეთქი. ეს პასუხი მათ არაფერს ეუნებოდა. ვკითხეს, ქრისტიანები თუ ხართო. მე ვუპასუხე, რომ ქრისტიანები ვართ-მეთქი. ამით არ დაკმაყოფილდნენ და კითხვა დაგვიყვანეს: „НСМЦВБ НБСТС?“ (გერმანელებს თუ უბრძოლო) ნორმალურად დადებითი პასუხი უნდა გამეცა, მაგრამ ვამახსენდა მაშინდელი ქართველების სიმპათიების მიმართულება ამ ომის დროს. ცივილ ვუპასუხე დამკითხავს, არა-მეთქი. ცხადია, ზავშეებმა მტრებად ჩაგვთვალეს. დროებით მოგვმარდნენ და განსაზღვრული მანძილიდან ქვევის სროლა დაგვიწყეს. ჩვენ გზავჯვარდინზე ვიძყოფებოდით. ერთ კუთხეში რაღაც პატარა შენობის ნანგრევები მოჩანდა. ორი კედელი მიწასთან იყო გასწორებული. მხოლოდ ერთი კუთხე კიდევ ფეხზედ იდგა. ეს გადავატყვიეთ ჩვენს საფარად და იქიდან ვპასუხობდით. ერთი ქვა ჩემს ძმას თავში მოხვდა და სახე სისხლით შეუღება. რუსის ზავშეები, ეტყობა, ამ ამბავმა შეაშინა და სხვადასხვა მიმართულებით გაიქცნენ. სამს ჭრილობა სინამდვილეში იმდენად საშიში არ იყო, რამდენადაც მისი სისხლის ღენა მნახველს დაამინებდა. ჩვენ სახლში დავბრუნდით. სამს ჭრილობა მოხანეს, ზედ რაღაც დააწესეს და მთელი ამბავი ამით დამთავრდა.

ამ ამბის თხრობა აქ შეწყვეტით და 25 წლით უფრო გვიან ამ არემარემივე დავბრუნდით. “ბერგმანის” IV ასეული კავკასიის ფრონტზედ იმყოფებოდა. გერმანელები სტალინგრადის მიმართულებით იბრძოდნენ. კავკასიაში შესასვლელად მოყვანილი ჯარები მთავრებილის გასწვრივ იყვნენ განლაგებული, მოზლოკიდან იალბუშამდე, ცოტათი კიდევ უფრო შორს, და სტალინგრადის დაცემას ელოდებოდნენ, რადგან ალბათ ფიქრობდნენ, რომ სტალინგრადის დაცემის შემდეგ როგორც ხის ტანიდან მოჭრილი ერთი ტოტი, მთელი კავკასია შედარებით ადვილად ხელში ჩაუვარდებოდათ. ამავე დროს ქანტუკში გერმანული საჰაერო ძალების ზაზა იმყოფებოდა. ერთ იქ მომსახურე ოფიცრის ინიციატივით, რომელსაც ცოლად ქართველი ქალი ჰყავდა, ქართველ ტყვეთაგან ასეული შეუდგენიათ. იმ ოფიცრმა ჩვენი ერთეულის უფროსს თხოვნით მიმართა, მისთვის ორი ემიგრანტი დაეთმო, რომელთაც შეეძლებოდათ თარჯიმნობასთან ერთად ასეულის ჯარისკაცებიც გაეთვითცნობიერებინათ. ჩვენი ერთეულის უფროსმა ობერლენდერმა (რომელიც ომის შემდეგ გერმანიის პირველი კანცლერის მთავრობაში აღმოსავლეთ გერმანიიდან დევნილი მოსახლეობის მინისტრი იყო) მფრინავთა ოფიცრს ვიქტორ ნოზაძე და დავით ვაშაძე გაუგზავნა. მათ წასაყვანად მოფრინდა ერთი პანაწინა თვითმფრინავი, რომელსაც სახელად ერქვა “მტორს”, რაც წეროს ნიშნავს. ეს თვითმფრინავი მართლაც წეროს ჰგავდა. იგი ჯდებოდა ნებისმიერ, თუნდაც ქვიან და ოღორიზორო ადგილზე და აფრენაც შეეძლო ამგვარი ადგილიდან. მაგრამ ასეთ

თვითმფრინავს სამი კაცის წონაზე მეტი ბარკის წაღების საშუალება არა ჰქონდა. ამიტომ ვიქტორმა და ვამაქემ მხოლოდ ორი პატარა ჩანთა წაიღეს შიგ აუცილებელი საგნებით. მათ მიერ დატოვებულ ბარკის მისაწოდებლად ჩვენ შესაფერ შემთხვევას ვუცდიდით, რომ ესენტუკში მიმავალი მანქანით მე მათთვის ბარკი წამეღო. დაახლოებით 15 დღე ვუცადე ამ შემთხვევას და მათი ბარკი ავიკიდე, რომ გამვლელ მანქანათა შორის ესენტუკისკენ მიმავალით შესარევლა. დიდი ხნის ცდა არ დამჭირებია, საშუალო საბარკო მანქანამ გამოიარა, რომელიც საპერო უწყყას ეკუთვნოდა. მე ზაერები სწორედ ესენტუკში მიდიოდნენ. ვუთხარი, რისთვის სად მივდიოდი. იმ ასეულის არსებობაც სცოდნიათ და სიამოვნებით ამიყვანეს მანქანაზე. შორი გზა არ გვექონდა ვაეღილი, რომ საიდნლაც რუსის ერთი პატარა თვითმფრინავი გამოჩნდა. ასეთი თვითმფრინავის იქ ყოფნა, ცხადია, ჩვენთვის საფრთხეს წარმოადგენდა. რადგან რუსული თვითმფრინავის ჩვენ თავზე ყოფნა ეჭვიუტანელად ჩვენზე შეტყვის მოტანით უნდა დამთავრებულიყო. ჩვენ მანქანა შევჩერეთ და ვავიფანტენით. ისე მოხდა, რომ მე სულ ახლო აღმოვჩნდი ასეთ შემთხვევაში მანქანის დამცველ ჯარისკაცთან. მას ორფეხიანი ტყვიამფრქვევი ჰქონდა. ჩვენ ორმა გავაკეთეთ ის, რაც ასეთ შემთხვევისთვის უნდა გავაკეთებინა. საამისოდ ყოველი გერმანელი ჯარისკაცი გაწვრთნილი იყო. მან თავისი ტყვიამფრქვევი ჩემს წაკუზულ ზურგზე დადო. ტყვიამფრქვევის ფეხები კისრის აქეთ-იქეთ უღელივით დამადო და თვითონ დაირიქა. ჩვენ რაღაც დანგრეულ შენობას ვიყავით მოფარებული. ტყვიამფრქვევის იერიშს იგი ტყვიამფრქვევის კაკანით შეხვდა. რუსებმა რომ ეს დაინახეს, ერთი ყუმბარაც არ გადმოუვდიათ, ისე გაუჩინარდნენ. ეს იმიტაც ახსენება, რომ რუსებს მეტი დაგვიანების ნებაც არა ჰქონდათ, რადგან კიდევ სამი-ოთხი წუთი რომ დაყოვნებულიყვნენ, მათ გაფრთხილებული გერმანული "მესერშიტი" იპოვიდა და მწყერილებით ძირს ჩამოავდებდა. განვამი რომ დასრულდა, გერმანელმა თავისი ტყვიამფრქვევი მომაშორა და ტყვიის ლენტების ჩალაგებას შეუდგა საამისო ყუთში. მე თავი ავწიე და ისე მეჩვენა, რომ სადღაც ადრე ნანახ ვარემოში ვიმყოფებოდი. დაფიქრებული და გაკვირებული მარჯვნივ და მარცხნივ ყველაფერს ვათვალიერებდი. გერმანელები სწორედ იმ დროს შემომხვდნენ, როდესაც ჩემთვის რაღაც უცნაურობაში ყოფნის საიდუმლო გაიხსნა. გერმანელებს კი ეგონათ, რომ მე შიშისაგან კანტუზია მივიღე და იმიტომ ვიდექი ასე მათთვის გაუგებარ გამომეტყველებით. ჩემს სახეზე მათთვის სრულებით უადგილო ღიმილი იკითხებოდა. ერთი ახალგაზრდა ოფიცერი მომიხსლოვდა, ლოყაზედ ხელი მომიცაყუნა და მითხრა, კმარა, გამოფხიზლდი, ყველაფერი დამთავრდაო. მე მას ვუპასუხე, მართლა ძილიდან გამოვფხიზლდი-მეთქი. რას ნიშნავს ეს თქვენი სიტყვებო, – მკითხა მან. მე დაწვრილებით ვუამბე, თუ ამ ადგილმა რა გამახსენა, რადგანაც ამ ნანგრევებში სწორედ ის ადგილი გამოვიცანი, სადაც პირველი ომის დროს მე და ჩემი ძმა, ვით გერმანიის მხარეზე მყოფი "მეომრები" რუსებს შეეებრძოლეთ. ეს ოფიცერს სულ მოკლედ ვუთხარი. მან მოულოდნელობის გამო ვერაფერი გაიგო. ამიტომ შემდეგ ჩემს გარშემო შემოკრებილ ჯგუფს ვკითხე, ჩვენ ხომ ელენზნოვოდსკის სადგურის ახლომახლო ვიმყოფებით-მეთქი. კიო, მიპასუხეს. ამის შემდეგ მათ ჩემი ბავშვობისდროინდელი გერმანოფილობა დაგაწყული "ბრძოლის" ამბავიც მთელი დეტალებით ვუამბე. მათ აღტაცებას და გაკვირებას საზღვარი

არ ჰქონდა. ერთმა ოფიცერმა თქვა, თქვენ ყოველგვარ სუპროზის ვარემუნება გაქვთ პირველი მსოფლიო ომის ვეტერანის მედალი მოითხოვითო. ამის შემდეგ ჩვენ კვლავ მანქანაზე ავედით და მათ სწორედ იმ სახლთან ჩამომსვენეს, რომელშიაც ქართული ასეული იყო დაბინავებული.

ძველი სენაკი რევოლუციამდელ ხანაში

ჩემი ბავშვობის პირველ ხანებში ძველი სენაკი საკმაოდ დაწინაურებულ სოფელს წარმოადგენდა. დაიწყოთ იქიდან, რომ სოფლის ცენტრი ვანათუბული იყო ათიოდე მალაღ ბოძზე ასაწევ-დასაწევ ნავთის ნათურებით. სოფელში იყო საბოქაულო, თვით საბოქაულო შენობა და სხვა სახლი სტრატეგიებისათვის. იყო აფთიაქი, ნიკიტა ჯინორიასი, და ფოსტატელეგრაფის შენობა. სოფელში ექიმი არ ცხოვრობდა, მაგრამ რევოლუციამდე ამ სოფელს ორი ექიმი ემსახურებოდა. ახალსენაკელი ზოფერია, და ზუსტად არ ვიცი, სად მცხოვრებო-ჯორჯიკია, მწერალ ჯაჯუ ჯორჯიკიას ძმა. სოფლის ცენტრში, ახალ სენაკ-ნოქალაქევის გზაზე, დაახლოებით 150 მეტრი სიგრძის და 50 მ სიგანის მოედანზე ორსავე ვრძელ მხარეს ჩამწკრივებული იყო სხვადასხვა ხასიათის ღუქანები. ყოველივე ეს ერთად სენაკის ბაზარს წარმოადგენდა. ბაზარში ყოველი დარგის სავაჭრო იყო წარმოდგენილი, ისევე, როგორც ხელისნები. იყო ორი მჭედელი, ორივე რაჭველი, ერთი მეთუნეუქე – ისიც არ იყო მეგრელი, ერთი მექოთნე, ორი მუუნავირე, ორი ხარაზი, ერთი თერძი და ერთიც მერქემე და ამავე დროს დალაქი, გვარად კურდღელია. ორი მეფართლე, ერთი მათვანი იყო იაკობა გუნია, ერთი – საოჯახო მოხმარების საგნების, საღებავების, სხვადასხვა წვრილმანი საქონლის კარგად შეძლებული ვაჭარი მეთო შეროზია. კიდევ იყო ორი მალაზია საოჯახო, შეიძლება ითქვას “ლუქსი” საგნებისა: ნოსხი, საბნები, ძვირფასი მოქარგული ბალიშები, სამკაულები და ამგვარნი. ამათ პატრონთაგან მახსოვს ერთის გვარი – ჭუბაბრია, რომლის აბრაზე კიდევ იყო შერჩენილი ნიკოლოზის დროინდელი წარწერა: “მეორე ვილდიის კუპეცი ჭუბაბრია”. ცხადია, იყო ორი თუ სამი სამიკიტნო. ორი გვარი მახსოვს: ჯაკობია და მამა-შვილი დიმიტრი და ალექსანდრე ალასანიუბი. იყო ერთი საყასბოც. სხვა ღუქანებიც იყო, მაგრამ მათი დანიშნულება აღარ მახსენდება. შუა ბაზარში აღმართული იყო კარგა ფართო შენობა, რომელსაც ყაფანი ერქვა. შენობას კედლები არ ჰქონდა. მხოლოდ აგურისაგან ამოყვანილ ბოძებზე დადებული სახურავისქვეშ ეკიდა უზარმაზარი სასწორი, რომლის ვარშემო ელაგა ჩვენთვის, ბავშვთათვის წარმოუდგენელი სიმძიმის საწონები. ეს მოედანი ყოველდღიურად, ასე თუ ისე მიმავალ-მომავალი ხალხით, ჩვეულებრივი ბაზრობის სახეს ინარჩუნებდა, მაგრამ წელიწადში ერთხელ, დანამდვილებით არ ვიცი, შემოდგომის რომელ თვეში, იქ იმართებოდა დასავლეთ საქართველოს რევოლუციური მნიშვნელობის ბაზრობა. მაშინ ამას “იარმუკას” ეძახდნენ. ამ ბაზრობაზე ვაჭრები, ისე როგორც მყიდველები, მთელი დასავლეთ საქართველოს კუთხეებიდან მოდიოდნენ. მთელი ეს დიდი მოედანი სახელდასჯელო კარვებით ან ჯიხურებით აივსებოდა. ბაზრობა ერთი კვირა მანაც ვრძელდებოდა, მაგრამ

ამით არ ამოიწურებოდა ამ ბაზრობის ხასიათი. ამ მოედნიდან თითქმის იქვე, დუქანთა ერთი მწკრივის უკან შემონახული იყო საბაზრო მოედანზე ორჯერ დიდი ტრიალი მინდორი, სადაც პირუტყვის ყიდვა-გაყიდვა იმართებოდა. ხარ-კამეჩი, ძროხა, ცხვარი, თხა, ღორი, ზოგჯერ ინდაურებიც, და მათი გამყიდველები თუ მყიდველები ავსებდნენ ამ უზარმაზარ მინდორს. ბაზრობის დამთავრების შემდეგ კი იგივე მინდორი გამოყენებული იყო სამეგრელოში ყველაზედ განთქმული მარულის სასტარტო პუნქტად. ცხენების მიერ გასავლელი წრე, რომელიც ამ მოედანზე იწყებოდა და თავდებოდა, 25 კილომეტრს აღემატებოდა, ამ დღისათვის ეს მინდორი, დაცარიელების შემდეგ, სადღესასწაულოდ მოკაზმული ცხენოსნებით ივსებოდა. ასეთი მარულის დეტალები, მე მგონია, სხვათა მიერ უკვე აღწერილია, ამიტომ აქ არ შეეჩერდები.

ასეთ მნიშვნელოვან პუნქტს წარმოადგენდა ძველი სენაკი იქვე, 7 კილომეტრზედ მდებარე ახალსენაკის ვეჯრდით. ადვილი წარმოსადგენია, თუ რამდენად უფრო გაზრდილი იქნებოდა იგი დღევანდელ დღეს, რკინიგზის სადგურის ახალი სენაკთან დაარსებას ძველი სენაკის ზრდა-განვითარება რომ არ შეეჩერებინა. ეს კი შემდეგნაირად მოხდა.

თავიდან რკინიგზის სახი ძველ სენაკზედ უნდა გასულიყო, მაგრამ ამისათვის საჭირო გახდებოდა ტექსურზე ერთის ნაცვლად ორი ხიდის აგება. გარდა ამისა, ლიანდაგს უნდა გადაეჭრა ნაყოფიერი ყანები ტექსურის ჭაღისა. ახლანდელ ახალ სენაკში დიდი მამულები ეკუთვნოდა მიქელაძეებისა და მხეიძეთა ოჯახებს. თვით ახალი სენაკი, როგორც ასეთი, არც არსებობდა. მხეიძეებმა და მიქელაძეებმა რკინიგზის საზოგადოებას უსასყიდლოდ შესთავაზეს სადგურისა და მის გარშემო მდებარე ადგილები. ზემოთ აღნიშნული ერთი ხიდის ხარჯების და ლიანდაგის გავლით დაზარალებული ყანების ანაზღაურების ჩათვლით, მშენებელთათვის ბევრად უფრო ეკონომიური ჩანდა სადგურის ახალ სენაკში აგება. არ ვიცი, ეს მდგომარეობა შეიცვალა თუ არა, მაგრამ საქართველოდან წამოსვლამდე სენაკის სადგურის აგების გეგმაში რაღაც უაზრობა მეჩვენებოდა. სადგურის შესავალი ფაასადი მხოლოდ მხეიძეების და მიქელაძეების მიერ დასახლებულ ადგილების ცნ იყო მიმართული, ხოლო სადგური და მის უკან მდებარე დამხმარე ლიანდაგები — ქალაქის მხარეს. ასე რომ, მოქალაქეებს სადგურში მისასვლელად რკინიგზის რამდენიმე ლიანდაგი უნდა გადაეჭრათ და მეორე მხრიდან შესულიყვნენ სადგურში. იქნებ ჩემს შემდეგ ეს გარემოება შეიცვალა, მაგრამ მაშინ ეს სადგური, ასე ვთქვათ, იმ ორი ოჯახის საამებლად გაშენდა. ამას მოჰყვა დაქვეითება ძველი სენაკისა და აშენება ახალი სენაკისა. ისე როგორც მოუვიდა მცხეთას, თბილისის დაარსების შემდეგ, რასაც მოგვითხრობს ქართლის ძატიანე.

სენაკის ბაზრობასთან დაკავშირებული ამით უნდა მოგითხროთ, თუ რა მოხდა ერთ-ერთი ამგვარი ბაზრობის დროს, როდესაც მე სამი წლისა თუ ვიქნებოდი.

ერთ ღამეს სოფლის ცენტრს გარს შემოერტყა, აშობდნენ 150-ზე მეტი შეიარაღებული მხედარი. უპირველეს ყოვლისა, მათ განაიარაღეს პოლიცია. ბოქაული ვერ შეიპყრეს, რადგან ბუხრის მილში ამძვრალა თურმე.

ეს ამბავი შუალამისას დაიწყო. მე იმ დროს მძინებია. თურმე გამომეღვიძა, რადგან ფანჯრებიდან თოფის ხმა შემოდიოდა. დედაჩემმა ჩემდა დასამშვიდებლად მითხრა, დაიძინე, შეილა, ნუ გეშინია, კურდღლებზე ნადიდრობენო. მე თურმე დავიჯერე და ძილი განვაგრძე.

თავდამსხმელს მეთოდურად გაუძარცვათ ყოველი ვაჭარი, ვინც კი იპოვეს. როგორც შემდეგ ამბობდნენ, ერთი მძარცველთაგანი ჩვენს ჭიშკართან მდგარა და ხანდახან ყვიროდა: ქათარაძეებო, ვართ ნუ გამოხვალთ, თქვენ არაფერ გერჩითო! როდესაც ძარცვა დაასრულეს, ყველანი შარავზაზე შეიკრინნენ, უკან ორი თუ სამი მძევალი შემოისვა სამმა უკანასკნელმა მხედარმა, მათი გვარების ყვირილით იძახდნენ, ნუ გვესვრითო, ისინი უკანა ცხენებზე სხედანო. მე მხოლოდ ერთის გვარი მახსოვს. იგი ჩვენი მოგვარე იყო. შემდეგ გავიკეთ, რომ ერთი მძევალთაგანი მოუკლავთ, რადგან მის წინ ცხენზე მჯდომისათვის უთქვამს, ვიცანი ვინცა ხარო; მხედარს იგი მაშინვე მოუკლავს. მძარცველების ვინაობა ვერასოდეს დადგინდა, ხოლო ხალხის უმრავლესობა დარწმუნებული იყო, რომ ეს რაზმი მეგრულ თავადაზნაურთაგან შედგებოდა, რადგანო, ამბობდნენ, 150 ბედაურზე ამხედრებულ იმ ცხენოსანთა მტეკსად მოკაზმულ 150 მხედარს ვერც ერთი ყაჩაღთა გუნდი ვერ შეადგენდა, და არც ყაზალახით დასჭირდებოდათ პირის ახვევა, როგორც ყოველ მათგანს ჰქონდაო. თვით ჩვენ ოჯახშიც კი ზოგი ასე ფიქრობდა და იმიტომ გვამშვიდებდნენ, რომ ჩვენ შეიარაღებული ყარაულები გვყავდა. სხვა იარაღიც გვქონდა, რომლის დარიცხვაც შეგვეძლო მოჯამაგირეთათვის. სხვები ამ აზრს ეთანხმებოდნენ და ნახევარ ხუმრობით თუ სერიოზულად უმატებდნენ, თანაც ჩვენს სუფრასთან ნაჯღომი სტუმრებიც იქნებოდნენო. ასე იყო, თუ ისე, ეს ამბავი სამუდამოდ საიდუმლოდ დარჩა.

ძველ სენაკს განსაკუთრებით ღირსშესანიშნავი და ამის გამო აღსანიშნავი ძველი არ გააჩნდა. ახალი სენაკიდან ძველი სენაკის ბაზარს მოახლოებული კაცი, ვიდრე ბაზრის მოედანზე გავიდოდა, მარცხნივ ჩაუვლიდა სათავადაზნაურო სკოლის ეზოს, რომლის კუთხიდან სოფელ ეკისკენ მიმავალი გზა იწყებოდა. მარჯვენა მხრიდან კი იგი ჩაუვლიდა არც ისე ძველი ეკლესიის შენობას, შემდეგ პატარა კოწია სახლს ქუთაისის სათავადაზნაურო ბანკის განყოფილებისას. შემდეგ იყო შემოღობილი პატარა პარკი, რომელსაც სენაკელები მედიდურად ბულვარს ეძახდნენ. ამ ბულვარისა და მოედნის კუთხეში, ბულვარის ტერიტორიაზე, იღვა მე ვფიქრობ, ძველი სენაკის ყველაზე შესანიშნავი მატერიალური ღირებულება. ეს იყო მრავალსაეკუნოვანი უზარმაზარ-ფულუროიანი, მაგრამ მხოლოდ სამი თუ ოთხი მეტრი სიმაღლის ჭადრის კიდევ ცოცხალი ტანი. მისი ფულუროს დიამეტრი ორ მეტრს აღემატებოდა, ხოლო მიწიდან 50 სმ-ზე ამოჩრილი ფესვებისაგან შემდგარი ზედაპირის დიამეტრი 10 მეტრი მაინც იქნებოდა. ჭადრის დარჩენილი ქერქის სისქე ალბათ 25 სმ-ს არც აღემატებოდა, მაგრამ მისი ცოცხლად დარჩენილი ტანის ზემო ნაწილიდან სრულებით ჯანმრთელი, მხოლოდ მკლავის სიმსხო ტოტები იზრდებოდა. მე მახსოვს დრო, როდესაც იგი შემოუღობავად იღვა დამეურმეების მიერ დროებით გამოშვებული ხარები მის ფულუროში ჩრდილს პოულობდნენ. ეს მიმანჩია მე, როგორც ვთქვი, სენაკის ყველაზე ფასეულ სიძველედ. იმედი მაქვს, რომ ჭადარი ისევ ცოცხალია.

მოედნის მეორე ბოლოში, მარჯვენა კუთხიდან იწყებოდა ჩვენი მამული, რომელიც შარავზას გასდევდა ორასიოდ მეტრის მანძილზე. სიღრმეში ეს მამული ტყურის ჭალამდე ჩადიოდა. შიგ მრავალი შენობა იღვა. მთავარი საცხოვრებელი სახლის გარდა სახლის მარჯვნივ და უკან სხვა ძველებური ოდა იღვა, რომელიც ორმხრივ ფარდულებით იყო გაფართოებული, ხოლო უჩინდან მიშენებული ჰქონდა გომური და საჯინიბო. მათ უკან

სამი დიდი სასიბინდე იდგა ხის მაღალ ბოძებზე. დიდ საცხოვრებელ სახლს უკან კი დიდი სახლის მთელ სიფართოზე, მაგრამ 50 მეტრის დამორებით კრამიტით დახურული შენობა იყო, რომლის სახურავი ფასადიდანაც და უკნიდანაც ფარდულებს ქმნიდა. ამ შენობის შუა ნაწილში მოთავსებული იყო მარანი, რომელიც მხოლოდ ყურძენი იწუქვოდა. შიგნით იყო ორი საწინახელი და ერთი პრესი, ხოლო თვით ღვინო კი, საცხოვრებელი სახლის სარდაფში ინახებოდა. მარნის ცალ მხარესიყო მოჯამავირეთა ოთახები. იქ ცხოვრობდნენ მზარეული, დარაჯები და მეეტლე. მეორე ბოლოში კი გამართული იყო სამრეცხაო და კიდევ ერთი სხვადასხვა დანიშნულების ოთახი. მარნის საცხოვრებელი ნაწილის მხრიდან ოციოდ მეტრის დამორებით კიდევ ერთი ხის შენობა იდგა, რომელსაც ჯერ კიდევ ხელას ეძახდნენ, მაგრამ აქაც სულ სხვადასხვა საგნები ინახებოდა. ხელას მიშენებული ჰქონდა სათონე და მეპურე პავლიას ოთახი. მამულში ორი მოქმედი ჭა იყო. ერთი გომურის კარგის ახლოს, ხოლო მეორე – საცხოვრებელთან. სახლში წყალსადენი იყო გაყვანილი, ხოლო სახურავებზე ცემენტის 500 ლიტრის მოცულობის აუზი იყო აშენებული, საიდანაც ჭიდან საქაწავით ამოყვანილი წყალი სახლში შესასაბამის ადგილებამდე ნაწილდებოდა. სახლშივე იყო აბანო და საპირფარეშო, მაგრამ ესოში მამაპაპეული ჩეჩმაც იდგა, მოჯამავირეთათვის განკუთვნილი. მახსოვს, რომ ჩვენი მამულის სხვადასხვა ადგილზე სხვა ჭების კვალიც იყო დარჩენილი. ამას მინიშნება ადგილ-ადგილ ბრტყელ ზედაპირზე ჩაღრმავებული წრეები, სწორედ ჭის დიამეტრისა. ასეთ ადგილებში ხარობდა განსაკუთრებით მაღალღეროიანი ია და ამიტომ აქაურობა თავიანთი განსაკუთრებული ფერით და სურნელებითაც მთელი მამულის ორიგინალობას წარმოადგენდა. მახსოვს, როდესაც გაცვივდებოდი და მახელებდა, ამ ჭებისაკენ მაგზავნიდა დედა იის დიდი ფოთლების მოსაკრეფად, რომელთაგან იგი საკმაოდ სასიამოვნო გემოს დასალევე წამალს მიმზადებდა. საქონლითან ერთად ინდაურები, ქათმები, იხვები და ბატები ესოის უკანა ნაწილში თავისუფლად სეირნობდნენ ხოლმე, მხოლოდ ღორები იყვნენ ვანცალაკებულნი. იმათთვის ცალკე შემოღობილი იყო საკმაო სივრცის მიწდარი და საღორეც იქ იყო დადგმული. საერთოდ მამულის მთელი ფართობი არ მუშავდებოდა. აქა-იქ იყო ტყიანი პატარა ტუნძულები. ერთადერთი, მეტად თუ ნაკლებად ვრცელი – სიბინდის ყანა იყო. სხვა შედარებით მცირე მონაკვეთები თიბობოდა უპირველესად ტომატსა და ლობიოს, და ბოლოს, საკუთრივ ზოსტანსაც. გვყავდა ფუტკარიც. სახლის წინ ყვავილნარი იყო გაშენებული. მამულის ერთი კუთხე ხილის ბაღს ჭირა. იქ დარგული იყო მრავალნარი ჯიშის ვაშლი და მსხალი, აგრეთვე ატამი და ბალი. ეს ორი ხილი მშვენიერად ხარობდა. მაგრამ სხვადასხვა ჯიშის მსხალი და ვაშლი ადგილობრივი პირობებისათვის გამოუსადეგარი გამოდგა. უმეტესობა ჭიანდებოდა და თუ რომელიმე დამწიფდებოდა, მათ შენახვაზე ფიქრიც ზედმეტი იყო. სამავიეროდ მშენივრად ხარობდა ადგილობრივი წითელი ვაშლი, რომელსაც იმ რჩეულ ვაშლებზედ ნაკლები სურნელება და გემო როდი ჰქონდა. ამ ვრცელ მამულს ვფლობდი მარტო მე, ვიდრე ჩემი ძმა და ბიძაშვილებიც წამომეწოდნენ. სოფლიდან ახალი სენაკის სადგურში წასასვლელ-წამოსასვლელად ჩვენ ერთცხენიანი და ორთვლიანი ეტლი გვქონდა. მე ძლიერ ადრე დაიწყე ამ ეტლის მართვა და ხშირ შემთხვევაში უფროსებშიმყავდა და მომყავდა ხოლმე. ამ ეტლისათვის ჩვენ საგანებო ცხენი გვყავდა მიჩენილი. ეს იყო ციმბირულ-მონგოლური ჯიშის ჭაკი, დახალი ტანის, გამურილი მუცლით, წვრილკანჭება,

რომლებაც ორი კვიცი მუდამ თან დასდევდა. როდესაც მე ახალი სენაკიდან უკან ვბრუნდებოდი, თავლია, ასე ერქვა ცხენს, როგორც კი დიდ ჭადარს მოაღწევდა, დაიჭიხინებდა. ამის გავიზიარებდი კვიცი ცხენისაკენ გამოიქცეოდნენ და მათთან ერთად ქვეთარაძეთა მოღვაძე – ჩემზე უმცროსები. მე იძულებული ვიყავი, ეტლიდან ჩამოვსულიყავი, აღვირში ხელი მომეკიდა და ასე ვაა ვამეკვლია კვიცებსა და ზაეშვებს შორის. ვიდრე ჭიშკარს დაეხურავდი, თავისი კვიციებით გარშემორტყმული ცხენი და ზაეშვებით ავსებული ეტლი აღვირზე ხელჩაკიდებულს მიმყავდა ხოლმე ფარდულამდე. შემოთ ვახსენე, რომ მეეტლეს გვყავდა-მეთქი, მაგრამ იგი სხვა ნამდვილი ეტლის და სხვა ჯიშის ცხენების მოვლისათვის იყო განკუთვნილი. იმ ეტლს იშვიათ შემთხვევაში ვიყენებდით – როცა რამდენიმე მე ზავრი თავისი ზარვით სადგურში უნდა წასულიყო.

სკოლა

ჩემი სკოლაში შესვლის და იქ სწავლის მიმდინარეობა ჩემს მემსიერებაში არ შემორჩენილა. სკოლა ოთხწლიანი იყო. მეოთხე განყოფილების შემდეგ ზაეშვები რომელიმე სხვა სასწავლებლის პირველ კლასში უნდა გადასულიყვნენ. მე მახსოვს მხოლოდ რევოლუციის მოხდენის შედეგად ნიკოლოზ მეფის სურათის ჩამოხსნა კლასის კედლიდან. ეს მოვლენა ალბათ ჩვენ ავითხსნა მასწავლებელმა, მაგრამ არც ეს მახსოვს. ვიგონებ მხოლოდ სურათის კედლიდან ჩამოღებას. ამის შემდეგ მახსოვს ხალხის სიმრავლე ჩვენი სკოლის პირდაპირ მდებარე ბუღვარში. მახსოვს ჩემთვის უცნობი ორატორების გამოსვლები, რომელთაც მე მხოლოდ ერთი გვიანდელი სცენა ჩამრჩა მემსიერებაში. მგონი, რაღაც არჩევნები იყო. გამოდიოდნენ ორატორები სოციალ-დემოკრატების, რევოლუციონერების, ფედერალისტების და ეროვნულ-დემოკრატებისა. ბუნდოვნად მახსოვს, რომ მე ჩემს თავს ეროვნულ-დემოკრატად ვთვლიდი. ამ საქმის არაფერი გამეგებოდა, მაგრამ ბუნდოვნად ვგრძნობ, რომ ეს მიდრეკილება ოჯახში მქონდა შეთვისებული. ამიტომ უნდა იყოს, რომ შემდეგი სცენა გარკვევით დამამახსოვრდა. ვიღაც ახალგაზრდა კაცი მაგიდაზედ ავიდა და სიტყვა "ეროვნულ-დემოკრატია" წარმოთქვა. რამდენიმე სიტყვა ძლივს თქვა, რომ ჩვენი სოფლელი, გვარად ქვეთარაძე, მას მიუახლოვდა და უთხრა, არასოციალისტების მოსმენა ჩვენ არ გვინდაო, ტანისამოსზე ხელი ჩაავლო და აიძულა, მაგიდიდან ჩამომხტარიყო. სხვა მოვლენებიდან ის მაეონდება, რომ ყური მოვკარი ჩვენი სოფლელი, ყოფილი სტრატეგი, როგორ იმართლებდა თავს წარსულ სამსახურში ყოფნის გამო და როგორ ცდილობდა, რომ იგი ახალ პოლიციაში მიეღოთ, რასაც მილიცია ერქვა. ამის შემდეგ ძველი ყოფა ისე აირია, რომ ჩემს ზაეშვურ მემსიერებაში ნათლად წარმოდგენა არც ერთ მოვლენაზე აღარ შემრჩენია. მხოლოდ გარკვევით მახსოვს ჩვენი სოფლის პრისტავის, ჩინით ოფიცრის, ვინმე მაღლაკელიძის გაცხარებული საუბარი ჩვენს სახლში სასადილო მაგიდასთან. იგი ხან ქართულად, ხან რუსულად ლაპარაკობდა: ჩვენ პოლიციელები ამდენ და ამდენ ათასკაციან

ძალას წარმოადგენთ და ასეთ უწესრიგობას არ დაუშვებთო. იგი გულისხმობდა მინარქიის შენარჩუნებას. მე არ ვიცი კიდევ რამდენ დღეს დარჩა ის პრისტავად. არც ის მახსოვს და არც ვიცი ის, ვინ შეცვალა იგი. იმ მაღლაკლიძის შვილს საფრანგეთში შექვყიდი.

მასსოვს სენაკში მოწყობილი დემონსტრაციებზე საშინლად დამახინჯებულ, ვითომ "მარსელიეზას" რომ მღეროდნენ. ალბათ უნდა მცოდნოდა, ქვეყნად რა ხდებოდა, მაგრამ ეს ამბები ჩემს მქსსიერებაში არ დარჩენილა. არც ისე პატარა ვიყავი, რომ ასე თუ ისე მოვლენათა კურსში არ ვყოფილიყავი, მაგრამ ჩემს ბუნებრივ მიდრეკილებებს მიეწერება, რომ ამ მოვლენათა ვარიაციები ჩემმა მქსსიერებამ ვერ შემიინახა, როგორც საგნები, რომლებიც ჩემს ბუნებრივი მისწრაფებების გარეშე იდგნენ. ბავშვობიდანვე, რაც მე კარგად არ მესმოდა, არც მაინტერესებდა. რაც საქმარისად არ ვიცდიდი, იმის შექახსნე ლაპარაკსაგან თავის შეკავება დღემდის შემომჩნა. ამის გამო იყო, რომ ბავშვობიდანვე მე უფრო "ჭკვიანად" მთვლიდნენ, ვიდრე სინამდვილეში ვიყავი. საერთოდ ბავშვობიდანვე "ჩაგატოლებილი" იყავი, რაც უფრო ვიზრდებოდი, უფრო ვწუმდებოდი. იმდენად, რომ ყრბობის ასაკში, ბუნებრივად "მუნჯეს" მიწოდებდნენ.

ასე მგონია, რომ დედაჩემს განსაკუთრებულიად ვუყვარდი. მიუხედავად იმისა, რომ საკმაოდ სპარტული რეჟიმით მზრდიდა; დარწმუნებული ვარ, ამის გამო იგი ტკივილს განიცდიდა. მისი შეგნებით, ფუფუნება კაცს აფუჭებდა. დედა შვილებს გვაძულვებდა, ცეცხლი თითონ აგვენთო, როცა ციოდა, ლოგინი თითვე აგველაგებო. არც გადამტყუებულ თბილად გვაცმევდა, მაგრამ როდესაც ავად ვაჭედებოდი, აშკარად ეტყობოდა, რომ ძლიერ დედავდა. იგი ძლიერ ზრუნავდა, რომ ჩვენს ბუნებაში მორალი და სხვა დედებითი თვისებები მტკიცედ ჩაენერგა. ყოველთვის, როდესაც ჩვენ ხეობრივად უარყოფით რამეს ჩავედენდით, ბევრად უფრო მკაცრად ვისაჯებოდი, ვიდრე სხვა ცულქობისათვის. თუნდაც ჩვენს ცულქობას დიდი ზარალი მოჰყოლოდა, როგორც, მაგალითად, ძვირფასი ლანჩაკის დამტყუევა ან დიდი სარკის გატეხვა სალონში და სხვა ასეთი რამ. სასჯელი უმეტეს შემთხვევაში ფიზიკური კი არა, მორალური იყო, როგორც, მაგალითად, სიტყვები: "მომშობიდი, აღარ მიყვარხარ", რასაც მოყვებოდა მისი საქციელით თითქოს დამტკიცება იმისა, რომ მართლა ვძულდით და მასსოვს, რომ ეს ჩვენზე საშინლად მოქმედებდა. მე ვამჯობინებდი გავუწყებლე. ვიდრე დედის სიყვარული დამკლებოდა. მაშინ მე ჯერ კიდევ საკმაოდ ბავშვი ვიყავ, რომ მიმხვდარიყავი დედაჩემის საქციელის ხელოვნურობას. ამიტომ იყო, რომ ვცდილობდი ჩემი კარგი საქციელით დედის სიყვარული კვლავ მომეპოვებინა. ასე ადრე შობილების მიტოვებამ ნება არ მომცა ყოველი სიკეთე, რაც მათ ჩემთვის გაიღეს, მათთვის ოდნავ მაინც მეზლო.

დედაჩემი ქალთა სადონასტრო სკოლაში გაიზარდა. იქ მას იმავე საგნებს ასწავლიდნენ, რაც, ალბათ XVIII საუკუნის სკოლების პროგრამას წარმოადგენდა. ე.ი. წერა-კითხვა, ზოგჯერ კალიგრაფიაც, საღმრთო სჯული, გალობანი, ჭრა-კრევა, სხვა საოჯახო საქმე და ლიტერატურა.

ასეთი აღზრდის ქალი მოხვდა ოჯახში, სადაც დიასახლისისათვის რუსულის ცოდნა აუცილებლობას წარმოადგენდა, რადგან იმეიათად გაივლიდა ძველ სენაკზე რუსის რომელიმე დიდი თუ პატარა მოხელე, რომ ჩვენს სახლში არ მოსულიყო. დედაჩემმა რუსულის სწავლა გადაწყვიტა, მაგრამ ამისათვის მას არც ერთ რუს მასწავლებელ ქალისადმი ან

მამაკაცისადმი არ მოუპარათეს. მან დაიწყო რუსული წიგნების კითხვა. ენის სასწავლად კი მას საკმარისად დიდი ნიჭი აღმოაჩნდა. სამი თუ ოთხი წლის შემდეგ რუსულში ისე გაიწაფა, რომ იყო შემთხვევა, როცა რუსის მოხელემ კითხვა დაუსვა, თქვენ, ალბათ, მოსკოვში მიიღეთ განათლება. და როდესაც დედა უპასუხებდა, მე არაერთი რუსული სკოლა არ გამივლია და სამეგრელოს არასოდეს გავცილებივარო, ყველა განცვიფრებული იყო. ახლა რომ საქმეს ვუფიქრდები, ეს მოვლენა ადვილი ასახსნელიც არის. დედაჩემმა თავისდაუნებურად და შეუცდომრად რუსული მწიგნობრული ენა შეისწავლა. მამასადამე მისი რუსული ჩვეულებრივი რუსული როდი იყო, არამედ ზომაზედ მეტად ხელოვნური, ოფიციალური, ამალღებული ტონისა, რაც იმას გულისხმობდა, რომ ასე მოლაპარაკე ადამიანი რაღაც განსაკუთრებულ მაღალ ფენას უნდა ეკუთვნოდესო. მოხელეებს შთაბეჭდილება ექმნებოდათ, რომ ისინი მათზე უფრო მაღალი რანგის ქალბატონს ელაპარაკებოდნენ, რაც ცხადია, სიმათლე არ იყო.

თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ დედაჩემი სილამაზით, არისტოკრატიული თავდაპირით და რაღაც თავისთავში დარწმუნებით ისეთ ადამიანის შთაბეჭდილებას ტოვებდა, რომელიც ლოგიკურად შეუფერებელი იყო მის სოციალური მდგომარეობისათვისაც კი. მარტო მდიდარი კაცის მეუღლეობა მას ამ იერს ვერ მიანიჭებდა. დედაჩემმა შემთხვევით ისარგებლა და მე გერმანული ენა სკოლის ასაკამდე ბევრად ადრე ვისწავლე. ეს შემთხვევამ მოიტანა. მამაჩემს შეუძენია ამერიკული ტიპის სამეურნეო მანქანები, რომელნიც უმეტესად სიმინდის მეურნეობისათვის იყენებენ ვაკუთინილინ: სახნისები, სათესი მანქანა, სიმინდის სამარგლავი მანქანა, ტაროების გამოფხვინის, ჩალის დასაკუწი მანქანები და სხვა ამგვარები. ამ მანქანების ათვისებისათვის მან, არ ვიცი საიდან, ჩამოიყვანა ერთი გერმანელი მექანიკოსი, სახელად ოტტო. ცოლს ელისაბედი ერქვა. ის ქალი გახდა ჩემი ვადა. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ მე დედის ძუძუ არ მიწოვია, არც სხვა ძიძა მყოლია. დედამ მამაჩემს აყიდვინა ჯოჯიდან გამოყვანილი ძროხა, რომ მის ჯანმრთელობაში დარწმუნებული ყოფილიყო და ის იყო ჩემი "ძიძა" გერმანულ ქალისაგან მე გერმანული სწრაფად შევითვისე და შესაძლებელია, გერმანულს უფრო ადვილად ვლაპარაკობდი, ვიდრე ქართულს. გერმანელი ცოლქმარი ჩვენთან თითქმის ომის დაწყებამდე დარჩე. მათი წასვლის შემდეგაც ენა თითქმის დამავიწყდა, მაგრამ ამ ენასთან ახალი კონტაქტისთანავე ისევ აღმიდგა მესიერებაში. ჩემმა ძმამ ამ შემთხვევით ვერ ისარგებლა, რადგან იგი ჩემზე სამწლიანხვედრით უმცროსი იყო.

სკოლაში კარგ მოწაფედ ვითვლებოდი და ეს არც ისე გასაკვირია, რადგან ჩემს ამხანაგებთან შედარებით უფრო მეადვილებოდა ასეთი სახელის დამსახურება, რადგან ეს ჩემი პატარა ამხანაგები უსათუოდ კულტურულად უფრო დაბალ დონეზე მდგომ გარემოში იზრდებოდნენ, ვიდრე მე. თუ ჩემი ამხანაგები, ალბათ, იშვიათი გამოკლებით, მხოლოდ თავიანთი სახელმძღვანელოების კითხვით კმაყოფილდებოდნენ, ჩვენს სახლში ნამდვილი ბიბლიოთეკა იყო ჩემს განკარგულებაში. საკმარისია ვთქვა, რომ წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მიერ გამოცემული ყოველი წიგნი უკლებლივ გვქონდა ჩვენს ბიბლიოთეკაში. იყო, რა თქმა უნდა, სხვა წიგნებიც. მე მათ რაიმე ხელმძღვანელობის გარეშე განურჩევლად ვკითხულობდი ხოლმე. მასსოფს, რომ წიგნებს, რომელთაც ვერ ვიგებდი, გვერდზე გადავებედი ხოლმე. შეიძლება ითქვას, რომ ჩემთვის ეს ბუნებრივ შერჩევას

წარმოადგენდა. მრავალ წაკითხულ წიგნთაგან ზეერის ხელმოკრულ წაკითხვა მომიხდა ზეერად უფრო გვიან, მაგრამ მე მასხივს, რომ ვერგაგეპულის ხელახლად წაკითხვის დროს ისინი ჩემთვის, თითქოს დავიწყებულნი, ძველი ნაცნობები იყვნენ და, მე მგონია, რომ ასეა, ამ წიგნების ხელახლა წაკითხვა მიაღვიღებოდა და მათი შინაარსი ჩემს თავში უფრო ღრმად და ადვილად ლავდებოდა. ამასთან დაკავშირებით ერთი ეპიზოდი მინდა მოვიგონო: ვალოზის მასწავლებელი გიორგი ზოკერია რაღაც სიმღერას გვასწავლიდა. ვერ მისი ტექსტის ვაგებამი გვეწვდოდა. სიმღერაში ერთი ასეთი სტრიქონი იყო: “პაპა მყავდა მეომარი, ლხინი იყო მისთვის ომი” ზოკერიამგადმომხედა და მკითხა, ქავთარაძე, როგორ გესმის შენ ეს სიტყვები?! მათი მნიშვნელობა მშვენივრად ვაგივე, მაგრამ მათი ორპაროვნებაც უმაღლ შეამჩნია მაშინდელი ჩემი ასაკისათვის შეუფერებლად უფრო მაღლა მდგომმა მკითხველის გონებაში. მე ვუთხარი, ლოთი ყოფილა, ბატონო, ის პაპა-მეთქი. ზოკერიამ მე გამსჭვალავი თვალეზით თვალეზში შემომხედა: ქავთარაძე, შენი გონებააბავილური ხუმრობა მოსაწონია, მაგრამ შენ რომ შენსავე ხუმრობაზე ღიმილი არ მოგდის და თვალეზში ისე მიყურებ, თითქოს არც ხუმრობო, თუ ამით ჩემს გასულელებას აპირებ, ეს სრულეზით აღარ არის მოსაწონიო. მაშინ მეც ვიკადრე გაღიშება და თავი ჩავლუნე.

ამგვარი რამ ზეერად უფრო მაღალ დონეზე ერთხელაც ვავიშორე, მაგრამ ამჯერად ჩემი მასწავლებელი, საუბედუროდ, ხუმრობას ვერც კი მიმიხედა. ეს იყო გინანაზიის დამამთავრებელი კლასში. ქართულს გვასწავლიდა ახლად გაკრეჭილი მღვდელი გამზარდა. ეს პატიოსანი კაცი უსაქმოდ და ულუკმაპუროდ დარჩა, მასწავლებლობის ვარდა სხვა რა დარჩენოდა. ქართულის მასწავლებლობა უკისრია. ეს იყო სკოლების პროგრამის არე-დარევის, ყოვლად შეუფერებელი მასწავლებლების და სასკოლო დონის დაცემის ხანა. გამზარდიამ კლასშივე დასაწერი თემა მოვეცა, “თორნიკე ერისთავის” შინაარსი დაწერეთ თქვენი სიტყვებითო. მე ავიღე კალამი და „თორნიკე ერისთავი“, რომელიც თითქმის მთლიანად შეპირად ვიცოდი, სხვა რითმებითა და სხვა სტილით ახალ პოემად დავწერე, მაგრამ სტრიქონები ერთიმეორეზედ იყო გადაბმული, მაშასადამე მას ლექსის ვარევენული ფორმა აღარ ჰქონდა. გამზარდიამ შემდეგ ვაკეთილზე რვეულები დაგვირიგა და ჩემი რვეული ყოველგვარი შესწორების ვარეშე დამაკმაყოფილებელი ნიშნით დამიბრუნა. ახლაც არ ვიცი, შეამჩნია თუ არა მან ნაწერის არანორმალური სახე. მას შემდეგ რამდენჯერმე მომგონებია ეს ეპიზოდი და ყოველთვის გამიკიცხია ჩემი უადგილო ხუმრობის სისასტიკე. ასეთი რამ მხოლოდ ახალგაზრდამ შეიძლება ჩაიდინოს. გამზარდიასი რა ზრალი იყო, რომ მას თავისი ხელობის ასრულება აუკრძალეს და ცოლ-შვილის გამოსაკებად იძულებული იყო იმ ხელობისათვის მიემართა, რომლისთვისაც ის სრულეზითაც არ იყო მომზადებული. კიდევ ერთ სხვა შემთხვევას მოვიგონებ იმავე დროიდან:

მაშინ შემოღებული იყო ახალი საგანი - საბჭოთა აღმშენებლობა. მასწავლებლად გყავდა ძლიერ ახალგაზრდა, სრულეზით უსწავლელი კომუნისტი, გვარი არ მაკონდებდა. თავის ლექციებში ეს ჩვენი ლექტორი წარამარა იმეორებდა სიტყვას “ბურჟუაზია”. ჩემ გვერდით მჯდომმა კვატამა ზოჭოლაგამ მას კითხვა დაუსვა: ამხანაგო მასწავლებლო (ასეთ მიმართვას გვაიძულებდნენ ჩვენ), აგვისხენით, რას ნიშნავს სიტყვა “ბურჟუაზიაო”? ლექტორი შეცბუნდა, თან ფითრდებოდა, თან წითლდებოდა. ბოლოს რაღაც ხეყნის და

სინანულით ძლივს წაილულულა ძღვიერი მეგრული კილოთი: რაზე მეკითხებით ამას, თქვენ ხომ იცით, რომ გლახა სიტყვაა, მეტი მე რა უნდა ავიხსნათო?! ასეთ მასწავლებლის გვერდით, შესანიშნავი მასწავლებლებიც გვყავდა.

სკოლების მოგონებამ ფოთში გადამახტუნა. ისევ სენაკს დაუბრუნდეთ.

მაგონდება ერთი ეპიზოდი რევოლუციის პირველი თვეების ჩვენს სოფელში. დიდი მიტინგი იყო. ჩამოსული იყო დედაჩემის შორეული ნათესავი სალაყაია. იგი მენშევიკი იყო, ევროპაში ნამყოფი, იქნებ კიდევაც ნასწავლი. მისი საუბრის თემა აღნიშნულ მიტინგზე ქალთა საკითხს შეეხებოდა. მან ილაპარაკა ქალთა ემანსიპაციაზე და, ცხადია უმთავრესად ქალებს მიმართავდა. მოუწოდებდა, თავიანთი უფლებები დაეცვათ, რომ მამაკაცთა მონობისაგან განთავისუფლებულიყვნენ. ამ რამდენიმე სიტყვით უნდა მოეჭრა მისი საუბრის შინაარსი. კიდევაც რომ ვცადო, მისი აღდგენა არ შემძლია, მაგრამ უნდა ვილაპარაკო ოპონენტზე, რომელიც ამ გასათავისუფლებელ ქალთა შორის აღმოუჩნდა. ეს იყო ლაერენტი ბესელიას ცოლი. ქალწულობაში ქავთარაძე. მიტინგის ტრიბუნად გამოყენებული იყო ბულვარის ეზოში მღვარი, უკვე ნახსენები ზანკის შენობის აივანი. ამ აივანზედ ავიდა ბესელიას ცოლი და აივანის მთელ სივრცეზედ ჩქარი სიარულით თავისი საოპონენტო სიტყვა დაიწყო. იგი მეგრულად ლაპარაკობდა: ვინ დაგავალათ, ზატონო, ჩვენი განთავისუფლება, ვინ შემოვიჩვალათ, რომ მონობაში ვართო, რაც ჩვენი საქმეა, იმაში ჩვენი ქმრები არ ერევიანო. რაც ჩვენი ქმრის საქმეა, იმაში ხომ არ ვსურთ ჩვენ ჩავერიოთო? ჩვენ არავის მონები არა ვართ, არავის საქმე არ არის, თუ რა დამოკიდებულებაში ვართ ჩვენს ქმრებთანო. ამ ლაპარაკის დროს მან მანდილი მოიხადა და მას დროშასავით ჰაერში აფრიალებდა. მის სიტყვებს მსმენელთა ამჟამა მხარის დამჭერი შეძახილები სდევდა თან. ის ისე გათამამდა, რომ სალაყაიას უთხრა, თქვენ იქნებ იმას აპირებთ, რომ ზომა დაგვიდგინოთ, თუ ჩვენი ქმრებს რამდენად ვავუშალით ფეხებიო. ამას საშინელი ხარხარი მოჰყვა და შერცხვენილი პროპაგანდისტი ტრიბუნიდან ჩამოვიდა. იმ საღამოს ეს ქალების დამცველი ჩვენს სახლში გახშობდა და მას არც სუფრასთან მოჰკლებია დამცინავი ხუმრობა, მაგრამ მხოლოდ მამაკაცებისა, რადგან რამდენად ვიცო, იმ სუფრასთან მსხლდომ მანდილოსთავან არც ერთი იმ მიტინგის არც დასწრებია. ამ სალაყაიამ, რომელიც ფრიალ თავმდაბალი, მორცხვი და პატიოსანი კაცი იყო, საფრანგეთის ოკუპაციის ხანებში გაურკვეველი მიზეზით თავი მოიკლა.

პირველი ბავშვური სიყვარული

ეს ამბავი მოხდა, როდესაც მე პირველდაწყებითი სკოლის დამთავრების შემდეგ უმაღლესდაწყებითი სასწავლებლის პირველ კლასში ვსწავლობდი. კლასში გოგონები და ვაჟები ერთად ვისხედით, მაგრამ გაყოფილ ჯგუფად. ჩემს კლასში სწავლობდა ჩემი ტოლი გოგონა თამარ დადიანი. იგი ნოქალაქეველი იყო. არც კი ვიცო, სენაკში ვის ოჯახში ცხოვრობდა. აღარ მახსოვს, როგორ მოხდა, რომ ჩვენ ორნი თანაკლასელებმა რაღაცევივარად

განგვა ცალკევეს და ჩვენს შესახებ, ვითომ ჩვენდა არაგასაგონად, ლაპარაკობდნენ ხოლმე. ყოველ შემთხვევაში, სხვა არაფერი აღინიშნებოდა არ მახსოვს ამ საქმის გამო. იქნებ ჩვენ გვანსხვავებდნენ როგორც უფრო მაღალი წრის ბავშვებს. გაკეთილზე "კაკო ყაჩაღის" სწავლას შევედევით. ჩვენმა მასწავლებელმა მოისურვა ამ სწავლებისათვის საინტერესო და გასართობი სახე მიეცა. ამისათვის მე და თამარი ავირჩია. ჩვენ უნდა ერთმანეთისათვის გვეთქვა კაკოსა და შორე ყაჩაღის მონოლოგები. როდესაც მივედით იმ ადგილამდე, სადაც კაკო ეკითხება მზედარს: "რა გნებას შენა?" და მზედარი უპასუხებს: — "შენთან სიცოცხლე, შენთან სიკვდილი, შენთან ყოფნა და შენთან დარჩენა". და მიიღებს პასუხს: "მომწონს ეგ სიტყვა, შენც მომეწონე და ამისთვისაც გენდობი შენა!"... კლასში გაისმა თავშეკავებული ფხუკუნის მსგავსი სიცილი. ბავშვებმა უცეცხლოდ დააკანონეს ჩვენი "შეყვარებულობა". ჩვენ ორს ამის შესახებ ერთმანეთთან სიტყვაც არ ამოგვიღია, მაგრამ ამ მოვლენამ, როგორც ეს ხშირად ხდება ბავშვთა შორის, ორივეს ამოუშლელი კვალი დაგვიტოვა. ასე ვაგრძელებდა, რამდენიმე ხანი. ჩვენ შემთხვევაც არ მოგვცემია, რომ ერთმანეთისათვის ერთი სიტყვა, თუნდაც არაფრისმთქმელი, გვეთქვა. ამას მოჰყვა, რომ თამარი მოულოდნელად ავად გახდა. რამდენიმე დღის შემდეგ მისი გარდაცვალების ამბავი მოვიდა. როცა ეს მასწავლებელმა შეგვაცნობინა, მთელმა კლასმა ჩემს კენს გამოიხედა. მე მაშინ ვგრძობდი, რომ ამ გამოხედვას რაღაც აზრი და საფუძველი ჰქონდა. ვადაწყვედი, რომ მის დასაფლავებას მთელი კლასი დაესწარებოდა. დანიშნულ დღეს კლასის დამრიგებლის მეთაურობით მთელი კლასი ნოქალაქევის გზას დაადგა. რვა კოლომეტრი გვიქონდა საელო. გონი, ნაშუადღევ იქნებოდა, როდესაც იქ მივალწით. როდესაც დადიანების ჭიშკარს მივაღვეით, ეზოში აუარებული ხალხი იყო. ვიღაც მაღალი ჭადარაჭვერებიანი ჩინოსანი მოგვეგება. გარშემო რაღაც ბრძანებები ვასცა, რამდენიმე წუთით სახლის დარბაზში შევიდა და, იქიდან დაბრუნებული, წინ წავვიძღვა და ოდის დიდ დარბაზში შევიყვანა. ყველაფერი ეს ხდებოდა ხის ტოტზე ჩამოკიდებული ზარის რეკვის აკომპანიმენტით. ეზოში მყოფთა დამწუხრებული სახეები და, საერთოდ, რაღაცნაირი უჩვეულო ატმოსფერო ჩვენც გადაგვედო. ასე წინასწარ ვალვანიზებული მივედით დარბაზში. თეთრ კუბოში თეთრი ვარდებით დაფარული პატარა ანგელოზი იწვა. ჭადარა მაღალმა კაცმა კუბოს სამ მხარეზედ გაგვანაწილა და მეოთხე მხარეს იატაკზე მსხდომ თმაგამილი შოსან ქალებს ხელით ნიშანი მისცა. დაიწყო სამეგრელოსთვის ცნობილი მიცვალებულის გამოტირების ცერემონია. ქალებმა მოთქმა დაიწყეს, რასაც მეგრულად "თოლუა" ანუ "თვალუა" ქვია. ერთი მათგანი მოთქმის წამყვანი იყო. იგი საამისოდ მწუხარე პანჯზე ნახევრად სიმღერით მიცვალებულს ესაუბრებოდა. იგი გრძელ ფრაზებს წარმოთქვამდა. მე იმდენად შეპყრობილი ვიყავ ამ სანახაობით, რომ ყოველივეს დამახსოვრების უნარი საიდან მექნებოდა, მაგრამ ზოგი რამ მაინც შემიძლია მოვიგონო. მტირალი ქალი თამარს ეუბნებოდა: ჩემო ანგელოზო, ნუთუ ვერ ხედავ, რომ შენს სანახავედ მოსული შენი მეგობრები გარს გახვევიაო. როგორო გეკადრება, რომ სიტყვას არ იღებო?! მერე თითქოს გონს მოვიდაო ქალი, და ისეთი რამ ვაიგო, რაც ადრე არ იცოდაო, მიცვალებულს ეუბნება: როგორო, არ შევიძლია?! მამ შენ მართლა გარდაიცვალე?! მამ მართლა შავი დღე გაუთენდა შენს უბედურ მშობლებს?! ვაჟა, ვაჟაო!!! და მთელი ქალთა

დასი ამ ვაგვის ძახილს შეუერთდა. ზოგმა თავში ცუმა დაიწყო, ზოგი ლოყას იკაწრავდა. ხოლო მოთქმა თანდათან ძლიერდებოდა. მთელი ჩვენი კლასი, როგორც ერთი კაცი, ამ მოთქმას შეუერთდა. ისე ავღრიალდით, რომ პროფესიულ მოზარეებსაც კი ვჯვობნიდით. ასეთი კოლექტიური შეპყრობილება ორ თუ სამ წუთს გაგრძელდა. მეტი არც შეიძლება, რომ გავრძელებულიყო. სხვაგვარად რამდენიმე ბავშვს, და მათ შორის მეც, გული წაუვიდოდა. ჭლარა კაცმა კიდევ რაღაც ანიშნა ქალებს. მოთქმა დაუყოვნებლივ შეწყდა, ხოლო ჩვენ მოტრალთა მსგავსად ერთბაშად შეჩერება ვერ შევძელით. ჩვენი მოთქმა ჯერ ხმამაღალ სლოგანზე გადავიდა, შემდეგ განშირებულ სუნთქვაზე, ბოლოს ჩვენც მოვახერხეთ გაჩუმება. ჭლარა კაცი მოგვიასლოვდა, გვანიშნა, წამომეყვითო, და დარბაზიდან გაგვიყვანა. მაშინ ყოველივე ამისი ანალიტიკური თვალით დანახვა, ცხადია, მე არ შემეძლო, მაგრამ საამისო გონება და სიმწიფეც რომ მქონებოდა, იმ ღრმა მწუხარებით და აღელვებით მოცულს ყოველივე მომხდარის გონების თვალთ დანახვა, ცხადია, არ შემეძლებოდა. ახლა, როდესაც ამ დიდებულ სცენას ვიგონებ, სრულიად სერიოზულად ვამბობ, რომ ეს იყო პროფესიონალთა მიერ საქვეყნოდ ცნობილ, რომელიმე თეატრის სცენაზე დადგმული ტრაგედიის ერთი სურათი და ის ჭლარა კაცი მე მესახება ვით რომელიმე დიდი თეატრის სახელოვანი რეჟისორი. იქნება ამგვარი სცენების გამოყენება ქართულმა კინომ სცადა კიდევაც, მაგრამ ჩემ მიერ იმ დღეს ხილული ზუნებრივი სპექტაკლის სიძლიერის მიღწევა, ვეჭვობ, რომ ვინმეს შეძლებოდა.

დარბაზიდან გამოსული ბავშვები ერთად შეგვეყარეს და სადილის საჭმელად უნდა წავეყვანეთ. იმათ წასვლამდე ვიღაც ახალგაზრდა ქალმა ხელი წამაველო და მითხრა, თამარის დედას შენი ნახვა უნდაო. ჯერ ერთ ჩვეულებრივ ოთახში შევედით. იქედან შავებით შემოსილი ქალი გამოვიდა და სრულებით ბნელ ოთახში შემიყვანა. იქ სავარძელში ჩემთვის ხანში შესული მამაკაცი იჯდა – თამარის მამა. ქალმა ამ კაცთან მიმიყვანა და უთხრა, ეს არის ჩვენი თამარის მეგობარი, ერისტო ქავთარაძის შვილიო. მამაკაცმა თავზე ხელი გადამისვა, შუბლზე მაკოცა, ერთი სიტყვა არ უთქვამს. ქალმა იმავე ოთახის სხვა კუთხესთან მიმიყვანა, გვერდით მომისვა და მოფერება დამიწყო. მეონი, მითხრა: ჩემი თამარი აღარა მყავს, მის ნაცვლად შენ მოგეფერები, ისე მიიღე, თითქოს თამარი გეფერებოდესო. მე მივხვდი, რომ ჩვენი, ჩემი და თამარის დამოკიდებულება მისთვის ცნობილი იყო. მითხრა, თამარს ვარდები უყვარდა, ახლა ვიღა მოუვლის მის ვარდებსო. მე დაუფიქრებლად და გულუბრყვილოდ ვუპასუხე: მე მოვალ ხოლმე, ვარდებს მოვრწყავ-მეთქი. ქალმა მწუხარედ ამოიოხრა, ეპ, შვილო! შენ შენი საქმე გექნება, უნდა გაიზარდო, იმ სიმორიდან შენ როგორ ივლი, ან თამარს რით უშველიო. გარეთ გამიყვანა, კიდევ მაკოცა და მითხრა, წადი შენს ამბანაგებთან, სახლში რომ დაბრუნდები, დედაშენს ჩემს მავიჯრად მოკითხვა უთხარიო. სადილის შემდეგ მასწავლებელმა ეზოში გამოგვიყვანა, შეამოწმა, რომ არავინ აკლდა, და სენაკის ვზას გავუდექით. უკვე მზე ჩადიოდა. ბავშვებმა, ისე როგორც მე, თითქოს ყველაფერი დაგვაიწიწყდაო, ჯერ მორიდებულად და შემდეგ უფრო ხმამაღლა ხალხური მყვირალა სიმღერა დაიწიწყეთ გზად მიმავლებმა. შუაგზა გავლილი გვექნებოდა, როდესაც

ჭალადიდიდან სამუშაოდან დაბრუნებულმა ურმეშმა გზა დაგვითმეს. ერთმა მეურმემ მასწავლებელსა ჰკითხა, ვისი ქორწილი იყო, საიდან მოკაყთ ეს ბავშვებო? ივანე დადიანმა გაათხოვა თავისი ქალიშვილიო, უბასუხა მასწავლებელმა. ივანეს ამხელა ქალიშვილი როდი ჰყავდაო, იკითხა მეურმემ. მასწავლებელმა რაღაც შეცვლილი კოლოთი უბასუხა: ის ბავშვი ისეთმა ვინმემ წაიყვანა, რომელიც ასაკს არ არჩევსო. ვერ გავიგე, რას მეუბნებო, უთხრა მეურმემ. ღმერთმა წაიყვანაო, უბასუხა მასწავლებელმა. ვაი, ვაი! წამოიხსრა მეურმემ. რა შავი დღე გათენებია ივანე დადიანსაო. ამ შემთხვევამ ჩვენ რეალობაში დაეკარუნა. კარგა ხანს ჩუმიდ მივიდიოდით, მაგრამ შემდეგ ბუნებამ თავისი ვაიტანა, კვლავ სიმღერის გუნებაზე დავდექით და როდესაც სენაკში შევიდიოდით ისეთი ყიყინითა და ხალისით გავკიოდით, კაცი იფიქრებდა, ვამარჯვებული ჯარი ომიდან ბრუნდებო. სენაკიდან ნოსირელები ნოსირში წავიდნენ, ეკის მცხოვრები გორაკისაკენ მიმავალ გზას დაადგენენ, შუფელები კი ორიოდე კილომეტრით მდებარე შუფისაკენ წავიდნენ. მეც ჩემს სახლში დავბრუნდი... დავბრუნდი ვინმე დაქვრივებული კაცის გრძნობებით...

ბავშვობა სენაკში

მე უკვე ისეთ ასაკს ვიყავ მიღწეული, როდესაც ნება დართული მქონდა, დროდადრო ვენახში შევსულიყავ და თოფის გასროლით მაშვები დამეფრთხო. ერთ ასეთ „ნადირობის“ წინ, მაღლა ტოტებში მჯდომი მაშვი შევნიშნე. ეს პირველი შემთხვევა იყო, როდესაც თოფს მარტო საფრთხობულად კი არა, არამედ სანადიროდ ვიყენებდი. მაშვი ხიდან ჩამოვარდა. გახარებულმა მივირბინე. შორიდანვე ვხედავდი, რომ მაშვი ადვილზე იჯდა და არ იძვროდა. ახლო მისულმა დავინახე, რომ მას ორივე თვალი სისხლით ჰქონდასაკე და მივხედი, თუ რატომ არ იძვროდა იგი. ამ ამბავმა ჩემზე საშინელი შთაბეჭდილება მოახდინა. ვთვლიდი, რომ საზიზღარი რამ ჩავიდინე. ბრმა ჩიტე შემეპრალა და რომ ორივესათვის, ჩემთვის და ჩიტისათვის ტკივილი გამეკრო, ბრმა ჩიტს მეორე ტყვია დაეახლე. მას შემდეგ მე ჩიტისთვის თოფი არ მისროლია. ასე დაიწყო და დამთავრდა ჩემი ნადირობის ამბავი.

წინა ფურცლებში მე მოვიხსენიე ჩემი ცხენოსნობის დასაწყისის ორი ეპიზოდი: ჯერ ვირზე და შემდეგ მანსვეტოვის ცხენზე შეჯდომა. მას შემდეგ კიდევ მქონდა ცხენზე ჯდომის ჩვეულებრივი ეპიზოდები, მაგრამ აქ უფრო რთული ამბავი უნდა გავიხსენო. ერთცხენიან ეტლში გასამბელ ჭაკს, თაფლას, ხომ მუდამ ორი კვიცი სდევდა თან. უფროსი, ლამაზა, ორ წელზედ მეტისა იყო. ეს ცხენები მე მშვენივრად მცნობდნენ და თუ დედას ყოველგვარი სიძნელის გარეშე ვიჭერდი ხოლმე, კვიციები მერიდებოდნენ. მე კი განვიზრახე ორწლიანხვერიან ლამაზას გახედვანა მეცადა. ერთ სიტხიან დღეს, როდესაც ცხენები ცარიელ გომურს შეეზიზნენ მცხუნვარე მზისაგან თავის დასაფარავად, მე ვისარგებლე, გომურში შევედი და შესასვლელი კარები გადავკეტე. თაფლა თავისი შვილებით ერთ კუთხეში იყო ატეზული. მე მათ მივუახლოვდი, ბავის კიდზე ავედი, თაფლა ჩემსკენ მოვიზიდე და ზედ

შევეჯეტი. ცხენი მშვილად იდგა. შემდეგ ლამაზას გადაწვედი და მოფერება დავეწვე. არც ის იძვროდა. ალბათ იცოდა, რომ ვასაქცევი გზაც არ ჰქონდა. ამან მე ვამათამამა და ლამაზასთვის მოულოდნელად მის ზურგზე გადავეჯეტი. კვიცი საშინლად დაფეოდა. ყალყზედ შედგა და არ ვიცო, როგორ მოხდა, ერთი წუთის შემდეგ მიწაზედ ვვედე, ხოლო ის პირაღმა ბაგაში ჩავარდა, შიგ ვაიჭვედა. ცხენი წამოდგომას ლამობდა, მაგრამ ვიდრე თავისი ვაბრძოლებით ბაგის კიდის დამჭერი პალო არ მოანგრია, ფეხზედ ვერ წამოდგა. მე ცხენის ვახუნის ცდას თავი დაეანებე, ზოსლოს კარები ვავლე და ვარეთ ვამოვედი. როცა ცხენებიც ვარეთ ვამოვიდნენ, შევამჩნიე, რომ ლამაზა ოდნავ კოჭლობდა. მე ეს არ გამიმხელია, მისი კოჭლობა არც არავის შეუმჩნევეა, და როდესაც სრულიად მორჩა, მეც გული დამიმშვიდდა, მაგრამ ეს ამბავი არავისთვის არ გამიმხელია. უფრო გვიან, უფრო მშვიდ პირობებში მე მოვახერხე მისთვის ლაგმის ასხმა და რამდენიმეჯერ შეჯდომაც კი. ლამაზა ამას მიეჩვია, მაგრამ სხვების მიმართ იგი ჯერ კიდევ გაუხედნავი ცხენი იყო.

ცხენებთან ჩემი დამოკიდებულების ამის მოყოლა მსურს, რამდენიმე წლის შემდეგ მომხდარი ამის თხრობით დაეასრულო. ამ დროს მე უკვე ფოთის გიმნაზიაში ვსწავლობდი. სენაკის მამული ჩამორთმეული გვექონდა. ამ სამი ცხენის ვაპარება მოვახერხეთ და ისინი ჭალადიღში ერთ ჩვენ მოყვარესთან იყვნენ შეჩინული. მას ამ ცხენების დაუსრულებლად შენახვა არ შეეძლო და ისინი ფოთში ჩამოგვიყვანა. ჩემმა მასპინძელმა, ალექსანდრე ხოშტარიამ, მას ჩემი ბიძაშვილი კატო ჰყავდა მეუღლედ, ვადაწყვიტა ცხენები პალიასტომის ტბაზე მდებარე კუნძულზედ ვადაეყვანა. როდესაც ცხენები ტბის ნაპირას მივიყვანეთ, იქ, საიდანაც პალიასტომიდან ვამდინარე კაპარჭინა იწყება, ადვილზე, რომელსაც ფოთელები პარკს უწოდებენ, ნავი ნაპირს მოვაცივანთ. მე ლამაზას ძველებურად მოვეფერე, კისერზედ მობმული თოკით საცხვირე ვაფუკეთე, შევეჯეტი და რამდენიმე მეტრი ვავატარ-ვამოვატარე. სხვებთან ერთად ჩემზედ წლინახვერით უფროსი ტოგო ხოშტარიაც იყო. მანაც ცხენზე შეჯდომა მოინდომა. მე ვუთხარი – ტოგო, ეგ ცხენი გაუხედნავია, შენ არ შეგისვამსო. მან დამცინავად მიპასუხა, შენ თუ შეგისვა, მე არ შემძლიაო? არ ვაწყენინე და ვუთხარი, მე გაფრთხილებ, და როგორც ვინდა, ისე მოიქეცი-მეთქი. ტოგომ ცხენი ერთ ვადაჭრილ ხის ძირთან მიიყვანა და საკმაოდ ადვილად ზედ მოექცა. ვფიქრობ, რომ ლამაზას მე ვგვონე. და როდესაც მისგან მოშორებით დამინახა, შეხტა, შემოხტა და ჩემმა ტოგომ მიწაზე ძღენკა მოადინა. შერცხენილი ტოგო წამოდგა და მე ვუთხარი, ტოგო, ხომ ვაგაფრთხილე, ეგ და მე ერთად ვაზრდილები ვართ და შენთვის სასიარცხო არაფერია, რომ ცხენმა ვადმოვავლო მეთქი. ამის შემდეგ თოკი მხოლოდ დედას შევაბით. ჩვენ ორი თუ სამი კაცი ნავში ჩავსედით და დედა ცხენი წყალში შემოგვეყვა. კვიციებიც დედას წამოჰყენენ. მდინარის სიფართო იმ ადგილას ალბათ 30-ოდე მეტრი იქნებოდა, მაგრამ შუა დინებაში იგი საკმაოდ ღრმა იყო. ცხენებს ცურვა დასჭირდათ. უმცროსს ვაუჭირდა და ხვისვინით დედას შესჩვილა. დედა შეიღს გვერდით ამოუდგა და თითქო ხელი მოხვიაო, შეილი ნაპირზედ გაიყვანა. ამის შემდეგ მეორე მსოფლიო ომამდე, მეგონი, მე ცხენზე არ შეემჯდარეგარ, მაგრამ ამ ამბების თხრობა შემდეგისათვის უნდა ვადავლო.

სენაკში ჩემი დაბადებიდან საბოლოოდ იქ ყოფნას მოწყვეტამდე ჩვენს სახლში არავინ გარდაცვლილა, გარდა ზიძაჩემი ლევანისა. ეს ამბავი ჩემი ბავშვობის იმ დროს ეკუთვნის, სადამდისაც ჩემი მქესიერება სწვდება. მე ვიქნებოდი, მგონი, სამიოდე წლისა. ზიძაჩემს მე "ზაბუას" ვეძახდი. იგი დედაჩემს შვილოს ეძახდა. მას სიბერემდე ბევრად ადრე გულის დაავადება შეეყარა. გარდაცვალებამდე დაახლოებით 10 წლით ადრე უკვე ვოვარეზიან სავარძლით მოძრაობდა ხოლმე. მე ჩვევად მქონია, სადაც მას მოიყვანდნენ, მისთვის პატარა, სულ დაბალი სკამი მიმეტანა ფეხების შესადგმელად. ამ სკამს მეგვრულად "კველა" ჰქვია. ერთ დღეს დავინახე, რომ მის ოთახში და შესასვლელ კარებთან უცნობი ხალხის სიმრავლე იყო. მე კველა მოვიძებნე და ბაბუას ლოგინს მივიუხლოვდი, რომ ბაბუასთვის სკამი მიმეწოდებინა. ვილაც უცნობმა მითხრა — შვილო, ბაბუას კველა აღარ სჭირდებაო. მხოლოდ ეს მახსოვს მე იმ დროიდან. ასე რომ მთელი ჩემი ბავშვობის სენაკთან დაკავშირებული ამბები რაიმე გლოვის ან მწუხარების გარეშე ხდებოდა. სამაგიეროდ უსტუმრო დღე, მგონი, არც არსებობდა. უკვე ნახსენები ჩიჩუას ქორწილის გარდა კიდევ ორი ქორწილი მახსოვს. ერთი მათგანი ზიძია ჯაკუს ქორწილი იყო. იგი მაშინ ფოთში ცხოვრობდა. მან შეირთო ფოთის ქალაქისთვის ასული კატია ჭოჭუა. კატიას და მის ძმას პეტრას პეტერბურგში ჰქონდათ სწავლა მიღებული. ჯაკუმ თავისი საცოლე და მაყრიანი საპიკალოური მატარებლით ჩამოიყვანა ფოთიდან. ეს არ იყო ქართული ტრადიციული ქორწილი. მას უფრო ევროპული და მოდერნული სახე ჰქონდა. თან ერთი უცნაურობაც ახლდა. ზიძაჩემმა ახალ სენაკში მდგარი რუსის სამხედრო ნაწილის სასულე ორკესტრიც ჩამოიყვანა. ახლაც ვერ გამიგია, რაში სჭირდა ეს. მახსოვს, რომ საქორწილო სუფრა სახლში იყო გაშლილი. ხალხი, ალბათ, მრავლად უნდა ყოფილიყო, რადგან სასადილო ოთახსა და დიდ სასტუმროს შორის ტიხარი მოხსნეს. ორკესტრი სახლის გარეთ, ერთ-ერთ კედლის ძირს განლაგდა. სხვა რამ ამ ქორწილის გარშემო ჩემს მქესიერებას არ შემოუნახავს.

მეორე ქორწილი, ბევრად უფრო უპრეტენზიო, ლევანისა და მარიას ქორწილი იყო. ლევანი ჩვენი ახლად აყვანილი მოჯამაგირე იყო, მარია კი ჩვენი სახლის მოახლე. მგონი, ერთ წელსაც არ გაეულო მოჯამაგირის მოსვლიდან, რომ ერთ დღეს ისინი ორივენი გაქრნენ. როცა მათი გაქრობის მიზეზი გაიგეს, მარიამ თურმე მამაჩემის მისვლაზე ტირილი დაიწყო და პატიებას ითხოვდა. მრცხვენოდა, ჩემი ვადაწყვეტილება ვამეშხლაო. მამაჩემს უთქვამს, თუ ესურს, რომ გაპატიო, ორივენი უნდა დაბრუნდეთ, რომ ქორწილი გადაგებდითო. ამ ქორწილში განსაკუთრებული რამ არ მომხდარა, გარდა იმისა, რომ მე პირველად ვიჯექი საქორწილო სუფრასთან და მოწმე ვიყავი იმ უბრალო და გულუბრყვილო მხარულეებისა, როგორც ეს წვეულება ჩატარდა. ლევანი და მარიაც ჩვენგან კარგად დამორებული სოფლიდან იყვნენ. მათი ამბავი მას შემდეგ არაფერი შემიტყვია. დედა მიამბობდა, ჩვენ მარიას საჭირო მზითვები ვაგაბატნეთ, როგორც მას შეუფერებოდაო.

კიდევ სხვა ქორწილიც გადავინადეთ. ეს იყო ჩვენი მოახლის, კესა დანელიას და გიგო დავითაის ქორწილი. კესა ზანძელი იყო, დავითაია კი — სენაკელი. დავითაიამ არ ისურვა, რომ ქორწილი ჩვენ გადაგვეხადა, არამედ თავისავე სახლში მოაწყო. მე იმ ქორწილს არ დაესწრებივარ. დედაჩემი კი დაესწრო, რადგანეს თავის მოვალეობად ჩათვალა. კესასაც, ცხადია, მზითვები ჩვენ მივეცით. მას ერთი მოხუცი დედის გარდა არავინ ჰყავდა.

ერთი ქორწილიც გაიმართა ჩვენს სახლში. ეს იყო ქორწილი დედაჩემის სოფელელ, თეკლათელ ვინმე მამაჟასი. პატარა ძალი იყო ჩვენს სახლში მოახლედ ნამყოფი პისტინია, ვვარი არ მახსოვს. პისტინია თითქმის შინაბურა იყო. შეუღლებმა დედაჩემმა მოახერხა, რადგან სასიძო მისი სოფელილიდა დარწმუნებული იყო, რომ მას ღირსეულ ქალს შერთავდნენ. პისტინია უპატრონო ქალი არ იყო. მას გლეხის პირობაზე კარგი ოჯახი ჰქონდა. მე და დედა ქორწილს დავესწარი. უკვე ბაღლი აღარ ვიყავი. კარვად მახსოვს ის უთანხმოება, რომელიც ქორწილის თითქმის დასრულების შემდეგ მოხდა. საქმე შეეხებოდა შეპირებული მზითვის მთლიანად ვერ შესრულებას, პისტინიას მამა შეპირებული ორი მოზვრის მიცემას არ აპირებდა. სასიძო შეურაცხყოფილად გრძობდა თითქოს თავს. იგი ამბობდა, თუ თავიდან ისე მოვეწონეთ, რომ ასეთი მზითვები შემპირდით, ახლა რაღას მიწუნებთო. და თუ ასეა, მაშინ თქვენი ქალიშვილი თქვენვე გაყვდიო. მაშინ დამარცხებულმა პისტინიას მამამ ზოდიში მოიხდა და მოწმეთა წინაშე დაიფიცა, ეე მოზვრები ვერ არა მყავსო. მათ ყიდვას ვაპირებდი და შესაფერი ვერ ვიშოვე. სიძის დაწუნება რას მიქვია, ვეფიცებით, პირობას ავასრულებო. ასეც მორიგდნენ და ჩვენი პისტინია შესაფერი მაყრულით წაიყვანეს თეკლათისაკენ.

კიდევ ერთი რამ უნდა მოვიგონო ჩემი უადრესი ბავშვობიდან. ეს არის ღიდი თოვლი სამეგრელოში. ეს მოხდა, მეონი, 1910 წელს. ამბობენ ორი არმნი თოვლი იდოო. მახსოვს ასეთი სურათი: ესადილობდით. ფანჯრებიდან არაფერი სჩანდა, რადგან სახურავის გადმოთოვლის შემდეგ ვარშემო სამმეტრიანი თოვლის კედელი იყო შემორტყმული. მახსოვს, რომ ვიღაცის ძალი ამ თოვლის გორიდან ჩვენს სუფრას გადმოჰყურებდა. სახლიდან სხვადასხვა მხრივ მიმართული ბილიკები თოვლის ორმეტრიან კედლებს შუა გადიოდა. ამ ბილიკზე ძალღმა მიკინა. სისხლი არ გამოდენია, მაგრამ მშობლები და მთელი ოჯახი აღელდა. შიშობდნენ, ვაითუ ძალი ცოფიანი იყოო. გიორგიმ გადაწყვიტა, ახალ სენაკში ექიმთან წავეყვანეთ. ახლა მიკვრის და ვერ გამივია, საიდან აღმოჩნდა ძველ სენაკში მარხილი. სანდრო თურქიას ცხენები მარხილში შემბულელები იდგნენ ჩვენი სახლის წინ. ვზამი, შხეფსა და ახალ სენაკს შორის, ერთ პატარა ხევში მარხილი გადავევიბრუნდა. ყველანი თოვლში გადავეცივდით. მე მსინჯავდნენ, ხომ არაფერი მოუვიდაო. ოთხი წლის ბიჭს თოვლში გორაობით რა უნდა მომსვლოდა! ახალ სენაკს ადვილად მივადწიეთ და იქ ქალაქის ციხის კედელში ჩადგმულ უხარმაზარ რკინის კარებთან ვაჩერდით. ეს იმიტომ, რომ რაღაც ჩემთვის უცნობ მიზეზით ექიმი დატუსაღებული იყო. რკინის კარები გაიღო და შიგ შევედით. აქ, ალბათ, პირველად ჩემს სიცოცხლეში დავინახე რუსის ჯარისკაცები ხიშტებიანი თოფებით. მოვიდა ექიმი, ნაკბნი ვასინჯა და სთქვა, მხოლოდ ვალურჯებულა კანი, ვაკაწრულიც არ არისო. მე მეონი, ბავშვს არავითარი საშემოება არ მოეღისო. შემდეგ თამბაქოს სახვევი ქალაღლი მოხია, ენაზე დამადო და კარვა ხანს უცქირა. შემდეგ ქალაღლი მომაშორა და თქვა, ბავშვს არაფერი მოუვაო. ბაბუას ვარდაცვალებასთან ერთად ეს არის ჩემი უძველესი მოგონება.

ჩემი ვითომ მოტაცება

ართიმეტიკას გვასწავლიდა ბავშვებისათვის ძლიერ საყვარელი რაქდენ გამსახურდია. მისი შვილი ჩემი თანაკლასელი იყო. მან გვითხრა, მამა აუღარ არისო. რამდენიმე ბავშვმა გადავწყვიტეთ მისი ნახვა. ვაკეთილებს შემდეგ მასწავლებლისშვილს ვაკყვით. იგი შორს არ ცხოვრობდა - ვეისკენ მიმავალ გზაზე, დაასლოებით იმ მიდამოებში, სადაც ქეთარაძეთა ეკლესია იყო. მასწავლებლის ცოლმა სადილად დავეტოვა და კარგა ხანმა გააჩინა, ვიდრე ჩვენ სახლებში წასვლა დაეპირეთ. ჩემი დავვიანების გამო კი სოფელში ვანგაში ატყენილა. ჩემი დარაჯი, რომელიც მე სკოლამდე მაცილებდა და უკან წამოსაყვანდაც მოდიოდა, სკოლაში მოსულა და მისთვის უთქვამთ, რომ არც ერთი ბავშვი აქ აღარ არისო. ეს რომ ჩემს სახლში ვაუგიათ, ზიდაჩემი ზოქაულთან მისულა და საერთო ვანგაში აუტყენიათ. ზოქაულს სასწრაფო შიკრიკი გაუგზავნია მაზრის უფროსთან, რომ ვანგაში აუტყენიათ, რადგანაც ფიქრობდნენ, რომ გამიტაცეს. ასეთი მოტაცება ხანდახან ღროგამოშვებით ხდებოდა ხოლმე, გამოსასყიდი ფულის აღების მიზნით. გიორგის სანდრო თურქიას ეტლი აუყვანია და თვითონ აპირებდა ახალ სენაკში წასლას. ამ დროს მათ შეამჩნიეს ეკის ვაზაზე ჯერ კიდევ შორს მყოფი სამი ბავშვი, რომლებიც ბაზრისკენ მოდიოდნენ. ეს პირველად სანდროს შეუმჩნევია და გიორგისთვის უთქვამს, მოვიცადოთ, ვიდრე ისინი მოვლენო. ჩვენს მოსვლამდე მიტენეს, რომ მათ შორის მეც ვიყავი.

ზიდა ვიორგი ძლიერ გაჯავრებული იყო, მაგრამ, როდესაც აუუხსენი, თუ რატომ დამავიანდა, მოლზა და სანდროს ეტლით სახლში დაგბრუნდით. სანდროსაც ვაზა იქით ჰქონდა. საწყალი დედამედი დამშვიდდა. ეს იყო მეორე ვანგაში ჩემი "მოტაცების" გამო.

როგორ გადავურჩი დახრისობას

ერთ დღეს მე და მუნჯია, ჩემს პატარა ძმასთან, ჩვენს ჭკათულასთან და მის კვიცებთან ერთად ტუხურისკენ წავედით საბანაოდ. მივედით იმ ადგილას, სადაც ვალმა მხარეს გამსახურდიები სახლობდნენ. იმ ადგილზე მათი წისქვილისათვის წყლის დასავუბუნლად ჯებირი იყო გაკეთებული. ამგვარად მდინარის სიღრმეში თანდათან შესვლა შეიძლებოდა. ჩვენ ცხენებიც ვაბნავეთ, უმთავრესად იმიტომ, რომ კულქვემ დაბუღებული ყვითელი ხოჭოსმაგვარი ზუსები მოგვეშორებინა. ცხენები ძლიერ კმაყოფილნი იყვნენ. შემდეგ ჩვენ თვითონ დავიწყეთ ბანაობა. ცურვა არც ერთმა არ ვიცოდით. მე მსურდა, რამდენადაც შემეძლო ღრმად შევსულიყავ წყალში, მაგრამ რომ არ ავეტიციტივებინე, ჩემი ძმა შევისვი კისერზე და კისრამდი წყალში შევედი. ამ დროს მუნჯიამ შეუვნებლად ხელი მკრა. მე მხოლოდ ერთი ნაბიჯი გადავდგი წინ, მაგრამ სუნთქვა აღარ შემეძლო, რადგან წყალი ცხვირზე მალა მწვდებოდა. ბედად არ დავიბენი და იმ შეგნებამ, რომ დედამედი ორივე ვეხრჩობოდა, გამბუდაობის და მოხერხების უნარი მომანიჭა. ნახევარი ნაბიჯი უკან გადმოვდგი და ჩემი ძმა, რამდენადაც შემეძლო, შორს გადავისროლე. მაგრამ რადგანაც

სუნთქვა შეკავებული მქონდა, კარვა ბლომად წყალი ჩაველაპე, ვიდრე თვითონაც სამშვიდობოს გავიდოდი. მუნჯია იქვე წელამდე წყალში იდგა, მან ვერც კი გაიგო რაც მოხდა, არადა მე და სამა სასწაულებრივ გადაურჩით. ეს ამბავი დავმალე, რომ დედამჩემს არ გავყო. მუნჯიას კი თქვეც სცოდნოდა, რა მოხდა, ამისი მოყოლა დედამჩემისთვის არ შეეძლო.

რვა ბავშვი კიბჭხე

ბალი შემოსული იყო. ჩვენები სახლის გვერდით ჩრდილში ისხდნენ. სახლის შორიასლო ერთი მაღალი ზლის ხე იდგა მის ტოტებზე ძლიერ მაღალი კიბე იყო მიყუდებული. ამ კიბეზედ ასული იყო ქავთარაძეთა მთელი შთამომავლობა: რვა ბავშვი ჩემი მეთაურობით. მე ყველაზე მაღლა ვიყავი ასული. ვასაგებია, რომ კიბე "მშვიდად" ვერ დარჩებოდა. ივი ტოტის სიგრძეზედ ვასრიალდა და დასაყარდნად ვადიხარა. ჩემ ქვევით მყოფი ბავშვები დაუწონელივ ჩამოცვივდნენ. მე კი ყველაზედ მაღლა მდგომმა ვადმონტომა ვერ ვავბუდე, კიბიანად მიწას დავენარცხე და კეფა მიწას დავარტყი. დავარდნისთანავე ისე ფეხზე დავდექი. ამ ამბავს შორიასლო მჯდომი ქალები უცქეროდნენ და არც არავის შეშინებია, მაგრამ როდესაც წამოვდექი, აღნათ, კეფით დაცემის გამო თავბრუ დამეხვავა და ხელახლა დავეცი. დედამჩემს რომ ეს დაუხანავს, კივლით ჩემსკენ წამოსულა, მაგრამ ვიდრე ჩემამდე მოვიდოდა, მე უკვე ფეხზე ვიდექი.

ბოლშევიკური აჯანყება ძველ სენაკში

ეს მოხდა თურქების მიერ ბათუმის აღების შედეგად. იქედან დაბრუნებულმა დეზერტირებმა ძველ სენაკში აჯანყება მოაწყვეს. ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენლები დაატუსაღეს, ერთ-ერთ სკოლაში დაიბანაკეს და სოფელს მათთვის საჭმლის მიწოდება უბრძანეს. ჩვენი ოჯახიც არ დაავიწყდათ და 50 კაცის დღიური ულუფა შეგვაწერეს. არ ვიცი, რას აპირებდნენ და მათი საბოლოო მიზანი რა იყო, ორასიოდე კაცი იქნებოდა. ათიოდე ჩვენი სოფლიდან, დანარჩენი ჩვენს შორიასლო სოფლებიდან. ორი თუ სამი დღე იბოგინეს, მგონი, არავინ შეუწუხებიათ, იმიტომ, რომ საჩივრები და უკმაყოფილება არ მახსოვს. ბოლოს ახალ სენაკში მატარებლით ჩამოსული გურიის გვარდიის ბატალიონი ორიოდე ქვემეხით ახალსენაკიდან ძველსენაკისაკენ დაიძრა. მათ მოახლოვებაზე აჯანყებულები სასწრაფოდ ზაზარში შეიკრიბნენ და ძუნძულით ნოქალაქევის მიმართულუ ბით წავიდნენ. გვარდიელები მათ არ გამოსდევნიან. თურმე ნოქალაქევის ციხის გაღავანში შეხიზნულებს დასცემიან. ნახევარი მათგანი ვზამივე გაფანტულა. გვარდიელებს ციხის გაღავანში ორიოდე ყუმბარა ჩაუვდიათ. ისინიც დანებებულან. ასე დასრულდა ეს აჯანყება. მეორე დღეს ბატალიონი ფეხით დაბრუნდა უკან და დამე ჩვენს სოფელში გაათიეს.

დამავიწყდა, მეთქვა, როდესაც აჯანყებულები ნოქალაქევისაკენ დაიძრნენ, მათთვის საკმელოდ შეწირული ლობოს ქვაბი ჩენი ალაყაფის წინ იდგა, ხიდის მოაჯირზე. რანდენივე გაქცეულთაგანმა მოასწრო თითო პეშვი ლობოს შეჭმა, დანარჩენი კი გურულეს დარჩა. ჩვენ ზოები მივიღეთ, რომ ცარიელი ქვაბი მაინც არ დაგვკარგოდა. ამ აურზაურში ერთი გვარდიელი ოფიცერი ჩვენ ჭიშკართან შეჩერდა. გამოთქმანზე შეგატყვე, რომ იგი, მიუხედავად გურიის ბატალიონში სამსახურისა, უწყველად ქართლელი იყო. იგი შემეკითხა, ეს ქეთარაძეების სახლ-კარიაო? მე ვუთხარი, დიას ბატონო-მეთქი. თქვენაო, მკითხა მან, სახლში ღვინო გაქვთ თუ გარეთ ყიდულობთო. ამ კითხვამ დამაფიქრა. ალბათ, ღვინის წართმევას ფიქრობენ-მეთქი. ვუპასუხე: ცოტა ღვინო გვაქვს, მაგრამ თუ სტუმრები მოგვივიდა, ზაზარში ვყიდულობთ-მეთქი. კარგო, თავზე ხელი ვადამისვა და წავიდა. საღამოს ეახშმად რომ დამიძახეს, ვხედავ ეს ოფიცერი სუფრას უხს. მაშინვე მივხვდი, რომ ჩემ მიერ მისი მოტყუება უადვილო იყო. არამცთუ მივხვდი, ვგრძნობდი, რომ ამის უკან რაღაც ამბავი იმალებოდა. მე ზიძია გიორგი ცალკე გავიხმე და ვუამბე ჩემი და ამ ოფიცრის ლაპარაკი. ეს კაცი თურმე ვაკუს კარგი მეგობარი ყოფილა თბილისში. ვაკუს მისთვის კვებით უამბნია, თქვენ რომ გგონიათ, სამეგრელო ისეთი არ არის, ჩვენ პურიცა გვაქვს და ღვინოცო. თუ როდისმე ჩვენსკენ გაიარო, ჩვენს სახლში მიდი და თვითონ დარწმუნდებიო. გიორგისათვის ოფიცრის თურმე უთქვამს, რომ ვაკუს სახელით ვესტუმრე თვენს ოჯახსო. გიორგი მაშინვე მიუხვდა ოფიცრისა და ჩემი საუბრის მიზეზს, რადგან იცოდა, რომ ვაკე კახლებსა და ქართლელს შორის ზშირად იკვებნიდა თავის მეღვინეობას. მაშინ გიორგიმ მე მითხრა ყველას წინაშე, მიშა, გვიამბე ამ კაცმა რა გკითხა, რა უპასუხე და ავიხსენი შენი ტყუილის მიზეზიო. მე ვუთხარი, ეს გვარდიის ოფიცერია, მაგათ ზურთუასია არ უყვართ და ვიფიქრე, ალბათ ღვინის წართმევას გვიპირებენ-მეთქი. მაშინ ახლა უთხარი მართალი ამ კაცსო, — მითხრა გიორგიმ. მე ვუპასუხე, რა უნდა ვუთხრა, წამომყვეს და სარდაფში ღვინით სახვე კასრებს ვაჩვენებ-მეთქი. იმ კაცმა თავია გაიქნია, მართლა უცნაური ხალხი ხართ ეს მეგრელები, ამ ბაღში რაგორ ჭკვიანად მომატყუაო.

სკოლების ნაკლებობა სამეგრელოში

ჩემი ბავშვობისდროინდელ სკოლათა ნაკლებობის მაჩვენებელია შემდეგი ამბავი: ჩვენს სკოლაში საკმაოდ შორეულ სოფლებიდან დადიოდნენ ბავშვები, მაგრამ უახლოესი ნოსირი ჩვენგან ტყუილი იყო გამოყოფილი, მდინარეზე კი ხიდი არ იყო. როცა წყალი დიდი არ იყო, ბავშვები ფეხით ფონზე გადმოდნენ, ხოლო ოდნავ წყალდიდობის დროს ნაკლებით გადმოჰყავდათ ხოლმე. ასეთ მენავეობას ეწოდა პეტრე გამსახურდია, რომელმაც სკოლაში ორი შვილი დაუდიოდა. ერთ ასეთ დღეს მას ნავი გადაუბრუნდა. მისი შვილების ვარდა, მეონი, კიდევ სამი ბავშვი იხსნა ნავში. სამი სხვისი და ერთი თავის შვილის ნაპირზე გადასროლა მოასწრო. ერთი კი დაედუბა. ამ ტრაგედიის შემდეგ ამ ბრვე ვაკაცს ერთი წელიც კი არ უცხოვრია.

სარა ქალი არ გვენოთ. ეს სახელი მამაკაცს ერქვა. სარა ძლიერ მოხერხებული, სუბარა და მზარული კაცი იყო. ტანად საშუალოზედ დაბალი, მაგრამ ფართო მხარბეჭიანი და მუხლომაგარი კაცი ჩანდა. იგი დროდადრო მეთევზეობას ეწეოდა და თავის ნანადირევს კარდაკარ ჰყიდა სოლმე. ასევე კარდაკარ გასაყიდად დაქონდა დედლები, ყვერულები და ვარიები. დედლები სუბრობდა, მგონი, სარას ჩვენგან მოპარული ქათმები მოჰყავს და ისევე ჩვენზე ასალებსო. სულ სხვა კაცი იყო მისი ძმა ბესა. იგი, მგონი, არც თავისთვის, არც სხვისათვის არასოდეს მუშაობდა, რადგან მთელი დღე ბაზარში ერთი სამიციტნოდან მეორეში გადადიოდა. ცხადია არა იმისთვის, რომ ფული დაეხარჯა, რომელიც მას არასოდეს ჰქონია, არამედ სხვისი სუფრიდან რომ ერთი ლუკმა რგებოდა. ბესას თავში ჩადებული ჰქონდა, რომ ნათლილებზედ ჯვრის ამოღებით მას ოდესმე ბედი ეწეოდა (ასეთი რწმენა იყო სამგრელოში) ზოგი მას შერეკილადაც კი თვლიდა და დასცინოდა. სარა კართხიას მე უფრო ახლოს ვიცნობდი. არა მხოლოდ იმისა გამო, რომ მას გასაყიდი რამ ხშირად მოჰქონდა ჩვენთან, არამედ იმიტომ, რომ იგი აუცილებელი მოწმე და მთავარი პერსონაჟი იყო ნადობისა, რომელიც ჩვენს ოჯახში ყოველ შემოდგომას იმართებოდა. ასეთი რამ ჩვენთან იმართებოდა არა სიმინდის გასამარგლავად, როგორც ეს უფრო ხშირად ხდება, არამედ მოტეხილი სიმინდის ფუჩრის გაცლისას. მოტეხილ ტაროებს გომურის ერთი კედლის გასწვრივ ჰყრიდნენ სოლმე. ეს გროვა მუდამ სახურავამდე აღიოდა. ნადში მონაწილეობას იღებდნენ ჩვენი მოასლები და მოჯამაგირები, აგრეთვე ათიოდე მეზობელი მამაკაცი ან დედაკაცი. მთელი ეს ხალხი სიმინდის გროვაზე რამდენადაც შეიძლებოდა მაღლა განლაგდებოდა და ფუჩრეცაცილი ტაროებს მოპირდაპირე კედლისკენ ისროდა. ამ ხალხის გამართობი და წამახალისებელი სარა იყო. იგი ხელმძღვანელობდა საერთო სიმღერას. წამომწყები თვითონვე იყო. მისი სიმღერათა ტექსტები ზოგჯერ ხალხური ცნობილი ტექსტები იყო. ზოგს კი თვითონვე იგონებდა და საკმარდ პორნოგრაფიულსაც. სიტყვად მოიტანა და უნდა აღვნიშნო, რომ სარასაგან და სხვა ჩვენი მოჯამაგირეთაგან მე მრავალი სიმღერა მისწავლია და ახლაც კი მახსოვს. ზოგი მეგრული, ზოგი ქართული. მე მრავალი კრებული წამიკითხაქს ქართული სიტყვიერებისა, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ შემხედვრია. სიმინდის გაფცქენა ნაშუალამეკის 2 საათამდე გრძელდებოდა, შემდეგ ყველასათვის ვასშამი იყო მომზადებული, რომელზედაც მე დასწრების ნება მქონდა. ეს იყო ჩემთვის ყველაზე დიდი გასართობი და ბედნიერება, რისი ხსოვნაც მე ბავშვობიდან შემომჩრა, ალბათ, იმიტომ, რომ სხვა შემთხვევებში არ მახსოვს, რომ ჩემთვის გვიან დამინების ნება დაერთოთ.

ჩვენი სახლის გაჩხრეკა გვარდიელების მიერ

ეს მოხდა დამოუკიდებლობის დროს. ეზოში შემოვიდა გვარდიელების ასეული და სახლს ალყა შემოარტყა. უფროსი სახლში შემოვიდა და მამაჩემს უთხრა, ახალსენაკში სამხედრო

საწყობი გაძარცვეს და ნაბრძანები გვაქვს ვარშემო სოფლებში ნაძარცვი იარაღი ვეძიოთ. მამაჩემმა ჰკითხა: კაცო, ციკოპუსის მძარცველებს ჩემს სახლში ეძებთ? იარაღი, რა თქმა უნდა მაქვს, მაგრამ ეს ის იარაღი არ არის, რომელსაც თქვენ ეძებთ. დასამალი მე არაფერი მაქვს, მე თვითონვე ჩავაპარებო. წავიდა და სამი თოფი, რომელსაც მაშინ "ბერდანკა" ერქვა, გამოუტანა. ამ თოფებს მაშინ არმია აღარ სმარობდა, არამედ მხოლოდ პოლიციელებს ჰქონდათ, თანაც ეტყობოდა, რომ ახალი იარაღი არ იყო. მამამ ჰკითხა, ეგ არის ციკოპუსიდან გატანილი იარაღი? უფროსმა უპასუხა, სახლი მაინც უნდა გავჩხრიკოთ. ინებეთ, თქვენი ნუბაო, — უთხრა მამამ. გვარდიელები სახლის ჩხრეკას შეუდგნენ. ერთ კუნჭულსაც არ სტოვებდნენ — ლოვინები, ყველაფერი თავდაღმა გადაატრიალეს. დედამ გაკვირვებით ჰკითხა, ბალიშებსა და მუთაქებში როგორ შეიძლება იარაღის დამალვაო? თან ერთმანეთს ესუბრებოდნენ, ამისთანა ლოვინში არც მე მაწყენდა წოლაო. ბოლოს განჯინაში იპოვნეს ერთი თოფი, რომელიც მამამ არ გამოიტანა, რადგან იგი მსხვილ ნადირზე სანადირო თოფად ითვლებოდა. როცა მამაჩემმა უთხრა, ეს სანადირო თოფიაო, ოფიცრმა გაიღიმა, მაგრამ მისმა თანაშემწემ წაილულღულა, ეს ჩვენისთანებზე სანადიროდ არიო?! ჰმ, მამამ დაცინვით ჰკითხა: შენ, შენი თავი დათვალ მიგანია თუ ტანადო?! ამ სუბრობით დასრულდა ეს ამბავი და მთავრობის წარმომადგენლები წავიდნენ. შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ვერცხლის დანა-ჩანგალსა და კოვზებს შორის აქა-იქ აკლდა. ზარალი დიდი არ იყო და ჩვილს რა აზრი ჰქონდა. ასე დასრულდა ეს ამბავი. უნდა აქვე აღვნიშნო, რომ ცოტათი ამაზე ადრე მომხდარ კომუნისტების აჯანყებას ასეთი რამ არ მოჰყოლია.

გი მ ნ ა ზ ი ა შ ი

(წითელი არმიის შემოსვლა თბილისში)

ეს ამბავი როდესაც ხდებოდა, ზაფხული იყო. შემოდგომისათვის მე უკვე თბილისის პირველ გიმნაზიაში ვადავედი. იქ სულ სხვა მდგომარეობა დამხვდა. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადება მზადდებოდა. ხალხში და განსაკუთრებით ახალგაზრდობაში პატრიოტული განწყობილება სუფევდა. გვარდიელებს ყაჩაღებად და ქურდებად არაზინ თვლიდა, მაგრამ მე მაკვირვებდა ჩვენს სტუმრებს შორის არსებული კრიტიკული განწყობა ქართული კავკასიური მთავრობისადმი. მე მიკვირდა, რომ რუსების თავიდან მოშორებას და ადგილობრივი ხელისუფლების დამყარებას ხალხი მეტი აღტაცებით არ ხვდებოდა. როდესაც დამოუკიდებლობა გამოცხადდა, მე ძლიერ გახარებული ვიყავი და თეთრწყერა ლამაზი მოხუცი ჟორდანია ამის ავტორად მიმანდა, ხოლო ჩვენს სუფრასთან მსხდარ სტუმართაგან მისი კრიტიკა ვერ გამეგო და გულს მიკლავდა. მახსოვს და ჩემთვის უზენდირეს დღედ მიმანია, როდესაც დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ ჟორდანია მ რუსთაველის პროსპექტზე თეთრი ვარდებით შემკულ ორ წყვილ თეთრ ცხენებზემულ

ეტლით ჩაიარა მთავრობის სასახლიდან რუსთაველის გამზირის ზოლომდე. ეს ჭაღარა მოხუცი ერეკლე მეფის, თამარის და დავით აღმაშენებლის შთამომავლად თუ არა, საქმის გამგრიძელუნლად მოსჩანდა. ამ სცენას ჩვენი სახლის აივნიდან ვუცქეროდი რუსთაველის გამზირზე. ოთახში შურუნებული კი ჩვენი სტუმრების მიერ ჟორდანისა მიმართ გამოთქმულ კრიტიკას და დაცინვასაც კი ვუსმენდი. ეს მე ვერ გამეგო, ამის შესახებ კითხვის მიცემისა მრცხვენოდა და მხოლოდ რამდენიმე წლის შემდეგ დავიწყე დამოუკიდებლად შეგნება ადრე მოსმენილ კრიტიკის სიმართლისა. ვიდრე ეს მოხდებოდა, კიდევ ერთი დღესასწაული მოგვესწრო ჩვენი დამოუკიდებლობის ვადანდისა. საამისოდ უზარმაზარი ზეიმი გაიმართა 26 მაისს ვაკეზე. ამ ზეიმის მთავარი მსახიობები თბილისის ყველა სასწავლებელთა მოწაფეები იყვნენ სტუდენტთა ჩათვლით, ქალნი და ვაენი. ჩვენ ყველას შეგვასწავლეს საკმაოდ მოკლე და ადვილი გიმნასტიკური მოძრაობანი, რაც მუსიკის ტაქტის ქვეშ უნდა ავექსრულებინა. ყველას საამისო ფორმა გვეცვა –რამდენიმე ათას ახალგაზრდას. ყველანი ბედნიერები ვიყავით. როგორც მასსოვს, იმ დღეს სახლში დაბრუნებულს, მგონი, კრიტიკა აღარ მომისმენია. ალბათ უფროსებსაც ვუსერხულებოდა არდაჯერება იმისა, რასაც სედავდენენ.

გიმნაზიაში ქართულის მასწავლებლად გვყავდა ივანე რატიშვილი. იგი ხანშიშესული კაცი იყო, ღრმა პატრიოტი. ამ დღესასწაულის შემდეგ მან საწერად მოგვცა თემა „საქართველოს მდგომარეობა რუსეთის შემოსევილიდან დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე“ და თვითონვე კონსპექტურად გვიამბო, რა მოხდა ამ 120 წლის განმავლობაში, და გვითხრა, რასაც ფიქრობთ ამ მოვლენებზე, თქვენი სიტყვებით აღწერეთო. ამ თემის დასაწერად ორი საათი გვექონდა. კლასმა დაწერა და რვეულები ზატონ ივანეს ჩაგაბარეთ. ორი თუ სამი დღის შემდეგ მან რვეულები უკან დაგვიბრუნა და გამოაცხადა, მე მსურს მთელ კლასს წავეუკთხო ყველაზე საუკეთესო ნამუშევარიო. ჩემს განცვიფრებას საზღვარი არ ჰქონდა, როდესაც მივხედი, რომ ის ჩემს ნაწერს კითხულობდა. საოცარია, რომ მე ეს ამბავი უფრო გამიკვირდა, ვიდრე გამეხარდა. ამის თქმა სახლში არც კი მიფიქრია, მაგრამ მოხდა სულ სხვა რამ. იმ ხანებში, ჩვენს გიმნაზიაში ჭიათურის სამრეწველო კომპანიას, რომელსაც ერქვა „ჩემო“, მეორე სართულის ნახევარი ჰქონდა დაქირავებული, სადაც საზოგადოების გამგეობა იყო მოთავსებული. ამ საზოგადოებაში გამგეობის ერთი წევრთაგანი იყო ბიძაჩემი ჯაკუ, რადგან ქავთარაძეების ფირმის სამარგანეცო განყოფილებას ის განაგებდა. კვირა დღე იყო. ჩვენ ჩვეულებრივზე მეტი სტუმარი გვყავდა და ბიძაჩემმა ხალხს უამბო ჩემთვის მოულოდნელი ამბავი. თურმე ივანე რატიშვილი „ჩემოს“ საერთო დარბაზში მისულა და იქ მყოფთათვის ამაყად განუცხადებია, ჩვენ ისეთი ახალგაზრდები გვეზრდება, რომ მომავლის იმედი უნდა გვექონდესო, და იქ მყოფთათვის ჩემი თემა წაუკითხავს და წარმოიდგინეთ თქვენ ჩემი სიხარულიო, თქვა ჯაკუმ, რომ მან ამ თემის ავტორად მიხეილ ქავთარაძე გამოაცხადაო. მე იმ სუფრასთანვე ვიჯექი და სიხარულის მაგივრად შემრცხვა და თავი უხერხულად ვიგრძენი. სტუმრებმა კი დიდი სიყვარულით მომილოცეს და, არ მასსოვს, ვინ მიიხრა, ეს ნაწერი არ კმარა, როცა გაიზრდები, საქმით უნდა დაამტკიცოო. გიმნაზიაში ამ ამბავს ჩემთვის მაინცადამაინც სასიხარულო რამ არ მოჰყოლია. ზოგს უხაროდა, ზოგს კი აშკარად შურდა. განსაკუთრებით იმათ, რომელნიც (იყვნენ ასეთები), ერთმანეთში ჯერ კიდევ რუსულად ლაპარაკობდნენ. უფრო არასასიამოვნო ამბავიც მოხდა. კლასში კედლის

გაზეთი გვერდდა. ამ გაზეთის ხელმძღვანელების გაფართოებული არჩევნები ხდებოდა. ვილაცამ ჩემი კანდიდატურა წამოაყენა. შორს მჯდომმა და ამ ამბებში არც დიდი მონაწილეობის მიმღებმა შურა ბაგრატიონმა რუსულად წაიკითხა – ევ “რაციონალური ვისკაჟა” გვეკლდაო. ჩემი რეაქცია ის იყო, რომ თითქმის არც კი გამეგონოს. მხოლოდ რამდენიმე დღის შემდეგ ვუთხარი: ჩემი სურვილით და დაუკითხავად ხომ არ დამიწერია ის წერილი-მეთქი. რაში გამოვიჩინე ვისკაჟა- მეთქი? იგი ვაწითლდა და არაფერი მიპასუხა. ასე ჩაიარა ამ აპბავმა. იმ კვლის გაზეთს მე და ქირურგ ვირსალაძის შვილი ჭებმძღვანელობდით. მთელ კლასს ვთხოვდით, რაიმე დაეწერათ. მე რამდენიმეჯერ ვთხოვე შურა ბაგრატიონს. ამის მიზეზი ისიც იყო, რომ შურა ნიკო ბურის შვილი იყო და ასეთი კაცის შვილს შეეფერებოდა კიდევ გაზეთში თანამშრომლობა, მაგრამ, საუბედუროდ, მისი დედაუნა ქართული კი არა, რუსული იყო; იმდენად, რომ პარიზში ჩამოსულმა მან ქართველებს უთხრა - მე ნიცაში უნდა წავიდე, რადგან იქ ბუბია მაქვსო. ასეთი ქართულის მცოდნეს, მართლაც არ შეეძლო ჩვენს ქართულ კვლის გაზეთში მონაწილეობის მიღება.

სხვა განსაკუთრებული, გინნაზიაში მომხდარი რამ მე არ მაგონდება. პირადად ჩემზე დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა კოტე მყაშვილის ვაჟის, იუნკერი მყაშვილის (სახელი არ მახსოვს) დასაფლავებამ. იგი მოკლულ იქნა იუნკერთა სკოლაზე კომუნისტების თავდასხმისას. წესის აგება მაშინ ჩვენს გინნაზიის გვერდით მდგომ რუსულ სტილის ტაძარში ხდებოდა. არ ვიცი, როგორ მოხდა, მაგრამ მახსოვს, რომ ჩემს გარდა არც ერთი ზაგუნი იქ არ მინახავს. ისე მოხდა, რომ კუბოს აწვევას მე სულ პირველ რიგში აღმოვინდი და თითქმის გვერდში ვუდექი მყაშვილის დედას, როდესაც ნოე ჟორდანიამ სამძიმრის თქმით ხელი ჩამოართვა. ვანურჩევილად იმისა, თუ რა აზრის ვიყავი მე მაშინ ჟორდანიასზე, ამ სურათმა ჩემზე დაუფიქარი შთაბეჭდილება დატოვა. რამდენიმე თვის შემდეგ რუსეთის თავდასხმაც მოხდა. მაშინდელ ზაგუნის შთაბეჭდილებას დიდი ფასი არა აქვს, რა თქმა უნდა, უფროსებთან ერთად ჩვენც აღუღვეპული ვიქნებოდით. მახსოვს, როგორ ვაიარა ფრონტისკენ მიმავალმა სამხედრო სკოლამ (იუნკერთა). ხალხი მათ ოვაციებით აცილებდა. ცოტა ხნის შემდეგ ფრონტი ისე მოახლოვდა, რომ მთელი დღისა და ღამის განმავლობაში, მართალია, კანტიკუნტად, მაგრამ გამუდმებით ზარბაზნების ხმა ისმოდა. ვერ ვიტყვი, სასოწარკვეთილება და შიში თუ სუფევდა ჩემს გარშემო. მე კი პირადად სრულებითაც არ მოველოდი დამარცხებას, თუმცა ამის შესაძლებლობაზე ლაპარაკი სწორად მესმოდა ხოლმე. სკოლაში გამოგვიცხადეს, მებრძოლების გასამხნეველად ამანათები უნდა გავუგზავნოთო. დაუყოვნებლივ მთელმა მოწაფეობამ დაიწყო ამანათების მიტანა. მე მინდა მკითხველს მივაწოდო ერთი რამ საუბარი, რომელიც მე ჩვენს სუფრასთან გავიგონე და მაშინდელი გაკვირების გამო შინაარსი დღემდე დამამახსოვრდა:

სუფრას უჯდა ერთი პოლკოვნიკი არტილერიისა, გვარად კიზირია. იგი ფრონტიდან იყო მოსული, მაგრამ საკვირაო ჩოხა ეცვა, მოვერცხლილი ქამარ-ხანჯლით და სამხედრო სამხარულეზიც ჩოხაზედ ეკურა. იგი ამბობდა, ფრონტი ჩვენთან ისე ახლოა, წარმოიდგინეთ ასეთი საშინელება, რომ მოისურვონ, ყოველ წუთს შეუძლიათ მათ ოპერა დაკვირვიონო. ამასთან აკავშირებდა ქართული ჯარის გამოყოფა მდგომარეობაში ყოფნას. მისმა სიტყვებმა საშინლად გამაკვირვა, ვფიქრობდი, როგორ შეიძლება ოპერის დანერგვაზედ ტირილი, თუ

ქვეყანას სამომხროება მოულის-მეთქი. მეორე სტუმარმა კიდეც "უკეთესი" რამ სთქვა, ღმერთო, არ ვიცი როგორ მოვიქცე, მე ჩემს მოვალეობად მიმაჩნია, მებრძოლთა შორის ვიყო, მაგრამ, რა ვუყო, წვრილშვილის პატრონი ვარო. ამანაც ვამაყირვა, მაგრამ არა ისე, როგორც ეს დღეს მაკირვებს. ახლა თავს ვეკითხები, ამ ქართველებს ესმოდათ კი, თუ რასა რომაელებს?! იქნებ ეს საერთო მოვლენა არც იყო, მაგრამ ასეთი რამ გავიგონე. კიდეც ერთი სურათი მახსოვს. რუსთაველის პროსპექტზე, რომლის მზიანი მხარეც მოსიერნე ხალხით იყო გაჭვდილი, ერთმა მხედარმა, რომელიც აქ, საფრანგეთში გავიგე, ოენ კერი მიხვილ დადიანი ყოფილა, ცხენი ჩამოაქროლა და ხმამაღლა ყვიროდა: "მტერმა ზურვი გვიჩვენა, გაუმარჯოს ჩვენს ჯარსო!". მოსიერნეები მას ტაშით აცილებდნენ. ეს მე აქ მოვიტანე, როგორც ერთი სურათი მაშინდელი ვითარებისა. სკოლაში ამბავი მოგვივიდა, ფრონტზე მარო მაყაშვილი მოკლესო. მაროც კოტე მაყაშვილის ასული იყო. მოწაფეები ამ ამბავმა ძლიერ დაამწუხრა. თბილისის დატოვება ყველასათვის მოულოდნელად მოხდა. მე პირადად შუალამისას გავიგე: ჩვენთან მოვიდა ბიცოლაჩემის ძმა პეტრე ჭოჭუა. მას ზურგანთა ჰქონდა მოკიდებული და ჩვენ გავვადვიდა, რომ გამოგეშვიდობებოდა, ჯარს უნდა გაყვეო. სახლში მე მარტო ვიყავი, რადგან ბიცოლაჩემი თავისი ორი ბავშვით სამი დღით ადრე სენაკში წავიდა. მისი ვამე ზაფრუბაც უნდა აღეწერო. თბილისიდან ჩვეულებრივი მატარებლები არ ვადიოდნენ. სადგურის უფროსის თანამეგწე იყო კორძაია. მას ჯაკუ კარვად იცნობდა, და უთხრა, ჩემი ცოლ-შვილი უნდა მომიბავსო რომელიმე ვაგონშიო. კორძაიამ უთხრა, აი ამ ვაგონში შედიო, და თვითონ ძლიერ დასაქმებული მოგვმაროდა. ვაგონი ინგლისურ საელჩოსთვის იყო. დედა და გოგონა უკვე შესული იყვნენ, როდესაც ვილაც სამხედრო ინგლისელი გამოვიდა და საფუტურზე მდგომ პატარა ბიჭს, გოგის გადაეღობა. მატარებელი კი უკვე იძვრებოდა. ვაგონთან ჩოჩქოლი ატყდა. მე და ჯაკუ ქვევიდან შევცქეროდით ამ სცენას. კორძაიამ ეს შეამჩნია, ჯიბიდან სასტვენი ამოიღო და უკვე დაძრული მატარებელი შეაჩერა. მან ინგლისელს მიმართა, თქვენ ხომ ხედავდით, რომ მე შემოვიყვანე ესენიო. თქვენ გინდათ, რომ თქვენი ვაგონი მოვასხნეინო და გვერდზე გადავაყენო? ინგლისელმა არაფერი არ უპასუხა, გოგის ხელი მოჰკიდა, შიგ შეიყვანა და ვაგონის კარები გამობხურა. მატარებელიც ხელახლა დაიძრა. შემდეგ ბიცოლამ გვიამბო, რომ ინგლისელებს ზოდიში მოუხდიათ და მთელი გზის განმავლობაში ყურადღებას არ გვაკლებდნენო.

პეტრეს ჩემს გარდა შინ არავინ დაუხვდა იმიტომ, რომ ბიძაჩემმა ჯაკუმ იმ ღამით ბინა მიატოვა სხვაგან დასაძინებლად. შემდეგ გვიამბო, მე ვიცოდი, რომ იმ ღამეს თბილისსა ცლიდნენ და ვმომობდი, რომ ვინმეს ამით არ ესარგებლა და არ მოვეკალითო. პეტრეს ნათქვამიდან რომ ქალაქის დაცლის ამბავი გავიგე, ფანჯარა გავაღე და ვხედავდი, ჯარის სხვადასხვა ნაწილები როგორ მიდიოდნენ ვაკის მიმართულებით. დილით კი ქალაქში სრული სიჩუმე იყო. ერთი იმ დილის სცენა: ჩვენი სახლისგვერდითა სახლში მეპურე იყო. წინ ცარიული ავტომობილი იდგა, რომელსაც პურით ტვირთავდნენ. ამ დროს, როდესაც მანქანა უკვე სავესე იყო, მანქანის გარეშემო ჩოჩქოლი ატყდა. მძღოლს ფრონტისკენ უნდა წაუღო ის პური. თავშეყრილი ხალხი კი გაყვიროდა, ფრონტზე პური ვის უნდა წაუღო, ჯარმა ფრონტი დატოვაო. ვილაცამ დაიძახა, ეგ მაგან მშვენივრად იცის, თვითონ უნდა გაყიდოს პურიო, და ხალხი მანქანას მიჰქია. ყველა სხვადასხვა მიმართულებით მირბოდა, ილღიებში

ამოწრილი პურიითა. მეც ჩავიბრინე, ერთი ცხელი პური მეც შემხვდა და მაღლა ავიბრინე. ახლაც მიკვირს, რამ ვაღამადმეგვიანა ეს პრაქტიკული ნაბიჯი.

შუადღე მოწვენილი იყო წითელი ჯარის ნაწილები რომ გამოინდნენ. რუსთაველის პროსპექტი მიღლად ცარიელი იყო. საიდან იყო, საიდან არა, რაც რუსთაველის პროსპექტზე მცხოვრებთ რუსი გორნიჩნები და კუხარკები ჰყავდათ, ქუჩაში გამოეფინნენ და ჯარისკაცებს კოცინდნენ.

ნამუადღევი იყო, მთავრობის სასახლესთან, რომელიც ოპერის გვერდით მდგომ კადეტთა კორპუსის ყოფილ შენობაში იყო მოთავსებული, ხალხის გროვა შევნიშნე. შემდეგ სახლის სახურავზედ გამოინდნენ ვიღაცეები. ისინი ქართულ დროშას ხსნიდნენ, რომ მის ნაცვლად რუსული წითელი დროშა აღემართათ. ჩემ გაკვირვებას საზღვარი არა ჰქონდა, როდესაც ამის მოქმედთა შორის ჟორდანაიას რუსი მეეტლე ვიცანი.

საქართველოს მცხოვრებლთა მამინდელი განწყობილება სპჭოთა რეჟიმის დამყარებას უფრო ადვილად ურიგდებოდა, რადგან ამას ხალხის არცერთი ფენისათვის დიდი შეეწროება არ გამოუწვევია. ეკონომიური მდგომარეობა მცირე ხნით მოუწყობლობისა და სიახლის გამო ცოტა ხნით თითქოს გაუარესდა. მაგრამ მალე მან გაუფჯობეს დაიწყო. მთავარ ტყვიულს ქვეყანა კვლავ რუსების ხელში ჩაეარდნის გამო გრძნობდა. მხოლოდ მაშინ გადაიქცა პატრიოტიზმი საყოველთაოდ განცილდ გრძნობად, თითქოს ქვეყანამ მხოლოდ ახლა გამოიღვიძაო. ბევრი რამ, რასაც ადრე ყველა იწუნებდა, სანატრელად გადაიქცა. ეს სანატრელი - თავისუფლება იყო. ჩვენი ოჯახის ეკონომიური მდგომარეობაც არც ისე შერყეულა, როგორც მოსალოდნელი იყო. სწრაფი ჯერ ჩვენთვის არ წაერთმიათ და ჭიათურაც კიდევ ჩვენ ხელში იყო. მაშინ დაიწყო ლენინის მიერ მოგონილი ნეპი - ასე ერქვა ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკას. ეს იყო ლენინის მიერ მოგონილი სრიკი, მთელი რუსეთის იმპერიის მასშტაბით, დროებითი თავისუფლების მინიჭების სახით წვრილ ბურჟუაზიის ხელში შერჩენილი ქონების მთლიანად გამოწუნებისა. ამუშავდა წვრილი მრეწველობა, გაიხსნა მაღაზიები, გაჩნდა საქონელი, მაგრამ ამავე დროს დაიწყო შუბრალებული ვადასახადების დადება ამ ახლად აღორძინებულ მრეწველობაზე და იგი დასრულდა მაშინ, როდესაც მოსკოვმა ყველაფერი გამოწუნა, რაც კი შესაძლებელი იყო, მაგრამ ამ ნების დასრულება მოხდა რამდენიმე წლით უფრო გვიან, ვიდრე აგვისტოს აჯანყება. ამგვარად, ცხადია, რომ აგვისტოს აჯანყება ეკონომიური შეეწროებით ან ხალხის გალატაკებით არ იყო გამოწვეული, არამედ მას უეჭველად მხოლოდ ეროვნული საფუძველი ჰქონდა. ახლა ჩემთვის ადვილია კრიტიკული ანალიზის გაკეთება აგვისტოს აჯანყების წინასწარ განწირულობაზე, მაგრამ მაშინ, ცხადია, მეც ისევე "მთვრალი" ვიყავი და კიდევაც უნდა ვყოფილიყავ, ჩემი ასაკის გამო, როგორც მთელი ქვეყანა იყო. ამ აჯანყების წინა წლებს განმავლობაში, მთელი ქართული ახალგაზრდობა მზად იყო ტყეში გასულ ქაქუცა ჩოლოყაშვილს შეერთებოდა. მეც ამასვე ვოცნებობდი ყველა ჩემ ნაცნობ ტოლმებთან ერთად. ახლა ცოტა უკან უნდა დავიხიოთ, რამდენიმე წლით:

1922 წლის შემოდგომაზე გამოცდები ჩაგაბარე ფოთის გიმნაზიაში შესასვლელად. გამოცდები ნორმალურად ჩატარდა. მხოლოდ რუსული ენის ჩაბარების შესახებ მინდა ერთი ეპიზოდის მოგონება. რუსულს ვაბარებდი მასწავლებელს, გვარად, მგონი, კრაფჩენკოს, რომელიც გარუქებული უკრაინელი იყო. გვესწრებოდა გიმნაზიის იმპექტორი ღგუბაუაძე.

მასწავლებელმა მკითხა, რომელ რუს მწერლებს იცნობ და მათში რომლის სიმბაზია გაქვსო. მე ვუპასუხე, ასე თუ ისე, ნაწილობრივად მაინც ყველა გამოჩენილ მწერლებზე მაქვს წარმოდგენა, მაგრამ ყველას პუშკინი მირჩევნია მეთქი. გამომცდელს ძლიერ ესამოვნა ჩემი სიტყვები და მითხრა, მის რომელ ნაწარმოებს იცნობ ყველაზე უკეთო. მე ვუპასუხე, რაც წაკითხვას შეეძება მისი ყველა ცნობილი ნაწარმოები წაკითხული მაქვს, ხოლო ყველაზედ უფრო "პოლტავა" მომწონს და თუმცა ეს ჩემთვის არასოდეს დაუვალუბნიათ, ეგ პოემა შეპირად ვიცი-მეთქი. როგორ? მკითხა. მე ვუთხარი, იმიტომ, რომ, ალბათ განსაკუთრებით მომეწონა და თქმის ჩემდა უნებლეთისე ჩამებუჭდა თავში, თვითონვე გვიან აღმოვაჩინე, რომ შეპირად ვიკოდი მეთქი. გაელიმა და მითხრა, მე რომ ამ ამბავის დამტკიცება მოვთხოვო, შევიძლიაო? რატომაც არა მეთქი და დავიწყე პოემის შეპირად წარმოთქმა. პოემის ორი მესამედი რომ დავასრულე, შემაჩერა, ახლა საკმარისია, მხოლოდ ერთ კითხვას დავისვამ კიდევ: როგორ ფიქრობ, რისი თქმა სურდა ავტორს ამ პოემის დაწერითო? მე ვუპასუხე, როგორ შემოძლია თქმა, თუ რას ფიქრობდა ავტორი, მაგრამ მე შემოძლია ვითხრაო, მე თვითონ რას ვფიქრობ- მეთქი. ძალიან კარგი აბა, მითხარიაო. სულ მოკლედ ვუპასუხე, ვუთხარი: ამ პოემაში ვხედავ, თუ როგორი დიდი მნიშვნელობის საქმე შეიძლება ჩაფუძნოს კაცმა, პირადი ცხოვრების, მხოლოდ პირადად მისთვის მნიშვნელოვანი საქმის გამო-მეთქი. კარგად ვერ გავიგე, რისი თქმა ვსურსო, - მკითხა მან. კონკრეტი ვეტმანის საიდუმლო კავშირს შევდგის მეფესთან პეტრე დიდს არ შეატყობინებდა, რომ იგი, კონკრეტი, შეურაცხყოფილი არ ყოფილიყო გეტმანსა და მარიას შორის მომხდარი ამბისა გამო, რითაც მან თავის სამშობლოსაც კი უღალატა-მეთქი. მასწავლებელი შემფოთდა, როგორ თუ უღალატა, კონკრეტი ხომ პეტრეს მორჩილი ვასალი იყო. ასე, რომ მან თავისი სამშობლოს ღალატი კი არა, პეტრეს ერთგულება გამოიჩინაო. მე კი გვინდოდა, რომ გეტმანმა უკრანის ღალატისათვის წაავდებინა თავი კაჩუბის-მეთქი. მასწავლებელს კიდევ რაღაცის თქმა უნდოდა, მაგრამ დეგუბაძემ შეაჩერა და უთხრა, ამ ახალგაზრდამ თქვენ უკვე გაგაფრთხილათ, რომ მხოლოდ თავის შეხედულებას გამოთქვამს და თუ თქვენი აზრით ის მცდარია, ეს მხოლოდ თქვენ ორის აზრთა სხვაობაა, რაც გამოცდის ფარგლებს სცილდებაო. კრავინჯკო დადუმდა და თქვა, მე მის ჩაჭრას არ ვაპირებ, მხოლოდ მისმა უცნაურმა აზრმა გამაკვირვაო. დეგუბაძემ უპასუხა, გაკვირვებით მეც გამაკვირვა, მაგრამ ძალიან გამაბნავია. გიმნაზიაში მიმიღეს და კრავინჯკოს არასოდეს ჩემს მიმართ რაიმე ანტიპათიური დამოკიდებულება არ შესტყობია.

ფოთი

ფოთი ჩემთვის სრულიად ახალი და უცნობი ქალაქი იყო. უნდა ითქვას, რომ კულტურულადაც საკმაოდ ჩამორჩენილი: თეატრი საერთოდ არ არსებობდა. იყო ერთადერთი კინოთეატრი, მისი დარბაზი ამავე დროს სხვადასხვა დანიშნულებასაც

ემსახურებოდა. როგორც, მაგალითად, ერთ ხანს ორჯერ ზედიზედ სხვადასხვა სასამართლოს პროცესი გაიმართა ამ დარბაზში. ერთი შექცებოდა ვინმე ფრანგიშვილის და მისი ქალიშვილის პროცესს. მათ ზრალდუნოდით დანაშაული სისხლის აღრევაში. ეს პროცესი დასრულდნის კარებს მიღმა იმართებოდა. დასწრება შეეძლოთ მხოლოდ ოურისტებს ან ოურიდიულ ფაქულტეტზე მოსწავლე სტუდენტებს. მეორე პროცესი საჯაროდ ხდებოდა. ვინმე ახალგაზრდა ამირან ცხომარიამ ქორწინების შემდეგ ამოხოცა ქალის მშობლები ახალდშერთულ ცოლთან ერთად. იგი მათ რაღაცაგვარ მოტყუებას აბრალებდა. მასსოეს, როდესაც ამირანი მისი სოფლიდან ფოთში ჩამოიყვანეს სატუსალოში ჩასაკეტად, შუა ქალაქში გაატარეს ლამაზი, მხარბეჭიანი, ამჟყად მიმავალი ვეჟაკცი. ჯერ ადრევე ქალაქი მისადმი რატომღაც სიმპათიით იყო განწყობილი, მეგრამ მისმა პირადად ნახვამ, ეს სიმპათია კიდევ უფრო გააძლიერა. მე იმ პროცესს არ დავსწრებივარ, მას რაღაც ძლიერ მსუბუქი სასჯელი მიუსჯეს. ცოტათი უფრო გვიან, მე მომიხდა მასთან შეხვედრა, როდესაც ჩემი ნათესავი მასპინძლის, ალექსანდრე ხოშტარის შვილისათვის, ტოვოსათვის გადასაცემი საშემლი მივიტანე. იგი დატუსაღებული იყო ფედერალისტთა პარტიის სამხედრო ჯგუფის უფროსობის დანაშაულისთვის. კარი გაგვიღო დარაჯამ, მეგრამ მიტანილი სადილის მიმღებში ამირანი ვიცანი. მან მითხრა, ტოვოს რა თქმა უნდა ვიცნობ, მივიტან საშემლსო. ეს ის დრო იყო, როდესაც საქართველოში ყოველ კუთხეში ხდებოდა ამგვარი ორგანიზაციების წევრთა დატუსაღება. მე ჩემ თავს ეროვნულ-დემოკრატიულ ფელოდი, მეგრამ რადგანაც ფოთში ახალგაზრდობის უბრაველსობა ფედერალისტებს წარმოადგენდა, თითქმის ყველა ჩემი ახალი ნაცნობი ფედერალისტი იყო. ერთ დღეს წერილი მომივიდა, რომ დაბარებული ვიყავი ფედერალისტთა საიდუმლო კრებაზე. მე ერთ ჩემს ამხანაგს, კვატამა ხოშლოვას გაეანდე ეს ამბავი. მან გაიღიმა და მითხრა, მეც დაბარებული ვარ იმავე კრებაზე, და მითხრა, მოდი და იქ განაცხადე შენი ვინაობის ამბავი. მეც ასე მოვიქციე და ვიდრე მე ვინმე მომიხმენდა, სხვა მხარიდან ჩამოსულმა ინსტრუქტორმა დაჭერილთა ნაცვლად ახალი კომიტეტის შემადგენლობის სია გამოაცხადა, რომელშიაც, ჩემდა გასაკვირად, ჩემი სახელიც ეწერა. მაშინ დაუყოვნებლივ სიტყვა მოვიხსოვე და განეაცხადე, აქ შეცდომაა, მე ეროვნულ-დემოკრატი ვარ და არა ფედერალისტი-მეთქი. ისიც დაეუმატე, რომ არც ეროვნულ-დემოკრატიულ ორგანიზაციაში ვირიცხები-მეთქი. მე მინდოდა კრებიდან წაუსულიყავი, მეგრამ რადგანაც ყველა დანიშნულები ჩემი ამხანაგები იყვნენ, მთხოვეს, დარჩი, შენ მაინც ჩვენს ამხანაგად დარჩები. მეც დავრჩი და, მართალი ვითხრათ იმ კრებაზე სხვა საიდუმლო არა თქმულა რა და ჩემს წასვლას არავითარი მნიშვნელობა არა ჰქონდა, რადგან მე კომიტეტის შემადგენლობას უკვე ვიცნობდი. იქ მე მმართველს იმის ახსნაც, თუ რატომ არ ვიყავი ეროვნულ-დემოკრატიულ ორგანიზაციაში ჩარიცხული. ეს იმიტომ, რომ ამ ორგანიზაციის ორი მთავარი პირთაგანი-კვაჩი გეგელია და ბოჩია გაბელია, რომელთაც მე ვიცნობდი, სხვადასხვა მიზეზების გამო არ მომწონდა და ანტიპათიურად ვიყავი მათდამი განწყობილი. გეგელია მალე გაათავისუფლეს და უმაღლე ხმა დაირხა, რომ მან რაღაც პირობაზე ხელი მოაწერაო. ეს გეგელია ძმისშვილი იყო კარვად ცნობილი გარდაცვლილი კომუნისტი ფარნა გეგელიასი. იგი უფრო გვიან საზღვარგარეთ წამოვიდა ოფიციალური ვიზით. მის

გამოსათხოვარ ვახშამ ბერიაც დაესწრო. აქაც მის ყოფაქცევასზე ვჭვი მიიტანეს და ემიგრანტულ ეროვნულ-დემოკრატიულ ორგანიზაციამაც გარიცხულად არა, მაგრამ ვარიყულად ითვლებოდა. იგი ომის დამთავრების შემდეგ ერთი პირთველთაგანი იყო, ვინც საქართველოში დაბრუნდა, მაგრამ საქართველოში ჩასვლის ნაცვლად მას ლუბიანკაში ამოაყოფინეს თავი. ორი თუ სამი წლის შემდეგ, საფრანგეთიდან მასთან ერთად ჩასული მისი ფრანგი კომუნისტი ცოლი ტუსალოზის შემდეგ საქართველოდან პარიზში დაბრუნდა და ჩამომიტანა დედაჩემის ოთხ სტრიქონიანი წერილი, საიდანაც გავიგე, რომ დედა ცოცხალი იყო. გვევლია რამდენიმე წლის შემდეგ გაათავისუფლეს და მან გამოაქვეყნა მთელი სერია წერილებისა, სადაც წერს, რომ თითქოს რეზისტანსის (წინააღმდეგობის) - ფრანგული საიდუმლო ანტიგერმანული ორგანიზაციის წევრი იყო. მისმა მეუღლემ მიაბზო, რომ ტუსალოზის განმავლობაში ყოველდღე დამკითხავდნენ, ვინ რა დავალებით გამოგვზავნათ საქართველოში, და ჩემს ტარილზე და უდანაშაულობის გამოცხადების პასუხად ერთ სილას გამილაწუნებდნენ და ისევე საკანში მარუნებდნენო, ჩემს ქმარს კი ყოველდღე ცემდნენ, რომ გამოიქვებათო. გვევლიას სატუსალოდ განთავისუფლების შემდეგ დიდხანს არც უცოცხლია. საფრანგეთიდან წასვლის წინ გვევლია სადღაც შემხვდა და მითხრა, საქართველოში მიედივართო. ვუთხარი, მე მიკირს შენი საქციელი, ისეთი რა დამსახურება უნდა გაეყნა, რომ იმედი გქონდეს შენს წარსულს გაპატიებენ და საქართველოში უფლებლად შეგიშვებენ-მეთქი. ეგ ხალხი ერთმანეთს არ ინდოებს და შენ ვინ გაგახარებს-მეთქი. ასე მიპასუხა, მიმა, მეც გპურდესო, საფრანგეთში რომ მოგვკვდე, ნიახური ხომ არა ვარ, მეორედ ამოვიდეო; ჩემი ნათქვამიც აუხდა და მისი სურვილიც დაკმაყოფილდა.

დაბრუნდეთ ფოთის ვიზნაზას. მასწავლებელთა შემადგენლობა უცნაურად ჭრელი იყო. შესანიშნავ პედაგოგთა გვერდით იყვნენ ახალბედა მასწავლებლები, როგორც გამზარდია და ზემოთ უკვე ნახსენები ვიღაც "კომსომოლი". შესანიშნავ პედაგოგთა შორის კი მინდა დავასახელო ნინო ქადეიშვილი. იგი გვასწავლიდა ლოლიკას, ფსიქოლოგიას და დასავლეთ ევროპის ლიტერატურას. უცნაურია ამ ქალის ბიოგრაფიის ერთი ნაწილი. ტანად პატარას, სახით თითქმის უშნოს, საფიქრებელია რომ ხეირიანი ქმრის შერთვის იმედი რომ არ ჰქონია, ერთი ქართველი სტუდენტი აურჩევია და მისგან შვილი იყოლია. ეს ამბავი, მაშინდელ შეხედულებით სასკანდალო, მას სრულებით არ აწუხებდა და მის მცნობთაგან არც არავის აზრადაც არ მოუვიდოდა ეს საქციელი მისთვის ნაკლად ჩათვალა. ჩვენ ყველანი ვიცნობდით მის მშვენიერ ბიჭუნას და არავინ თავს ნებსას არ მისცემდა იმის გახსენებას, რომ ეს ბიჭი ბუში იყო. ან დედამის მის მდგომარეობას მისი რეპუტაციისთვის ნაკლად ჩათვლიდა. ნინომ ზემოთ ნახსენები დეგუსაძე, რომელიც აუად ვახდა, შეკვალა ვიზნაზის დირექტორის მოადგილის, ანუ ინსპექტორის პოსტზე. ნინო ორივე თანამდებობას, ინსპექტორისა და მის მიერ აღებული საგნების სწავლებას, უნაკლოდ და ღირსეულად ასრულებდა. მე მასთან პატარა გაუგებრობა მომიხდა. ნინო კარგ მოწაფედ მთვლიდა და არასოდეს არ მიაჩნდა საჭიროდ, ჩემი მკვადინეობის შედეგები გაესინჯა. ერთ დღეს ლოგიკის გაკვეთილზე ერთმა მოწაფემ წაბზორძიკა ლოგიკაში არსებული ერთ-ერთ ლათინური ფორმულის წარმოთქმაში. ეს ფორმულა ზეპირად უნდა გვეცოდნოდა და მისი შინაარსი კი არ იყო გამოყენებული, არამედ სტრიქონის მარცვალთა განლაგება. ნინომ მე შემომხედა და მითხრა, ქავთარაძე,

გაუსწორეო. მე ფორმულა ზეპირად არ ვიცოდი, მაგრამ სხვა მხრივ ყოველ მის საგანში პირველთაგანად ვითვლებოდი მთელ კლასში. ნინოს საშინლად გაუკვირდა. სახეზე დიდი წყენა შეეტყო. მან მკაცრად მითხრა ქეთარაძე, თქვენ ჩემი ნდობა გააყალბეთ, მაცადეთ, ეს ძვირად დაგიჯდებათო. ეს სამოსწავლო წლის ბოლო იყო, ვინაზიას ვამთავრებდით. ნინომ სასტიკად ვადამიხადა. სამივე საგანში ნიშნების დაწერის ნაცვლად ხელახალი გამოცდები დამინიშნა. პირველ მოწაფედ მიჩნეული მოსწავლისათვის ადვილი წარმოსადგენია ეს რა დიდი სასჯელი იქნებოდა. მე გამოცდისა კი არ მეშინოდა, არამედ შერცხვნილი ვიყავ ამ სასჯელის, თუმცა დამსახურებულის, მიღების გამო. როდესაც ამ მისჯილ გამოცდაზე გამოვეცხადდი, მასწავლებელთა დარბაზში მთელ შემადგენლობის წინაშე და ჩემი რიგი მოვიდა, მე მაგიდას მიუახლოვდი, ქაღვიშოლმა განაცხადა, ქეთარაძის გამოცდა ზედმეტად მიმანჩია, სამივე საგანში მის გამოცდებს ჩათვლილად ვაცხადებო. რამდენიმე კვირაში სწავლაც დასრულდა. ჩვენ ვავიგეთ, რომ განათლების უმაღლესი ინსტანციის ბრძანებით გამოსათხოვარი ბანკეტების გამართვა, რომელთაც მაშინ "ვეჩერს" ეძახდნენ, აკრძალულიაო. ამან ვაეკისა და ქალეუსი კლასები უსაზღვროდ დააღიანა (ქალთა და ვაჟთა ვინაზია გაერთიანებული იყო, მაგრამ ვაჟები და ქალები ცალკე ცალკე დარბაზებში სწავლობდნენ). მდგომარეობის გამოსწორება თავს იღვა ჩვენმა ერთმა თანაკლასელმა გოგონამ. მას სახელად პინა ერქვა. მამამისი ფოთელი ზურძენი იყო, რომელსაც საბილარდე ჰქონდა. პინამ გვითხრა, ძალიან კარგად ვიცნობ მეიშვილსო. ეს კაცი ფოთის განათლების განყოფილების უფროსი იყო. არავე უწყის, რა მანქანებით პინამ ეს მოახერხა, მეიშვილმა უმაღლესი ბრძანება დაარღვია და აკრძალული საღამოს მოწყობის ნება დართო. ასეთი საღამოები თვით ვინაზიის შენობაში, ცენტრალურ დერეფანში ხდებოდა ხოლმე. ორივე კლასის მოსწავლეებმა ჩვენს თავზედ ავიღეთ სახლებიდან სანოვაგისა და ყოველივე საჭიროს მოტანა. მე მაშინაც მიყვარდა ჩხირკედლაობა და დამატებითი განათება მე მოვაწყვე. საღამომ მშვენიერად ჩაიარა. სიტყვების დიდი სიმრავლე არ ყოფილა. მაშინდელი ახალგაზრდები ჯერ კიდევ მორიდებულნი ვიყავით. უფროსთა გვერდით იმ დროს ახალგაზრდები "რეჩებს" გამოთქმას ერიდებოდნენ. თუ არა სხვათა დავალებით, დამოუკიდებლად ასეთი გაბედულების გამოჩენა მეტწირობად ითვლებოდა. ასე რომ, მხოლოდ მასწავლებელთა შორის ორიოდემ თქვა რამდენიმე მოკლე სიტყვა. ბოლოს ვინაზიის დირექტორი, ფილიმონ ნადარეიშვილი წამოადგა, სათანადო დარიგება მოგვცა "საზოგადოებრივ ასპარეზზე ჩვენი ვაშვების წინ". მან დიდი იმედი გამოსთქვა, რომ ჩვენ ღირსნი ვიყავით ჩვენი დიპლომისა და წარმოთქვა, მე სრული ნდობა მაქვს წლებადღელი გამოშვების ღირებულებისა, რომელთა შორის ისეთები ირიცხებოდნენ, როგორც ლიზიკო ნადარაძე და მიხეილ ქეთარაძე არიანო. ყველამ ტამი დაუკრა. ლიზიკოსთვის მე არასოდეს არ მიკითხავს, თუ რა ივრძნო მან, მაგრამ მე, უპირველესად ყოვლისა, გამიკვირდა. შემდეგ, თითქოს შემრცხვაო, გავწითლდი. არავითარი ნატამალი სიბარულისა ან სიამაყისა მე არ განმიცდია. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ მე და ლიზიკოს, თუმც ეს არასოდეს ვაგვიმტლანებია, ერთმანეთი მოგვწონდა.

1922 წლის გაზაფხულზე ძველი სენაკის აღმასკომის და პარტიული ორგანიზაციის ინიციატივით შედგა პატარა მიტინგი, რომელზედაც გამოტანილ იქნა რეზოლუცია, დადგენილება, რომლის მიხედვით ქვეთარაძეთა მამული უნდა ჩამორთმეულიყო. ეს ჩვენ შეგატყობინეს და აგვისსენეს, რომ მთელი მამული უძრავ-მოძრავი ქონებით სასოფლო საბჭოს საკუთრებაში გადადის. აქ უნდა გაიხსნას სამეურნეო სკოლაო. იმ დროს სენაკში მხოლოდ მე, ჩემიძმა და ჩენი მშობლები ვცხოვრობდით. ნება დაგვრთეს ერთი ოჯახისათვის საჭირო და აუცილებელი ავეჯისა და ჭურჭლის წაღება. პირუტყვთაგან მხოლოდ ერთი ძროხა გაგვატანეს. ჩემი მშობლები და ჩემი ძმა საშა ვაჭარ იაგორა გუნისას სახლში გადაესახლდით. ჩვენს სახლში კი დაუყოვნებლივ გადაიტანეს რამდენიმე კლასი უმაღლეს დაწყებით სასწავლებლისა. ამ დროისათვის ჩვენ მხოლოდ ორი თუ სამი მოჯამაგირე გვყავდა, რომლებიც თავიანთ სახლებში წავიდნენ. ჩვენთან დარჩა მხოლოდ მუნჯია - მაქსიმე მაჭვარიანი. იგი ერთი წლის შემდეგ ჩემ ძმასა და ჩენს მშობლებთან ერთად ფოთში გადმოსახლდა ჩენი სიძის, ხოშტარიას ოჯახში. მამაჩემმა ეს ამბავი გარეგნულად სრულიად მშვიდად გადაიტანა. ისე სჩანდა, თითქოს ჩენი მეგობრები და მოყვარეები ჩვენზედ უფრო დამწუხრებულნი არიანო. მაგალითად, ალექსანდრე ხოშტარია რომ ჩენსა მოვიდა, მამაჩემს ტირილით მიუახლოვდა, თითქოს მისი შეილის გარდაცვალების გამო სამძიმარს ეუბნებოდაო. მამა ღიმილით გადაეხვია და მისი დამშვიდება სცადა. ვიდრე მამა გუნისათან ცხოვრობდა, ჩემი ძმა ჩვენ ყოფილ სახლში გადატანილ ერთ-ერთ კლასში სწავლობდა. მას ძლიერ გაუეკირდა, რომ ჩენს ბაღში მას ბლის ჭამა აუკრძალეს. ასე უეკირდა ჩვენს ძროხასაც, რომელიც ჭალაში გარეკილ სოფლის საქონელს არ გაჰყავდა, არამედ თავის ყოფილ ჭიშკარს მიადგა და მთელი დღე ბღაოდა. საჭირო შეიქმნა მისი გუნისას სასიძინდის ქვეშ დაბმა. ეს ყოველივე ჩემი თვალით არ მინახავს, რადგან უკვე ფოთში ვიყავი. მას შემდეგ მე სენაკში ფეხი არ დამიდგამს. ჩვენ მამულის გარეთაც გვექონდა უძრავი ქონება. ჩენი ჭიშკრის გადაღმა, მამულის თითქმის მთელ სიგრძეზე, რაც ორას მეტრს აღემატებოდა, მოპირდაპირე მხარეს მიწის მთელი ზოლი ჩვენ გვეკუთვნოდა. აქ მხოლოდ ბაზრის მხარეზე სამი მოსახლე იყო, რომელთაც პატარ-პატარა ნაკეთებზე თავიანთი სახლები ედგათ. ესენი იყვნენ: ტერეზა - ასათიანის ქვრივი, ჩიქოვანის ქვრივი და ყარამან გუგენავა. მიწის დანარჩენ ნაწილზე განლაგებული იყო სიძინდის საწყობები, ერთი ხუთთოთახიანი ოლა, რომელიც რაიმე ქირის გარეშე ვუთმობდით სოფლის პოლიციის, ხოლო შემდეგ მილიციის პოსტს. ყველაფერი ეს ადრევე იყო ჩამორთმეული. ამ დროებას უკავშირდება მრავალი ეპიზოდი, რომელთა ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანდა. მხოლოდ ერთი ეპიზოდი მსურს მაინც დავუმატო, როდესაც ჩემი მშობლების ავეჯი, ძროხა, მუნჯიასთან ერთად ფოთში ჩამოვიდა, ჩვენმა ძროხამ კვლავ სენაკში დაბრუნება მოინდომა. ეზოდან გავიდა, გამოვლილი გზა, კარგად დამეხსოვრებინა, რიონის ხიდზე გადავიდა და ჭალადიდისკენ მიმავალ გზას დაადგა. გზაში ვილაყ მეურმემ დაიჭირა. მისხდა, რომ ამ მიმართულებით მხოლოდ გაქცეული ძროხა შეიძლება წასულიყო, ფოთში უკან ჩაიყვანა და ჩვენ დაგვიბრუნა. ის ძროხა ალბათ "ანტიკომუნისტი" არ იქნებოდა, იგი უბრალოდ თავის დაბადების ადგილისკენ ბრუნდებოდა.

ამ პერიოდში, ზაფხულის განმავლობაში, მე ჩემ ყოფილს თანაკლასელ ნიკო ქსაკასთან ერთად უნივერსიტეტში შესასვლელი ვამოცდებოდა ვეშაადებოდი, მაგრამ ყოველივე ეს ჩაიშალა, რადგან აგვისტოს აჯანყება დაიწყო.

აგვისტოს აჯანყება

აგვისტოს აჯანყებაში მე არავითარი მონაწილეობა არ მიმიღია. უმთავრესად იმიტომ, რომ თბილისში ახლად ჩასულს, ამ საქმეში მონაწილე ახლგაზრდოსასთან ვერ არავითარი ნაცნობობა და კავშირი არ მქონდა. ქვეთარაძეთა მთელი ოჯახი საზაფხულო აგარაკებზე იყვნენ სურამში. თბილისში მხოლოდ მე და ჯაკე ვიყავით. აჯანყებისათვის დანიშნულ ღამით, რუსთაველის პროსპექტზე, ჩვენს ბინაში მხოლოდ მე და ჩვენი სიძის ძმა, პოლკოვნიკი ვანო ანჯაფარიძე (ზურაბ ანჯაფარიძის მამა) ვიყავით. ჯაკე, არ მახსოვს რა მიზეზით, მინ არ იყო. ჩვენ უკვე ვიცოდით, რომ ჭიათურამ ერთი დღით ადრე დაიწყო აჯანყება. ამის გამო, როგორც ცნობილია, გეგმის ასრულება ჩაიშალა, მაგრამ ანჯაფარიძე აჯანყების მონაწილე უნდა ყოფილიყო და მან მე მხოლოდ ეს მითხრა, აქ პემანი მაქვსო. ჩვენ მთელი ღამე ფანჯარასთან გავატარეთ და მიხურული დარაბების ჭურჭუტანებიდან პროსპექტს ვუცქეროდით. ქუჩაზე კაცის ჭაჭანება არ იყო, მხოლოდ დროდადრო ვხედავდით ვაკის მიმართულებით მიმავალ კამიონებს (საბარგო ავტომობილებს), რომელთაც ჩკადან გამოყვანილი ტუსაღები დასახვრეტად მიყავდათ. როგორც ცნობილია, თვით თბილისში აჯანყება არ მომხდარა. ასე რომ მასიური დახვრეტები, რომლებიც იმ ღამეს ჩატარდა, თვეებით ადრე დატუსაღებულ ხალხს შეეხო. მეორე დღით ჯაკე მოვიდა, ფული ვადამოცა და მითხრა, წადი, სურამში ჩვენებს წაუღეო. ტრამვაი არ დადიოდა და მე ფეხით წავედი სადგურში და მატარებლით სურამისკენ გავემეზავრე. ვიდრე ხაშურამდე მივიდოდით, ფანჯრებიდან ვხედავდით, თუ ახლომასლო სოფლებს როგორ ბომბავდნენ რუსების თვითმფრინვაები. ხაშურის სადგურზე მატარებელი დიდხანს გაჩერდა. ბაქანზე მრავალი ხალხი იყო. მე ზავრებიც ჩამოვიდნენ. მახსოვს ასეთი სცენა: ერთი პატარა ბიჭუნა, ასე 7-8 წლისა, იდგა და ხალხს უამბობდა: კეთისხევის, თუ რომელიღაც სოფლის, არ მახსოვს კარგად, აღმასკომის თავმჯდომარე მოუკლათ და აჯანყებულებს სოფელი აუღიათო. ვიღაც რკინიგზელმა ამ ბიჭს თავში ჩაჰკრა, გაეთრიე აქედან, რეებს ზოდაფო. ბიჭი მოუბრუნდა და უთხრა, რად მირტყამ, აბა წადი ნაჩალნიკსა ჰკითხე, თუ მართალი არ არიო. სადგურზე ჩვენი მატარებლის გასწვრივ ჯავშნიანი მატარებელი ჩამოდგა, საიდანაც გასროლილი ყუმბარების ხმა ჩვენ ადრე გვესმოდა. მატარებლის ჯავშნიანი ფანჯრებიდან ჩვენთვის საშიშლარი სახეები გვიცქერდნენ. ეს არის ერთადერთი ჩემი თვალით ნახული აჯანყების თანმხლები სურათი. მატარებელი სურამში რომ ჩავიდა, აღმოჩნდა, რომ, როგორც მიმოითქვს, ვა იმ უბნისაკენ, სადაც მე უნდა მივსულიყავი, სწორედ იმ ბანაკს სჭრიდა,

სადაც საზაფხულოდ მდგომი და ამჟამად განიარაღებული ქართული ლეგიონი იდგა. უკვე ღამდებოდა, როდესაც ამ ლეგიონის ბანაკზე გამავალი გზით ვავიარე. მთელ ბანაკში სასაფლავის სიჩუმე იყო გამეფებული. არც ხმა, არც რაიმე მოძრაობა. ვზასთან ახლო მდგომი კარვების წინ მიწაზეჯვარისკაცები ისხდნენ. მე ჩვენებამდე მივედი, ფული გადავეცი, ვუთხარი, რაც ვიცოდი, რომ სიმშვიდეა მეთქი და უკან დავებრუნდი. აჯანყების შესახებ სხვა მე არა გამიგია რა. ხოლო რაც დღეს ვიცი, ეს ყველაფერი სხვათა ნამშობია, ან ემიგრაციაშია დაბეჭდილი.

ამ მოვლენებთან დაკავშირებით უნივერსიტეტში გამოცდებზე წარდგომის საკითხიც გადაიღო, მაგრამ მე თბილისში დავრჩი და ფოთში აღარ დავებრუნებულვარ, სადაც ჩემი მშობლები და ჩემი ძმა იყვნენ ხოშტარიებთან. ჩემი მშობლები ხიზნები როდი იყვნენ. სოსუმის თამბაქოს ქარხანა კიდევ ჩვენი იყო და ხოშტარია ამ ქარხნის ნაწარმის მიმღები და განმანაწილებელი იყო ფოთში და ეს იყო მისი მთელი შემოსავალი.

გარდა ყოველივე ამისა, საკითხი იდგა უცხოეთში სასწავლებლად ჩემი გავზავნისა ნავარაუდევო იყო, რომ მე და ტოვო ხოშტარია ერთად წავიდოდით, მაგრამ მოხდა ისე, რომ ტოვო თავის დეიდაშვილ დათიკო ანჯაფარიძესთან ერთად ჩემზედ ადრე წავიდა გერმანიისაკენ მოსკოვზე ვავალით. ეს იმიტომ მოხდა, რომ ჩვენს მეორე სიძეს, რომანოზ ანჯაფარიძეს, რომელიც შავი ქვის მრეწველი იყო, სურდა, რომ მისი ვაჟი დათიკო მარტო არ გამეზავრებულიყო, რადგან მამამისი შიშობდა, რომ მას მარტოობაში სიძნელეები შეხვდებოდა. ტოვო და დათიკო რომ მოსკოვში ჩავიდნენ, გერმანიაში გამეზავრების ნაცვლად, ორივემ ჩეკაში ამოყო თავი. მათი გამოძიების დაწყება თვეობით გადაიღო და იმით დასრულდა, რომ ტოვოს წასვლა აუკრძალეს და თბილისში დააბრუნეს. ეს იყო მისი ფოთში ცხოვრებისდროინდელ წარსულის გამო, ფოთში ყოფნისას იგი უკვე ერთჯერ მოხვდა ჩეკაში. რაც შეეხება დათიკოს, მისი საკუთარი სიტყვებით რომ ვთქვათ, ვაკვირვებულ გამომძიებელს უთქვამს, შენ ამდენი ხანი ვინ გაგაჩერაო, წადი, სადაც ვინდა, ვინდ გერმანიაში, ვინდ იტალიაში. ამგვარად დათიკო ჩავიდა ბელგიაში. მან იქ ვერ ისწავლა, მაგრამ ცოლი შეირთო და ომის შემდეგ იქვე გარდაიცვალა. დარჩა ერთი ქალიშვილი ელენე და ვაჟი პავლე, რომლებიც ბელგიაში ცხოვრობდნენ. ტოვო რამდენიმე კვირა თბილისის ჩეკაში დატოვეს და გამოუშვეს. იგი 37 წლის წმენდების დროს ქუთაისში რომელიღაც დაწესებულებაში იურისკონსულტად მუშაობდა და ერთ ღამეს დააპატიმრეს და დახვრიტეს.

ამ დროს დაიწყო ლენინის მიერ შემოღებული ზემოთ ხსენებული ნების დასასრულიც. სოსუმის ქარხანა ჩამოგვარდეს. თვით ჭიათურის მთელი წარმოების პარიმანისათვის გადაცემის საკითხი დადგა. ჩემი უცხოეთში წასვლის პერსპექტივაც გაქრა. 1926 წლის შემოდგომაზე მე ვცადე უნივერსიტეტში საინჟინრო ფაკულტეტზე შესასვლელი გამოცდის ჩაბარება, რომელზედაც ჩავიჭერი. ამის მიზეზი ისიც იყო, რომ ამ ფაკულტეტზე განსაკუთრებით მკაცრი და მძიმე კონკურსი იყო. მათემატიკურ საგნებში უსათუოდ სუთები უნდა გქონოდა. მე კი მათემატიკაში არასოდეს არ ვბრწყინავდი. თუ ეს დარგი მაინც ავირჩიე, იმიტომ, რომ ტექნოლოგიის დიდი მოყვარული ვიყავი და ეს იყო ჩემი ოცნება. მაშინ დამებადა ახრი დამოუკიდებლად რისკის გაწვევისა და უცხოეთში წასვლისა. ამ ხნის განმავლობაში ჩემი მშობლები და ძმაც თბილისში გადმოვიდნენ. ჩემი უცხოეთში წასვლის

საქმე ოცნებად ჩანდა, რადგან მე სამისოდ ფული არა მქონდა, მაგრამ ჩემდა საუბნიეროდ, თუ საუბედუროდ, შემთხვევამ ფული გამიჩინა. ჩემმა უახლოესმა მეგობარმა კვატამა ხოჭოლაგამ ერთ დღეს მითხრა, ჩემ დას აგიტპრობიდან სათარგმნელი სამუშაო მიუღია. ეგ არის ვინმე ბრაუნის წიგნი "Классовая борьба в послевоенной Англии" ეს სათარგმნელი სამუშაო კვატამას დას თავის მეგობართან ერთად მიუღია. მათ ჰკონებიათ, რაკი რუსული კარგად ვიცით, ქართულიც ხომ ვიცით და ვიცით და ამ სამუშაოს ვაკეთებთ შეძლებთო, მაგრამ, რასაკვირველია, არაფერი გამოსვლიათ და კვატამასთვის მოემართათ, გვიშველე, ეს სამუშაო უკან ხომ არ უნდა დავაბრუნოთო. კვატამამ წინადადება მომცა, მე და შენ გავაკეთოთ ეგ სამუშაო, აგიტპრობი ამაში ძალიან დიდ ფულს იძლევა და ოთხივეს გვეყოფათო. შევუდექით მუშაობას. აღმოჩნდა, რომ კვატამას თარგმნა სრულებით არ ეხერხებოდა. იგი რუსულ წინადადებას სიტყვასიტყვით თარგმნიდა რუსული სინტაქსის მიხედვით, რაც, ცხადია, ყოვლად დაუშვებელია. მე ზეერად უფრო მარჯვე აღმოვჩნდი, კვატამამ მითხრა, ზიჟო მიმა, ხომ ხედავ, რომ მე მხოლოდ გიმლი და ტყუილად დროს ვაკარგვინებ, მოდი, შენ მოუარე ამ საქმესო. კარგი-მეთქი, ვუთხარი და წიგნი საკმაოდ მალე გადავთარგმნე. დაახლოებით 250 ფურცელი იყო. თვით საგანი ასეთ თემაზე ხომ ყველა სხვა დარგებთან შედარებით უფრო ადვილია, რადგან ყველაზე უფრო მარტივი საპროპაგანდო ენა არის გამოყენებული. როდესაც კვატამას დას სამუშაო ჩაუბარებია, დაწესებულებაში მიმღეს უთქვამს, თარგმანი კარგია, მაგრამ ამის მთარგმნელმა, უმჯობესია, მხატვრული ლიტერატურა თარგმნოსო. აგიტპრობი ძალიან დიდ პონორარს უხდოდა მთარგმნელებს. მე დაახლოებით 400 დოლარი მერგო, რაც მაშინდელი კურსის მიხედვით საკმაოდ დიდი ფული იყო. ეს ხდებოდა 1927 წლის დასაწყისში. ვეროპაში გაპარვა მაშინ საკმაოდ გავრცელებული იყო. მეც ადვილად ვიპოვნე თანამგზავრი. ეს იყო ერთი ჩემი შემთხვევითი ნაცნობი, ჩემზე 7-8 წლით უფროსი შალიკო შენგელია. მას საშუალო განათლებაც არ ჰქონდა მიღებული. წარმოდგენა არა მაქვს რით ცხროვრობდა, მაგრამ მოხერხებული ზიჟი იყო, მშვენიერი ტენორი, თვითონ არამსმელი, მაგრამ ქეიფების მონაწილე. მან მითხრა, უცხოეთში წასვლას ვაპირებო. მეც ვაპირებ-მეთქი. მამ ერთად წავიდეთო, და გადავწყვიტეთ მომზადება. მას დაახლოებით იმდენივე ფული ჰქონდა, რამდენიც მე. დავინიშეთ თარიღი და 4 მარტს თბილისი დაეტოვეთ.

თამარ დადიანის სიკვდილზე

(დაწერილია 1994-95 წწ)

რა იყავ შენთვის, რა ვიყავ მე შენთვის? მაშინ თითქმის - არაფერი. შენ რომ გეცოცხლა ჩვენი გზები მანინც უცქვევლად ვაიყრებოდნენ. მე მხოლოდ მესხობეობდა, რომ მყავდა პატარა თანაკლასელი, ოქროსნაწნავიანი გოგონა. ვიფიქრებდი, რომ შენ შენი ბედი იპო-

ნე, მეც ჩემსას ვიპოვნიდი. აზრადაც არ მომივიდოდა მეფიქრა, რომ საბედო დაგკარგეო. მაგრამ ახლა რად მეგონდები, ვით დაკარგული საბედო? რატომ მეგონია, რომ შენთან ერთად იმ პატარა ზიჟის ზედიც დაიმარხა, რომელმაც მაშინ ზავშეური ცრემლით დავიტირა, მაგრამ იმ დღის დასასრულზე ადრე ისე დაგივიწყა, რომ უდარდელად მღეროდა.

მე არ დაუფიქრე "არ გავცვლი სალსა კლდეშა, უკვდავებისას ხეზედას" კლდეზე დაღუპვას გადარჩენა ვამჯობინე და ალბათ გადავარჩინე კიდევაც ჩემი სხეული, მაგრამ ვაი იმ უკვდავების ხის ნაყოფს, რომელიც ვივამე.

მაგრამ ახლა, ჩემი ცხოვრების დასასრულის მოახლოებისას სულ სხვად ქცეულხარ.

რატომ არ ვფიქრობ იმაზე, ვისაც შენს შემდეგ შევხვდი. ისინი სომ ჩემთვის სევრად მეტს წარმოადგენდნენ, ვიდრე შენ. რად უბრუნდება თეთრ ყვავილებში ჩაძირული შენი მკრთალი სახის მოგონებას ჩემი ფიქრები. რატომ მეგონია, რომ ჩვენი ზედი რომ შეცვლილიყო და ჩემი ცხედარი შენ დაგეტყობა, ზედნიერი მე ვიქნებოდი, შენ კი უბედური, თუ ჩემი ზედი წილად ვხვდებოდა. ასე იმიტომ მეგონია, რომ შენ სანთელივით ჩაგაქრო ქარმა. შენს შემთხვევაში ხიდან ქარიშხლის მიერ უდროოდ მოწყვეტილი ნაყოფი იმავე მიწაზე დაეცა და იმავე ნიადაგს დაუბრუნდა. საიდანაც იშვა. შენი საფლავის მიწა შენივე მშობელი ქვეყნის ბაღასა ჰკვებავს. აქ მხოლოდ მარცხია, მაგრამ ზუნების წესი არ დარღვეულა.

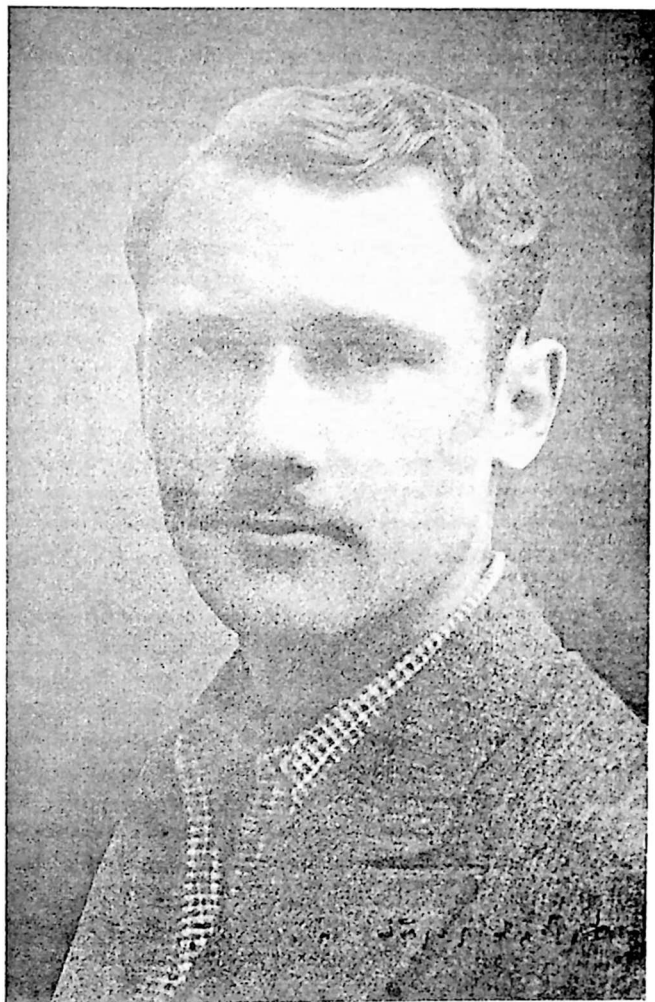
მე კი ცოცხალი, უცხო მიწაზე დავათრეე ჩემსავე ცხედარს. შენ არ ვინახავს შენი სიკვდილი. მე კი ჩემივე თავის მესაფლავედ ვგრძნობ თავს.

ჩვენი ქვეყნიდან აქ გადმორგულ ყვავილს განა იგივე სურნელეა აქვს? კოლხეთიდან ევროპაში ჩამოყვანილი ფუტკრის თაფლს განა იგივე გემო, თაიგული და სურნელეა აქვს? ადამიანის "სურნელეა და გემო" კი მისი სული და გულია. აქ ჩემი სორცილა ცოცხლობს გულგამოცლილი და სულამოხდილი, რადგან ესენი იქავე დამარხა. ამიტომაა, რომ შენთან დამარხულად მეგულეებიან ისინი ჩემო პირველო საბედო, ჩემო უმანკო მეუღლეე, ოქროს ნაწნავიანო თამარ.

მე შენი ქვრივი ვარ, დაქვრივებული ათი წლის ასაკში და ოცისა კი სამშობლოთი დაოზლებული.

ნან! ნანა! დიდუპ ნანა! მე უჩა დღა გოთანაფუ დადიანიშ ოჯახის (რა შავი დღე გათენებია დადიანის ოჯახს).

ჩემო პირველო საბედო, ჩემო უმანკო ანგელოზო, ჩემო უბიწო მეუღლეე!

II. უცხოეთისაკმე

ეს ჩემი პირველი მოგზაურობა იყო ბათუმისაკენ. 1927 წელს დიდი ზამთარი იდგა. თბილისში დიდი თოვლი დადო. 4 მარტს კიდევ თოვდა, ჩემი უკანასკნელი შთაბეჭდილება, რომელიც თბილისიდან გამეზაფრებას ეხება, პეტროგრადიდან ბათუმში მიმავალ ინჟინერსა და მის მეუღლესთან საუბარი იყო. ისინი საქართველოთი გაკვირვებულნი იყვნენ. საქართველო რუკაზე ყელაზე სამხრეთი ქვეყანააო თურქეთის საზღვარზე მდებარე. ჩვენ რომ აზერბაიჯანზე გავიარეთ, ვფიქრობდით, აზერბაიჯანლებზე უფრო გათათრებულ ქვეყანაში მოვხვდებითო. აქ კი თითქმის ვეროპაში აღმოჩნდითო. თქვენში გლეხები არ არიანო?! ამ თემაზე გრძელდებოდა ჩვენი საუბარი თვით ბათუმამდე და მე საკმარისად გრძელი ლექცია წაფუკითხე მათ, როგორც შემძლო. მათ კიდევ ერთი გაკვირვება გაიზიარეს, როგორ მოხდა, რომ რუსები საქართველოს თითქმის არ ვიცნობთ? რა უნდა მეპასუხა. მე ვუთხარი, ეს, ალბად პოლიტიკის ბრალაა მეთქი. მათ განსაკუთრებით აკვირვებდათ თამამი მონაწილეობა საუბარში ზოგიერთი მეზაფრი ქართველებისა, რომელთაც მე რუსებს, როგორც ჩვეულებრივ გლეხებს ისე ვაცნობდი. კიდევ უფრო გაკვირვებულნი იყვნენ, როდესაც ამ გლეხებმა სურჯინიდან ამოალაგეს ხაჭაპურები, ქაღები და შემწვარი ქათმის ნაჭრები, რასაც ისინი კუპები მსხდომ ყველა მეზაფრს თანაბრად უნაწილებდნენ. მაგრამ როდესაც მათ სხვა კუპებიდან მზიარული სიმღერები შემოესმათ, მაშინ მკითხეს, აქ, ალბათ მექორწილეთა უკუფი მოგზაურობსო. არა, ვუთხარი მე, ქართველი, მდიდარი და ღარიბი, ბედნიერი და უბედური ყოველთვის მღერის მეთქი. "Боже мой, какой чудесный народ" - იმეორებდნენ ისინი. შემდეგ დაგვეძინა და ციხისძირთან როდესაც გავიარეთ, მე რუსებს ვუამბე, აქ ძველად დიდი ციხე-სიმაგრე იდგა, რომელსაც "პეტრას" ეძახდნენ-მეთქი და ამ ციხის გამო ქართველებსა და მათ მოკავშირე ზიზანტიელებს დიდი ბრძოლები ჰქონდათ სპარსელებთან. ეს იყო V საუკუნეში მეთქი. მეხუთე საუკუნეში? იკითხეს მათ. ჩვენ სადღა ვიყავით მაშინ? ასე ჩავედით ბათუმში. ბათუმში მე პირველად ვიყავი. შალიკო კი ამ ქალაქს კარგად იცნობდა. მას აქ ბეერი ნაცნობი ჰყავდა და საზღვარზე გადამყვანი აჭარელიც მას უნდა მოენახა. სასტუმროში ოთახი ავიღეთ და ქალაქში გავედით. იგი სადღაც ცალკე წავიდა და მე სეირნობის დროს შევამჩნიე და ვიცანი ქუჩის გადღმა ტროტუარზე ჩემი ნათლია სერაფიმ ნურინანინი. ეს იყო განათლებული მდიდარი სომეხი, რომელსაც იტალიაში ჰქონდა მიღებული განათლება. იგი გემების პატრონი იყო და ამ ვზით იყო დაკავშირებული ჩვენს ოჯახთან. მას მამაჩემისათვის უთხოვია, თქვენთან დამოყვრება მსურსო და ამისათვის ჩემი ნათლიობა მოუსურვებია. ჩემი ოჯახის უფროსი წევრები, მამაჩემის

გარდა, სუბრობით დამცინოდნენ, შენ მამაშენმა სომხებს მიკვიდაო. ზოგი იმასაც ამბატყდა, ნათლიამ, ალბად, შენს მოსანათლავ წყალში მარილი ჩაყარა, როგორც მათ სჩვევიათ, და შენც ნახვერად სომეხი ხარო. ეს სუბრობა ჩემზედ არ მოქმედებდა, არ ვიცი კი რა მიზეზით. ჩემთვის იგი ძალიან სასიამოვნო ნათლია იყო, რადგან ბავშვისათვის მამინდელ დროში იშვიათ საჩუქრებს მძლევდა. მასსოც მისგან ნაჩუქარი თვითმფრინავი, რომელსაც ნამდვილი პროპელერი და ზამბარებიანი მოწყობილობა ჰქონდა. ეს თვითმფრინავი, თუ მას ჭერქვეშ დაკიდებდით, ძავალითად, ჭალზე, და ზამბარას მოემართავდით, პროპელერი ამუშავდებოდა და რამდენიმე წუთის განმავლობაში დაკიდებული წვრილი თოკის რადიუსით ოთახში წრეს აკეთებდა. იმ თვითმფრინავს დიდხანს არ უცოცხლია, რადგან მე მისი ფრენა კი არ მაკვირვებდა, არამედ ის ცნობისმოყვარეობა მიზიდავდა, რომელიც მე გამაგებინებდა, თუ რა იყო მის მკაცრში, რაც მას ფრენის საშუალებას აძლევდა. ამიტომ მე იგი დავარღვიე და შემდეგ, როდესაც მისი აწყობა ვცადე, ვერც მე შეეძელი და ვერც სხვებმა მიშველეს.

ვცადე ისე გამეგლო, თითქოს ნათლიას ვერ ვხედავდი, მაგრამ სახელი დამიძახა და მეც ძალაუნებურად თავი მისკენ მივაბრუნე. იგი ჩემსკენ ვადმოვიდა და მკითხა, როგორ მოხვდი აქ, ან რატომ ჩემთან არ მოდიო. მე ვუთხარი, აქ შევიოტის საყიდლად ჩამოვედი, რომ საკოსტუმე ვიყიდო-მეთქი. იმ დროს ბათუმი საესე იყო სხვადასხვაგვარი კონტრაბანდით და ჩემი ნაამბობი სიმართლეს ჰგავდა. როდესაც მან მითხრა, რამდენ ხანს რჩებიო, მე ვუბასუბე, ალბათ, დღესვე მივიღებ დაპირებულ საქონელს და ამსალამოსვე თბილისში დავბრუნდები-მეთქი. ასე ვავითავისუფლე თავი ნათლიაჩემისაგან. რამდენიმე წუთის შემდეგ სხვა ნაცნობს შევხვდი. ეს იყო ფოთელი შალიკო დარჩია. თანაკლასელი ტოგო სომხტარიანი. იმასაც იგივე მიზეზი ვუთხარი ჩემი ბათუმში ყოფნისა. სასტუმროში რომ ვბრუნდებოდი, სასტუმროდან კარვად მოშორებით ვიღაც რუსის ახალგაზრდა ქალმა გამაჩერა, თქვენ ბიმა ქავთარაძე ხართო? მე ვუბასუბე, დიას ვახლავართ მეთქი. ახლა წადი, საითაც მიდიხარ, და ქუჩის ბოლოს დამიცადეო. მე კი გზას განვაგრძობ, თითქოს თქვენ არც მინახინართ და შენ იქ დამიცადეო. ცოტა ხნის შემდეგ სხვა მხრიდან ისიც მოვიდა, მითხრა თქვენს სასუმტროსთან ჩეკისტები დევანან და მე შალიკომ გამომე ზავნა, შენი გარეგნობა ამიწერა და აქ ვიცდიდი, რომ სასტუმროს არ მიახლოვებოდიო. ქალმა დანიშნულ ადგილას შალიკოსთან მიმიყვანა. ეს ქალი, რომელიც შალიკოს ერთ-ერთი ტრფიული ყოფილა, დაგვმორდა. მე და შალიკო ერთი მეგრელი ახალგაზრდა კომუნისტის ოროთახიან ბინაში შევიბინხეთ. მასპინძელმა გვითხრა, ნურაფრის გეშინიათ, თქვენს საძებნელად ჩემთან არავინ არ მოვაო. მასპინძლის გვარი აღარ მახსენდება. ის კი მასსოც, რომ იგი მეგრელი იყო. ისიც კი აგვიხსნა, თავი როგორ დაგვეხსნა, თუ რამ საჭკვოს შევაძინებდით. ჩემი ბინის უკანა ფანჯარა, გვითხრა მან, ეზოში ვადის, რომლის იქით სხვა ცარიელი დაუსახლებული ეზოა და თავისუფლად ვახვალთ პარალელურ ქუჩაზეო. შალიკო მასპინძლის მეოხებით დაუკავშირდა კაცს, რომელსაც ჩვენ ჩაქეში შალიკოს ნაცნობ აჭარულთან უნდა წავეყვანეთ. მან ჩვენი წაყოლა ვერ გაბედა, მაგრამ დაწვრილებით აგვიხსნა, თუ როგორ უნდა მივდგომოდით მის სახლს. იმსალამოსვე მე და შალიკო მატარებლით წავედით ჩაქეში. როგორც აღვნიშნე, ცივზამთრიანი წელიწადი იყო. ქუჩებში თოვლი აღარ იღო, მაგრამ ყოველ ქუჩის კუთხეში აფხეკილი თოვლის უზარმაზარი ბორცვები იდგა და ღამით საცქაროდ

ციოდა. ჩაქემი სადგურიდან რომ გამოვედით, მე გამამკვირვა, თუ როგორი სითბო მოდიოდა იმ პატარა სუბიდან, რომლის ქნაც ჩვენ უნდა წაუსულიყავით. როდესაც შემდეგ მასპინძელს ვკითხე, მან ამისნა, რომ ეს ჩაქვის მღებარეობის ბრალია, აქ მუდამ სითბოაო. ამ ჩვენს მასპინძელთან უნდა მოსულიყო საზღვარზე ჩვენი გადაწყვენი. აჭარელმა ვახშამი გვაჭამა. ვე იყო საშუალო ხნის თითქმის თერთწევრა კაცი. იგი მომიბრუნდა და მკითხა, - შვილო, რომ არ წახვიდე, რა მოგელისო. მიუხედი კითხვის მიზეზს და ტყუილი მოვიგონე. ცხადი იყო, რომ იგი გულისხმობდა ჩემს რამე მძიმე დანაშაულობას. ვუბასუხე. 2-3 თვით ჩამსვაფენ ციხეში-მეთქი. მერე 2-3 თვის გულისათვის ეკარგები შვილო შეს მშობლებსო? მე ვუბასუხე, რატომ ვეკარგები, 2-3 წელიწადში ბოლშევიკები აღარ იქნებიან და მეც დაგბრუნდები-მეთქი. ეჰ, შვილო, ღმერთმა ხელი მოგიმართოს, მაგრამ წასული მე ბევრი მინახავს, დაბრუნებული კი არც ერთიო, მითხრა მან. იმ ღამით გამყოლი კაციც მოვიდა. ეს იყო, აღბათ, ორმოციოდე წლის წარმოსადგეი ვაქაკაცი, რომელიც მისთვის შესაფერ გვარს ატარებდა: მეღუდა დეეაძე. მან გადაყვანის შესახებ ბევრი არაფერი თქვა. გვითხრა, მამლის პირველ ყვილაძე წაიძინოთ და გათენებამდე უფრო ადრე სოფლიდან უნდა გავიდეთო. ასე მოვიქციეთ და ვზას გაუღდექით. მეღუდამ პატარა ტაქტიკური ვაკეთილი მოგვცა: ხიდან ხემდე უნდა ვიაროთ და ტრიალ აღვიღოს ვერიდოთ, რადგან თოვლზე მოძრაი კაცი ღამითაც კარგად მოჩანსო. ხოლო როდესაც სოფელს საკმაოდ გაეშორდით, გვითხრა, ახლა შევიძლია ერთად და თავისუფლად ვიაროთო. ერთად კი მივდიოდით, მაგრამ თავისუფლების რა მოგახსენოთ. მეჩხერ ტყეში აღმართზე წელამდე თოვლში ვიკვლევდით ვზას. შლიკოს ჩემზედ უფრო უჭირდა. ზოგჯერ იძულებული ვიყავით მისთვის დავევცადა. იგი დაბალი ტანისა იყო, მოკლე ფეხები ჰქონდა და როგორც ეს ზოგჯერ ხდება ხოლმე, მთაში სიარული საერთოდ ენულებოდა. როცა ვათენდა, ნაძვებით დაფარული მთები და გორაკები ზღაპრულ სანახაობას წარმოადგენდა. აღბათ, შუადღე იქნებოდა, ერთი დიდი მთა რომ გადავლახეთ, მეღუდამ ტყის პირას მდგარ უკაცრიელ ოდასთან მიგვიყვანა, აქ დავისვენოთო. მე ვკითხე, რატომ არის ეს სახლი ცარიელი-მეთქი. აქ მისი პატრონები მხოლოდ ზაფხულში მოდიან, პირუტყვი ამოყავთ და შემდგომამდე აქ რჩებიანო. ასეთი ქოხები მრავლად არის ვაფანტული ამ მიდამოშიო. დასვენების შემდეგ ისევ ვზა განვაგრძეთ და დაღამებისას უკვე მისი სოფლისაკენ დავეშვით. მისი სოფელი აჭარისწყლის მარჯვენა ნაპირზე მდებარე ერთ პატარა ხეობაში იყო. ბათუმსა და ქედას შორის. სახელი სოფლისა არ მახსოვს, მაგრამ ვიცი, რომ იქ დეეაძეები ცხოვრობდნენ. მეღუდამ თავის სახლში შევიყვანა და მისი ოდის ყველაზე დიდ ოთახში, რომელიც მისთვის სასტუმრო და დარბაზს წარმოადგენდა, დავებინავე. ეს ოთახი აივანზედ გადიოდა, სადაც საპირფარეო იყო მოწყობილი. ეს მე გამამკვირდა, მაგრამ მერე თვითონვე მივხვდი. უცხო კაცს ხომ არ შეეძლო მთელი ოჯახისათვის განკუთვნილი საპირფარეოთი ესარგებლა. ჩვენ ხომ მაჰმადიანურ სოფელში ვიმყოფებოდით. ჩვენ იქ ერთი კვირა დავყავით, მაგრამ არც დიასახლისი, არც მისი გოგონები, რომელთა მხოლოდ ხმა გვესმოდა, ჩვენ თვალთ არ გვინახავს. როდესაც მეღუდა შინ არ იყო, დიასახლისი კარებს ამოფარებული შემოდგამდა ხოლმე მთლიანი ხისაგან გამოთლილ ვოზზე ვაშლილ ჩვენს სადილს. მეღუდას სხვა შვილთაგან მე ვიცნობდი მხოლოდ 13-ოდე წლის შუქრის, რომელთანაც ხშირად ვსაუბრობდი, მაგრამ მისი პატარა, სამიოდე წლის ძმა ოსმანი

ვერსაც ვით ვერ მოვიშინაურე. იგი სულ კარებთან იდგა ხოლმე და როგორც კი მიახლოვებას დაუპირებდი, მაშინვე კარს ამოუფარებოდა. შუქრის ძალიან ანტიტერქსება, სად მივდიოდი. როდესაც შევეტყვე, რომ ჩემ მდგომარეობას შეჰხატროდა, გულუბრყვილოდ შევაბრდი, რომ მოვეწყობი, შენც წაგიყვან-მეთქი. მე დარწმუნებული ვარ იმ ზოგს დღესაც ვეხსოვები, თუ ცოცხალია.

ღისასხლისის მიერ მორთმეული სადილები ერთფეროვნებით გამოირჩეოდა - ცუდი მჭადი და ლობიო. მხოლოდ ერთხელ მოგვიტანეს ახალი და ჩემთვის უცნობი კერიძი - ეს იყო წყალში მოხარშული მაკარონის მგაგასი ნაჭრები, რომელზედაც თაფლი იყო მოსხმული. საშემლად უგემური არ იყო. მელუდამ ამიხსნა, რომ ამ საჭმელს ჩვენ "მაკრას" ვეძახითო. ეს არის თხლად გაპრტყელებულ წვრილ ნაჭრებზე დაჭრილი მოხარშული ცომიო. ცხადია, აქ ყველასათვის ცნობილ მაკარონთან გვაქვს საქმე. მე ვფიქრობ, რომ ამ კერძის აჭარაში არსებობა უნდა აიხსნას ძლიერ ადრეული დროიდანვე ათვისებული ბიზანტიური ცივილიზაციის ერთ გამოვლენად. მელუდასთან ჩვენ იმიტომ ვაყოვნებდით, რომ კონტრაბანდისტთა ჯგუფის მომხადებას და თავშეყრას დრო სჭირდებოდა. პირველები, რომელნიც ჩვენ შეგვიერთდნენ, იყო ორი ქობულეთელი მილიციელი, რომლებიც კონტრაბანდისტთა ჯგუფს უნდა შეერთებოდნენ თავიანთი სამსახურიდან წამოღებული თოფებით. მათ ეს დაუფარვად მიამბეს, რამაც ძლიერ გამაკვირვა. განსაკუთრებით იმან, რომ მათ სამსახურის თოფები ჰქონდათ წამოღებული. მე უთხარი, ეს სამიში საქმე როგორ გახდეთ-მეთქი. გზაში რომ რამე შეგვემთხვეს, როდესაც შესაძლებელია, რომელიმე თქვენგანმა თოფი დაკარგოს, ამის მიხედვით ხომ მის პატრონს აღმოაჩენენ-მეთქი. იმათ გააკვირვეს და დაცინვით მითხრეს, ჩვენს თოფებს ჩვენი სახელი კი არ აწერიაო, მაშინ აუფსენი, რომ ყოველ თოფს თავისი ნომერი აქვს და როცა თოფები დაგირიგეს, თქვენ გვართან თოფის ეს ნომერიც ჩაწერეს-მეთქი. ეს ამბავი მათ ძალიან გაუკვირდათ, რადგან ასეთი წესის არსებობაზე წარმოდგენაც არ ჰქონდათ. ცოტა უფრო გვიან გართულდა ჩემი და შალიკოს გადაყვანის საკითხი აჭარისწყლის მარცხენა ნაპირზე. მელუდას ეს საქმე რატომღაც დიდ სიძნელედ ეჩვენებოდა, რადგან მე მათ აქედან ვერ ვასწავლი ვადასახლებულ გზასო. ეს გზა, რომელიც სინამდვილეში ბილიკი იყო, აჭარისწყალზედ გადადებულ ხის ერთი მთლიანი ტანისაგან გამოთლილ საცალაფეხო ხიდს შეეხებოდა. გამოირკვა, რომ მელუდას, მთელი ამ წამოწყების მეთაურს, "წყლის შიში" ჰქონია, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ხიდზე გამველეს თავბრუ ეხმბის და წყალში ვარდება. ამის გამგონე მელუდას ძმამ, მისმა შვილმა და კიდევ სხვა დამსწრეთ სიცილი დაიწყეს და მელუდას დასცინოდნენ. ამდენი კაცის პასუხისმგებელი ხარ და ხიდზე გადასვლა არ შეგიძლიაო. ბოლოს საქმე იმით გადაწყდა, რომ მელუდას ძმისშვილმა იკისრა ჩვენი გადაყვანა. დანიშნულ დღეს გზას გავედგეთო. ხუთიდან უნდა გამოუსულიყავით და აჭარისწყალს მივასლოვებოდით. მელუდას ძმისშვილი ათიოდე მეტრით უკან მოგვედგა, რომ შემჯერდ მავანს თანამგზავრებზე არ ჩაუეთვალეთ. როდესაც გოგონების ჯგუფს მივიუახლოვდით, ჩვენმა გამყოლმა გოგონებს დაუყვირა, პირი აიფარეთ, ვერა ხედავთ უცხო ხალხი მოდისო?! გოგონებმა ნახევრად შეასრულეს განკარგულება. თავსახორცები კი აიფარეს, მაგრამ გვერდით გავლისას ყოველი მათგანი ღიმილით და გაკვირვებით გვათვალიერებდა. მე გამყოლეს ვუსაყვედურე, რად გაამტკავენე,

რომ ჩვენ უცხოები ვიყავით, ზედ ხშირ ვააწერია, ვინა ვართ-მეთქი. მან მიასუსა, შვეცილი, მაგრამ რა უყუო, იმათში ჩემი საცოლეც კრიაო. მე დაცინვით ვუთხარი: შენ გგონია, აქ იმიტომ მოვედით, რომ შენთვის საცოლე წაგვერთმია- მეთქი? ხილზე მშვენივრად ვადავედით და ერთ პატარა სოფელს რომ მიუყახლოვდით, გამყოლმა გვითხრა, თქვენ უფრო შორს იარეთ ჩემგანო. აქ ჩემი მტერი ცხოვრობს, ვინ იცის, იქნებ ჩემს აქ გავლას რამე მოჰყვეს და თქვენ რატომ უნდა შეგეხეთ ეს ამბავიო? ეს მტრობა იმაში გამოიხატებოდა, რომ მეღუდას გვარისას აქ მოსასხლე გვარეულობიდან ვილაც მოუკლავს, ე.ი. სისხლი მართებდათ მათი და ერთმანეთთან შეხვედრას ვრიდებოდნენ. გამცილებულმა ერთ საბძელის მსგავს შენობასთან მიგვიყვანა, შინ შეგვიშვა და გვითხრა, აქ დაიცადეთ, მეღუდა გამოვიღის და წაგიყვანთო. მე ვკითხვე, კაცო სხვა ვინმემ რომ კარი გააღოს, რა ვუპასუხო-მეთქი. მიასუსა, უკვე საღამოვდებოდა, აქა აღრავინ გამოვიღის, მშვიდად იყავითო. დაღამებისას მეღუდამ მართლა გააღო საბძლის კარები. მასთან ის ორი მილიციელიც იყო და ვზას ვავეუდექით. ერთ ტყეს ვუახლოვდებოდით, როდესაც ვუკუფის დანარჩენი ნაწილიც შეგვხვდა. სულ, ჩვენ ორს გარდა, 15 კაცი იყო; ვზას ისე მივდედით, რომ არც სიჩუმეს იცავდნენ, არც ვარემოს ათვალთვლებდნენ. მე რომ ვაკვირებოდა გამოვთქვი, მეღუდას ძმისშვილმა ამისხნა, ჩვენი საქმიანობა აქ არავისთვის დაფარული არ არის და ვერც ვერავინ დაგვიმტკიცებს, თუ რა საქმისთვის და სად მივდივართო. როცა ტყის სიღრმეში შევედით, ზოგი მღეროდა, ზოგი ხმამაღლა ვადასძახებდა ხოლმე. მოკლედ ისე იქცევდნენ, თითქოს მათთვის არავითარი საქმე არ არსებულებოდა. ესეც ამისხნეს, ჩვენ აქედან მიმავალთ ვაჩერებას ვერავინ ვერ ვაგვიბედავს, ერთი-ორი კაცისაგან შემდგარ პატრულს რომ წააწყდეთ კიდევ, ისინი თვითონვე მოგვერიდებიანო. ჩვენი ვზა მაშინ არის ვაძინებულნი, როდესაც ზურგზე საქონელაკიდებული ვბრუნდებითო, მაგრამ მაშინაც პატრულისა ჩვენ არ გვემინია, თუ მრავალრიცხოვან რაზმს არ წააწყდითო. ასე ვიარეთ შუალამემდე და ერთ მაღალ მთის ვადასავალზე მრავალრიცხოვან ვამველეთა კვალს წააწყდით. კონტრაბანდისტებმა ივარაუდეს, ესენი, ალბათ, შეგშელები იქნებიანდა ალბათ ისინიც ხერთვისში მიდიანო. ეს იმ სოფლის სახელი იყო, რომელშიც ჩვენ უნდა ჩავსულიყავით. ჩვენ სვლა შევანელებთ, ხოლო მეღუდამ შიკრიკი ვაავზახნა, რომ იმ უცნობ ვამველეთ დასწეოდა და ამბავი მოეტანა. ისინი არც ისე შორს ყოფილან წასულნი, მალე დაბრუნდა და გვითხრა, ხო, შეგშელები არიან, 15 კაცია, ჩვენ დაგვიცდიანო. როდესაც მათ დავექვიეთ, მეღუდამ მათ უფროსთან თათბირი ვამართა, რომლის მიხედვით ისე უნდა მოქცეულიყვნენ, თითქოს ერთად წამოსულნი ყოფილიყვნენ. ბოლოს ავედით ერთ მაღალ მთაზე, რომლის ქედსაც უნდა ვავულოდით. მარჯვნივ აჭარა იყო, მარცხნივ კი თურქეთი. ჩვენ საზღვრის საზს მივდედით. ამას მოითხოვდა თურმე სხვა ვზის უქონლობა. რამდენიმე კილომეტრი ასე ვიარეთ. სვლის დროს დროვამოშვებით წინმავალი უკან რჩებოდა და მიმყოლი სცვლიდა კვალის ვასატყხად. ეს საკმაოდ ხშირად ხდებოდა, რადგან თოვლი ძალიან მაღალი იყო და წინ მავალი კაცი ძალიან ჩქარა იღლებოდა. ბოლოს მივალწვიეთ ადგილს, საიდანაც თურქეთისაკენ ძირს უნდა დავშვებულყავით. ცოტა ხნის შემდეგ უფრო დაბლა მდებარე ტყეში შევედით და მივატოვეთ ვზა, სადაც ხეები საერთოდ არ იყო. სოფელთან ასე თუ ისე მიასლოებულნი კვლავ შევჩერდით. ყველამ იარალი ამისხნა და ერთ უზარმაზარ ხის ფესვებში დამალა, რაზედაც

ზედ ახალი თოვლის მიაყარეს. სოფელს რომ მივუახლოვდით, ვაჭრის სახლი სოფლიდან კარგა მოშორებით, მთის ძირში იდგა. ეს ოცდაათიოდე კაცი სახლის ღიდ ოთახში შევედით. ვაჭრის სახლი დუქანს კი არა, ჩვეულებრივ სახლს წარმოადგენდა. კარებსე ვილაყამ მაკრად მაპრახუნა. ვაჭარმა სასწრაფოდ სხვა ოთახში მიმავალი კარები გააღო და ყველანი ჩემსა და შალიკოს გარდა შიგ შერეკა. კარები გამობზუნა და მე და შალიკოს გეთხრა, თქვენ იქ კედელთან დაჯექით, თუ ვინმემ რამე გეთხოვთ, მე ვუპასუებო. კარები გააღო და ორი თურქი ჯვარისკაცი შემოუშვა. ერთ მათგანს უფროსის ნიშნები ეკრა მხარზე. უფროსი ლაზს შეეკითხა, რამდენი არიანო. ლაზმა უპასუხა, ოცდაათიო. შემდეგი სიტყვები არ გამიგონია. ჯვარისკაცებმა ჩვენსკენ მოიხედეს და კითხვით ლაზს შეხედეს. ლაზმა უპასუხა, მაგათ თავი დაანებეთ, ეგენი "მენშოიკები" არიან. ასე უძახოდნენ საზღვარზე გადასულ ქართველ ლტოლვილებს. შემდეგ ლაზმა მათ რაღაც გადასცა, ალბათ კაცის თავზე დაწესებული თანხა. ჯვარისკაცები წავიდნენ. ლაზმა ოთახში შერეკლები გაათავისუფლა და ღიდ დარბაზში ვაჭრობა გაიმართა. ყოველი მყოფელთაგანი ერთ-ერთ ძმას ეუნებოდა, თუ რა საქონელი სურდა და ლაზი ფასს ატყობინებდა. მე, ცნობისმოყვარეობით სავსე, ამ ბრბოში ვეგუფოდან ვეგუფში გადავიდიოდი. ერთმა ძმამ მეორეს გადაუძახა, ესა და ეს საქონელი რა ღირსო. 95 უთხარიო, უპასუხა მან ლაზურად. მე გამიკვირდა, რომ ეს ლაზური კი არა, მეგრული იყო. მე, რა თქმა უნდა, ვიცოდი უკვე ამ ორი ენის ნათესაობა, მაგრამ ასეთ სიახლოვეს ორ ენათა შორის მიინც არ მოველოდი და როდესაც ერთი ძმათაგანი მეუღლდას რაღაცის შესახებ ელაპარაკებოდა. მე ლაზს მივუახლოვდი და რაღაც კითხვებ ვაღუტის დახურდავეის შესახებ მეგრულად. იმან მიპასუხა, ახლა ამისი დრო არ არის, ამ ხალხის წასვლამდე მოიცადეთ, ყველაფერს გაგიკეთებო. ამ სცენას შექსწრო ერთი აჭარელი მეორე ვეგუფოდან. მან ხომ ჩვენი საუბრიდან ვერაფერი გაიგო, და მეუღლდას უსაყვედურა, აკი ჩვენ ერთმანეთს პირობა მივეციო, ვაჭრების მიმართ ერთ პირით ვივაჭროთ და თქვენ კი აქ რაღაც საიდუმლოს აკეთებთო. მეუღლდამ უთხრა, ჩვენზე, ეგენი ვაჭრები კი არა, მენშოიკები არიან, დაანებე მაგათ თავიო და ის აჭარელიც დაამშვიდა. ცოტა ხნის შემდეგ ლაზმა ჩვენი თავი ერთ თავის ნათესავ ახალეაზრდა ზიქს გადასცა და უთხრა, ესენი საზღვრის პოლიციაში წაიყვანეთ. ჩვენ მეუღლდას შეპირებული ფული გადაუხადეთ და იგი კეთილი სურვილებით გამოგვეთხოვა. ამ ვაჭრის "შალაზის" არსებობა და მისი აღუმძიმებობის ხასიათი, ცხადია თურქულმა ადმინისტრაციამ მშენივრად იცოდა. სხვა არა იყოს რა, ამ ტყის პირას, საცოდავი სოფლის განაპირას რა უნდოდა ძვირფასი ინგლისური საქონლით გატენილ იმ ოდას, რომელიც ჭერამდის საქონლით იყო სავსე. ეს საქონელი მეტწილად წარმოადგენდა ინგლისურ ლურჯ შევიოტს და ჩალისფერ გაპარდინს. აგრეთვე შავი აბრეშუმის ქალის თათმანებს, "ვიქტორიას" მარკისას. ფრანგული საქონლიდან მათ ჰქონდათ მარკა "კოტი"-ს სუნამო და პუდრი. თურმე პუდრი ზოგჯერ გაყალბებული იყო იტალიელების მიერ და ამის გამოცნობას აჭარელები ქინძისთავის საშუალებით ახერხებდნენ, რადგან თურმე "კოტი"-ს პუდრის ნამდვილი კოლოფები ალუმინის ყოფილა. იტალიელებს კი თავი არ შეუწყუბნიათ და კარდონისას ამზადებდნენ. ეს მე ადრევე მიაბამო მეუღლდას ძმისშვილმა. ლაზმა ზოგჯერ ჩვენ რომ პოლიციაში მივეყვანა, იქაც ლაზი საბაჟოს ოფიცერი დაგვხვდა. მან ძლიერ თავაზიანად მივეცილო და სოფელში მდებარე ერთ სახლისკენ გაგაგვზავნა, სადაც

საქონლის ზურვით ვადამტანი მუშები ათევენენ ღამეს. ისინი მომაგონებდნენ თბილისელ მეკურტნეებს იმ განსხვავებით, რომ თურქებს ბევრად უფრო დიდი მანიძილები ჰქონდათ გასავლელი, რადგან ზღვისპირიდან უნდა მოეტანათ საქონელი ქვეყნის სიღრმეში. სახლში საშინელი სიბინძურე იყო. ვიწვეით ტახტზე გაშლილ დაფლეთილ ფარდაგებსზე. უმაღლეს ტილები დავეყსია. ვამიკვირდა, რომ აღმოვჩინე, თუ რამდენად ადვილი ასატანი ყოფილა ტილიანობა. საბაყოს ოფიცერი და მე ძლიერ დაემეგობრდით. ეს იყო ახალგაზრდა ცოლშვილიანი კაცი, რომელსაც თავი თურქი ეგონა, მაგრამ მშვენივრად იცოდა, რომ თურქი არ იყო. მე ყოველგვარი წინასწარი განზრახვის გარეშე, ან გარეშე რაიმე დაგვემილი მუშაობისა, შევეუდექი მისი გაქართველების ცდას. ეს კაცი საკვირველი სიადვილით მეთანხმებოდა ყველაფერზე და საბოლოოდ ორივემ დავინახეთ, რომ ჩვენ ერთი და იმავე აზრისანი ვიყავით, მაგრამ ორთავესათვის უცხო და გარეშე გარემოება გვაიძულებდა, სხვადასხვა ერისა და სახელმწიფოს შვილები ვყოფილიყავით.

სხვა ახალგაზრდა ლაზიც ვავიცანი. მას დედა აჭარელი ჰყავდა. მისთვის ლაზური და ქართული, ორივე დედაენას წარმოადგენდა. მის მიმართ მე არავითარი ახსნა და დარწმუნება არ დამჭირებია, პირიქით, მან თვითონ მშვენიერი ფარმულით ჩამოაყალიბა მღვდმარეობა. ეტყობა მამაჩემისა და დედაჩემის შორეული წინაპრები ერთ ენაზე ლაპარაკობდნენო და მე ამას მიუხედი, რადგან ჩემთვის ეს ორივე ენა ხელმოკრედ ერთმანეთს შეხვდაო. სამწუხაროდო, სთქვა მან, სხვებს ეს არ ესმით და არც არავინ იტებს თავს იმის გამოსარეკვევად, თუ როგორ და რატომ მოხდა, რომ ჩვენ მხოლოდ ზუნდოვანად ვვრძნობთ, რომ ძმები ვართო. ლაზებს მშვენივრად ესმით, რომ ისინი მეგრელების ძმები არიან, მაგრამ აჭარლებსა და ლაზებს ვერ გაუვიათ, რომ ისინიც ასევე ძმები არიან, და მე თუ ეს ვავიგე, იმისი მაღლით არის, რომ მამა ლაზი მყავს და დედა - აჭარელიო.

ამ სოფელში ყოფნისას მეორე თუ მესამე დღეს დაგვეწია საზღვარზედ ახლად გადმოსული ჯგუფი ოთხი ქართველისა, ოთხივე გურულები იყვნენ. ძმები გერმანე და გრიშ ბარამიძეები, საშურა კოსტავა და გერონტი ქერქაძე. ოთხივე, ცხადია, მენშევიკები იყვნენ. ქერქაძის უფროსი ძმა, არ მახსოვს, ლანჩხუთში თუ ოზურგეთში ფოსტის უფროსი ყოფილა. იგი თურმე თავის ძმას დროდადრო ფოსტაში ამუშავებდა. პარტიული ამხანაგების შთაგონებით ქერქაძეს თავისი ძმის ნდობა გაუყალბებია. ფოსტის სალარო გაუტაცია და ამ ფულით ოთხივენი საზღვარზე გადმოსულან. ისინი ამბობდნენ, ჩვენ ამ ფულს ჟორდანისა გადავცემთო და ისინი სტიჰენდიას დაგვინიშნავენო და უნივერსიტეტში შევალთო. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ თუმცა მათ ოთხივეს საშუალო სკოლა ჰქონდათ დამთავრებული, მათ რამდენიმე წელიწადი სწავლა სჭირდებოდათ, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო მათი საჭირო სიმაღლეზე აყვანა უნივერსიტეტში სწავლის დაწყებისათვის.

ჩვენი სოფელში ყოფნა უზომოდ გავრძელდა. უკვე ათმა დღემ გაიარა და ჩვენ ვუცდიდით, როდის გადაწყვეტდა ჟანდარმერია ართვინისაკენ ჩვენს წაყვანას. მე ამის გამო შეჩვილე ჩემს მეგობარ ლაზს ოფიცერს. იგი დატრიალდა და მეორე დღესვე ჩვენ დავიძარით. ჩვენი გამცილებელი ჟანდარმებიც ადგილობრივი აჭარლები იყვნენ. უნდა გავკველო ჭოროხზე მდებარე ერთ ცენტრზე, რომელსაც ბორჩხა ერქვა. აქ თ თურქული რევოლუციური ჯარის ოფიცრებმა დაგვკითხეს. დამტვრეული რუსულით გველაპარაკებოდნენ. მათ

სამხედრო ცნობები აინტერესებდათ. არც მე და არც გურულუბს ამ საკითხზე წარმოდგენა არა გექონდა. შალიკომ კი რამდენიმე ცნობა მიაწოდა. არც კი მახსოვს, რა ცნობები იყო. ბორჩხას დაემორჩილ და ართვინის გზას შეუდგენით. ართვინში რომ ჩავდივით, ჯანდარმებმა ერთ, სასტუმროდ წოდებულ შენობასთან მივიყვანეს. პატრონს ეუბა ერქვა. ისიც მუსლიმანი ქართველი იყო. მან გვითხრა, ჩემთან დარჩებით, მე პოლიციას შევატყობინებ და როცა გამოვიძახებენ, პოლიციემისტერთან წავიყვანთო. ეუბა სასტუმროს პატრონობის ვარდა, თარჯიმანის როლსაც ასრულებდა. ეუბამ ერთი დიდი ოთახი მოგვცა. შიგ ფარდავადფარებული ტახტების მეტი არაფერი იყო. მან ქვაბი გვათხოვა და შალიკო ჩვენი მზარეული გახდა. ერთ დღეს, როდესაც მე და შალიკო ქალაქკარგეთ ესვირბოდით, ჭიროხის ნაპირას მდგარი ძველი ციხის მიდამოებში სკოლას წავაწყდით. შალიკო ჩემზედ ადრე მიხვდა, ეს ბავშვები ქართველები იქნებიანო. ასეც აღმოჩნდა. ჩვენ რამდენიმე ქართული სიტყვა გაგიგონეთ და ერთ ზავშეთაგანს დაეუძახეთ. იგი მოვიდა, ქართულად გამოგველაპარაკა და მეორე ზავშეს თურქულად დაუძახა. აქ მოდიო. ისიც მოვიდა. ბევრი ლაპარაკის საშუალება არ მოგვეცა. ზავშებმა გვითხრეს, თქვენთან კი არა, ერთმანეთშიც არა გვაქვს ნება ქართულ ენაზე ლაპარაკისო. თანაც დაუინახეთ, რომ მასწავლებელი ჩვენსკენ წამოვიდა. ზავშები სხვადასხვა მიმართულებით გაიქცნენ და გავაფრთხილეს, არ უთხრათ, რომ ჩვენ ქართულად ვლაპარაკობთო. მე და შალიკოს მასწავლებლისათვის არ დაგვიცდია, ღობეს გავეცალებით. ართვინი ქალაქად იწოდებოდა. ორი თუ სამი ადმინისტრაციული შენობის ვარდა ორი წესიერი შენობაც კი არ მოიპოვებოდა ამ ქალაქში. დარბიულ მარტივ მაღაზიებში კი მშვენიერი ხარისხის სანოვავე იყიდებოდა. მარტის თვე იყო, მაგრამ იქაური თუარი ყურძენი ახლად მოკრეფილს ჰგავდა. ასეთი გემრიელი ყურძენი მე თბილისში არ მეჭამა. ხორცის კარგი ხარისხი კი შალიკომ დაადგინა.

რამდენიმე დღის შემდეგ პოლიციემისტერთან დავგვიბარეს. წამოგვყვა ეუბა. ვიდრე დერეფანში ვიციდდი, ერთი ოთახიდან სამიწელი ყვირილი ისმოდა ვიღაც კაცისა, რომელსაც უწყალოდ სცემდნენ. შალიკომ გვითხრა, ეგ ქურდი ან ყაჩაღი იქნებაო. ეუბამაც დაადასტურა. ცოტა ხნის შემდეგ ყვირილი შეწყდა და სწორედ იმ ოთახიდან, საიდანაც ყვირილი მოდიოდა, პოლიციელი გამოვიდა და გვითხრა, შემოდითო. შევედით. მაგიდას ლამაზი, ევროპული გარეგნობის კაცი უჯდა-პოლიციემისტერი. ეუბას რაღაც უთხრა და ეუბამაც უპასუხა, ჩვენ მივხვდით, იმან ჰკითხა, რა საქმის ხალხია? ეუბამ კი უპასუხა, სტუდენტებიო. შემდეგ მისი დავალეობით ეუბამ დაგვკითხა, თუ ვინ და საიდან ვიყავით. გვკითხეს, საით ვაპირებდით წასვლას. კიდევ რამდენიმე კითხვა და მან ეუბას უთხრა თურქულად, "ფექი", რაც ნიშნავს - კარგიო. ე.ი. ვათავალო. ჩვენც დავტოვეთ ოთახი. მე ეუბას ვუთხარი, ეს კაცი ნამდვილ ქართველს ჰგავდა-მეთქი. ქართველია, ბევრს შეილია, მაგან ჩემზე უკეთ იცის ქართული, მაგრამ ნება არა აქვს, რომ ქართულად ველაპარაკოთო. ისევ სასტუმროში დავბრუნდით, რამდენიმე დღის შემდეგ ჯანდარმმა თურქული პასორტები მოგვიტანა. ეუბამ ავგისხნა, ზევ აქედან ნავი მიღის ბორჩხამდე და იმას ვაკაცებთო. დანიშნულ დღეს ჭიროხის პირას ჩავედით. ნავი უკვე ნაპირთან იდგა. ის იყო ჩვეულებრივი დიდი ნავი, რომელსაც შეედლო 20-30 კაცის გადაყვანა. მენავებები ორნი იყვნენ. ერთი თავში, მეორე ბოლოში და ორთავეს ნიშნის მავივრად გრძელი საჭე ჭჭირა ხელში. ნავში

ათორღე კაცი იყო, რომელთა შორის - რუსეთის კონსული ართვინში. ნაგში მსხდომებმა, ალბათ, იცოდნენ, ჩვენ ვინ ვიყავით და ზურგმექცეული კონსულის შესახებ გვეზუმერებოდნენ, გინდათ, წყალში გადავაგდოთო?! ნავი დაიძრა და მენავეური დიდი მოხერხებით მართავდნენ მას, რომ კლდოვან ნაპირებს არ დასჯახებოდა. მე მომაგონდა, ზორჯომის ხეობაში გლეხებს რომ ტივები ჩამოჰყავდათ. ასე ჩავედით ბორჩხაში, რომლის იქით ნავი აღარ მიდიოდა. ჩვენ კვლავ ორი თანდარმი მოგვეყვებოდა. ერთი ლაზი იყო, მეორე ქართველი. იგი დადიანის გვარს ატარებდა. ხოფისაკენ მიმავალ გზაზედ ცოტა მანძილი რომ გავიარეთ, ქერქაძე ავად გახდა. მას წნილის მარილწყალი დაეღია და ძალიან ცუდად ვრძნობდა თავს, ვერ მოდიოდა. თანდარმებმა გვითხრეს, აქ ახლო ლაზის მოსახლეა, ცხენი ჰყავს, იქირავეთ და ქერქაძე ზედ შეესვათო. ასეც მოვიქცით.... ქერქაძე ცხენზე შეესვით და ხოფისაკენ გაეწიეთ. გზაში რამდენიმე ხიდი შეგვხვდა, ქვიტკირისა, თალიანი, მშვენიერი ხელოვნით აგებული. ეს, ალბათ, იმ დროსა იყო, როცა საქართველოსთან ერთად ეს მხარეც ჰყავოდა. სოფაში მშვიდობით ჩავედით. იმ დროს იქ ცხოვრობდა მენშევიკი გურუელი, გვარად კაჭყაძე. იგი აქ ტყუილად არ იჯდა. ის პარიზელი მენშევიკების კაცი იყო, თურქეთის სასლგართან მჯდომი. საქართველოსთან დამაკავშირებელი საიდუმლო ფოსტა მის ხელში გადადიოდა. ამ კაცმა მივეილო, თითქმის როგორც ოფიციალურმა მოხელემ, და გამოგვკითხა, ვინ და საიდან ვიყავით. გურულებმა თავიანთი მანდატები წარუდგინეს. შალიკოსაც მენშევიკის მანდატი ჰქონდა. იგი რაიმე მნიშვნელობის მენშევიკი არ იყო, მაგრამ, როგორც პარტიის წევრს, მასაც ბათუმიდან ნდობის მანდატი წამოუღია, რომელშიც შალიკოსთან ერთად მეც ვიყავი მოხსენებული. ამგვარად, მარსელში, ფრანგულ მიწაზე, ჩემი სახით მენშევიკმა დაღვა ფეხი. ამის გამო მე შალიკოს ბათუმშივე ვუსაყვედურე. მან მიპასუხა, ზიძია, შენ მენშევიკებს არ იცნობ. სტამბულში ეგენი ჩვენ ვიზას გავგიკეთებენ და შენ რომ თქვა, ეროვნულ-დემოკრატი ვარო, ქე დაგტოვებენ, და შენ რომ რამე მოგივიდეს, მე დამბრალდება ახალგაზრდა ბიჭი მოატყუაო. ამიტომ მთელი გზის განმავლობაში იმ ოთხი გურულისათვის მე მენშევიკი ვიყავი.

სოფაში ჩვენ მხოლოდ ერთი ღამე გავათიეთ. მეორე დღეს პატარა გემს ტრაპიზონში უნდა წავეყვანეთ, საიდანაც სტამბოლში მიმავალ გემს გავყვებოდით. ასეც მოვიქცით. გემი შერეული ხასიათისა იყო. უფრო - საბარგო, ვიდრე სამგზავრო. გემის სიღრმეში, სადაც ჩვენ ჩავვიყვანეს, ორასი თუ სამასი ცხვარი იყო. აქ იყო ჩვენი საწოლები, პირდაპირ იატაკზე, რადგან ჩვენ ბაქანის ბილეთები არ გვქონდა. ღამით სულ მცირე ტალღის გამო გემი რომ გადაიხრებოდა, ეს ცხვრის ფარა ზედ გადაგვივლიდა, ხოლო გემის გადმოხრისას უკან ვადმოგვივლიდა. დღისით, ცხადია, ბაქანზედ ვიყავით. დიდი ღელვა არ იყო. გემი ყოველ ნავსადგურში ჩერდებოდა. საქონელი აქონდათ და ჩამოჰქონდათ, მაგრამ როცა ბურუსი ჩამოწებოდა, ასეთი ნაპირ-ნაპირ ცურვა სამშრობას წარმოადგენდა და ამიტომ, გემზედ ერთი მშობამი მუზღაური იდგა და მესაჭეს ყოველ ორ-სამ წუთში ზღვის სიღრმეს ატყობინებდა, მაგრამ ასეთი რამ ერთ დღეზე მეტი არ გავრძელებულა. რამდენიმე დღეში ბოსფორს მივუახლოვდით და კონსტანტინოპოლის პირსს მივადექით. აქ ჩვენ თავისუფლად არ გავვიშვებს, სასლგაო პოლიციაში დაგვტოვებს ტუსაღებად არა, როგორც სატრანზიტო ვიზის არმქონე ხალხი. აქ ერთ სცენას შევესწარი: ვიღაც კაცი, დახრჩობას გადარჩენილი,

პოლიციამ მოიყვანა. მას საშინლად სცემეს, თავს რატომ იჩივბდო. სატუსალო კამერაში, რომლის კარებიც თვით პოლიციის ბიუროსთანვე იყო, ორი ტუსალი იჯდა. ერთი, არ ვიცი რა ეროვნების, მაწანწალა, და მეორე გერმანელი სტუდენტი. გერმანელი სტუდენტი საშინლად კიცხავდა თურქების წესებს. მას, სადღაც მიმავალს სტამბოლზე უნდა ვაველო და, რადგან სატრანზიტო ვიზა არ ჰქონდა, პოლიციაში ჩვენსავით თავისუფლად კი არ დატოვეს, არამედ საკანში ჩასვეს. სტამბოლში ჩვენ ათიოდე დღე დავრჩით. რადგან პოლიციისათვის ჩვენი მისაღებში ხანგრძლივი დატოვება უხერხული იყო, ნაპირიდან მოშორებით მდგომ გემზე აყვავით ხოლმე და ამგვარად რამდენიმე გემზე გავათიეთ ღამე. საშემელს პატარა ნაგებით მოცურავე ვაჭრებისაგან ყვიღულობდით. ეგენიც, როგორც წესი, სულ ლაზები იყვნენ.

გემიდან გემზე ასეთი გადანაცვლების დროს მოვხვდით ბათუმში მიმავალ ფრანგულ ხომალდზე, რომელსაც "იმერეთი" ერქვა. ამ გემზედ გავიცანი მხატვარი ელენე ახვლედიანი, რომელიც პარიზიდან საქართველოში ბრუნდებოდა. მას ჩვენი ნახვა ძლიერ გაეხარდა, თბილისურ ამბებს გვეკითხებოდა და პარიზის შესახებ ვეაწვდიდა საჭირო ინფორმაციას. ელენემ შალიკო და მე გემის სალონში შეგვიყვანა. მას უნდოდა შალიკოს სიმღერა მოესმინა. ჰიანინოსთან მივედით და შალიკომ რამდენიმე რომანსი იმღერა. აის; დანახვანედ შემოვიდა გემის ოფიცერი, და მე და შალიკოს მოგემართა, თქვენ აქ შემოსვლის უფლება არა გქვით, რადგან ჩვენთვის თქვენ მაწანწალაღათა სტატუსის მქონეთა კატეგორიას ეკუთნითო. ელენემ ჩარევა სცადა, მაგრამ არაფერი გამოუვიდა. ჩვენ რომ გამოვეშვიდობეთ, მან ჩემად გვითხრა, ეგ მან შურით ჩაიდინაო. მე რაღაც წამეარშიყა, და ცივად რომ მოვიშორე, თქვენ დავსაჯათ ჩემ მაგივრადო.

ერთხელ ერთ პატარა რუმინულ გემზე აღმოჩენდით. გემს ძროხები მიჰყავდა ქაიროში. ბესარაბელეს რომ გამოველაპარაკე, ჩემდა გასაკვირვად აღმოვაჩინე, რომ ისინი რუსოფილები იყვნენ და რუმინეთში ლალად ცხოვრებას საშუალოში ყოფნას ამჯობინებდნენ. როდესაც ამით ვაკვირვებულმა მათ კითხვა დაუსვი, მათ რუსული ანდაზით მიპასუხეს: "СВОЯ РЫБАКА НЛИЖЕ-О" გემზედ მეწველი ძროხები იყვნენ და ორი თუ სამი დღის განმავლობაში თბილი რძე უხვად გვექონდა. სატამბოლში ღამ-ღამობით ვრილოდა ხოლმე, დაბლა კი ძროხებთან მშვენიერი სითბო იყო. მე და შალიკომ გადავწყვიტეთ რომ ძროხებთან დავევძინა. გურულებს შევთავაზე, თქვენც ჩამოდი თმეთქი. ვრიმა ბარამიძემ მიპასუხა, ძამია, შენ თუ ძროხებში ხარ გაზრდილი, შენ ჩადიო. არაფერი ვუპასუხე. ისე კი, იმ გემზე ჩვენი ყოფნა ყველაზე სასიამოვნო იყო სხვა გემებთან შედარებით.

სატამბოლშივე, ბათუმიდან მარსელში მიმავალ ერთ გემზე ყოფნისას გავიცანი ერთი გერმანელი ქალი, რომელიც ბოლშევიკებმა თბილისიდან გაასახლეს. ის პროფესიით მასწავლებელი იყო. მაშინ მე გერმანიაში წასვლას ვფიქრობდი. ქალს ძლიერ გაუხარდა, თავისი მისამართი მომცა ჰამბურგში და მითხრა, საფრანგეთიდან დამიკავშირდო. ჩამოდი, მე დავეხმარები რითაც კი შემიძლებაო.

ბოლოს ჩვენი ვიზების საკითხიც მოგვარდა. ვიზები მოვეიტანა წულაძემ. იგი სტამბოლში დაახლოვებით იმავე როლს ასრულებდა, რასაც კაჭყაძემ-ხოფიაში. ბილეთის ფული ერთა ლივამ გადაიხსადა. ჩვენ სტუდენტების სახელით მივიღოდით საფრანგეთში.

დანიშნულ დღეს ჩვენი გემიც მოვიდა, სახელად "ლუქს", ფრანგული კომპანიისა. გემზედ რომ აფლიოდი, საპოლიციო ფორმალაობის გამო გრძელი რივი იდგა. რასან თურქული არ ვიცოდით, ჩვენი ვაჟა ძლიერ დაყოვნდა, რადვან ჩემი მცირე ფრანგულით, ჩემზე ნაკლებად მცოდნე თურქს ვერაფერს ვაგვიზინებდი. გამოსავალი იმაში ვიპოვნე, რომ ჩემს უკან ორი გერმანელი იდგა. ისინი იყვნენ ფრანგულ ლევიონში ნამსახური ყოფილი ჯარისკაცები, რომელნიც კონტრაქტის დასრულების შემდეგ გერმანიაში ბრუნდებოდნენ. ისინი ფრანგულად თავისუფლად ლაპარაკობდნენ და ჩემს გერმანულ პასუხებს თურქს ფრანგულად უთარგმნიდნენ. ამ დავიდარაბაში, ოფიცერმა მის წინ მდგომ ჯარისკაც პოლიციელს ლაზურად რაღაც უთხრა. მივხვდი, რომ გამოსავალი ვიპოვე და შემდეგ კითხვაზედ ოფიცერს გერმანულის ნაცვლად ლაზურად ვუპასუხე. იგი ოდნავაც არ დაიბნა და ასე ლაზურად მოვაგვარეთ ჩვენი საქმე. გემში შესვლის შემდეგ ჩემს გარეშე მოყოფი და ამ ამბის მოწმე შემომხევივნენ და მეკითხებოდნენ, რა ენაზედ ილაპარაკეთ თქვენ ასე მოულოდნელად. დიდხანს ვუხსნიდი მათ, მაგრამ ამაოდ. მათ ვერ წარმოადგინათ, რომ იმ ქვეყნის ენაზე, რომლის სახელიც არ ვაგვიანათ, მე შემეძლო თურქის ოფიცერთან მელაპარაკა და თან მემტკიცებია, რომ თურქებთან არაფერი საერთო არა მაქვს მეთქი. მართლაც დაუჯერებელი არ არის, რომ ლაზურმა ენამ ინტერნაციონალური ენის როლი ითამაშოს კონსტანტინოპოლის ნავსადგურში?!

სტამბოლიდან გასვლის შემდეგ პირველი გაჩერება პირეის ნავსადგური იყო. ათენის აკროპოლი პირეის ისე გადმოჰყურებდა, როგორც ფუნჯულიორი ვერეს ხედს. მის დანახვაზე, ცხადია, სურვილი აღმემძრა მისი ახლო ნახვისა. ბევრი ვეცადე, მაგრამ ბერძნულმა პოლიციამ ნება არ დამართო. გურულებმა და შლიკომაც ვერ გაიგეს, რამ დამანდელიანა, და რატომ ვიხედებოდი უკან-უკან, როდესაც გემი დაიძრა. მეორედ ნეაპოლში გაჩერდა გემი. იტალიელებმა დაუყოვნებლივ გაგვიშვეს ქალაქში. იმ დროს, თვითონ იტალიელები მასიურად გადადიოდნენ საფრანგეთში სამუშაოდ და იტალიაში ჩვენნიერი მგზავრები რატომღა დარჩებოდნენ. ამიტომ შეგვიშვეს ასე თავისუფლად. ნეაპოლმა ჩემზედ შთაბეჭდილება კი დატოვა, მაგრამ არა ისე დიდი, როგორსაც მოველოდი. უფრო შთაბეჭდავი იყო ვეზუვის შორიდან ცქერა, რომელსაც ბოლი ასდიოდა. შლიკოს და გურულებს პომპეის ამბავი რომ ეუბამე, ეს მათთვის პირველად გაგონილი ზღაპარი იყო. ნეაპოლი დავტოვეთ და ეტნასაც გვერდით ჩაუვარეთ. ღამით მარსელსა და ნეაპოლს შორის ძლიერ ღელვაში მოვხვდით. შლიკო და გურულებიც ავად გახდნენ, აგრეთვე უმეტესობა მგზავრებისა. ჩემს გამძლეობას იმას მივაწერ, რომ ფოთში ყოფნისას რამდენჯერმე გამეკონა, თუ გსურს, რომ ზღვამ არ გაწყინოს, კარვად უნდა ჭამო. მეც ასე მოვიქციე და ჩვენი ექვსი კაცის სადილის თითქმის ნახევარი მარტო მე შევჭამე. სადილი, რომ ვთქვი, განმარტებაც არის საჭირო. გემზე პანსიონის ფული ჩვენ სადა გვქონდა. გემის მზარეულს მოველაპარაკეთ და უფრო იაფად, ვიდრე მუათედ ფასში, მან ექვსივე პანსიონზე ავციყვანა. საჭმელი სამზარეულოში მომუშავე მაკანთან ზიჟს მოჰქონდა იმ კაბინაში, სადაც თვითონვე იწვა. მშვიენიერი სადილები იყო წითელი ღვინით. ერთ დღეს ჩემმა თანამგზავრებმა გაიკვირეს, რომ ბრინჯში გაკეთებული წიწილის ფეხები ძალიან წვრილძვლიანი იყო, თუმცა მშვენიერი გემო ჰქონდა. მე მაშინვე მივხვდი, მაგრამ არაფერი ვთქვი. მხოლოდ ძალიან გვიან გავეუბნე,

გული რომ არ არყოფათ, ბაყაყის ბარკლები იყო. მარტო შალიკომ დამიჯერა, რადგან მას გაგონილი ჰქონდა.

მეორე დღით, ვიდრე მარსელს მიუახლოვდებოდით, ზღვა უკვე დაწყნარებულიყო. მარსელს როცა ეუხსლოვდებოდით, ცხადია, ვიცანი ჩემთვის სურათებიდან ცნობილი „Le chateau d'If“, კუნძული და ციხე-კოშკი, რომელთანაც დაკავშირებულია გრაფი მონტე-კრისტოს ამბავი. მე ეს ამბავი ჩემს თანამგზავრებს ვუამბე. შალიკომ დამიჯერა, სხვებმა დაცინვით მკითხეს, შენ ეს ამბავი რაფერ იცანი, გუშამ იქ იყავიო?! გემიდან რომ ჩამოვედით, იმან გამაკვირვა, რომ ჩვენ ექვსივეს საცოდავი ფუთები საბაჟომ გაგვისინჯა, მერე გავიგე, რომ ისინი მხოლოდ კონტრაბანდით შემოტანილ თუთუნს ეძებდნენ. სადგურიდან ქალაქის ცენტრისკენ მიმავალ გზას რომ დავადექით, ერთ გზაჯვარედინთან მივედით. მარჯვენა მხრიდან ერთადერთი ავტომობილი მოდიოდა. ჩვენ თავისუფლად შეგვეძლო მეორე მხარეს გადაესულიყავით. ავტომობილი ჯერ კიდევ შორს იყო. მე და შალიკო გადავედით, მაგრამ გურულვებმა, არ ვიცი, როგორ მოახერხეს, შენელებული ავტომობილის წინ იქეთ-აქეთ დაიწყეს ბატებივით სირბილი. მძლოლი იძულებული იყო გაჩერებულიყო. გაკვირვებული გვათვალიერებდა, მერე გამოირკვა, მათ არასოდეს ჰქონიათ შემთხვევა ისეთი გზის გადაჭრისა, საიდანაც შორიდან მომავალი ავტომობილი მოჩანდა.

მარსელში მივედით შრომის სამინისტროში მომუშავე ერთ კაცთან სახელად აისორ. მისი მისამართი წულაძემ მოგვცა. თუ რამე გაგიჭირდეთ, მას მიმართეთო. ჩვენ დიდი არაფერი გვიჭირდა, მაგრამ მაინც მივედით. აისორმა კარგად მიგვიღო და აგვისხნა, რომელ საათზე უნდა აგველო მატარებლები სხვადასხვა მიმართულებით მიმავალ მე და შალიკო შენგელიას და გურულვებს. ჩვენ ლიონის მახლობლად მივიღოდით, ისინი კი – ოდენკურში, სადაც მრავალრიცხოვანი ქართველობა მუშაობდა „პეიუს“ ქარხნებში.

მე და შალიკო ლიონში ჩავედით და იქიდან პონ დე შერიში, ავტობუსით. ამ პატარა ქალაქში იყო მაშინ დიდი ბაგირების ქარხანა, სადაც მრავალი რუსი მუშაობდა. ამ გარემოებისა გამო აქ გახსნეს მიქელაძემ და პროკოფი გავუამ კანტინი (სასადილო), რომელიც მხოლოდ რუსი მუშტრებისთვის იყო ნავარაუდევო. ამ ორი ქართველის აქ ყოფნა ღირსია აღწერისა. მიქელაძე იყო ყოფილი მოლარე თბილისში თავისუფლების მოედანზედ მაშინ არსებულ სარკინიგზო სალაროსი. მან უეცარი გადაწყენების შედეგად პროკოფის გადააბარა სალარო, რომელსაც მიქელაძის მიერ ქეიფში დახარჯული რამოდენიმე ათასი მანეთი აკლდა. მან პროკოფი დაარწმუნა, რომ ნაკლებ ფულს ერთ კვირაში მოგიტან, ჩემ თავს ნუ დაახერხებინებო. პროკოფიმ დაუჯერა, მაგრამ ერთი კვირის შემდეგ მიქელაძე უფულოდ გამოცხადდა და პროკოფის უთხრა, ვუღუპებით, სხვა საშველი არ არის, ფული ვერ ვიმოვე და ორივენი საზღვარგარეთ უნდა წავიდეთო. პროკოფიმ გაიკვირვა, რას ამბობ, კაცო, ეს ხნეირი კაცი, სად უნდა გადავიკარგო, რითი უნდა ვიცხოვროო. მიქელაძემ უთხრა, რაც გაქვს სალაროში, თან უნდა წამოიღოო. ასე აღმოჩნდნენ ორივენი უცხოეთში. შალიკო კარგად იცნობდა მიქელაძეს. მათ ჩვენ შეგვიხიზნეს. იქ მე ერთი თვე დავჩი. ვიცადე, სანამ საქართველოდან ფულს მივიღებდი, კანტინაში ჩემი ვალი გადავიხადე და გრენობლში წავედი. შალიკო იქვე დარჩა. ადგილობრივი ყსაბის ქალი შვირთო. ბოლოს ლევილში აღმოჩნდა და ომის შემდგომ წლებში ლევილშივე გარდაიცვალა. ლევილსა და

პარიზში დღესაც ცხოვრობს შალიკოს ქალიშვილი, გიორგი წერეთლის ქვრივი ეთერ მენგელია. ეთერის გარდა მას დარჩა აგრეთვე ერთი ქალი და ორი ვაჟი. ისინიც საფრანგეთში ცხოვრობენ.

გრენობლი

გრენობლი იმ დროს შედარებით პატარა ქალაქი იყო, უმთავრესად თავისი უნივერსიტეტით ცნობილი. სტუდენტთა ფრიად მნიშვნელოვანი ნაწილი უცხოელთაგან შედგებოდა. თვით უნივერსიტეტი გამოირჩეოდა მაშინ მთელს ევროპაში განთქმული ტექნიკური სასწავლებლით. ეს სასწავლებელი – “L'école d'électricité” - ელექტრობასთან დაკავშირებულ სპეციალისტებს ამზადებდა. ამ სასწავლებლის დამთავრების შემდეგ დაბრუნდა საქართველოში არჩილ ელიაშვილი, რომელიც თბილისში გრენობლის ინსტიტუტის მსგავს დაწესებულებას ხელმძღვანელობდა. გრენობლის ინსტიტუტიდან გამოვიდა აგრეთვე მიხეილ მაკარაშვილი. იგი პეეოს საზოგადოებაში მუშაობდა - ჯერ სოშიში, ხოლო უფრო გვიან პარიზში, სადაც გარდაიცვალა. მათ გარდა გრენობლში კიდევ ოციოდე ქართველი სტუდენტი სწავლობდა: გიორგი ჟურულის ორი ვაჟი - დურმიშანი და კოტიკა, ექიმ ვანტანგ ღამბაშიძის შვილი ვივი ღამბაშიძე, აკაკი ზარკალია, შალიკა ბაქრაძე, კოლა კალაძე, ილო კვანჭახაძე, საბაშვილი, პეტეკო ჯაფარიძე, მიხეილ გაფრინდაშვილი, ტიტე აფხაზაფა, ვასო ჩიტაძე, პავლე ვამაძე ...

მე, ჩასვლისთანავე მუშაობა დავიწყე ქალაქგარეთ მდებარე ვაგონების ქარხანაში. ეს იყო ჩემი პირველი შეხვედრა რეალობასთან. საკვირველი სიმშვიდით შეეუდევქი ჩემთვის ყოვლად უცნობ ცხოვრებას. ასევე ადვილად მივეჩვიე მალვიძარას, თითქოს უკვე რამდენიმე წლის სტაჟი მქონოდა ასეთი ცხოვრებისა. ქარხანაში ისეთი მუყაითობით ვმუშაობდი, თითქოს ჩემთვისვე ყოფილიყო მოგონილი ის სამუშაო, რომელსაც ვაკეთებდი. ჩემი გამოუცდელიობაც კურთხულს საქციელში გამოვლინდა. როდესაც სამუშაოს გათვალისწინებულ დროზე ადრე ვათავებდი, არხეინად დავეჯდებოდი და ახალი სამუშაოს მოსვლას ვუცდიდი ხოლმე. ცქის უფროსმა შენიშვნა მომცა. ვიცი, რომ შენ ყველაზე მეტად მუშაობ, მაგრამ გთხოვ, ისე მოიქე, რომ შენი ასეთი საქციელი (ჩემს დაჯდომას გულისხმობდა), ჩემზე უფროსებმა არ დაინახონო. მუშები კი სულ სხვა მიმართულებით მისაყვედურებდნენ. შენი გამოუცდელი ბუნებით ჩვენ გვიფუჭებ საქმესო. როცა ვუპასუხე, მაშ როდესაც არაფერი მაქვს საქმე, რა უნდა ვქნა-მეთქი, უკვე მოჭერილი ჭანჭიკები მოხსენი და ახლად მოუჭირო, სრულიად სერიოზულად მითხრეს მათ. მე ეს რჩევა არ ამისრულებია, მაგრამ ჩემს ზეერთობას მოგუკელი და ვცდილობდი, იმავე ტემპით მემუშავა, როგორც ჩემი კოლეგები მუშაობდნენ. ჩემს სამუშაოთა შორის მე გარედან ცქში უნდა შემომეტანა დიდი საბარგო ვაგონის რესორები. თითო მათგანი მწ კლოგრაპს იწონიდა. ცხაღია, მათ შემოსატანად სპეციალური გოგორები გვქონდა. მე მათი გამოყენება მეზარებოდა. მხარზე დადებული

შემომქონდა ხოლმე. ერთმა ხნიერმა მუშამ გამაფრთხილა, მიშელ, მაგას ნუ შერევი, ესა ჯანზე ხარ და ღონე ზევრ რამეს გაბედინებს. არ უნდა გადააჭარბო, თორემ ხანში როდუ საც შეხვალ, მაშინ ყველაფერი ეს თავზე გადაგხდებო. ეს უშაბლუ დაუუჯერე, რადგან მიჭვდი ჩემს დაუფიქრებლობას. კიდევ ერთი ეპიზოდი მახსოვს ჩემი იქ მუშაობისა. გაეცივდი, რალაც ვრისის მსგავსი მჭირდა. სამჭედლოში მომუშავე მჭედელმა შემამჩნია და მითხრა: მიშელ, ცოდოა, შენ რომ წამლებს ყლაპავდე, მოდი ჩემთან, ერთ საათში მოგარჩნო. კარგი- მეთქი, ვუთხარი. მან ხელში ერთი დიდი ურო მომცა, რომლითაც მე დაახლოებით ორ წუთში ერთხელ იმ გასურებულ რკინის ნაჭერისათვის უნდა დამერტყა, რომელსაც მჭედელი ფორმას აძლევდა. მჭედელმა მითხრა – ახლავე გამიშედი წელამდეო. მეც ასე მოვიქეცი. სამჭედლოში ცხვლოდა. ხუთი წუთის შემდეგ მთელი ტანი ოფლით დამეფარა. იმდენი ოფლი მომდიოდა, რომ შარვლის სათავე დამისვევდა. დაახლოებით 45 წუთის შემდეგ მჭედელი შეჩერდა. თავისი განჯინიდან სუფთა პირსახოცი გამოიღო, გამამშრადა და, როდესაც ისევ ჩავიცივი, მითხრა, ესა ერთი საათის განმავლობაში თბილი ქურთუკი ზედ გეცვასო, მეც ასე მოვიქეცი და შუადღის დასვენების საყვირმა რომ დაიცივრა, უკვე მორჩენილი ვიყავი და თან წამოღებული სადილის ჭამას შეეუდექი. ამ ქარხანაში მე დაახლოებით რვა თვე ვიმუშავე. იქ მუშაობას თავი იმიტომ დავანებე, რომ სხვა სამუშაო ვიმოვე, თითქმის ქალაქშივე მდებარე ქარხანაში.

ეს სულ სხვა ხასიათის სამუშაო იყო. ჩვენ ვამზადებდით რკინა-ბეტონის ბოძებს, ასეთ-სავე ჩამოსხმულ ღობის ნაწილებს, დაახლოებით ორი მეტრი სიგრძისას ორ ბოძს შორის ჩასადგმელებს, რაც საბოლოოდ რკინა-ბეტონისაგან ჩამოსხმულ ღობეს შეადგენდა. მე ცემენტთან საქმე არა მქონდა, ცემენტში ჩასაყოლებელ რკინის ჩონჩხებს ვამზადებდი, რასაც არმატურას ეძახიან. დაახლოებით რვა თვის შემდეგ კიდევ გამოვიცვალე სამუშაო, რადგან ჩემი ქარხანა სადღაც შორს გადავიდა იმავე საქონლის ადგილზე დასამზადებლად. ეს მესამე მეტალურგიული ქარხანა იყო, სადაც ხდებოდა მონტაჟი საშუალო სიდიდის ყოველგვარი მანქანებისა, თუ ლითონისაგან შემდგარ რაიმე დანიშნულების საგნებისა. აქაც, მგონი, რვა თვე დავრჩი, რაც ერთად ჩემი ორი წლის განმავლობაში გრენობლში ცხოვრების დროს ამოწურავეს.

გრენობლში ჩასვლისთანავე მე ვცადე უნივერსიტეტში მეცადინეობა დამეწყო. თუმცა იქაური ქართველები ჩემს განზრახვას სკეპტიკურად შეხედნენ. მე მაინც არ დაუუჯერე და ჩავეწერე კიდევ უნივერსიტეტთან არსებულ კომერციულ სკოლაში, მაგრამ, ცხადია, არაფერი გამომივიდა, რადგან საფრანგეთში სწავლების პირობები ისეთია, რომ გამოირიცხავს სტუდენტის პარალელულად მუშაობას სწავლის განმავლობაში, როგორც, მაგალითად, ეს ამერიკაშია შესაძლებელი. ხოლო, ამავე დროს, საქართველოში ჩვენი ოჯახის მატერიალური მდგომარეობა საგრძნობლად შეირყა და ამას ისიც დაემატა, რომ საქართველოდან ფულის გადმოგ ზაენა აიკრძალა და შეწყდა. ამ დროიდან ერთი ანეგდოტი უნდა გავისმინო. გრენობლში ცხოვრობდა გიორგი ჟურ-ულის ოჯახი. მათ საარსებო წყარო ჰქონდათ. ქალბატონი ჟურ-ული ხშირად ასესხებდა ხოლმე სტუდენტებს მცირე თანხებს. ერთმა მათმა შეიღმა გვიამბო, თუ როგორი იყო ამ მოვლენის მიმართ დედამისის რეაქცია, როდესაც ფულის გამოგ ზაენის შეწყვეტა შეუტყვია, მას წამოუძახია, საწყალი ბიჭები (სტუდენტებს გულისხმობდა), დამეკარგა ჩემი გასესხებული ფულებიო.

საღამოობით ადგილობრივი ქართველები მუდამ ერთსა და იმავე კაფეში ვხვდებოდით ხოლმე ერთმანეთს. ერთ დღეს ამ კაფეში მხოლოდ მე და კოლა კალაძე ვიყავით მისული. მას ქართული გაზეთები ჰქონდა ახლად მიღებული. მან მკითხა, მამაშენს რა ჰქვიაო. მე ვუპასუხე, ერისტო ჰქვია მეთქი, თან მისი გაზეთისაკენ გაიხივლე. იგი შეუმჩნევლად შეტრიალდა და გაზეთი მომარიადა. მე კი მოვასწარი, რომ სამეგლოვიანო ვანცხადებოდა შორის მამაჩემის ვეარი და სახელი წაემეკითხა. არაფერი შევიძინე და როდესაც სხვა ქართველები მოვიდნენ, შევუმჩნევლად სახლში წავედი და იქ მარტოკამ დავიწყე ტირილი. მეორე თუ მესამე დღეს ჩემი უმცროსი ძმის საშას წერილიც მომივიდა. არაფერი არ გამომხვლია არავისთვის და ჩემს დარდს ვულში ვიკლავდი. ამ ამბის შემდეგ გრენობლის ქართულ წრეში ერთი ტრაგედია დატრიალდა. უცნობი მიზეზის გამო შალიკა ბაქრაძემ თავი მოიკლა. ეს ასე მოხდა: მასთან ყველაზე ახლო მყოფნი — მე, მიმა მაკარაშვილი, შოთა ჭყონია და ვანო ანდრონიკაშვილი მივედით სასტუმროში, სადაც შალიკა ცხოვრობდა, თავისი წინანდელი ზინიდან ახლად ვადასული. ჩვენი მისვლის მიზეზი ის იყო, რომ მის საქციელში რაღაც უცნაურობას ვხვდავდით. ვერძნობდით, რომ შალიკას რაღაც აწუხებდა. ჩვენ თითქოს სრულებით მშვიდად მივიღო. დავესვა და კარებისაკენ წავიდა ისე, თითქოს ჩვენთვის რამის მორთმევას აპირებდა, მაგრამ მან მოულოდნელად კარი გააღო, დერეფანში გავიდა და კარი გარედან გადაკეტა. ჩვენ მივხვდით, რომ ეს ცუდ რამეს ნიშნავდა, კარებს მივვარდით, მაგრამ ვერაფერს გავხდით, რადგან ვიდრე მეოთხე სართულზე ვინმე ამოვიდოდა, რევოლვერის ხმა გავიგონეთ, რასაც იატაკზე დატყეპის ხმაც მოჰყვა. როდესაც მსახურებმა კარები გაგვიღო, სწორედ ოთახის პირდაპირ მეორე მხარეზე მდებარე საპირფარეოს შესასვლელში უკვე მკვდარი შალიკა ედღო. მარცხენა ძუძუსთავი სისხლით ჰქონდა შეღებილი, ხოლო მის გვერდით პაწაწინა რევოლვერი ედღო.

შალიკა ჩემი კლასის ამხანაგი იყო, თბილისის გიმნაზიიდან. არ ვიცი, ამიტომ, თუ სხვა მიზეზით ჩემზედ სხვებზედ უფრო მეტად იმოქმედა ამ ამბავმა. მაშინ, როდესაც იქ მყოფი სამი დანარჩენი ქართველი ხმაამოუღებლივ იდგა, მე მუხლებზე დავემვი და ხმაბაღლა ტირილი დავიწყე, თან შალიკას ვეფერებოდი. შემდეგ სასწრაფო მოვიდა და როცა გამოძახებულმა ექიმმა სიკვდილის მიზეზი დაადგინა და დაკრძალვის საბუთს ხელი მოაწერა, ცხედარი მორგში წაიღეს. შალიკას დასაფლავებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ მე იმავე კოლა კალაძეს წავაკითხე წერილი, რომელსაც მე ჩემს ძმას ვუგზავნიდი. იქ იყო ფრაზა, სადაც როგორც მახსოვს, ვწერდი: მე ვერ მამაჩემის ვარდაცვალების ამბავი მონელებული არ მქონდა, რომ აქ სხვა უბედურებაც დამემატა — მეთქი და ვუამბობდი შალიკას თვითმკვლელობის ამბავს. ამ სიტყვიბიდან კალაძე მიხვდა, რომ მამას ვარდაცვალება უკვე ვიცოდი და ვაკვირებულმა მკითხა, შენ ვე იცოდი და რატომ არ გავკავებინეო?! მე ვუპასუხე, ჩემი უბედურება მე მეყოფოდა, თქვენ რატომღა უნდა შემეწუხებინეთ — მეთქი.

ამის შემდეგ გრენობლში კიდევ ერთი თვითმკვლელობა მოხდა. გრენობლში თავის ოჯახთან ერთად მცხოვრებმა საბაშვილმა სამართლებლით გამოიჭრა ყელი, ხოლო თხუთმეტი ოდრედ დღის შემდეგ მესამე გრენობლელმა ქართველმა, გივი დამბაშიძემ პარიზში, თინა მამულაშვილის სახლის წინ მოიკლა თავი. ამჯერად მისი თვითმკვლელობის მიზეზი თითქოს ცნობილი იყო, რადგან ყველამ იცოდა, რომ გივის თინა უყვარდა.

სოშო და ვალენტინე

ყველა ამ ამბავმა ერთად ჩემთვის გრენობაში დარჩენა არასასიამოვნოდ ვაძადა. ვაღაყვიციტე, გრენობლი დამეტოვებინა. თანაც საფრანგეთში ყოფნისთვის აუცილებელი პირადობის მოწმობა და მუშაობის უფლებაც წესიერად არ მქონდა მოგვარებული. უკვე ორი წლის განმავლობაში საფრანგეთში ახლად ჩამოსვლის დროს მიღებული დროებითი მოწმობით ვცხოვრობდი, რომლის მიხედვითაც ოფიციალურად მუშაობის უფლებაც არც კი მქონდა. ამისთვის საჭირო იყო, რომელიმე დიდ ფირმაში სამუშაო კონტრაქტი მიმელო და ამას მოჰყვებოდა ჩემთვის საამისო პირადობის სასურთის გაცემა. ასეთი ყველაზე შესაფერისი ადგილი აღმოსავლეთ საფრანგეთში მდებარე პეკოს ქარხნები იყო, სადაც რამდენიმე ასეული ქართველი მუშაობდა. ამიტომ გავემეზაფრე მე ვალენტინეში, სოშოს მახლობლად, სადაც "პეკოს" ავტომობილის კი არა, არამედ სამეურნეო და სხვა სახელოსნო იარაღების დამამზადებელი ქარხნები იყო. ვარდა ამისა, სხვა ვარემოვებაც ჩემთვის უფრო მოხერხებული იყო, იმიტომ, რომ ვალენტინეში უმეტესად ეროვნულ-დემოკრატიული ცხოვრობდნენ და მუშაობდნენ, სოშოს ქარხნებში კი მენშევიკები სჭარბობდნენ, ხოლო ჩვენსა და მენშევიკებს შორის საკმაოდ დაჭიმული დამოკიდებულება სუფევდა. ვალენტინეში მაშინ იმყოფებოდა საკმაოდ დიდი ჯგუფი ქართველი ეროვნულ-დემოკრატებისა. იქ არსებობდა ქართული კუსტარული სტამბა, სადაც ჩემს იქ ყოფნისას აიწყო აღექვანდრე ასათიანის წიგნი „ძველი და ახალი მემკვიდრეობა“. იგი ააწყო შემდეგში ჩემმა უახლოესმა მეგობარმა მიტო სინჯიკაშვილმა. ვალენტინეშივე მუშად კი არა, არამედ ქარხნის მმართველობაში მოხელედ მუშაობდა მაშინ უკვე საკმაოდ ცნობილი, შემდეგში კი ჩემი დიდი მეგობარი ელისე პატარაძე, რომელიც ადგილობრივ ეროვნულ-დემოკრატიული ორგანიზაციის მეთაური იყო. ქარხანაში ადვილად მიმიღეს. კონტრაქტიც მომიცეს. იქ მივიღე ჩემი პირველი ნამდვილი პირადობის მოწმობაც. მაგრამ ჩემი სამუშაო საკმაოზე მეტად ცნელი იყო, რადგან მე ლითონის, ასე ვთქვათ, გაბარტყელებელ ცეხში მოვხვდი. ამ ცეხში მხოლოდ სრულიად ახალგაზრდები მუშაობდნენ, რადგან გაბარტყელებელ-ჩამოსასხმელი ფოლადის მორები დიდი სისწრაფით უნდა გავკვტარებინა მანქანაში, ვიდრე ეს მორი 50 მეტრი სიგრძის ფოლადის ლენტად ვადაიქცეოდა. ასე რომ, მუშაობა სირბილით მიმდინარეობდა. წამდაუწუმ მანქანიდან გამოსული გაეარვარებული რკინა მარწუნებით უნდა დაეკვებ: რა და მანქანაშივე დაგვეტრუნებინა ხელმეორედ გასატარებლად. ეს ხდებოდა დიდი სისწრაფით, რადგან რკინას თავისი ელვარება არ უნდა დაჰკარგოდა, ვიდრე საბოლოო ფორმას მიიღებდა, ხოლო ეს საბოლოო ფორმა, როგორც ვთქვი, რამდენიმე ასეული მეტრის სიგრძე მორგავდ დახვეული ფოლადის ლენტი ვახლდათ, რომელიც მორავ დღეებზე ადვილზე იდო, რომ შემდეგში დამუშავებისთვის ვაცივებულიყო მისგან ხერხებისა და სხვა იარაღების დასამზადებლად. მუშაობა არა მარტო მძიმე, არამედ საკმაოდ სახიფათოც იყო, ამიტომ მე ელისეს ვთხოვე, ეცადა ჩემი სხეუდან გადაყვანა. მან მოახერხა და სხვა ცეხში გადამიყვანეს, სადაც სხეუდასხვა ზომის ზამბარები მზადდებოდა. ამ ცეხში მე რამდენიმე თვე დავრჩი, საიდანაც სოშოს ქარხანამდე სპეციალური პატარა მატარებელი დადიოდა, რომე-

ლაც პეიჯისვე ეკუთვნოდა. ამ ქარხანაში მე საავტომობილო "ჯაჭვთან" ვმუშაობდი. "ჯაჭვს" ეძახდნენ ეს კალატორის მსგავსად მოძრავ დანადგარს, რომელზეც ჯერ კიდევ უზორობლო და უმოტორო შეღებილი ავტომობილები იყო რიგში ჩაწყობილი. მუშები ამ მოძრავი დანადგარის ორივე მხრიდან იდნენ და ავტომობილის კარებს, ზურგს, სახურავსა და სხვა შეღებილ ნაწილებზე შერჩენილ საღებავის ზურთულებს სველი სახეხი ქაღალდით ხეხავდნენ, ვიდრე სარკისებრ ზედაპირს არ მიიღებდნენ. სამუშაო განსაკუთრებით ძნელი არ იყო, მაგრამ შეჩერებაზე და დასვენებაზე ფიქრიც არ შეიძლებოდა, რადგან მანქანათა რივი სულ წინ მიიწევდა და მუშას საშუალება არ ჰქონდა თან გაპყოლოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს მუშა მის გვერდით მდგომ სხვა მუშას ხელს შეუშლიდა მუშაობაში. ამ ქარხანაში მე რამდენიმე თვე ვიმუშავე და აქედან პარიზში სიტროენის ქარხანაში გადავედი, სადაც იმავე სამუშაოზე მიმიღეს, რადგან ასეთი მოწმობა მქონდა.

პარიზი

პარიზში ჩამოსვლის პირველსავე დღეს ჩემდაუნებურად ტაქსით დავათვალიერე პარიზის ყველაზე განთქმული უბანი. სადგურიდან გამოსვლისთანავე მეტროს ნაცვლად ტაქსი ავიყვანე და მძღოლს ქუჩის სახელი და ნომერი ვუთხარი. ვიცოდი, რომ ჩემი მეგობარი სინჯიკაშვილი, ვისი მისამართიც მე მქონდა, რომელიმე განაპირა და ღარიბ უბანში უნდა ყოფილიყო დასინავებული და ცოტა არ იყოს, ვამიკვირდა კიდევ, როცა მძღოლმა პარიზის საუკეთესო გამზირებით მატარა. ტრიუმფალურ თაღს შემოუარა, ვიქტორ ჰიუგოს ავენიუსს გაჰყვა და ერთ ქუჩაზე შეჩერდა. მივიხედ-მოვიხედე, აქ არავითარი დასალხარის-ხოვანი სასტუმრო არ ჩანდა. მე ვუთხარი, აქ არ უნდა იყოს-მეთქი და ჯიბიდან სინჯიკაშვილის წერილი ამოვიღე, რომელშიც ქუჩის სახელი ეწერა. ეგ სიტყვა ისევე გამოითქმებოდა, როგორც იმ მდიდრული ქუჩის სახელი, მხოლოდ ერთი ბოლო ასო აკლდა, ასო, რომელიც არ გამოითქმებოდა. მძღოლმა მითხრა - ეგ ქუჩა სულ სხვა უბანში მდებარეობს და მე ვამიკვირდა კიდევ, რომ თქვენ აქ მოდიოდითო. ეს იმას ნიშნავს, რომ მე ამ უბანში მცხოვრები კაცის იერი არ მქონდა. როდესაც მძღოლმა საჭირო სასტუმროსთან მიმიყვანა, მაშინ უკვე არ ვეჭვობდი, რომ სინჯიკაშვილი აქ იცხოვრებდა. ეს იყო მაშინ პარიზის ერთი ყველაზედ ღარიბი უბანი, რივით მეცამეტე. სასტუმრო საკმარისად უსუფთაო, ღარიბული და უსიამოვნო საცხოვრებელს წარმოადგენდა. საბედნიეროდ, მე იქ დიდხანს არ მიცხოვრია, რადგან "სიტროენის" ქარხნის ახლო უბანი, სადაც მე გადავედი, ბევრად უფრო სუფთა და უფრო მაღალი სოციალური დონის ხალხით იყო დასახლებული. "სიტროენის" ქარხანაში საუბედუროდ მხოლოდ სამი თვე მომიხდა მუშაობა. ეს შემდეგი მიზეზით მოხდა:

პარიზული ახალგაზრდა ქართველები კვირაობით სენ-კლუს პარკში დადიოდნენ ხოლმე და მინაურული ფეხბურთით ერთობოდნენ. ერთ ასეთ გართობაში მონაწილეობის დროს მუხლი ვიღრძე. ნაღრძობი იმდენად მტკივნეული იყო, რომ სამი დღის განმავლობაში სი-

არული არ შემეძლო. როდესაც მეოთხე დღეს ქარხანაში გამოცხადდი, ჩემი სამი თვის მუშაობის მოწმობა და ჩემი ჯამაგირის ანგარიში ვამზადებული დამხვდა. მე არ ვიცადი, რომ ქარხანაში წესად იყო, მოუსვლელობის მიზეზი პირველ დღეზე უნდა შემეტყულებინებოდა. ქარხნიდან ჩემი დათხოვნა დიდ უბედურებას არ წარმოადგენდა, მაგრამ, ახალი სამუშაო, რომელიც მე ვიპოვე ხელფასის მხრივ ორჯერ უფრო დაბალი იყო, ვიდრე "სიტროენში". ეს იყო იმავე საზოგადოების ქარხანა, რკინა-ბეტონის საგნებისა, სადაც მე გრენობლში ვმუშაობდი. ქარხანა ფრანგულ საზოგადოებას ეკუთვნოდა, მაგრამ იქ მხოლოდ რუსები მუშაობდნენ, რადგან მისი დირექტორი ერთი გარუსებული გერმანელი პარიზში მცხოვრები ინჟინერი იყო. ჩემი იქ მუშაობის დასაწყისში მე ერთადერთი ქართველი ვიყავი. რუსებს გარდა იყვნენ ჩრდილოკავკასიელები, მონგოლები, უკრაინელები, ე.ი. წარმომადგენლები ძველი რუსული იმპერიისა. უფრო გვიან კიდევ ორი თუ სამი ქართველიც მოვიდა. ამ ქარხანაში მე კარგახანს ვიმუშავე. იგი მდებარეობდა პარიზის აღმოსავლეთით ათიოდე კილომეტრით დაშორებულ პატარა ქალაქში, რომელსაც ზონიო ერქვა. ამ ქარხანაში მუშაობის დროს ქარხნის დირექციამ ერთი წლით ცენტრალურ საფრანგეთში დროებით სამუშაოდ წაგვიყვანა. ეს იყო მდინარე ალიეს სახელის დეპარტამენტში. სულ პატარა სოფელი იყო, მაგრამ რკინიგზის სადგურსაც წარმოადგენდა და ამიტომ იქ ხელსაყრელი იქნებოდა ჩვენი დროებითი ქარხნის ამქნება. ვამზადდებდი რკინა-ბეტონის ზოძებს ოვერნის მხარის ელექტროკომპანიისათვის. საჭიროა, აღვწერო მაშინდელი საფრანგეთის სოფელი, შეიძლება ითქვას მაშინ ჩამორჩენილ მხარეში, ჩამორჩენილ, მაგრამ ისეთში, სადაც დღესაც მსოფლიოში ცნობილი "მიშლენის" საბურავების ქარხანა მანაც არსებობდა და არსებობს.

სოფელი ცენტრალურ საფრანგეთში

ჩვენს სოფელში არც ერთი მალაზია არ იყო, მაგრამ იყო ორი კაფე, წიგნის მაღაზია, რა თქმა უნდა, არ ჰქონდათ, მაგრამ იყო ერთადერთი ღუქანი, სადაც შეიძლებოდა ფანქრის, ქალაღის, კონვერტების და ასეთების ყიდვა. აქვე შეიძლებოდა გახეთების და ჟურნალების შეძენაც, რომელთა მყიდველი წარმოუდგენლად მცირე იყო. მაგალითად: მაშინდელი ფრანგული ყველაზე სერიოზული გაზეთი "ტან-ის" (დრო) მხოლოდ ერთადერთი ეგზემპლარი მოდიოდა სოფლის მერისათვის. იმ მერის ოჯახში ერთადერთი იყო, რომელიც ინტელიგენტურ ოჯახად ჩათვლებოდა. მხოლოდ ამ ოჯახის შვილები სწავლობდნენ კარგა შორს მდებარე, დეპარტამენტის მთავარ ქალაქ კლერმონ ფრანში. მათვე ჰქონდათ სოფელში ერთადერთი სამეზავრო ავტომობილი. აქ რუს მუშათა შორის, ჩემს გარდა კიდევ ორი ქართველი იყო: გოგი კახაბერი და ალიომა მელაია. ჩვენ სამნი და კიდევ ორიოდე რუსი დაგზინავდით ერთ ფრანგთან, რომელიც იყო პატრონი ერთი პატარა კაფესი, რომლის ნაწილიც იმავე კაცის საყსამოს წარმოადგენდა. მალლა სართულზე კი პატრონი ცხოვრობდა თავისი ოჯახით და რამდენიმე ოთახს აქირავებდა. ჩვენ ყველანი მისი მდგმურები

ვიყავით და საზრდისაც მისგან ვიღებდით მისსავე კაფეში. არასოდეს ჩემს სიცოცხლეში, დაბადებიდან დღემდე, ისე მაძლრად არ მიჭამია, როგორც იქ ყოფნისას. ჩვენი პატრონი თვითონ ხომ ყასაბი იყო, ცოლიც მშვენიერი მზარეული ჰყავდა. ხორცი, კარაქი, ადვოლოზრივი მომავო პური და სხვა იმდენი ვეძლეოდა, რამდენის ჭამასაც შეეძლებოდა. მე ეს ფუფუნება საკმაოდ ძვირად დამიჯდა. დამემართა ერთგვარი ეგზეზმა, რაც იმაში გამოიხატებოდა, რომ ხელის თითებს შორის წყლულები მიჩნდებოდა, რაც მუშაობას არ მიძლოდა, მაგრამ საკმაოდ მტკივნეული მაინც იყო. ექიმმა მითხრა, ეს ბევრი ხორცის ჭამის ბრალიაო. ეხლავე მოუკელი, მხოლოდ დღეში ერთჯერ ჭამე ხორცი და ისიც ზომაზეო, მაგრამ იცოდე, ამ ავადმყოფობის კვალი რამდენიმე წელიწადს გაეყვებო, რაც სრულიად გამართლდა.

ამ სოფლის შუაგულში ვადიოდა ერთი პატარა ღელე, სახელად ლა-კუზ, რომელიც, უნდა ვთქვა, კალმახით იყო სასე. ამ მდინარის ნაპირას რეცხავდნენ სოფლის ქალები თავიანთ თეთრეულს. მათ ნახავდით ზამთარ-ზაფხულ წყლის პირას დაჩოქილებს, ზეწერებს რომ ფიცრებსზე ატყაპუნებდნენ და პატარა ჯოხებს ურტყამდნენ. ამ მრეცხავებს, უკლებლოვ ყველას, ისე როგორც მათ ქმრებს, მუდამ ჩალაჩაფენილი ქოშები ეჯვათ. ეს იყო მთლიანი ხისაგან გამოთლილი ნაღისმავკარი ხის ფეხსაცმელი, რომელსაც ფრანგულად "საბო" ეწოდება. სოფელში ადგილობრივი დალაქიც იყო, თუ ასეთი სახელი დაერქმევა მას. მას საერთოდ სადალაქო არ ჰქონდა. თავისი ბინის წინ, ქუჩის პირას ედგა ერთი სამფეხი, რომელზედაც თავის მუშტრებს სვამდა ხოლმე. მარცხენა ხელში ეჭირა ტამტი, რომლის ერთი ფერდი გამოჭრილი იყო, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო სახის ქვეშ ტამტის მიტანა. როცა მას ორივე ხელი სჭირდებოდა, ტამტი თვით მუშტარს უნდა დაეკავებინა. დალაქი არც საპონს, არც ცხელ წყალს არ ხმარობდა. იგი ტამტში ჩახსებული წყლით გლეხს სახეს უსველებდა, მუშტარს თმაში ხელს ჩააგებდა და სამართებელს ხმარობდა, თითქმის როგორ ხელეჩოს. სისხლი უხვად იღვრებოდა, მაგრამ პირი მაინც იპარსებოდა. ამის შემდეგ ოდესღაც თეთრად ყოფილი პირსახოცით სახეს მოსწმენდდა, ჭრილობებზე თეთრ შაბს წაუსვამდა და საქმე დასრულებული იყო. ცხადია, მე ამ დალაქის მუშტარი არასოდეს ვყოფილვარ.

სოფლის მერს სამი ვაჟი და ერთი ქალი ჰყავდა. ისინი ჩემზედ უმცროსები იყვნენ, მაგრამ იმდენად არა, რომ მათთან მეგობრობა არ შემიძლებოდა. სხვა მეგობარს მე იმ სოფელში ვერ ვიპოვიდი.

ერთი საინტერესო ამბავი ამ სოფლის ცხოვრებიდან: სოფლის შუაგულში საკმაოდ ფართო პარკში ასწლოვან ხეებს შორის იდგა ამ სოფლის ყოფილ მფლობელთა შთამომავლის შატო — სასახლე. მისი პატრონი აქ აღარ ცხოვრობდა და მან თავისი მამულის გაყიდვა დააპირა. ჩვენი სოფლის მერს ძლიერ სურდა მისი შექენა, მაგრამ 600 000 ფრანკის დახარჯვა ვერ გასედა და ეს მამული ვიღაც მეჯოგემ იყიდა. იგი ამ სოფლიდან არ იყო და ახალშეძენილ მამულში მამინე არ გადმოსახლებულა. მან ჯერ ხე-ტყის მრეწველები მოიყვანა, და სასახლის გარშემო მდკომი ძვირფასი ხეები სულ მოახერხინა. აქედან შატოში გადახდილი ფული ნახევრად აინაზღაურა. საცოდავი სანახავი იყო ამ გატიალებულ მინდორზე მარტოდ-მარტო დარჩენილი სასახლე. სოფლის მერმა, რომელთანაც მე ახლო დამოკიდებულებაში ვიყავი მის შვილებთან მეგობრობის გამო, მითხრა ამ ვანდალიზმის

მოფიქრება და ასრულება რომ შემძლებოდა, მაშინ ყოველსაც ვაგებდავდიო. როდესაც ის მეუბრეო აქ საცხოვრებლად ვადმოვიდა, შატოს ძალიან სართულზე განლაგებული ოთახების უმრავლესობა ჩვენ ქარხანაში მომუშავე რუსებს მიაქირაო. დასლა სართულზე მყოფი დიდი დარბაზი კარტოფილის, კომბოსტოს და ამგვარი სანოვების საწყობად გადააქცია, თითონ კი ამ სახლის ერთი ფრთა დაიკავა, სადაც ძველადვე არსებული სამზარეულო – სასადილო და საყოფაცხოვრებო ოთახსადაც გადააქცია, დანარჩენ სამ თუ ოთხ ოთახში თავის ცოლსა და ქალ-ვაჟთან ერთად არსებინად მოიკალათა.

ამ სოფელში ერთი წელიწადი დავჩინით. ჩვენი სამუშაო დაეპარულეთ და ისევ პარიზში დავბრუნდით.

პარიზელი ქართველები

პარიზის იმდროინდელი ქართველობა დაახლოებით 2 000-მდე სულს ითვლიდა. ნამდვილად მდიდარი მათ შორის არავინ იყო. იყვნენ ისეთები, რომელთაც საკმარისად შემოსავლიანი ადგილი ეჭირათ სხვადასხვა დარგის ამა თუ იმ წარმოებაში. ყველაზედ გავრცელებული ქართველთა შორის მაწვნის წარმოება იყო. ქართველები ერთ-ერთი პირველთაგანი იყვნენ ამ დარგში. დღეს ეს წარმოება მილიარდებს ატრიალებს, მაგრამ არც ერთი ქართველი მეტნაკლებად კუსტარულ დონეს არ ვასცილებია, ამათში ყველაზე ძლიერნი, დაახლოებით 10-15 პირი, მიუხედავად იმისა, რომ ფრანგული მასშტაბებისათვის წვრილ მწარმოებლებად ითვლებოდნენ, საკმაოდ მდიდრულად ცხოვრობდნენ, იმდენად შემოსავლიანი იყო ევ საქმე. ასე რომ, ქართველთა შორის მათ შეიძლება პატარა ბურჟუაზია ვუწოდოთ.

მეორე კატეგორიის შეძლებულებს წარმოადგენდნენ მდიდარ ქალთა მეოხებით ვამდიდრებულები. უმეტესად – ნამდვილი თუ ყალბი თვალები, მაგრამ ყველაზე ძალიან წერტილს მათ შორის ერთმა ყალბად გათავადებულმა ოჯახმა მიიღწია. ესენი იყვნენ სამნი ძმანი მდივნები. მათი მამა, გენერალი მდივანი, ბიძაშვილი იყო განთქმული ზუღე მდივანისა და მისი ძმის სოსოსი, რომელთაგან ერთი ზოლშევიკი იყო, ხოლო მეორე ფედერალისტისა - საქართველოს ელჩი სტამბოლში. გენერლის სამმა ვაჟმა მათი მოხერხებული დის მეშვეობით, რომელიც ვიღაც მდიდარ უცხოელსა ჰყავდა ცოლად, განსაცვიფრებელ წარმატებას მიაღწია უმდიდრესი (ამერიკელი მასშტაბით) ცოლების შერთვაში. პირველმა მათთაგანმა შედარებით დაბალი საფესურიდან დაიწყო. მან შეირთო მამის მსოფლიოში ცნობილი კინოვარსკვლავი პოლა ნეერი, მაგრამ შემდეგ გაცილებით მაღალ საფესურზე ავიდნენ სამივენი. ყველაზედ უმცროსს წილად ხვდა ამერიკულ უნივერსიტეტად დიდი ქსელის პატრონის ერთადერთი მემკვიდრე ბარბარა ჰიუტონი. მათი ქორწინება პარიზში "მოვლენა" იყო. ვერისწერა პარიზის რუსულ ტაძარში მოხდა, რომელზედაც დასწრება "იკარა" სოციალისტთა მეთაურმა ნოე ჯორდანიამ და ზედნიერ სიძეს ხელის ჩამორთმევასა "მონ პრენს" უწოდა, რაც ქართულად "ჩემო თავადის" ნიშნავს. ამ ბიჭის ხელში მილიონები

ტრიალებდა. ქართველებისათვის ქართული სახლი დააარსა და აპირებდა კლუბურის ავენი-
უზე მდებარე ოტელ "მაექსტიკის" ყიდვას, მაგრამ იმდენი მრჩეველი ქართველი დაეხვია,
რომ გული აუცრუვდა და ამ საქმეს შედეგი არ მოჰყოლია. ახალგაზრდა "პრენსმა" თავისი
სიცოცხლე პოლოს (ძველბურთი ჩენი ცხენბურთი) თამაშში გაატარა. იგი თავისი ცხენ-
ბითა და გუნდით ინგლისსა და ინდოეთს შორის მოგზაურობდა ხოლმე. ახალგაზრდა ბარ-
ბარამ ეს ვერ აიტანა, ქმარს გაეყარა, შემდეგ ორი თუ სამი ქმარი გამოიცვალა, ნევრასთე-
ნია შეეყარა და უშვილოდ გადაიცვალა ეს უმდიდრესი ამერიკელი ქალი, რომელიც ნორმა-
ლური ოჯახის შექმნას ვერ ეღირსა.

მათი ისტორია გრძელია და მრავალფეროვანი. როდესაც უფროსი ძმა, რომელიც
მილიარდერ ვანდერბილდტის ასულის ქმარი იყო, გარდაიცვალა, დაქვრივებული ქალი
მისმა მომდევნო ძმამ შეირთო. სამივენი უშვილოდ გადავიდნენ.

იყვნენ აგრეთვე ამჯერად ნამდვილი თავადები: დადიანები, ჯორჯაძეები, ჩხოტუად
გარდაქმნილი შოთა ჭყონია და სხვანი. ჯორჯაძეს ცოლად ჰყავდა ამერიკის ერთ-ერთ უდი-
დესი სუნამოს მწარმოებლის — რუბინშტეინის ქალი. აგრეთვე სუნამოს მწარმოებელი იყო
გოორგი მანაბელი. ამათში ერთა ჩემი ბავშვობის ამხანაგი, რომელსაც მე ხელახლა გრე-
ნობლში შევხვდი, შოთა ჭყონია. ამ ზიჰმა რამდენიმე ხელმოცარული ქორწინების შემდეგ
ნამდვილად მდიდარი ამერიკელი ქალის შერთვით ზოგიერთის აზრით, უმაღლეს მდგომარ-
ეობას მიაღწია. მან იმით დაიწყო, რომ თავისი გვარი დედამისის გვარით შეცვალა, აქაო-
და ეს აფხაზური თავადური გვარი. იგი მალტის ორდენის ბაი გახდა. ეს უმაღლესი წო-
დება ამ ორდენის წევრთათვის. ამ წოდების მატარებელნი ორდენის უმაღლესი საზღოს
წევრები არიან, ხოლო ჩხოტუად იმასაც მიაღწია, რომ მან ორდენის გენერალური ელჩის
პოსტიც დაიკავა. ამ შემთხვევის გამო მან გამოძიებ ზავნა ფოტოსურათი, სადაც აღბეჭდი-
ლია ჩხოტუას წარდგომა მარშალ ფრანკოს წინაშე. სურათი წარმოადგენს სცენას, როდე-
საც ჩხოტუა საელჩო მანდატის წარდგენის დროს ხელს ართმევს მარშალ ფრანკოს. რამდენ-
იმე წლის წინათ იგი შევიცარიაში გარდაიცვალა კიბოთი. მას რამდენიმე ვაჟი ღარსა.
ისინი ესპანეთში ცხოვრობენ.

ასეთია, მოკლედ მოთხრობილი, გამდიდრებულ ქართველ ემიგრანტთა ბედი.

ქართული ემიგრაციის არსებობის გამართლება უმთავრესად მაინც პოლიტიკური
ხასიათისა იყო. მიუხედავად საშინელი ქიშპობისა, უდიდესიდან უმცირეს ქართველამდე,
ყველა საქართველოზე ფიქრობდა და ყველას სწამდა, რომ იგი საქართველოსთვის რაღაცას
აკეთებდა. მე ასლა მართალისა და მტყუანის გარჩევას არ შეეუდგებო, რადგან ერთ-ერთი
ჯგუფის წევრს, როგორიც მე ვიყავი, ამ ხალხის მორალური მსაჯულობა არ შემიძლია და
არცა მაქვს ამის უფლება.

ჩვენი გარეგნული სახე პარიზში ფრიად ღირსეული იყო. ჩვენი ეროვნული დღესასწა-
ულები არ ვამბობ, პარიზის მშენება იყო-მეთქი, მაგრამ იმას კი ვიტყვი, რომ ეს გამოს-
ვლები პარიზს შეეფერებოდა. 26 მაისი იმართებოდა პარიზის საუკეთესო დარბაზებში,
უმეტესად ე.წ. სამხედრო წრის სახლში, ერთ-ერთ ყველაზე ძვირად ღირებულ დარბაზში.
მაშინ ამ დღესასწაულს უმაღლესი მდგომარეობის ფრანგებიც ბლომად ესწრებოდნენ. ეს
ხდებოდა, მე ვფიქრობ ქართველთათვის თანდაყოლილი ხიზლის გამო, რაც ერთი უღამა-

ზესი თვისებათაგანია ქართველის ზუნებაში. ასლა თვალს რომ ვაგულებ ამგვარი შეკრებო-
ლობის სურათს, ვხედავ იმას, რასაც უცხოელი დამსწრე ვერ წარმოიდგენდა, თუ რამდენად
დაბალი სოციალური წრიდან იყო გამოსული ამ დარბაზში მყოფი ქართული საზოგადოე-
ბის უმრავლესობა. ეს ქუთაისელი, სამტრედიელი, თელაველი ან თბილისელი ახალგაზ-
რობა გარეგნულად და თავისი საქციელითაც არაფრით არ ჩამოუვარდებოდა ოქსფორდი-
დან გამოსულ ლორდების შვილებს ან სორბონაში აღზრდილ უცხოელ თანატოლებს.

ჩემი ნაამბობი, ალბათ ბევრ ქართველს გაახარებს და საამაყოდ მიიჩნევს მას, მაგრამ
მე, ჩემი ღრმა რწმენით, ეს ფაქტი სამწუხაროდ და სავალალოდ მიმაჩნია, რადგან ვფიქ-
რობ, რომ ყოველივე ეს ქართველი კაცის არსებაში წონასწორობის დარღვევის მაჩვენებე-
ლია. სასოლოო უჯამში ეს უარყოფითი მოვლენაა და არა დადებითი.

ისევ პარიზში

სოფლიდან დაბრუნებულმა ისევ რკინა-ბეტონის დამამზადებელ ქარხანაში დავიწყე
მუშაობა. ერთი თუ ორი წლის შემდეგ აქაც დასრულდა სამუშაო. საფრანგეთში უმუშევ-
რობა იწყებოდა და მე დიდი გაჭირვებით ვიშოვე ყოვლად უმდარესი სამუშაო, როგორის
წარმოდგენაც კი შეიძლება. ეს იყო აუსტერლიციის საბარეო სადგურში ვაგონების გადაყ-
ვან-გადმოყვანა. აქ მუშები დღიურად აჰყავდათ და მათში ჩვეულებრივი პარიზელი მაწან-
წალებიც ერივნენ. ჩემს გარდა იქ რამდენიმე ქართველიც მუშაობდა. ვმუშაობდით 12
საათი დღისა და ღამის მონაცვლეობით, თითო კვირის განმავლობაში. ე.ი. ერთი კვირა
ვმუშაობდით დღის 6-დან საღამოს 6 საათამდე, ხოლო მეორე კვირის განმავლობაში,
საღამოს 6-დან დღის 6 საათამდე. დასვენება ვექონდა თითო დღე ყოველი კვირის ბო-
ლოს. ამგვარად, კვირა დღის დასვენება არც გამოვკვიდოდა. ამ სამუშაოზე წელიწადზე
მეტხანს დავრჩი. ამ დროს საფრანგეთში მთავრობაში მოვიდნენ სოციალისტები და კომუ-
ნისტები, ე.წ. პოპულარული (სახალხო) ფრონტი. მათ შემოიღეს ახალი სამუშაო წესები,
რამაც მრავალი წვრილი წარმოების დახურვა გამოიწვია, რადგანაც პარლამენტის დაკა-
ნონებით გაიზარდა ხელფასი და აიკრძალა 8 საათზე მეტის მუშაობა დღეში. იმ წარმოება-
თა მუშებმა, რომელნიც არ თანხმდებოდნენ ზემოხსენებული ახალი წესების ასრულებას,
გაფიცვა გამოაცხადეს. ჩვენც გაფიცულებს შევეურთდით. მაშინ ჩვენმა დამქირავებელმა,
რომელსაც რკინიგზასთან ჰქონდა კონტრაქტი, საერთოდ დახურა თავისი წარმოება და
ჩვენც უმუშევრად დავრჩით. რამდენიმე თვე უმუშევრად ვიცხოვრე. ეს მღვობარეობა მთლად
აუტანელი არ იყო, რადგან ბინის ქირას სახელმწიფო ვეზიდლიდა და თან დღეში 5 ფრანკი
გვეძლეოდა. ეს დიდი ფული არ იყო, მაგრამ დღეში ერთი სადილის ჭამა მაინც შეიძლებო-
და უბრალო რესტორანში. ზოგჯერ მე დროებით სამუშაოს ვმოულობდი. არალეგალუ-
რად, ჯამაგირსაც ვიღებდი და უმუშევრის დახმარებასაც. ასე რომ, დროებით მე უფრო
მდიდარი ვიყავი, ვიდრე ლეგალური მუშაობის დროს, ხოლო ამის მუდმივი გაგრძელებაც
ხომ არ შეიძლებოდა და მე ვიპოვე ერთი უბრალო სამუშაო პატარა საწარმოში, რომელიც

დღე ავტომობილის ქარხნებისათვის სხვადასხვა ნაწილებს ამზადებდა. ეს სამუშაოც რამდენიმე თვის შემდეგ მივატოვე და ერთი ქართველის სამაწვნიეში დავიწყე მუშაობა. ამ დროს დაიწყო ომი გერმანიასა და საფრანგეთს შორის. პარიზში რძის მიწოდება შეწყდა და მანვინის წარმოებაც შეჩერდა, მაგრამ დაუყოვნებლივ ვიშოვე სხვა სამუშაო. ამჯერად ერთ დიდ სამრეცხაოში, სადაც ჩემი მოვალეობა გარეცხილი სარეცხის გამწურავ მანქანაზე კონტროლი იყო. ცნობილია, რომ ომის გამოცხადებას ნამდვილი ბრძოლები დიდხანს არ მოჰყოლია, რადგან საფრანგეთი გერმანიას არ უტყვედა, ხოლო გერმანელებს ჯერ სხვა საქმე ჰქონდათ ვასა კეთებელი. მათ შეიერთეს ავტრია და გაინაწილეს პოლონეთი საბჭოელებთან ერთად, ხოლო ამის შემდეგ შემოუტია გერმანიამ საფრანგეთ-ინგლისის კოალიციას. მათ დიდი ხანი არ დასჭირებიათ, რომ ინგლისელები გაეყარათ და ნახევარი საფრანგეთი პარიზისაოთ დაეკავებინათ. ჩემი სამრეცხაოც დაიკეტა ნახშირის უქონლობის გამო. მე გარმანელებს მიერ დაკავებულ ერთ ყაზარმაში დავიწყე მუშაობა, სადაც ყოველგვარ სამუშაოს გასრულებდი. ჯამაგირი შედარებით კარგი მქონდა, მაგრამ ეს სამუშაო მუდმივი არ იყო. ჯარის ნაწილები დროებით რომ ყაზარმას ტოვებდნენ, ჩვენსავით დროებით დაქირავებულები სამუშაოსაც ვკარგავდით, ხოლო ამავე დროს გერმანელები დიდი სიხარულით ღებულსდნენ ყოველგვარ მუშას, ვინც გერმანიაში წასვლაზე დათანხმდებოდა. მეც ჩავეწყრე და გერმანიაში, ჰანოვერში ამოვყაფი თავი.

გერმანია

ჩვენი მუშათა ჯგუფი ჯარის საადმინისტრაციო უწყებას გადაეცა, დაგვანიშნავენ საკმაოდ კარგად მოწყობილ მუშათა ბარაკში, რომლის მასლობლად შენდებოდა მაშინდელი დროისათვის უკრძქვს ლულიანი ქვეშეების ლულათა ჩამოსასხმელი საამქრო. მე ხით ხუროთა ჯგუფში მოვსვდი. ჩვენ ამ უზარმაზარი, შიგნიდან ცარიელ შენობის სახურავი უნდა გვეკეთებინა. საფრანგეთიდან ბერლინისაკენ მიმავალი რკინიგზის ლიანდაგს ზედ დავეყურებდით. დიდ ხანს არ გაუვლია, რომ ამ ლიანდაგზე დაიწყო ჯარებითა და იარაღით დატვირთული მატარებლების გაძლიერებული მოძრაობა საფრანგეთიდან ბერლინის მიმართულელებით. ყურადღებას იპყრობდა ის, რომ ეს მატარებლები დიდძალი სამხედრო მანქანებითა და ტანკებით იყო დატვირთული. მე ამას ვუცქეროდი და ისე მომივიდა, როგორც ნათქვამია: მეღას ის ესაზმრებოდა, რაც ენატრებოდაო. ვიფიქრე, ალბათ გერმანია რუსეთთან ომისათვის ემზადება-მეთქი, და ეს ჩემი ეჭვები ჩემთან მომუშავე იტალიელებსა და გერმანელებსაც გაუზიარე. მათ ეს არამართო არ დაიჯერეს, არამედ აშკარად გამოთქვეს თავიანთი უცმაყოფილება, რომ ასეთი აზრი მომივიდა თავში. მათმა საქციელმა გამაბრაზა და საკვირველი რამ ვუთხარი მათ. თქვენ ეგ არ გჯერათ, მაგრამ აი ნახავთ, რაც მოხდება, უსათუოდ ომი დაიწყება, მოხალისედ ჩავეწყრები და, ალბათ თქვენც შეგხვდებით, მაგრამ მე უკვე ოფიცრის ფორმაში ვიქნები-მეთქი. ესლაც თავს ვეკითხები, როგორ ვიწინასწარ-

მეტყველე მაშინ ყოვლად შეუძლებელი და თითქმის წარმოუდგენელი მდგომარეობა. ვფიქრობ, რომ მხოლოდ ჩემი ოცნება გამოვთქვი სხამალა, როგორც ნახევრად სუბრობა, მაგრამ ეს სწორედ ასე ახდა. ორი წლის შემდეგ ერთ მუშათაგანს მე მართლა შევხვდი ბერლინის ქუჩაზე. მას ჯარისკაცის ფორმა ეცვო, მე კი ლეიტენანტის სამხარულუბი მეკრა. ჯარისკაცი, როგორც წესია, მომქალმა, მეც ვუპასუხე და ჩვენ ერთმანეთი ვიცანიო. ახლა ისეე პანოვერში დავბრუნდეთ.

პანოვერში ჩემს გარდა ერთადერთი ქართველი იყო — ილო შიხაშვილი. მასაც იშვიათად ვხვდებოდი. გული ბერლინელი ქართველუბისკენ მიმიწევდა. მოვახერხე და ბერლინის ქართველთა სათვისტომომ ჩემს დამქირაველ ინსტანციას სთხოვა: ქათარაძე ჩვენ გვჭირდება, ჩვენი კულტურული მუშაობისათვის, გთხოვთ, ნება დართოთ, ბერლინში ვადმოვიდეს, მისთვის უკვე მზად არის სამუშაო, ვერმახიტთან დაკავშირებულ სამხედრო მინიშენელობის ქარხანაშიო. პანოვერელი დასთანხმდნენ და ბერლინში დავიწვე მუშაობა სამხედრო ქარხანაში. ქარხანა ელექტრომუდელუბისათვის ამზადებდა ლითონის მიდულებადი ხმარებულ „ჩხირებს“. მე საცდელ ლაბორატორიაში ვმუშაობდი. ყოველდღე ვამზადებდით მუდამ სხვადასხვა შემადგენლობის ჩხირებს. შემდეგ მათი ხარისხის შედგვი აღინიშნებოდა და გადაეცემოდა შემდგომ ინსტანციას. ასე ვრძელდებოდა ყოველ დღე. ელექტრომუდელუბის ხარისხს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ტანკებისა და წყალქვეშ ნავების გარე ჯავშანის ხარისხის გასაუმჯობესებლად. ლაბორატორიაში სამნი ვიყავით. ჩემს გარდა ერთი მამაკაცი — კომუნისტი და ერთი ქალი ნაციზმის ფანატიკოსი. ერთ დღეს კომუნისტ მუშასთან აზრი გამოვთქვი, თუ ვინიცოზაა რუსეთთან ომი დაიწყო, მე მოხალისედ ჩავეწერებო მეთქი და თან დავუმატე, მე ძალიან მსურს რამეში გამოვადგე ჩემს თანამემამულე ქართველ ტყვეებს-მეთქი. მან მიპასუხა, რა გეჩქარება, თუ ომი დაიწყო, ისინი თვითონ მოვლენ აქაო. საკვირველი ის არის, რომ მისი მაშინ დაუჯერებელი სიტყვებიც გამართლდა. მუშა ქალსაც, მაგრამ ცალკე, ამავე საკითხზე ველაპარაკებოდი. მან მითხრა, თუ ეს მოხდა, გერმანელებს შენი შველა რაში სჭირათო. დიდხანს არ გაუეღია და ომი მართლა გამოცხადდა.

III. მეორე მსოფლიო ომი

როგორც ყველამ იცის, გერმანიამ რუსეთს ომის გამოუცხადებლად შეუტია. ეს ამბავი ბერლინმა და მსოფლიომაც რადიოთი მოისმინა. მაშინ ბერლინში ადგილობრივი ქართველების გარდა ათიოდე ჩემსავითი საფრანგეთიდან სამუშაოდ ახლად ჩამოსული ქართველიც იმყოფებოდა.

ომის დაწყებას ქართველობა სხვადასხვაგვარად შეხვდა: ზოგი აღფრთოვანებას მიეცა, ზოგმა ეჭვის თვლით შეხვდა საქმეს, ზოგი დაიბნა. აქ ჩემი მიზანი არ არის ვინმეს აზრი შევაცულებინო, ან თუ არა აქვს, შევუქმნა იგი. მე აქ მხოლოდ ჩემს მაშინდელ შეხედულებას ვამჟღავნებ.

ჩვენ პოლიტიკური ემიგრანტები ვართ. ჩვენი სამშობლო რუსული იმპერიის ნაწილია. ჩვენი მიზანი და სურვილია - ჩვენი ქვეყანა ამ იმპერიის იძულებითი მორჩილებიდან გაეთავისუფლოთ და ქართული სახელმწიფო აღუადგინოთ, რადგან არც ერთ იმპერიას დაპყრობილი ქვეყანა თავისი ხელიდან ნებაყოფლობით არ გაუშვია, რუსეთი თავს არ დაგვანებებს - თუ ვინმემ ან რამემ არ აიძულა იგი.

არიან ისეთი ქართველები, რომელთაც საქართველოს თავისუფლება კი სურთ, მაგრამ პაციფისტური და პროგრესული იდეებით ვატაცება უფრო იპყრობს მათ, ვიდრე სამშობლოს განთავისუფლების სურვილი. არიან ისეთებიც, რომელთაც ეს თავისუფლება განსაზღვრულ, მათთვის მისაღებ პირობებში სურთ - საქართველო რუსეთისაგან უნდა დაიხსნას დემოკრატიულმა სახელმწიფოებმა და ეს ისე უნდა მოხდეს, რომ არავის არაფერი ეწყინოს, არც ეტკინოს.

ქვეყნად იმდენი აზრი და სურვილია, რამდენიც ადამიანი. ქართველთა შორის ეს წონასწორობაც კი არ არსებობს: ქართველი მერყევა. გერმანია დაეჯახა იმ ძალას, რომლის წაქცევაც აუცილებელი წინასწარი პირობა იყო ჩვენი თავისუფლებისათვის, და იყვნენ ემიგრანტები, რომელთაც ოცი წელიწადი თითქოს სამშობლოს თავისუფლებისათვის ბრძოლას შესწირეს, ამ ოცი წლის განმავლობაში ვერცერთი ნამდვილი მოკავშირე ვერ იპოვეს, და როდესაც იმ ქვეყანამ, რომელიც სინამდვილეში ერთადერთი შესაძლებელი მოკავშირე იყო ჩვენთვის, რადგან დიდ სახელმწიფოთა შორის მხოლოდ გერმანია იყო დაინტერესებული რუსეთის იმპერიის დაშლით, დაიხსნა, როდესაც ამ გერმანიამ რუსეთს შეუტია, ზემოხსენებული ქართველები შეძრწნენ და ეს მოვლენა ჩვენთვის უარყოფით საქმედ ჩათვალეს. მიზეზი ის იყო, რომ მაშინდელ გერმანიას განაგებდა არასიმპათიური რეჟიმი და ამავე დროს ეს გერმანია, რუსეთის გარდა, ჩვენთვის ფრიად სიმპათიურ დემოკრატიულ ქვეყნებსაც ეომებოდა.

გერმანული ჯარები შეუჩერებლად წინ მიიწვედნენ და გამარჯვებას გამარჯვებაზე აცხადებდნენ. არც ერთი ქართული პოლიტიკური ორგანიზაცია ან ჯგუფი მომზადებული არ არის ამ მოვლენის შესახებდრად, საქმიანი კავშირი გერმანელთან არავის არა აქვს. გერმანიაში მყოფი ქართველობა სრულ უმწიკობას და დასწევლობას ამჟღავნებს, ამავე დროს გერმანელები ასიათასობით ტყვეს იყვანენ და სრულად მარტივი ანგარიშით ცხადია, რომ ომის გამოცხადებიდან მეთექვსმეტე დღეს, 1 მილიონ წითელარმიელ ტყვეთა შორის 2% ქართველია, ე.ი. - 20 ათასი კაცი. და ეს რიცხვი დღითიდღე იზრდება. რა უნდა ქნას ასეთ პირობებში, ბერლინში მყოფმა ქართველმა პოლიტიკურმა ემიგრანტმა, რომელსაც თავისი თავი სამშობლოს განთავისუფლებისათვის მებრძოლად მიაჩნია, მაგრამ არ არის პოლიტიკოსი. არც საამისო პრეტენზი და უნარი აქვს?! პოლიტიკოს "კეთება" მე არ შემეძლო და არც სხვა ვინმე ჩანდა ამ ასპარეზზე. ამიტომ ფუჭად ვდომას და იმის მოლოდინს, რომელიმე ქართული ორგანიზაცია გერმანელებს დაუკავშირდება და ამით მეც საშუალება მომეცემა ჩემი ქვეყნისათვის რამე გავაკეთო-მეთქი, ვამჯობინე - ვიდრე ჩემზე უფრო დიდი ხალხი რამეს მოახერხებდეს, ის გავაკეთო, რის გაკეთებაც საჭიროდ და სასარგებლოდ მიმაჩნდა: ე.ი. მუშაობა ქართველ ტყვეთა მდგომარეობის შესამსუბუქებლად.

როდესაც ეს აზრი გერმანელ ქართველებს გაუზიარე და ამაში დახმარება ვთხოვე, ისე შემომხედეს, თითქოს 7 წლის ბავშვს მამისათვის ეთხოვნის: მამა თვითმფრინავი მიყიდე, მთვარეზე უნდა გავფრინდეთო.

საქმეს მართლაც ძნელი პირი უჩანდა, რადგან პოლიტიკური გზა დახშული იყო, სამხედრო გზა უნდა ამერჩია და ამისათვის მოხალისედ უნდა ჩაგრიცხულიყავი გერმანულ ჯარში. ამაზე მითხრეს, რომ გერმანული კანონით უცხოელი და ისიც არაქვეშევრდომი, არ შეიძლება ვერმანტში ჩარიცხოსო. ასეთი საკითხი ვერმანტის უზენაესი სარდლობის ნებართვით უნდა გადაწყდეს, შენ იქ ვინ მივიშვებს ან ასეთ დროს შენთვის ვისა სცალიათო.

გერმანულად შეიმოსხენებულ უწყებას ერქვა "ობერ კომანდოდერ ვერმანტ" ვისაც გერმანიაში არ უცხოვრია, იმისათვის ძალიან ძნელია წარმოიდგინოს, თუ რა წონა და როგორი მიუწვედომელი ძალა ჰქონდა გერმანელთათვის ამ ორ სიტყვას.

როგორც ქართველებმა თავის წინაპართა ღმერთი, მთვარე არ დაიფიქეს და წმინდა გიორგის სახით ვააცოცხლეს, ისე გერმანელებმა მიუხედავად გაქრისტიანებისა, მათი ძველი ღმერთი გულში და გონებაშიც შეინახეს და სწორედ "ვერმანტი", ე.ი. სამხედრო ძალა იყო ამ ძველი ღმერთის განსახიერება.

მაგრამ მე გერმანიაში ახლად ჩასული ვიყავი და გერმანულ ატმოსფეროს ჩემზედ ვერ არ მოუხდინა ის გამანადგურებელი და გამსრესი გავლენა, როგორც მან იქ ხანგრძლივად მცხოვრებ ქართველებზე მოახდინა.

ყოველი ბერლინელი იცნობს ტირპიტის სანაპიროზე მდგარ მუქი რუხი ქვისაგან აგებული უზარმაზარ შენობას, რომელშიც ვერმანტის უზენაესი სარდლობა იყო მოთავსებული. ვერც ერთი ბერლინელი ქართველი ვერ დაეთანხმე, რომ გასამხენებლად მაინც გამომყოლოდა. ორი დღის განმავლობაში, ალბათ, ოცჯერ მაინც აუფარ-ჩაუფარე ამ შენობას და იმის მიხედვით, თუ ვარედან რასაც ვხედავდი, ვფიქრობდი შევალ, მაგრამ, ალბათ ვარეთ გამომისტუმრებენ-მეთქი. მთავარ კარების წინ წამდაუწყებლად მავი სამხედრო "მერსედე

სებ" ჩერდებოდნენ და მთელი ომის განმავლობაში მე იმდენი ოფიცერი არ მინახავს, რამდენიც იმ ორ დღეში იქ შესული და იქედან გამოსული ვნახე.

ბოლოს გამბედაობა მოვიკრიბე, შედარებით მშვიდი დრო შევარჩიე და შევედი. შესვლისთანავე მორივე ოფიცერი ვადაშელობა და მკითხა - რა გნებავთო? უკვე ადრევე მოფიქრებული მქონდა რა უნდა მეთქვა და როგორ უნდა დამეწყო, მაგრამ როგორც ასეთ შემთხვევებში მუდამ ხდება, მთელი მოფიქრებული გეგმა უცებ თავიდან გაქრა. სულელურად ვავიღიძე და ვუთხარი - მე უცხოელი ვარ, პოლიტიკური ემიგრანტი, და მსურს ჩემი სამსახური შეეთავაზო რუსების მოწინააღმდეგე მხარეს, გერმანულ ვერმახტს - მეთქი.

თვალის არ დაუხამხამებია - თითქო მე მიცდიდაო. იქვე მჯდომ ჯარისკაცს ჩემზე ანიშნა და უთხრა, ახერის მეოთხე განყოფილებაში წაიყვანეთ ბატონოო. "ახერ" გერმანულად მოგერიებას ნიშნავს და მეც ეს სიტყვა ასე ვავიგე, რადგან მხედართა ენაზე მისი მნიშვნელობა არ ვიცოდი. მალე ვავიგე, რომ ეს სიტყვა ნიშნავს იმასაც, რასაც ფრანგები კონტრდაზვერვას უწოდებენ.

რამდენიმე წუთის შემდეგ ახალგაზრდა და სიმპათიური კაპიტნის წინ ვიჯექი რბილ სავარძელში.

"მამ თქვენ პარიზიდან ჩამოსული ქართველი ხართ და გერმანულ ჯარში გასურთ შეხვიდეთ, რადგან თქვენი აზრით გერმანიის და თქვენი ქვეყნის ინტერესები, რაც რუსების წინააღმდეგ ომს შეეხება, ერთმანეთს ემთხვევა არა?" ღიას, - ვუპასუხე მე.

"მამ ვიდრე ამ საკითხზე ვილაპარაკებდეთ მე მსურს რამდენიმე ცნობა მივიღო თქვენს შესახებ. ვის იცნობთ ბერლინელ ქართველთა შორის და ვის შეუძლია თქვენს შესახებ ცნობების მოცემა?" მე ვუპასუხე, რომ ყველა ბერლინელ ქართველს ვიცნობ, ხოლო რაც შეეხება ცნობების მოცემას, მგონი უმჯობესი იქნება კოლონიის თავმჯდომარე ბატონი ტიტე მარგველაშვილი დავსახელო-მეთქი.

არა მგონია, პარიზის სამხედრო უწყებაში მომხდარიყო ის, რაც ამ ჩემს განცხადებას მოჰყვა: ოფიცერმა მაგიდაზე ზარის ღილაკს თითი დააჭირა და მიკროფონში ბრძანება გასცა, შემაერთეთ ქართული კოლონიის თავმჯდომარის ბატონ მარგველაშვილის ბინათანო. წუთსაც არ გაუვლია, ზარმა დარეკა და ჩემი კაპიტანი ტიტე მარგველაშვილს ჩემს შესახებ ელაპარაკებოდა. საუბარი სულ მოკლე იყო. ვხედავდი, რომ მან ჩემთვის დამაკმაყოფილებელი შედეგი მოიტანა: თქვენ ჩვენთვის სანდო და მისაღები ხართ, - მითხრა კაპიტანმა, მხოლოდ საქმე ისე არ არის, როგორც წარმოვიდგინათ. შეუძლებელი არ არის, ვამონაკლისის სახით მოხერხდეს თქვენი ჩარიცხვა მოხალისე გერმანულ ჯარში, მაგრამ ეს კიდევაც რომ მოგიხერხეთ, ვიღებ რა მხედველობაში იმ სურვილს, რაც თქვენ აქ გამოსთქვით, ფიქრობ, ამგვარი გამოსავალი თქვენთვისვე არაა დამაკმაყოფილებელი იქნება. თქვენ რომ გერმანულ ჩვეულებრივ ნაწილში მოხალისე ჩარიცხვით, ნ თვე მანაც სადმე გარნიზონში მეკადნიერებაში უნდა გაატაროთ. თქვენ კი გასურთ, რაც შეიძლება ჩქარი კონტაქტი ფრონტთან და გერმანელების თქვენს თანამემამულე ტყვეებთან არა? ჰოდა ღმერთმა დაგვიფაროს, რომ ნ თვეში კაკასია და მისი ნაფთობი ჩვენს ხელთ არ იყოსო (ეს "ღმერთმა დაგვიფაროს" მე მაშინ ფრაზოლოგიურად მივიღე და გამიჯივრდა კიდევაც. ნ თვე არ აღმოჩნდა საჭირო, რომ ვამეგო - რამდენი სინამდვილე იყო ამ სიტყვებში).

“ასე რომ, ჩვეულებრივი მოხალისეობა თქვენ არ გამოავლევს. მე თქვენ გაგაგზავნით ვენაში, საიდანაც კავკასიისათვის შედგენილი ვანსაკუთრებული კომანდო რამდენსამე დღეში დაიძვრება. თქვენ გექნებათ მეტი უფლება და ნაკლები მოვალეობა, ვიდრე უზრალო ჯარისკაცს იმიტომ, რომ არავითარი კონტრაქტით შეზღუდული არ იქნებით. ამაზე მეტს მე აქ ვერ გეტყვით, ადგილზე ნახავთ და, თუ პირობები არ მოგეწონათ, შეეცდებით წასვლაზე უარი განაცხადოთ, მაგრამ მე დარწმუნებული ვარ, რომ თქვენ კმაყოფილი იქნებით”. როგორც ხედავთ საქმე ისე შეტრიალდა, მეტის ნატვრაც არ შეიძლებოდა. ყოველ შემთხვევაში უმოქმედობას, რაც მე ასე მაწუხებდა, ბოლო ეღებოდა, რაღაც მუშაობისათვის გზა მებსწელობდა და გახარებული დაეთანხმდი. მაგრამ უნდა ვთქვა, რომ სწორედ საქმის ასე ადვილად მოგვარებამ ჩემში რაღაც ეჭვი დაბადა. ჩვენ ემიგრანტები ისე ვიყავით დამჩვეულნი უბედობას, ამ ქვეყნად ჩვენს “ზედმეტობას” რომ სრულიად ზუნებრივია, როცა ვინმე თქვენდამი უცებ ნდობას და ინტერესს გამოიჩინოს, გულში ვიღაც გეუბნება “ეს რომ სახარბიელო საქმე იყოს, შენთვის კი არ იქნებოდა”. ასე თუ ისე, ნაბიჯი გადადგმული იყო.

იმ დროს მე ბერლინში ერთ პატარა ქარხანაში ემუშაობდი, რომლის დირექტორიც ვალიკო ტოგონიძის სტუდენტობის დროინდელი ამხანაგი იყო. და ამ ტოგონიძემ მომეწყო სამუშაოზე. ომის დროს ქარხნის დატოვება საკუთარი სურვილით არ შეიძლებოდა და ჩემმა ოფიცერმა ვერმანტის ობერკომანდოს ბლანკზე დაწერილი ბრძანება გამატანა ქარხნის ადმინისტრაციისათვის, რომელშიაც ნათქვამი იყო, რომ მიხეილ ქეთარაძე დღეიდან ითვლება ვერმანტის თანამშრომლად და ობერკომანდოს განკარგულებაში იმყოფება, ამიტომ ქარხნის ადმინისტრაციას ვეალება, ქეთარაძე ყოველგვარი მოვალეობისაგან გაათავისუფლოსო.

ამ ქალაქში წავედი ქარხანაში. მეორე დღეს ისევ შტაბში უნდა გამოეცხადებულყავი. ტოგონიძემ ყველაფერი იცოდა ჩემი მოქმედებისა და სხვადასხვა არგუმენტების მომველიებით სულ მიჩრეხდა, ამ ცდაზე ხელი ამელო; და აი ახლა ქარხანაში რომ მივედი, ტოგონიძე დირექტორის კაბინეტში დამხვდა და კიდევ მარწმუნებდა, ნუ მიდინარო. დიდხანს ვიღავეთ ამ საკითხზე, დირექტორიც ჩვენს საუბარში მონაწილეობდა — რაიმე პოზიციის დაჭერის გარეშე. მე ჩემსას არ ვიშლიდი და ბოლოს ტოგონიძეს ვუსაყვედურე: “შე კაი კაცო, თავს ნაციონალისტად თვლი, ქართულ ნაციონალ-სოციალისტთა ორგანიზაციის ერთი ხელმძღვანელთაგანი ხარ, ნაცისტური გერმანია კომუნისტურ რუსეთს ეომება და შენ მიჩრეხ ამ ბრძოლაში ჩემი წილი არ შეეიტანო, მაშინ ამისენი, რაღას ვუცადო-მეთქი. აქვე უნდა ვთქვა, რომ ტოგონიძის არგუმენტთა შორის ისიც იყო, ჩვენ ემიგრანტები უზრალო ჯარისკაცებად არ უნდა წავიდეთ, ჩვენი როლი და დანიშნულება სხვა არისო. ტოგონიძე ცდილობდა, რომ ჩვენი საუბარი უმთავრესად ქართულად წარმართულიყო, მაგრამ მე უხერხულად და გაუმართლებლადც მიმანინდა, დირექტორის თანდასწრებით მისთვის ვაუგებარ ენაზე გვესაუბრა და მხოლოდ ვერმანულად ვასუხობდი, რამაც ტოგონიძის პოზიცია შესუსტა და ჩემთან დავა შეწყვიტა.

მეორე დღით ისევ შტაბში გამოეცხადდი, რომ საჭირო ქალაქელები მიმელო. შესელო სას მოსაცდელ დარბაზში ნაცნობი სახე შევამჩნიე. ეს გახლდათ კაპიტანი ნანუაშვილი,

რომელიც რამდენიმე წლის წინათ პარიზში გავიციანი გენერალ კვინიტაძის ოჯახში. მასთან ერთი სხვა ქართველიც იყო, იუნკერი გენო ხუნდაძე. გამოველაპარაკე. მითხრა, რომ მეც ვენაში მივიღიარო. მე ჩემი მდგომარეობა ვუამბე, მან კი მხოლოდ ვაკერით და ბუნდონდად მითხრა, რომ გერმანელებისაგან დავალემა მივიღე ჯერ ვენაში და შემდეგ ოსმალეთში ვაპირებ წასვლასო. წინადადება მივეცი ვენაში შევხვედეთ ერთმანეთს-მეთქი, და პაემანი ვენის სადგურზე დაენიშნეთ. რის შემდეგაც ნანუაშვილი და ხუნდაძე წავიდნენ, მე კი ჩემს კაპიტანთან გამოვეცხადდი. უკვე გამზადებული ჩემი ქაღალდები მაგიდაზე იდო. გადმომცა და მითხრა: "ვთხოვთ, ზუსტად შეასრულოთ შემდეგი ინსტრუქციები: "თქვენს ხელთა ნაშუადღევს ნ საათის მატარებლის ბილეთი. ვენაში გამოცხადდებით აღნიშნულ მისამართზე, იკითხათ ჰაუბტმან ნოვაკს, ვადასკებთ თქვენს ქაღალდებს და ეტყვიით, რომ თქვენ "მესამე კაცი არა ხართ". ვისურვებთ ყოველივე კარგს, იმედი მაქვს საქართველოში შევხვდებით", და ხელი გამომიწოდა.

გამოსვლისთანავე ვადგავთვალეურე ქაღალდები, რომლებიც გადმომცა. ერთი დაბეჭდილი წერილის გარდა, ორი ფურცელი იყო. ერთი სამხედრო სამეზავრო ბილეთი - ბერლინიდან ვენამდე, მეორე კი ჩემი მოწმობა, რომელზედაც აღნიშნული იყო: "ვერმასტის თანამშრომელი მიხეილ ქავთარაძე მიემზავრება ბერლინიდან ვენაში". მეტი არაფერი, და ფურცელს ზედ ესვა ვერმასტის ობერკომანდოს ბეჭედი.

სადგურზე არავის ვაუცილებიარ. არავითარი ბარგი არ წამიღია. უკან არაფერი მრჩეზოდა, წინ იმედით ვიქიარებოდი.

მეორე დილით ვენის სადგურზე შევხვდი ნანუაშვილს და ხუნდაძეს. გამოირკვა, რომ ისინიც ჩემთვის მოცემულ მისამართზე უნდა გამოცხადებულიყვნენ ჰაუბტმან ნოვაკთან. მაშ, ჯერ ოთახები დავიქირავითო. მე ვერძნობდი, რომ ოთახი არ მჭირდებოდა, მაგრამ რადგან იმათი ვითარება კარვად არ ვიცოდი, დავთანხმდი. სამთავემ ერთი დიდი ოთახი ავიღეთ, ვისაუზმეთ და აღნიშნული მისამართით გავწიეთ. ჩვეულებრივი სახლი და უსახულო რაღაც სამხედრო დაწესებულება იყო. შევედი და ვიკითხეთ ჰაუბტმანი ნოვაკი. ვაიკვირვეს, ასეთი გვარის აქ არავინ არისო. როგორ არ არის, ვერმასტის ობერკომანდომ ეს მისამართი მოგვცა და ვვითხრეს, რომ ჰაუბტმანი ნოვაკი ვიკითხოთო. ჰაუბტმანი, რომელსაც ველაპარაკებოდი, დაფიქრდა და ვეთხოვა, ჩემი ქაღალდები გვეჩვენებინა. ჩვენ შევყომანდით და ვაეახსენეთ, რომ ეს ქაღალდები ნოვაკისათვის უნდა ვადაგვეცა. ჰაუბტმანს ვაეცინა, თუ ამ დაწესებულების მისამართი გაქვთ, უფროსი მე ვარ და თუ თქვენი ნოვაკი ჰაუბტმანია, მეც ჰაუბტმანი ვარო. სხვა გზა არ იყო, მივეცი ქაღალდები. ვადახედა თუ არა, გვითხრა: "ჰო, თქვენ ბერლინიდან მომავალი ქართველები ხართ? ავრე გეთქვათ თავიდანვე. თქვენი მატარებელი, მგონი, ხვალ ან ზევ უნდა ვადიოდეს. თქვენ ალბათ ვენას არ იცნობთ, ამიტომ ვამცილებელ ჯარისკაცს ვაეატანთ, რომელიც არსენალში წავიყვანთ, რადგან თქვენ სინამდვილეში იქ უნდა გამოცხადდეთ" ამ სიტყვების შემდეგ ჩვენ სამის სახელზე გამოწერა არსენალში შესაშვები მოწმობა, რომელიც ჯარისკაცს ვადასცა და უთხრა - ტრამვაით ესენი არსენალამდე მიაცილე და ეს ფურცელი საყარაულოში ვადაეცი, რომ შეუშანო. ამ სიტყვების ვავონებაზე ნანუაშვილმა ოტელში დატოვებული ბარგი ვაიხსენა. ამაზე ოფიცერმა ვვითხრა, თქვე კაკაცებო, ბარგი თან ვერ ატარეთ? ოთახი

რად გინდობდათ. ახლა აქედან სადგურზე უნდა წახვიდეთ და მერე ისევ უკან უნდა დაბრუნდეთ? მერე ისევ ჯარისკაცს მიუბრუნდა და უბრძანა, ოტელში გამოგველოდა და იქიდან პირდაპირ არსენალში წავეყვანეთ. ამდენ ლაპარაკსა და თარჯიმნობაში მე სრულებით დამავიწყდა ოფიცრისათვის ვადამეცა დაბარებული სიტყვები, რომ მე "მესამე კაცი არა ვარ". გამოვედით ქუჩაზე და ოტელში გავლის შემდეგ არსენალისაკენ გავწიეთ. გზაში მე ნანუაშვილს ვუთხარი, რომ დაბარებული სიტყვების გადაცემა დამავიწყდა, მაგრამ იგი ამ სიტყვების მნიშვნელობას მიუხვდა და დამამხვია: მესამე კაცი იყო როტმისტრი კვალიაშვილი, რომელსაც ბერლინში ჩამოსვლა დაუევინა და ამგვარად იგი აკლდა ნანუაშვილის ჯგუფს. მაშასადამე, დანაბარები იმას ნიშნავდა, რომ მე კვალიაშვილი არ ვიყავი და ნანუაშვილის ჯგუფს არ ვეკუთვნოდი.

იმდროინდელ ვენას არათუ არაფერი ჰქონდა შემორჩენილი წარსული ზრწყინვალე ბისავან, არამედ ისეთ სიცარიელესა და მღუმარებს მოეცვა, რომ თუ არა წარსულ დროთაგან დარჩენილი სასახლეები თუ თეატრები და პარკები, ქუჩების უსიცოცხლობის გამო, კაცი იფიქრებდა, პატარა პროვინციული ქალაქიყო. გადავჭირით სრულიად ცარიელი ვან-თქმული პრატიკური და მიუაღიქვით ვენის არსენალის მისხანე და პირქუშ ალაყაფს. ამ არსენალის შენობაში ბინადრობდა ძველად ვენის საარტილერიო პოლკი, რომელშიაც ავსტრია-უნგრეთის იმპერიის არისტოკრატიულ ოჯახთაგან გამოსული ოფიცრები მსახურობდნენ და რომელსაც ტრადიციულად იმპერატორის ოჯახის წევრები უფროსობდნენ. აქ მსახურობდა მაიერლინგის ტრაგედიის გმირი უფლისწული რუდოლფი.

მე არც პირადად, არც წინაპრებით არავითარი მხედრული ტრადიცია არ მომდევდა, რომ ასეთ გარემოში მოხვედრას ჩემი გული აეძგერებია, ამიტომ ნანუაშვილს შევხვდე, აბა რას იტყვის-მეთქი, რადგანაც იგი თუმცა მეცხვარეის ოჯახიდან იყო გამოსული, მაინც პოლონური გენერალური შტაბის ოფიცერი იყო და ვარძაყასა და ვენას ხომ აუარებელი მტრული თუ მეგობრული ამბები აკავშირებს. ეტყობა, ნანუაშვილი ამგვარ საკითხებზე ფიქრის გუნებაზე არ იყო, რადგან უზარმაზარ სადარაჯო კომპლეს შორის დაკიდებულ რკინის კარებს ისე მივადექით, რომ ხმა არ ამოვიღა.

ჩვენმა გამცილებელმა ჯარისკაცმა ჩვენი შესაშვები ბარათი დარაჯს აჩვენა და ამით საყარაულო შენობაში შევევიშვეს. აქ მან ეს ქალაღი ყარაულის უფროსს გადასცა, კარგად იყავითო, გვითხრა და წავიდა.

ყარაულის უფროსმა უნტერ-ოფიცრმა კედელზე გაკრულ, არსენალის გეგმას შეხვდა. შემდეგ ერთ ჯარისკაცს მიუბრუნდა და უთხრა: ბატონები მეცხრე ობიექტში წაიყვანეთო. ამის გაგონებაზე სხვა ჯარისკაცმა, მაგიდასთან მჯდომმა, ღიმილით ჩაილაპარაკა: რა დააშავა ამ ხალხმა ისეთი, რომ ასეთ ადგილზე მიჰყავთ, საიდანაც არავინ ზრუნდებო. აქვე უნდა ვთქვა, რომ გეგმაზე, ოთხკუთხედში, რომელსაც რიცხვი "9" ეწერა, ამასთანავე დიდი შავი უგვარიც იყო აღნიშნული. ამ დეტალს ჩემზე არავითარი შთაბეჭდილება არ მოუხდენია, მაგრამ ვიდრე ამ ჯარისკაცის შენიშვნაზე რამეს ვფიქრებდი, ნანუაშვილმა, რომელსაც კერძანული ცოტათი ესმოდა, ჩამილაპარაკა - დასახვრეტად მიყავართო. ნათქვამია, შიშს დიდი თვალები აქვსო. მარტო რომ უყოფილიყავი, ჩემი უღანაშუალობა ამგვარ რამეს არ მათქვრებინებდა, მაგრამ ნანუაშვილი და ხუნდაძე პოლონეთის ჯარის ოფიცრები იყ

ვნენ, რომელთაც გერმანელების წინააღმდეგ იომეს, ხომ შესაძლებელია, ისინი ისეთ რამე-
ში ყოფილიყვნენ გარეული, რომლისთვისაც, გერმანელები თუ გაუგებდნენ, დახვრეტდნენ.
თუ არაფერი ამის მსგავსი არ არის, რატომ წარმოთქვა ნანუაშვილმა ეს სიტყვები. აქვე
მომავონდა ბერლინელი კაპიტნის სიტყვები – უთხარი, რომ თქვენ “მესამე კაცი არა ხარ-
თო”, სიტყვები, რომელთა თქმა დამავიწყდა ჩვენი არსენალში გამომგზავნი ოფიცრისათ-
ვის, და, მამსადაბე, თუ ამით დახვრეტდნენ, მე იმ “მესამე კაცის” ე.ი. კვლიაშვილის
მაგიერად დავიხვრეტები. იმის დრო და ადგილი არ იყო ნანუაშვილისათვის საქმის ვითარე-
ბა გამომკითხა. უნტერ-ოფიცრის ვუთხარი, მორიგე ოფიცრის ნახვა მსურს –მეთქი. გაუკ-
ვირდა, მაგრამ გვერდით ოთახის კარზე დააკაუნა და იქ მჯდომ ხანშიშესულ რეზერვის
კაპიტანს მოახსენა, თქვენი ნახვა სურთო. კაპიტანმა თავაზიანად მკითხა, რით შემიძლია,
გემსახუროთო. მე მოკლე ვუთხარი ჩვენი არსენალში მისვლის მიზეზი და დავუმატე,
ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი რამის გამო ქალაქში უნდა დაგზრუნდეთ –მეთქი. მიპასუხა,
თქვენმა მომყვანმა თან მოიტანა თქვენი არსენალში შემოსაშვები ქაღალდი, აქედან გას-
ვლის უფლება კი იმისგან უნდა მიიღოთ, ვისთანაც მიდისხართ. საყარაულო მხოლოდ კონ-
ტროლის ასრულებს, უმოწმობოდ მე ვერც ვერაგის შემოუშვებს, ვერც გაუშვებსო. მაშინ მე
უთხოვე, ნება მომეცით, რომ ბერლინში ვერმასტის ობერკომანდოში დავერეკო-მეთქი (იქა-
ური კაპიტნის ნომერი მქონდა). არც ამის უფლება მაქვს, როდგან აქედან დარეკვა უფასოა
და მხოლოდ სამსახურებრივი საქმისათვის შეიძლებაო.

ამგვარად, ისეთ მდგომარეობაში აღმოვინდი, როგორც ხაფანგში მომწყვდეული ვირ-
თხა და, მიუხედავად იმისა, რომ აღამიანი “ზუნების მეფეა”, მისი რეაქცია ამგვარი მოვლე-
ნის მიმართ იგივეა, როგორც – ვირთხასი. მეც ყოველდღე უიმედო ძებნა დავიწყე გამოსადრო-
მი ხვრელისა, თუმცა ხომ უნდა დამენახა, რომ ხვრელი არ არსებობდა. ნეტა რა ხელოზისა
იყო ის ოფიცერი მოქალაქეობაში, რომ ამდენი მოთმინება გამოიჩინა და უხეშად არ მომი-
შორა – უცნაური ატეხილი კაცი. რა არ მოვიგონე. დიდხანს ვაწვალე ის პატიოსანი კაცი და
თავიც ვაფიქვალე, მაგრამ არაფერი გამომივიდა. ოფიცრმა მეცხრე ობიექტშიც დარეკა
და უთხრა, ასეთი ხალხი მოვიდა თქვენთან მოსასვლელი ქაღალდით და ქალაქში დაბრუნე-
ბის უფლებას თხოულობენო. იქიდან უპასუხეს, აქ მოვიდნენ და რაც საჭიროა, ვაუწყებუ-
თო. სხვა რა გზა დამრჩენოდა, პირდაპირ ვუთხარი, ვაუგებრობასა აქვს ადგილი, ჩვენ
ჩვენი ნებით მოსულები ვართ და არა დასახვრეტები –მეთქი. კაპიტანს დიდი გაკვირება
გამოეხატა სახეზე. მერე ვინ ვიპირებთ დახვრეტასო. მე ვაუგებოვარ ჯარისკაცის ნათქვამი.
კაპიტანმა გულაიანად ვაიცინა და დასძინა, აი რას ნიშნავს უადგილო ხუმრობა, მეცხრე
ობიექტში მორვიც იმყოფება და ჯარისკაცის სიტყვები ამას გულისხმობდაო.

ამით დამშვიდებულნი და ცოტათი დარცხვენილნიც საყარაულო შენობიდან გამოვე-
დით და არსენალის სიღრმეში მიმავალ სეივანს ვავეყვით. ერთ დიდ გზაჯვარედინს რომ
ვუახლოვდებოდით, იმავე ჯვარედინისაკენ მიმავალი პატარა რაზმი გამოჩნდა. ჯერ კიდევ
შორიდანვე ეს რაზმი მეუცნაურა. ვისაც საამისო გამოცდილება აქვს, მან იცის, რომ რო-
გორც სხვადასხვა ცხოველების ჯოგს, მაგალითად ცხენისა ან ძროხისას, კაცი შორიდანვე
გამოიჭრბს ყოველ მათგანისათვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ რიტმითა და რხევით,
ასევე სხვადასხვა ქვეყნის ჯარებს თავიანთი სიარული ახასიათებს: ფრანგები, იტალიელები,

ინგლისელები და გერმანელები სულ სხვადასხვაგვარად დადიან. ვიდრე მე ბერლინში ვაღ-
მოვიდოდი, რამდენიმე თვე პანოვერში ვიმუშავე სამხედრო მშენებლობაზე და ჩემი თვალის
გერმანული ჯარის სიარულის ცქერას შეჩვეული იყო. მაგრამ ის რაზმი, რომელსაც ჩვენ
ეუხასლოვდებით, რაღაც "არაგერმანულად" მოდიოდა. როდესაც ისეთ მანძილზე და-
ეუხასლოვდით, რომ ადამიანთა სახეების გარჩევა შეიძლებოდა იწყებოდა, ისეთი რამ დამე-
მართა, რომ ჩემი თავისა შემრცხვა. ვფიქრობდი, ეს რა მომდის -მეთქი. საყარაულოში
მომხდარმა ამბავმა ისე როგორ გამაფრჭა, რომ უდასნოში დაკარგული მწყურვალეობით
პლუცინაციები შემართება-მეთქი. ამ გერმანულ ჯარისკაცებში პარიზული ქართველების
სახეებს ვხედავდი და როგორ უნდა ამქსნა ეს ამბავი, თუ არა პლუცინაციად. მაგრამ,
როდესაც რაზმი უფრო დამიასლოვდა და თავში მომავალი სიმონიკა ბერეჟიანი და ჟორა
ინჯია გარკვევით ვიცანი, დაემშვიდდი და დაერწმუნდი, რომ მოჩვენება არ იყო.

როდესაც "მეცხრე ობიექტის" ეზოში შევედი, იქ გერმანულ ფორმაში გადაცმული
პარიზის ქართული კოლონია დაგებდა. რაზმი, რომელსაც ჩვენ შევხვდით იმ ოთხმოც-
კაციან ჯგუფის ნაწილს შეადგენდა, რომელიც პარიზიდან ვენაში ჩამოსული, ხეალ თუ
ზვე ფრონტისაკენ უნდა დაძრულიყო.

აქ მხოლოდ პარიზელები არ იყვნენ - პოლონეთის ჯარის რამდენიმე ქართველი ოფი-
ცერიც იყო ამათში - თევზაძე, იმნაძე და კიდევ ერთი თუ ორი.

სად უნდა წავეყვანეთ, რა მოგველოდა, დანამდვილებით არავინ იცოდა. აქ ვავიკე,
რომ მთელი ამ ამბის ავან-ჩავანი მიხილ კვლია ყოფილა. ცოტა არ იყოს ვამიკვირდა,
მაგრამ რა, გინდ მიმა კვლიაც იყოს, განა სხვაზედ ნაკლები ქართველია? ეს ვიფიქრე და
უფრო შორს ფიქრი არც მიცდია.

აქვე იყვნენ ჩემი უახლოესი მეგობრები და პარტიული კოლეგები სინჯიკაშვილი და
ცომაია. პირველი ფრანგულ ჯარში იყო გაწვეული და კვლის შუამდგომლობით ვაუთავი-
სუფლებიან ტყვეობიდან გერმანელებს. ამთ ვაკვრით მიიხრეს - თითქმის ზუმრობით -
სპირიდონს "ვაქვეცითო". მეც ნახევარ ზუმრობად მივიღე. "ვაქცევა", ცხადია, პირდაპირი
მნიშვნელობით არ უნდა გამეგო. არც ამ საკითხს ჩავსდიე. მე ზომ ჯარისკაცი ვიყავი და
ამასთან დაკავშირებული საკითხები უფრო მაინტერესებდა - როგორც აქტუალური და
რეალური. მე იმაზე ვფიქრობდი, სად წავიდეთ, ქართველ ტყვეებს როდის შევხვდებით,
საქართველოს როდის მიეუხასლოვდებით და სხვა ამგვარები.

მე ჯერ კიდევ იმ განწყობილებას ვატარებდი - ბერლინში კაპიტანთან შეხვედრისას
რომ მქონდა.

მაგრამ პარიზელებს თავიანთი "პოლიტიკაც" თან ჩამოეტანათ. იყო გაუთავებული მო-
ლაპარაკებები, კომზინაციები, ვარაუდები. თითქოს უკვე რამე ვეჭონდა გამაყოფი, თითქოს
"ადგილების" განაწილება უკვე დაწყებულიყო.

ასეთ საკითხებში აქტიურად არც ადრე ჩავერეულვარ. ამისი უნარი და მიდრეკილება
არასოდეს მქონია და ახლა როგორღა ჩავერეოდი. არათუ ჩარევა, არც კი მქამოდა, რაში
იყო საქმე. რა იყო "სათათბირო"? ეს ფორუმი რამდენსამე დღეს ვავრძელდა. ამ ხნის
განმავლობაში კიდევ რამდენიმე ქართველი მოგვემატა - ტყვეობიდან გათავისუფლებული
საფრანგეთის ყოფილი ჯარისკაცები.

მასსოვს, ერთმა მათგანმა, მიმიზოფილმა ჩვენთან შეერთებაზე უარი ვანაცხადა; კარვად არ მასსოვს, ტყვეობაში დაბრუნდა თუ ვათავისუფლებული დარჩა.

ბოლოს გამოგვიცხადეს, რუმინეთში მივიღიართო და მატარებელში ჩავესხეს. ჩემს ვარდა ყველას ფორმა ეცვა. იარაღი კი ვერ არაყისა ჰქონდა - ვარდა პირადი რევოლვერუზისა, ზოგ "კაი ბიჭს" რომ უსათუოდ უნდა ედოს ჯიბეში. საკუთარი იარაღით გერმანულ ჯარში წასვლა! მაშინ ამაზე მედიმებოდა, ახლა კი ვფიქრობ: ბოლოს და ბოლოს ეს ატავი ზმია. ძველ საქართველოში ხომ მოლაშქრენი თავიანთი ცხენ-იარაღით გამოდიოდნენ. ცხენს პარიზიდან ვინ წამოიყვანდა, ვერც ტყვიამფრქვევს იშოვნიდნენ, რევოლვერი კი სიმბოლურად მაინც, შეიარაღებულად მოსვლას ნიშნავს.

სამეზავროდ ორი ვაგონი გვქონდა ძველებური ტიპისა. უნგრეთის მიწა-წყალი საკმაო სიჩქარით გადაეჭვრით (მგონი ორ თუ სამ დღეში. ვაგონები საბარგო მატარებელზე იყო მიბმული).

"პარიზელები" კარგ გუნებაზე იყვნენ. ხან ვიძღვრდით, ხან სასაცილო ამბებს ვცვებოდით. სადაც მატარებელი ჩერდებოდა, უნგრულ გოგოებთან ვცდილობდით გამოლაპარაკებას - როგორც შეგვეძლო. ძალიან უკვირდათ ასეთი უცნაური "გერმანელების" ნახვა.

როცა რუმინულ ტერიტორიაზე გადავიდით, მატარებელმა სიჩქარეს ძალიან უკლო. გაუთავებელი მანევრები საბარგო სადგურებზე, ზოგჯერ მთელი დღის განმავლობაში ერთ ადგილზე აქეთ-იქით გვაგორებდნენ, და მერე მოულოდნელად და გაუფრთხილებლად დაიძვრებოდა მატარებელი.

საკვირველია, რომ არავინ ჩამოგვჩინა - ალბათ იმისი მადლით, რომ არც მატარებელი იძვროდა ხოლმე დიდი სიჩქარით, თორემ ყოველი დაძვრისას ჩვენი ჯგუფის ნახევარი მაინც სირბილით აუღვენებოდა ხოლმე მატარებელს. ბოლოს რის ვაიფავლახით ბუქარესტს ჩავედით.

ბუქარესტში ერთ საზოხლარ ვარეუბანში მდებარე ასევე საზოხლარ ბარაკებში მოგვათავეს. იმ ადგილს ერქვა „კოტრო ჩინი“ ეს სახელი ზევრმა ცუდ ნიშნად მიიჩნია - ამ სიტყვას ქართული მნიშვნელობა გამოუნახეს და კოტრო ჩინი გამოვიდა. მართლაც, სიტყვას თუ მაგიურ მნიშვნელობას მიანჭვებ, კარგი რამის დამკვიბი არ იყო ასეთი სახელი, და აკი ვერც კარგად დასრულდა ჩვენი წამოწყება.

ადგილი იყო ჭაობიანი, ტალახიანი და დანავეიანებული. აქ დავეიწყეს სხვადასხვა სნეულეზათა საწინააღმდეგო ნემსების კეთება და აცრა. ამან ყველა აფად ვაგებდა, ზოგს სიტყვებქონდა, ზოგს კუჭის აშლილობა და, საერთოდ, ყველას დიდი დაღლილობა შეგვეყარა.

აქვე დავეყნა მეორე ოთხმოცკაციანი ჯგუფი პარიზელი ქართველებისა. ასე რომ, 160-მდე ავიდით. აქ დაიწყეს გერმანელებმა ჩვენთვის სამხედრო წიგნაკების შედგენა - შეცვლილი, ყალბი გვარებით. სისტემა მარტივი იყო. წინ ედოთ ენციკლოპედოური ლექსიკონი და მავანს იმ გვარს აძლევდნენ, რომელსაც ლექსიკონში იპოვნიდნენ ნამდვილ გვართან დასაწყისით დაახლოებულს. ამგვარად ყანჩელი (ჯიბო) კანტი აღმოჩნდა, დაღეშქელიანი (თენგიზი) დანტონი, ნოზაძე (ვიქტორი) - ნოსკე, მე კლავტრად მომნათლეს და ასე ყველა. საკვირველია, რომ გერმანელები ამ საშუალებით საიდუმლოს შენახვას აპირებდნენ. ამაზე იტყვიან რუსები "на всякого мудреца довольно простоты"

აქვე დაიწყო პირველი "ქვეშიდან გამოსვლა". თუმცა ყველაზე ეს არ ითქმის. მაგალითად, ავადმყოფი ფილიპე შარაძე თავიდანვე არ უნდა წამოსულიყო, მაგრამ ისიც საფიქრებელია, რომ შეუძლებელი არ იყო იმის წარმოდგენაც, რომ კერძანელები თუ ასე ვაუქურებლად ივლიდნენ, როგორც აქამდე მიდიოდნენ, ჩვენც სასწრაფოდ უნდა ავღევენბოდით, რომ უჩვენოდ არ შესულიყვნენ საქართველოში. მაგრამ ავადმყოფობით არ აიხსნება ჯუჯანშერ ლალიძის ან ირაკლი ზალდასტანიშვილის უკან დაბრუნება. მაგრამ რაც იყო, იყო.

ბუქარესტში ორიოდე კვირა დავრჩით. ეს საჭირო იყო სამედიცინო მიზეზით. აქედან კამიონებით (საბარგო მანქანებით) წავედით, არც მანცდამანც შორს ბუქარესტიდან აღმოსავლეთით, კარპატების ძირში დასლობზე მდებარე დიდ სოფელში; სახელად ოდოპეშტი ერქვა. მდიდარი სოფელი იყო. მეღვინეობას მისდევდნენ. მოსახლეობა რუმინელები და ბოშები — არა მოხეტიალენი, არამედ წერილი ელესები. დაგვანანავეს საკმაოდ სუფთა ყაზარმესში, რომელიც წინათ სამხედრო სკოლას ეჭირა თურმე. შენობები ბალ-ბოსტნებიან მამულში იდგა. ერთ-ერთ შენობაში რუმინელი ოფიცერი ცხოვრობდა და მასთან ოცი-ოდე ჯარისკაცი, ეს ჯარისკაცები სინამდვილეში მისი მოსამსახურეები იყვნენ. ერთი მათგანი მთელი დღე ბოსტანში იდგა, ხელში რალაც სატკაცუნებელი ეჭირა ჩიტების დასაფრთხობად, სხვებიც სხვადასხვა მინაურ საქმეებში იყვნენ ჩამბული. რუმინეთში ისეთი სისტემა იყო, რომ ჯარისკაცთა სარჩენი თანხა ოფიცერს ეძლეოდა და იგი ზრუნავდა მათი კვებისათვის. ეს ჩვენი ოფიცერი, ეტყობა, სხვის მადას მოკლედ ზომავდა. მისი ჯარისკაცები ჩვენთვის მოტანილ სადილის ნარჩენებს უდარაჯებდნენ ხოლმე, რომ რამე რეკოლოდათ საცოდავეს.

ჩვენ საკუთარი სამხარეული არ გვექონდა - მახლობელ ქალაქ ვოქშიანიდან მოგვექონდა ხოლმე კამიონით. მოფრები ჩვენები იყვნენ - მანშიაშვილი, ბოკუჩავა და, მეგონი, ორი-ოდე სხვაც. ის სადილები ცუდი არ იყო, მაგრამ გერმანული უკმაზი კერძი მაღე მოგვეყინდა. თანაც აღმოჩნდა, რომ რუმინულ რესტორანში ფასები საოცრად დაბალი იყო და თანაც ამ რესტორნებში ჩვენებური მენიუ — ქათმის წვნიანი, ბრინჯის ყველი და ღომი გვექონდა და, თუ ამას დაეუმატებთ, რომ ადგილობრივი მშენიერი ღვინოც ძლიერ იაფი იყო, რა გასაკვირია, თუ მოტანილი გერმანული საჭმლის დიდი ნაწილი რუმინელი ჯარისკაცების ხეირს შეადგენდა. ზოგიერთმა ჩვენებმა ამ ჯარისკაცთაგან პირადი მასაურიც კი გაიჩინა.

რუმინეთის ვაცნობამ ჩემზე დამაღონებელი შთაბეჭდილება მოახდინა. ამ დაბეჭავებული ხალხის მნახველი ძნელად წარმოიდგენდა, რომ ეს უბედურები მრისხანე რომის ამაყლეგიონერთა სისხლისანი იყვნენ. ამათ რომ ვუტყვერდი, უფრო ადვილ ასატანად მეჩვენებოდა კოლხთა და იბერთა შთამომავლების შედარებით ნაკლები დაძაბუნება.

რუმინელი ვლესები ქალაქებში ტროტუარზე სიარულს ვერ ბედავენ, ქუჩის კიდეს მიჰყვებოდნენ, როგორც ნახშირაკიდებული ვირები ტფილისში. ჯარში, როგორც წესი, ჯარისკაცს უნტერ-ოფიცერი ცემდა ამ უკანასკნელს — ოფიცერი და ამბობდნენ, რომ ოფიცრებსაც ჩინით უფროსები ცემნო. რესტორანში თუ ოფიცერი იჯდა, ჯარისკაცი ოფიცრის ნებართვის გარეშე ვერ დაჯდებოდა და ამ ნებართვას ყოველთვის როდი ეღებოდა. ყველა კატეგორიის ხალხში მდგომარეობით უმცროსები უფროსებს ხელზე ჰკოცნიდნენ (მამაკაცები - მამაკაცებს). მიუხედავად ყოველივე ამისა, გარეგნულად ისე ჩანდა, თითქო ხალხი უდარდელად ცხოვრობდა, მაგრამ სხვის გულში ვინ ჩაიხედავს.

პარიზელის კეთილდღეობას მარტო რქსტორნის დაბალი ფასები როდი ქმნიდა. ჩვენს იღბლად ბომა გოგოებიც არ ვეკლდნენ, მარტო ხელმისაწვდომ ფასზე არ იყო საქმე. მათ იმ სოფლურ იდილიაში ვადავყავდით. ასეთ ილუზიას უქმნიდნენ ეს ფეხშიშველა, თავისუბურად "უმანკო" გოგოები პარიზული ყალბი და ანგარიშიანი "სიყვარულით" გულგატეხილ, მონმარტრ-პიგალიდან და ლა მოტ-პიკედან აქ ვადმობვეწილ პარიზელ ქართველებს.

საკირველია! ეს გოგოები როსკიპები არ იყენენ. მათი "მორალი და ზნეობა" - თუმცა ბრწყალეშში ვსვამ - მათთვის სრულიადაც არ იყო საეჭვო: "სტუმრების" მიღება მთელი ოჯახის თვალწინ ხდებოდა. ყოფილა შემთხვევა, როცა ორი დაი ორ "სტუმარს" ერთსა და იმავე ოთახში შეიყვანდა - ზოგჯერ ერთდროულად სამი დის შემთხვევაც კი იყო.

"ეს ჩემი ცოლისდაა, ჯერ ახალგაზრდაა, გაუთხოვარი, ცოტა რამ აჩუქეთ, ცოტა ფული რომ დააგროვოს და ამით საქმრო იზოვნოსო", - უბნებოდა ხოლმე სტუმრებს ერთი მოღდაველი.

ზოგმა თავის სატრფოს მაღალქუსლიანი პარიზული ფეხსაცმელებიც კი ჩამოუტანა "საწყალი გოგოები კისრისტეხით ეცემიანო", - იხუმრა ვიღაცამ.

მაგრამ ჩვენ ხომ არც ბულგარული პილაპილით შეკმაზული ქათმის საჭმელად, არც ფეხშიშველა ბომა გოგოების ტრფილისათვის ვიყავით აქ თავმყერილი. ჯარისკაცობისათვისაც ხომ უნდა მივევზლო თავისი წილი. ჩვენი სამხედრო "ერთეული" თუმცა გერმანულ ფორმას ატარებდა, გერმანულ ჯართან მას ძალიან ცოტა რამ ჰუნდა საერთო. უპირველესად თვით შეიარაღება არ იყო ისეთი, როგორც გერმანულ ჯარში იხმარებოდა. თოფები ავსტრიული გექონდა, ტყვიამფრქვევები - ჩეხური, ვინც საქმეში ჩახედული არ არის, მისთვის ეს გარემოება არცთუ მნიშვნელოვანია, მაგრამ გერმანული ჯარისათვის, სადაც ყოველი ფოლაქი თუ ზარბაზანი თავისი ადგილისათვის არის გაანგარიშებული, ამას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამისი ახსნა აქ ყოვლად შეუძლებელია - მთელი წიგნის დაწერა იქნებოდა საჭირო. მხოლოდ იცოდეს მკითხველმა, გერმანული ჯარი ადამიანის მიერ შექმნილ ორგანიზებული კოლექტივის ერთი ყველაზე უფრო სრულყოფილი მაგალითია და ასეთი მანქანა იმპროვიზებას ვერ იტანს.

არც გერმანული სამხედრო წესდების გამოყენება შეიძლებოდა ჩვენს მიმართ - რამდენიმე დღეში ყველანი დატუსაღებული აღმოჩნდებოდით. თვით მწკრივის წყობაც არა გექონდა გერმანული წყობის მაგარი. მოკლედ, ყველაფერი ჩვენთვის შესაფერად იყო ორგანიზებული პირველი ოცუელის "უფროსი" (გერმანელის შემდეგ) მიხეილ დადიანი იყო. ექიმი იყო გოგი ჭაჭიამვილი, ხოლო თარჯიმანი მე ვიყავი. და როდესაც სამ მწკრივად დაწყობილი ასეული მოდიოდა, თავში, მაგრამ მწყობრში ჩამდგარნი მივდიოდით ჩვენ სამნი, ხოლო ოცუელის ნამდვილი უფროსი გერმანული გვერდით ვვედგა, მეთხე კაცად. ოცუელის მეთაურის თანაშემწე, თარჯიმანი და ექიმი თავში რომ მიდიოდნენ, ასეთი რამ გერმანულ ჯარში არ არსებობდა.

საველე ვარჯიშობა ასე თუ ისე გვარიანად მიმდინარეობდა, მაგრამ სხვა რამ იყო ჩვენი სასროლი ვარჯიში. ამისთვის საკმაოდ შორს მივდიოდით - მახლობელ ზეობაში - მეონი,

ათილდე კილომეტრი იქნებოდა. უნდა გაგვეხახათ პარიზელის ჩივილი და ზეზღუნეი. გველა-
ვენ, ზარემ დაგვეხოცონ, ჩვენი ჯაფერი სჭირთო და ამვეკარებო.

საკვირველია, რომ სროლაში მხოლოდ იარაღის ხალხად ცნობილები კი არ გამოირ-
ჩეოდნენ, არამედ ისეთებიც, რომელთაგან ასეთ რამეს არაინ მოელოდა. მაგალითად, ერ-
თი საუკეთესო გამოდგა ვალია ჯიბლაძე (სალიბისტროს შვილი, ზემევიით მორცხვი და
მორიდებული, თუმცა ოცდაათს გადაცილებული, სულ წიგნებში ცხვირჩაყოფილი ახალ-
გაზრდა), მაგრამ საკვირველი სხვა იყო, დაზვაზე დამაგრებული თოფის კონტროლის დროს
აღმოჩნდა, რომ მათია ბოლქვამისა და თომა ბექაურის მიერ დამიზნებული თოფის გასრო-
ლილი ტყვია საერთოდ დაფასაც არ მოხვდებოდა. როცა გერმანელ ინსტრუქტორს გაკ-
ვირვებულმა ვუთხარი, ესენი იარაღის ხალხად ითვლებიან-მეთქი, მას ეს ამბავი სრულია-
დაც არ ეუცსოვა და მიასახა თეორია ერთია, პრაქტიკა კი სხვაა, იმედი ნუ გექნება რომ
გვანი ტყვიას აგაცდენენო.

ერთ განსაკუთრებით ცხელ დღეს სროლიდან ვზრუნდებოდი. ყაზარმას რომ მივეუახ-
ლოდით, ფელდფებულმა ზრძანა, სიმღერაო! არაქათი აღარა გვექნდა, რა გვემღერებოდა.
მაინც წამოვიწყეთ ალბათ – “მალღობზე გადმომდვარიყო”. სიმღერა ულაზათო გამოვი-
და. ფელდფებულს არ მოეწონა. თითქმის ალაყათან მისულეები, უკან გაგვარუნა, ორასო-
რდე მეტრი უკანვე გვატარა და ისევ გვიბრძანა სიმღერაო! ჩვენები გაჯიუტდნენ და არც
ახლა იმღერეს ხეირიანად. კიდევ შეგვარუნა, უფრო შორს წაგვიყვანა და კვლავ გვიბრძა-
ნა, სიმღერაო! მესამედ როცა დაგვარუნა, ვინც სიმღერა არ იცოდა, იმათ ხვეწნა დაუწყეს
მომღერლებს თავს ნუ ივდებთ, ჩვენ მაგათ ვერ მოვუგებთ, სვალ დილამდე გვატარებენ
სანამ დავეციებითო. ბოლოს ბრძანებას დავემორჩილეთ და ისეთი ბლავილით ვიმღერეთ,
თითქოს ლოგინიდან ახლად ამდგარი ვყოფილიყავით.

როცა ყაზარმაში შევედი და ფეხზე ვახდა დავიწყეთ, რომ დაბევეილი ფეხები მოგ-
ვესვენებია, ვიქტორ ნოზაძემ გვითხრა: გერმანიაში სტუდენტობის დროს სამხედრო მოედ-
ნის ახლო ვცხოვრობდი, ყოველ საღამოს ჯარისკაცები ჩემი ფანჯრის წინ გაივილიდნენ
ხოლმე და მე მაოცებდა მათი ხალისიანი სიმღერა - მთელი დღის ვარჯიშობის შემდეგ.
ვფიქრობდი, სიმღერის როგორი მოყვარული ხალხია-მეთქი. ახლა კი ვხვდები, რა სიყვა-
რული ამღერებდათო.

ამ უპიზოდში გამომქვადებულ წვრთნის პრინციპი გერმანული ჯარის აღზრდის ერ-
თი საფუძველთაგანია. იგი არც ქართველებისათვის იქნებოდა უცნობი. სხვა არა იყოს რა,
ეს ხომ იგივეა, რაც “ჭირსა შიგან გამაგრება”, ან – “შიში შეიქმს სიყვარულსა”

ჩემი თარჯიმნობა საკმაოდ რთული იყო: თუ ეს საველე ვარჯიშობის დროს ხდებოდა,
საქმე შედარებით იოლად მიდიოდა, მაგრამ სულ სხვა იყო თეორიული ვაკეთილები. მარ-
ტო ქართულად თარგმნა არ კმაროდა, რადგან ჩვენს შორის რამდენიმე ჩერქეზიც იყო და
ამათთვის რუსულად უნდა ვამემორებია იგივე, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში ფრანგულადაც
უნდა მეთარგმნა, რადგან ახალგაზრდა პარიზელ ქართველებს ზოგი რამ ქართულად არ
გაეგებოდათ. ასეულში გერმანულის მცოდნე ჩემს გარდა სხვებიც იყვნენ და მე მათზე უკე-
თესადაც არ ვიცოდი გერმანული, მაგრამ ლექცია-გაკეთილების დროს უმეტეს შემთხვე-
ვაში ჩემს თარჯიმნობას ამჯობინებდნენ, რადგან სხვები ყოყმანსა და დაფიქრებაში დიდ

დროს ჰკარგავდნენ, მე კი თარჯიმნობა ძალიან მეადვილებოდა. ამის მიზეზი ნაწილობრივ იქნებ ისიც იყო, რომ ჰანოვერში სამხედრო მშენებლობაზე მუშაობის დროს მ თვის განმავლობაში თარჯიმნობასაც ვეწეოდი და ამ საქმეში, როგორც სხვაში, გაწაფვას დიდი მნიშვნელობა აქვს.

ჩენი ასეული ცხოვრებაში ცხადია "ჩინების" მიღებასაც სათანადო ადგილი ეკავა. ჩინების მიღებაში ჯგუფის უფროსობას ვეულისხმობ, თორემ ხარისხის მიღების საკითხი ჯერ არ იყო დამდგარი. ჩემთვის სრულიად უცნობია, თუ რა კრიტერიუმს იყენებდნენ გერმანელები ამ საქმეში. ამ საქმის მოგვარებაში ჩემი თარჯიმნობა არავის გამოუყენებია და გასაგებობაა. ერთი მხრივ ჯგუფის უფროსებად დანიშნეს ყოფილი ლეგიონერები, როგორც, მაგალითად, ერისთავი და ბერაძე, ან ფრანგულ ჯარში ნამსახურები აჩიკო დადიანი და კუკური ქოჩიაძე. მაგრამ არ ვიცი ვისი, და რისი წყალობით მოხდნენ ჯგუფის უფროსებაში წილოსანი და გ.ლორთქიფანიძე. ლორთქიფანიძე მოყვარედ მერგებოდა. მან მთხოვა გერმანული "კომანდოს" სიტყვები მისთვის დამეწერა. ეს ქალაღი მუდამ ჯიბეში ედო და როცა გაუჭირდებოდა, მარჯვენა ხელს ჯიბეში ჩაიყოფდა, ქალაღს ხელისგულზე დაიდებდა და ასე ნახევრად ჯიბეში ჩაყოფილი ხელისკენ კისერმოკრებილი, ცდილობდა დავიწყებული სიტყვა წაეკითხა. ჯარისკაცები იცინოდნენ. ასე იწვრთნებოდა ასეული.

ამ წვრილმანების გროტესკის ნამდვილ შეგნებას ბევრად უფრო გვიან მივალწვი – როდესაც ის "თამაშ" დასრულდა და თითქმის ნამდვილი გერმანული წვრთნა გავიარეთ. მაგრამ ამ დრომდე, მკითხველი ნახავს, ასეულის შესამედმაც ვერ მიაღწია.

ჩენი ასეულის ცხოვრების ერთი მტკივნეული ამბავთაგანია, რაც სიმონიკა ბერეჟიანს მოუვიდა. სიმონიკა ადრეც საკმაოდ უცნაური პიროვნება იყო, მაგრამ ჯარში ყოფნის დროს მისმა უცნაურობამ თანდათან უფრო და უფრო დამაფიქრებელი სახე მიიღო. ყველაფერზე ადრე ყურადღება იმან მიიქცია, რომ უმიზეზოდ ოჯახიანი შეიქმნა. ჩიოდა, ჩერქეზები ტკბილეულობას მპარავენო. ამ იჭვეულობას ისიც დაემატა, რომ გვეუზნებოდა ხოლმე, გერმანელები ქართველების უფროსად მნიშნავენო. ერთხელ შეფიცულმა ჯავრიშვილმა რაღაც აწყენინა და სიმონიკამ გაჯავრებით უთხრა: მე მინდოდა, შენ მედროშედ დამენიშნე, რომ საქართველოში შესვლის დროს წინ გავვძლოდი, ამის შემდეგ კი იცოდე, ყველაზე უკან დაგაყენებ მაჩანჩალადო. ერთხელ სასროლო ვარჯიშობიდან დაბრუნებისას სიმონიკა დაგვეკარგა და უმისოდ წამოვედით. შუა გზაზე, ეტლით დაგვეწვია, გენერალივით სალაში მოგვცა და გზა განაგრძო, როცა ყაზარმაში დაბრუნდით, იქ დაგვხვდა, ვითომ არაფერი მომხდარაო. ბოლოს მისი მდგომარეობა იმდენად გაუარესდა, რომ ასეულში მისი დარჩენა შეუძლებელი იყო. გადაწყვიტეს, რომ საავადმყოფოში გავეზავნათ. ეს ოპერაცია რომ გადავიღებოდა, წასვლის მიზეზად სიმონიკას მიერ აჩემებული უფროსად დანიშნვა გამოიყენეს. უთხრეს, რომ მაღალ ინსტანციაში უნდა გამოცხადდეს, სადაც ფელდფებელის ჩინს მოვცემენ. ისე ჰკავდა, თითქმის საწყალმა დაიჯერა და ჩემს ფელდფებელ რისტერს მორჩილად გაჰყვა.

ამ ტრაგედიაშიც, როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, კომიკური ელემენტი ვაერია. წასვლისას სიმონიკამ ექიმ ჭაჭიაშვილის ქული დაიხურა (მას ყველაფერი სხვისი უკეთესად ეჩვენებოდა), ჭაჭიაშვილმა თვითონ ვერაფერი უთხრა, მაგრამ უკვე მანქანაში მჯდომს

გოვი ჩხვიძე მოუგზავნა, რომ ქუდი გამოეცვალა. გოვი ჩხვიძე დაბრუნდა და ჭაჭიაშვილს უთხრა. „ქუდი არ გამომიცვალა, ასე მითხრა ჭაჭიაშვილსაც მალე ჩემთან მოიყვანე, ქუდსაც იქ დაფურუნებო. ეს სიტყვები, ცხადია, სიმონიკას არ უთქვამს, არამედ ჩხვიძემ მოიგონა. ამით ჭაჭიაშვილი გაჰკენწლა, რომელიც აგრეთვე საკმაოდ უცნაური კაცი იყო.

სიმონიკა წავიდა და დიკარგა კიდევაც, რადგან ვერაფერს შეიტყო, თუ რა მოუვიდა. წარმოდგენა კი ბევრი სამინიერებისა შეიძლება. იგი იმდენად ცნობადაკარგული არ იყო, რომ ვერ მიმხვდარიყო, თუ რა მოუვიდა, ხოლო როგორია იყო მისი რეაქცია, ან როგორ „დაამშვიდეს“, უმჯობესია, ამაზე კაცმა არ იფიქროს.

ტყვეთა ბანაკში

(პირველი შეხვედრა ქართველ ტყვეებთან)

ერთ დღეს ჩვენი ჯგუფის უფროსმა კრამერმა რამდენიმე კაცი დაგვიბარა და გამოვიცხადა, თქვენ არჩეული ხართ განსაკუთრებული საქმის ასასრულებლად - ტყვეთა ბანაკში უნდა წახვიდეთ და ქართველი ტყვეები აარჩიოთ, გამოსაყვანად სანდონიო.

არჩეულნი ვიყავით ხუთი ქართველი და ერთი გერმანელი. ექიმი კობა ხოჭოლავა, ექიმი გოვი ჭაჭიაშვილი, ვიქტორ ნოზაძე, დავით ვაშაძე და მე. მეექვსე გერმანელი იყო, უნტერ-ოფიცერი ბინდერი. იგი ბორჩალოელი გერმანელი იყო, დამოუკიდებლობის დროს ქართულ ჯარში უმსახურნია საავტომობილო „როტამი“. ქართულს „ამტერევედა“. ბორჩალოელი თათრული, მეონი, კარგადაც კი იცოდა. ჩვენს ასეულში მას კარაპეტას ვუძახდით. ზედგამოჭრილი იყო მისთვის ეს სახელი.

ხუთ ქართველში ჭაჭიაშვილის გარდა ყველამ იცოდა გერმანული. ასე რომ, ჩვენი არჩევა ულოგიკო არ იყო. მხოლოდ დღესაც არ ვიცი, ვისთან ითათბირეს გერმანელებმა ჩვენი არჩევის გამო, იქნებ არც არავისთან!

უნდა ავევრჩია 250 კაცი. ნახევარი „თამარ II-თვის“, ხოლო მეორე ნახევარი დანიშნული იყო ბერლინში გასაგზავნად - საყარაულო სამსახურისათვის. უნდა შეგვევრჩია ფიზიკურად და მორალურად ჯანსაღი ელემენტები (ამიტომ იყო ჩვენს ჯგუფში ორი ექიმი).

ადვილად წარმოსადგენია ჩვენი თითქმის აღტაცება და ღრმა მღელვარება - ბოლოსდაბოლოს გვეღირსა და ქართველებს შევხვდებოდით.

ოდეპეტიდან ჩვენი ასეულის მანქანით ბუქარესტში წავიყვანეს და იქ სხვა დაწყებულ ბულებსაც გადაგვცეს. იმდღესვე ჩაცხვდილი უზარმაზარ შავ „მერსედესში“ და ჯარისკაცმა მძღოლმა სამხრეთისაკენ გაგვაქროლა. მძღოლს მანქანა გიჟივით მიჰყავდა მიუხედავად იმისა, რომ მაინცდამაინც კარგი ვზა არც იყო, მაგრამ ჩვენი მძღოლის „მართლა სიგიჟე“ ის იყო, რომ სოფლებშიც არ უკლებდა სიჩქარეს. ამიტომ ბევრმა ვლებმა მიირთვა იმ დღეს მისდაუნებურად ვინ ბატი და ვინ იხვი და ვინ ქათამი.

ტყვეთა ბანაკი, სადაც ჩვენ მივედი, იმყოფებოდა სოფელში, რომელსაც სახელად ზუდაქმეტი ერქვა, ბანაკი სოფლიდან ორიოდე კილომეტრით იქნებოდა დაშორებული. დაახლოებით 500 მეტრის სიგრძის და 100 მეტრის სიგანის მავთულხლართებით შემოღობილი ვაკე მინდორი საჭირო მანძილით ერთი მეორისაგან დაშორებული მირადორებით (საყარაულო კოშკები). ბანაკს მხოლოდ ერთი შესასვლელი ჰქონდა, რომლითაც გერმანული ბატალიონის მიერ დაკავებულ ეზოში შეისვლენოდა და ეს გერმანული სექტორი მთელი ბანაკის ფართობს ორ თანაბარ ნაწილად ჰყოფდა. ამგვარად შუაში იყო ადმინისტრაცია, საავადმყოფო, სამხარეულოები და ჯარის საცხოვრებელი ბარაკები, ხოლო ტყვეთათვის განკუთვნილ ორ მონაკვეთში, მხოლოდ საცხოვრებელი ბარაკები იყო, რომელთაგან ზოგიერთი ადრე საჯინიბოდ ყოფილა გამოყენებული.

მივიღო ბატალიონის კონტრდაზვერვის ოფიცერი. ჯარში დაწვევამდე პროტესტანტი მღვდელი ყოფილიყო. საწყალი სამიზნად იყო დაბნეული. ვერ წარმოედგინა, როგორ იქნებოდა შესაძლებელი, რასაც ჩვენ ვაპირებდით. "რუსი" კომუნისტი გერმანულ ფორმაში, და მერე რამდენი? ერთეულები კიდევ შეიძლება გამოიყენო, მაგრამ ორი ასეული? ეს მის გონებაში ვერ ლაღდებოდა. არც ვასაკვირია, ეს მაშინ ახალი ამბავი იყო და, საერთოდ, მომხდარა კი სადმე როდესმე, რომ ასიათასობით ტყვეს მტრის ფორმა ჩაცვას და იარაღით ხელში საკეთარი ჯარის წინააღმდეგ ებრძოლოს? ოფიცერმა უბრალო მარტივი დარიგება მოგვცა: უპირველეს ყოვლისა სიჩუმე, მერმე სიჩუმე, და ზოლოს, ისევე სიჩუმეო. ვამოვედით ვაოგნებული.

ვადავწყვიტეთ ჯერ ბანაკი დავეთვლიერებია და გარეგნულად დავეზვერა ქართველები. ტყვეები ეროვნების მიხედვით არ იყვნენ დანაწილებული. ჩვენ იმედი გვქონდა რომ ქართველებს გარეგნული იერით ვამოვიცნობდით.

კობამ და გოგიმ თეთრი ხალათები ჩაიცვეს და ჩვენ სამნიც მათ გავეყვით. სულ მალე იძულებული ვაგხდით უკანვე დაებრუნებულიყავით. იმიტომ, რომ ჩვენს სეირნობას ჩვენთვისვე ყოვლად მიუღებელი შედეგი მოჰქონდა: თეთრი ხალათი მხოლოდ ექიმებს ეცვა და ექიმი კი ოფიცერი იყო. ასე რომ, ჩვენს მოახლებაზე მიწაზე მსხდომი არაქართველი ტყვეები ფეხზე უნდა ამდგარიყვნენ, და როცა ასეთი რამ ოცი ათას კაცს შეეხება, მართლა არადაპანიზობა იქნებოდა ჩვენი ცნობისმოყვარეობის გულისათვის ამგვარი რამ ჩავედინა. ბანაკში 20 ათასი ტყვე იყო. ჩვენი აქ ჩამოსვლის დღეებში გამოპყვეს უკრაინელები, რომელთაც ათაიყოფლებდნენ. რამდენიმე ასეული კაცის მიტინგი შედგა, რომელზედაც, არ ვიცი, საიდან მოსული ორატორები რაღაცას ამბობდნენ და მიტინგი "ურას" ძახილით უბასუბებდა. წასვლის წინა საღამოს საეზალი დაურიგეს, უმთავრესად – კონსერვები. მორე დილით ვაფიკეთ, რომ ათ კაცზე მეტი ვადაიცვალაო. უბედურები დამშეულ კეჭზე კარგა გამოძღარან – იქნეს ცუდი ხარისხის კონსერვებიც იყო. ყოველ შემთხვევაში რამდენიმე კაცი მოკვდა.

ჩვენ ორ-ორი ან ცალ-ცალკე ბანაკში დავედიოდი და ვათვლიერებდით. აქა-იქ ქართული გვესმოდა, მაგრამ გამოლაპარაკების ნება ჯერ არა გვქონდა. ერთი ასეთ დათვალურების დროს მარტო მყოფმა იმ ბარაკებს ჩაუფარე, სადაც უმეტესად უზბეკები და ყაზახები იყვნენ ერთად თავმოყრილი. სიარულის დროს ნახევრად დაუწყავი პაპიროსი ვადავაგდი

იმავე მიმართულებით, საითაც მივიდოდი - დაახლოებით ორ ნაბიჯზე. იმ ორი ნაბიჯის გადადგმა ძლივს მოვასწარი, ჩემს ვარშემო და ჩემს ფეხებთან ოციოდე უზბუკი მიწას დააცხრა. სწორედ ისეთი სურათი იყო, რაგზის თამაშის დროს ზურთს რომ შეკრავენ. ჩემ მიერ გადადებულ პაპიროსის ხელში ჩაგდებას ცდილობდა ყველა. ამის შემდეგ მე პაპიროსი აღარ გადამივცა.

პირველ ქართველ ტყვესთან ჩვენი გამოლაპარაკება სულ შემთხვევით მოხდა: ვიქტორს შეუმჩნევია ერთი ახალგაზრდა ბიჭი, რომელიც გერმანულ სექტორში რაღაც სამუშაოს ასრულებდა - მგონი მოედანს ჰკვიდა. ბიჭს ამჟამად ქართული სახე ჰქონდა. ვიქტორს ვერ მოუთმენია და უკითხავს, ქართველი ხარო? ეს ბიჭი აღმოჩნდა ალექსანდრე ქაჯაია, გულუბრყვილო და გულმართალი ბიჭი. ამ შემთხვევას ის ჩვენი მღვდელი ოფიცირიც შესწრებია და, შეშინებულს, ვიქტორისათვის უბრძანებია, ეგ ტყვე თავისიანებში აღარ გაუშვა თქვენთან იყოლიეთო, თორემ ყველაფერს იტყვისო. ვიქტორსაც ეს უნდოდა და ალექსანდრე ჩვენს ბარაკში შემოიყვანა "დასამალავად". მკითხველს ეს ამბავი დაუფერებლად მოეწონება და ჩემგან მოგონილადაც შეიძლება ჩათვალოს, მაგრამ, ვფიცავ, სწორედ ასე მოხდა. როცა ვიქტორმა გვითხრა, რომ ტყვე ჩვენთან უნდა დარჩეს, კობამ თქვა, მამ ჯერ უნდა დაგზანოთო. წავედით სამხარეულოში და ორი ვერო ცხელი წყალი გამოვართვი. სადღაც ვარცილიც ვიპოვე და ვატიტვლებული ჩვენი ალექსანდრე შიგ ჩავსვით. მის დაბანაში სუთივე ვიღებდით მონაწილეობას. როცა სუფთა საცვლები ჩავეცვით და მარვალაც ვუშოვეთ - მაგიდან მივეუსხედით - სადილის დრო იყო. აქამდე სიზმრის ბურანში მყოფი გამოფხიზლდა და უცებ ატირდა. ტირილში ლულულებდა: ბავშვობაში დედა რომ მბანდა, მას შემდეგ ასეთი რამ არ მომსვლია, თავი ჩემს სახლში მგონია, თითქოს იმ ბავშვად გადავიქციო. ჩვენც სუთნივე მალულად ცრემლებს ვვლავავდით.

ალექსანდრესაგან აუარებელი ცნობები მივიღეთ. მან ქართველების საერთო რიცხვიც კი თითქმის სწორად შეაფასა როცა გვითხრა, სუთსი ან ექვსასი კაცი იქნებაო. შემდეგში 750 აღმოჩნდა. მანვე გვითხრა, რომ ოფიცერთა განყოფილებაში 4 ქართველი იყო, მათი გვარებიც იცოდა და როცა პირტახია ასხენა, მე ვკითხე, სენა კლი ხომ არ არის-მეთქი (ე.ი. ჩემი სოფლიდან). მიპასუხა, სენა კელიაო. მივხვდი, რომ ჩემი ამხანაგი იყო სოფლის სკოლიდან და ასეც გამოდგა. ქართველი ჯარისკაცების დიდი უმრავლესობა სამხედრო სამსახურში მყოფ გაწვეულთაგან, ე.ი. კადრის მეომართაგან შედგებოდა - ყველანი ოცი წლის ახლო ასაკის იყვნენ. როდესაც კითხვა დაუესვით, რუსებს წინააღმდეგ თუ იომებთ გერმანულ ფორმაშიო, გვიპასუხა - ქართველები კი არა, ყველა "ნაცმენი" (ეროვნულ უმცირესობას ერქვა რუსულად ასეთი სახელი) სიამოვნებით დასთანხმდებო. და ასეც გამართლდა. ბოლოს ნება დავვართეს ქართველები ცალკე გამოგვეყო, ერთ ბატალიონში ვაგვეერთიანებო. როგორც ვთქვი, 750 კაცი აღმოჩნდა და ეს ქართული ბატალიონი მხოლოდ მათთვის მიჩენილ 2 ბარაკში მოათავსეს. უფროსად ერთი ფრიალ სიმპატიური ფელდშეხელი დაუნიშნეს. მაგრამ ჩვენი მხრივაც დაენიშნა ბატალიონს „უფროსი“ და ეს უფროსი მე აღმოეჩნდი. ჩემთვის უფროსობა იმას ჰგავდა, რომ იტყვიან "შენ წისქვილში წაბრძანდი, მე კი ქორწილში წავეთრევიო". მაგრამ ყველაზე ახალგაზრდა მე ვიყავი და უარს ვერ ვიტყოდი. საქმე ის არის, რომ ჩემი "უროსობა" მაგალებდა დილის სუთ საათზე ადგომას, ტყვეთა

რიცხვის შემოწმებას და მორიგე კომანდოსთან ერთად პურისა და საუზმის მისაღებად წასვლას, ხოლო როცა ფელდფეხელი გათენების შემდეგ მოვიდოდა, მე უნდა დამეხვედრებია უკვე გამწკრივებული ბატალიონი და უნდა მომესხენებია, რამდენი კაცია მწყობრში და რამდენი დარჩა ზარკში ავადმყოფობის გამო. ავადმყოფობა იშვიათი იყო და არც ერთი შემთხვევა არ ყოფილა საავადმყოფოში მოთავსებისა. უნდა ითქვას, რომ საავადმყოფოში, საერთოდ ყველა ტყვეს სურდა მოხვედრა უკეთესი კვებისა, მოპყრობისა და კომფორტის გამოც, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ქართველებს ჩვენი სახით პატრონი გამოუჩნდა, რალაც შეუძლოდ ყოფნისათვის ბატალიონისაგან მოცილება აღარაფის სურდა.

მთელი ჩვენი იქ ყოფნის განმავლობაში ჩვენ ყოველდღე ოთხი სხვადასხვა ტყვე რიგრიგობით გამოგვყავდა. ჩვენს ულუფას მათ ვუნაწილებდით. ამით ჩვენ არაფერი გვაკლდებოდა, რადგან მზარეული ჩვენს ნებაზედ აღიღებდა ულუფას, თუკი ამას ეთხოვდით. საკვირველი რამ ხდებოდა ამ სტუმრობის დროს. ეს დამშეული ახალგაზრდები საკვირველი სიმშვიდით მიირთმევდნენ მათთვის ოცნებად ქცეულ ნორმალურ საჭმელს. თითქოსდა აქ არაფერი იყო. მკითხველმა თვითონ ახსნას ეს საქციელი.

ეს ეპიზოდი შეიძლება უკომენტაროდ დარჩეს, მაგრამ ვინც მოისურვებს, მთელი თეზა შეიძლება დაიწეროს ამ მოვლენისა გამო.

დილით ბატალიონისათვის ვანკუთენილ პურს გერმანულ ჯარისკაცებთან ერთად მეც ვითვლიდი და ტომრებში ვალაგებდით. ვცდილობდი, რომ სხვებსზე ჩქარა მეშეშებოდა. ჩემს გარდა კიდევ ორი გერმანელი იყო. ისინი ორ ტომარას რომ აავსებდნენ (თითოში მგონი 30 პური ჩადიოდა), მე უკვე სამი მქონდა აესებული და ყოველ მათგანში ერთი პურით მეტს ვღებდი. ადვილზე მიტანისას მორიგე მიძღებ ტყვეს ვაფრთხილებდი, ამდენი პურია ზედმეტი-მეთქი. ეს ზედმეტი პური 10-კაციან ჯგუფს ურიგდებოდა რიგრიგობით.

სადილად ერთი უზარმაზარი ქვაბი მიჰქონდათ მორიგეებს და ეს ცხელი სითხე, რომელსაც სუბი ერქვა, კონსერვის კოლოფებში ისხმებოდა, სუაში აქა-იქ კარტოფილი და კომბოსტოს ფოთლები ცურავდა. მე ის არასოდეს გამისინჯია. ბიჭები ამბობდნენ, ხორცის ანხარშიაო.

ულუფების დანაწილებას თავს ადგა ერთი ხელჯოხიანი ტყვე, გვარად ნუცუბიძე — რომ წესრიგი არ დარღვეულიყო. ეს ნუცუბიძე ვითომ პოლიციელი იყო. ამის გამო ვიქტორმა მთელი ლექცია წაუკითხა ბატალიონს: არა გრცხვენიათ ჯოხიანი კაცი გჭირდებათ წესრიგის დასაცავადო? და ნუცუბიძის "თანამდებობა" გაეაუქმეთ. დანარჩენებში ეს წესი ვრძელდებოდა.

რამდენიმე სიტყვა ნუცუბიძის შესახებ. მთელ ბატალიონში ნუცუბიძე ერთადერთი იყო ახალგაზრდათა შორის, რომელსაც საშუალო სკოლა კი არა, შრომის სკოლაც კი არ ჰქონდა დამთავრებული. ეს შემდეგნაირად მომხდარა: ცელქი და ზარმაცი მოწაფე ვიყავი. მამაჩემმა რომ ვერ გამომასწორა, სკოლიდან გამომიყვანა, თავისი ადგილი დამითმო კოლმეურნეობაში და თვითონ შევიდა მისი ასაკის ხალხისათვის დაარსებულ კოლმეურნეთა სკოლაში.

ერთი ეპიზოდი ბატალიონის შესახებ. ერთ დღეს რამდენიმე მაღალი ჩინის ოფიცერი მოვიდა ბანაკში, ალბათ დასათვალისწინებლად. ჩვენი ბატალიონის უბანში როცა გაიარეს,

ბატალიონი მთელი შემადგენლობით იყო გამწყრივებული. ისინი შეჩერდნენ. ფელდვე-
ბელს ჰკითხეს, ეგ ოფიცერთა ბატალიონი აქ რატომ არისო? რადგან ეს ამბავი ჯარისკაც-
თა განყოფილებაში ხდებოდა. ფელდვეებლმა უპასუხა, ეგენი ოფიცრები კი არა, ჯარისკაც-
ები არიანო, და დაუმატა, ეს ქართული ბატალიონიაო. ერთმა ოფიცრმა მეორეს უთხრა,
საკირველი ხალხი ყოფილა, როგორი არისტოკრატიული შეხედულება აქეთო. იქნეს ქარ-
თველების დამშეულობა და გამხდარი სახეები ანიჭებდა მათ ამ ვითომ არისტოკრატიულ
გარეგნობას.

ამ ბანაკის შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ იგი ისეთ საშინელებას არ წარმოადგენდა,
რასაც პოლონეთში და, საერთოდ, იმ ფრონტზე მოწყობილი ბანაკები წარმოადგენდნენ.
გერმანელებს იმდენი ტყვე ჩაუვარდათ ხელში, კიდევაც რომ სურევბოდათ, მილიონი კაცი
სათვის საკვების უცებ განჩნა შეუძლებელი იყო. აქ კი, რუმინეთში, ომის დაწყებას სოფლის
მეურნეობაზე არავითარი გავლენა არ მოუხდენია, მაგრამ ტყვეთა ბანაკი მაინც ტყვეთა
ბანაკია და, ცხადია, ჯარისკაცები არც ამ ბანაკში იყვნენ ბედნიერები. ერთი საინტერესო
ამბავი მოხდა. ბანაკიდან გაპარვა მოახერხა ერთმა მთიულმა ქართველმა ზიჭმა. იგი უცე-
რად გაქრა და არავინ იცოდა, როგორ და სად წავიდა. რამდენიმე დღის შემდეგ ბანაკის
ჭიშკარს მიაღდა სანოვებით დატვირთული, მე გაქცევას არ ვაპირებ, სანოვავის საშოვნე-
ლად წავედიო, თქვა ეულუბრყვილოდ. გერმანელებს ვაეცინათ, მაგრამ რამდენიმე დღით
მანც ჩასვეს სატუსალოში. შემდგენ მან გვიამბო, რუმინელები სიხარულით მაძლევდნენ,
ვისაც რა ვთხოვეო.

ჩვენ შეუდევით სიების შედგენას, ვცდილობდით, ამ ხალხისაგან საუკეთესოები ამოგ-
ვერჩია. ეს არჩევანი, ცხადია, ზუსტი ვერ იქნებოდა და მხოლოდ პირველ შობატყდილებას
ემყარებოდა, მაგრამ სხვა გზა არ იყო, 750 კაცს სათითაოდ ხომ ვერ დაფუმეგორდებო-
დით, რომ ისინი უფრო ღრმად გაგვეცნო. ჩვენს ორ ექიმს საექიმო პუნქტაც ჰქონდა მოწ-
ყობილი და თუ ვინმეს რამე სჭირდებოდა, ზიჭები ჩვენთან გამოცხადდებოდნენ ხოლმე.
ერთ დღეს ერთი ზიჭი მოვიდა, ძირმაგარა ჰქონდა უკანალზე. ჭაჭიაშიღმა გასინჯა და
მოულოდნელად ხელი მოუჭირა და მთელი ბაღლაში გამოურწყა. ზიჭმა დაკლულივით
იღრიალა. მე ვუთხარი, ბიჭო, არა გრცხვენია, გოგოსავით რომ კივი, ვინ გასწავლა ასეთი
რამ-მეთქი. მიპასუხა, ვის უნდა ესწავლებინა ჩემი მასწავლებელი შენი ძმა იყოო. მე რამ-
დენიმე კითხვა დაეუსვი და მისმა პასუხმა დამარწმუნა, რომ მართალს ამბობდა. ჩემი ძმა
უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ გურჯაანში მოეწყო მასწავლებლად და, იმ ბიჭის
თქმით, ცოლის შერთვამდე თურმე მათთან ცხოვრობდა. ბიჭის გვარი იაკობაშვილი იყო. ამ
ბიჭთან ერთად უფრო გვიან კავკასიაში მივედი, შემდეგ ყირიმში დაბერუნდით და მას
შემდეგ არ ვიცი, რა მოუვიდა. ასეთი გასინჯვების დროს სხვა ქართველიც შემხვდა, რომე-
ლიც ჩემ ძმას იცნობდა. ეს იყო ვინმე თევდორაძე (ან თევდორაშვილი), პროფესიით მას-
წავლებელი. მან მითხრა, შენი ძმა გაწვეულია, მაგრამ ადგილზევე მუშაობს სამხედრო
კომისარიატშიო. ჩემი ჯარში გაწვევა მან გააფორმაო. არც იმ თევდორაძის ამბავი ვიცი,
თუ რა მოუვიდა.

ღრო გადიოდა. ჩენი სია მზად იყო. პირველად "თამარ II-თვის" განკუთვნილი ასეუ-
ლი უნდა წასულიყო, ხოლო მეორე დღეს მე ბერლინში საყარაულო საქმისათვის განკუთ-

ენილ ასეულს უნდა გავყოლოდი. ეს ის დღეები იყო, როდესაც უზვეულოდ ადრეული და ძლიერი ზამთარი დადგა, მოსკოვს მიასლოვბული გერმანული ტანკები ყინვამ რომ ადგილზე გააქაფავა. ეს სიცხე რუმინეთსაც ძლიერ შეეხო. უეცრად დიდი თოვლი მოვიდა, „თამარისათვის“ განკუთვნილი ასეული და ჩემს ვარდა სამი ქართველი და ერთი გერმანელი ასეულთან ერთად შედარებით ადვილად წავიდნენ, მაგრამ ჩვენი ასეულის ზინაზე კი არა, არამედ დროებით სხვა პატარა ზანაკში, არ ვიცი, რა მიზეზით იყო ეს გამოწვეული. მეორე დღეს კი, ჩვენ წასვლის წინ, როგორც ვთქვი, დიდი თოვლი მოვიდა და მაგრად აცივდა, მაგრამ ჩვენ მაინც უნდა წაესულიყავით. 120 კაცის ვარდა ამ ასეულს მიყვებოდა სამი ქართველი ტყვე ოფიცერიც.

ზანაკიდან გასვლისთანავე აღმოჩნდა, რომ ერთი ტყვე ავად იყო და სიარულიც უძნელდებოდა. დატოვებას ვუპირებდი, რადგან ასეთ დროს გამგზავრება მისთვის საშიში იყო. ზოგმა ტირილი დაიწყო, ნუ დამტოვებთო. მისმა ამხანაგებმაც, არა უშავს ჩვენ ვუშველით, ვატარებთო. ავადმყოფი ქუთაისელი იყო, გვარად თუხაშვილი. რის ვაი-ვაკლანით სადგურზე მივედი. იქ დაგვკვდა სამი საბარგო და ერთი სულ პატარა სამეზავრო ვაგონი, რომელიც ჩემთვის და სამი გერმანელისათვის იყო განკუთვნილი. სამ გერმანელთაგან ერთი ფელდფებელი იყო, რომელიც ჩემთან ერთად გამცილებლად იყო, ორი გერმანელი კი, ამასთან ერთად, შეგულებამდე მიდიოდა. საბარგო ვაგონში იატაკზე ჩალა დაეყარათ და შვი ვაგანაწილეთ ასეული სამ ნაწილად. ყოველ ვაგონში, აგრეთვე მოვათავსეთ თითო ტყვე ოფიცერი. მე ტყვეები დავარიგე, ავადმყოფს გვერდით მოვუწექით, რომ არ გაიყინოს მეთქი. მატარებელი დაიძრა და ყველა დიდ სადგურზე რუმინული მოსახლეობა ცნობის-მოყვარეობით გვეხვეოდა ვარს. მათ საბჭოური ტყვეები ვერ არ ენახათ. ზოგი ეკითხებოდა, პირველის წერა თუ იცითო და ჩვენი ახალგაზრდები საკმაოდ უხერხულად და ყოყმანით აჩვენებდნენ, რომ პირველის წერა იცოდნენ. მე გამახსენდა, რომ ანთიმოზ ივერიელის ქვეყანაში ვიმყოფებოდით, და გულში გავიფიქრე, ვაი, საწყალო საქართველო-მეთქი. ქართველისაგან პირველის წერას ნასწავლი ხალხი ახლა ქართველებს ეკითხება, პირველის წერა თუ იცითო. მეორე თუ მესამე დღეს ავადმყოფი ვარდაიცვალა. გერმანელები საშინლად დამხინდნენ, რომ ყველას 40 დღით კარანტინში ჩაკეცუტავდნენ, ვიდრე გამოირკვეოდა, რომ მიცვალებული ტიფით არ იყო ავად. გერმანელები მე შეკითხებოდნენ, რა ვქნათო. მე გამოსავალი ვიპოვნე. ვუთხარი, ჩვენ გავივლით ქალაქში, სადაც ჩემი ასეული დგას, იმით შევატყობინებ, სასწრაფოს ვამოგზავნიან და ისინი წაიყვანენ, როგორც ავადმყოფს-მეთქი. გაუხარდათ და ასეც მოვიქეციით.

ქალაქი, სადაც „თამარ III“ იდგა, ჩრდილო-დასავლეთ რუმინეთში მდებარეობს, რუმინულად ბრაზოვი ჰქვია, ხოლო გერმანულად – კრონშტადტი. სადგურიდან ვცადეთ ამ ასეულთან ტელეფონით დაკავშირება, რადგან კომუნდატორს იგი აღრიცხული არ ჰქავდა. ეს იმით აახსნება, რომ „თამარ III“ გერმანული ჯარის ასეული კი არ იყო, არამედ კონტრდაზვერვის მიერ შედგენილ, ასე ვთქვათ, ვერმანტის არაოფიციალურ ერთეულს წარმოადგენდა. ჩვენი ასეული იმდენად საიდუმლოდ ითვლებოდა, რომ ჩვენ აკრძალული გვეკონდა ქართულად ლაპარაკი და თავი ფრანგულად უნდა გავკვსალებინა. აქვე უნდა აფხსნა, თუ როგორ მოხდა, რომ მე ოდოპეტრიდან ზანაკში მოსული, ახლა კრონშტადტში ვურეკავდი

ჩემს ასეულს. ეს იმით აიხსნება, რომ ჩვენი ბანაკი ყოფნის დროს "თამარ II-მ" ოდოპემტი-
დან ბრაზოვში გადაინაცვლა.

ასეულთან დაკავშირების შეუძლებლობამ საშინელ მდგომარეობაში ჩავავლო. მე გერ-
მანელებს ვუთხარი, საკომენდატოდან სასწრაფო გამოვიძახეთ ავადმყოფისათვის-მეთქი,
და როცა ავტომობილი მოვა, ვუთხრათ, რომ რამდენიმე წუთის წინ ცოცხალი იყო, თქვენ
მანც უნდა წაიყვანოთ, რადგან ჩვენ მისი თან ტარება არ შეეძლოა-მეთქი. ასეც მოვიქე-
ციით, სასწრაფო სრულიად ახალგაზრდა მძღოლმა მოიყვანა. როდესაც ვვამის ჩამოტანას
ვაპირებდით, ერთმა ტყვემ მითხრა, ზატონო მიმა, მაგას სულ ახალი ფეხსაცმელები აცვია,
მე კი თითები მიჩანს. მაგას ეგ ფეხსაცმელები რაღად უნდა, ნება მომეცით, რომ გამოფუც-
ვალოო. რა უნდა მეთქვა, დავეთანხმე. ოთხმა ზიჰმა მიცვალებული საკაცეზე დააწინა.
მძღოლმა წამოიძახა, მე აქ ავადმყოფის წასაყანად მოვედი და არა მკვდრისა, მკვდარი
არასოდეს მიტარებიაო და შიშით კანკალებდა. მე ვუთხარი, შენ ჭკუით იყავი და მადლობა
უთხარი ღმერთს, რომ ზურგში იმყოფები და არა იქ, სადაც მკვდრის და ცოცხლის გარჩე-
ვის ნებას არაფერს მოგცემდა-მეთქი. ჩემმა სიტყვებმა მას უფრო მეტი შიში დაუბადა. ვაჩუბ-
და და მანქანაში ავიდა. ასე ავიშორეთ თავიდან სამიშროება, რომ დანამდვილებით ყველა
შეიძლება კარანტინში გავეცე ზავნეთ, ვიდრე გამოირკვეოდა აიაი-ოფის გარდაცვალების
მიზეზი. მატარებელმა ვაზა ვანაგრო და რის ვაივავლახით ბერლინში ჩავედით. ასეული
ბერლინის სამხრეთით მდებარე გარეუბანში, ლისტენფელდში ჩამოვსვით. ახლომდებარე
ყაზარმაში მივედით. ფელდფელდმა 120 ტყვის ჩაბარების ქვითარი გამოართვა, კარგად
იყავითო, ვკითხრა და წავიდა. ყაზარმის გამეგობამ ასეული აბანოში წაიყვანა საერთო
ღეზინფექციისათვის. მეც შიგ შევეყვი და იქ რამდენიმე სიტყვით დავარივე ისინი. ვუთხა-
რი, თქვენ ბედს ეწიეთ, რომ ზურგში იმსახურებთ და, იმედია, იგივე თავიდან ავცდებთ-
მეთქი. თან დაუემატე, კარგად მოიქეცით, ქართველებს გერმანელთა შორის კარგი სახელი
აქვთ და უკადეთ, ეს სახელი კი არ გაითფუჭოთ, არამედ განამტკიცოთ-მეთქი. ასე დაემორ-
დი მე მათ.

ჩემს მივლინების მოწმობაში ჩემს მარშრუტად აღნიშნული იყო: ბერლინი, პარიზი,
ბერლინი, ბრაზოვი. ბერლინში ერთი დღესაც არ დავყოფნებულვარ, პარიზში წავედი, ნაც-
ნობები მოვინახულე და ისევ ბერლინის გავლით ბრაზოვში დაბრუნდი. იქ პარიზელმა
ქართველებმა მიამბეს თავგადასავლებით საესე მათი ქვეითი მარშის ამბები — ოდოპემტი-
დან, კარპატების გადავლით, კრონშტადტამდე. ეს გერმანელებისათვის ერთგვარი რეპე-
ტიცია იყო კავკასიონზე ასეთივე ვაზის გავლისათვის. კრონშტადტში მოხალისეთა შორის
შეცვლილი განწყობილებმა დაძვდა. რამდენიმე უკვე საფრანგეთში დაბრუნებულიყო. სხვე-
ბიც მრავლად აპირებდნენ ამისვე გაკეთებას. ამისათვის იყო გამოყვანილი ის მეორე ასოც-
კაციანი ასეული, რომ ახალგაზრდებს დაეკავებინათ იმ ხანში შესულ ქართველთა ადგილე-
ბი, რომელნიც ასეულს სტოვებდნენ. ჩემი კრონშტადტში ჩასვლიდან რამდენიმე ხნის შემ-
დე მოვევიდა ამბავი, რომ იმ ყაზარმაში, სადაც დროებით მოათავსებული იყო ჩვენ მიერ
გამოყვანილი ასეული, მათთან შესახვედრად კრონშტადტიდან ჩასულ რამოდენიმე ემიგ-
რანტ მოხალისესთან ერთად, გარდაცვლილიყო სოლიკო ზაღლასტანიშვილი. მისი ცხედარ-
ი ერთი კვირის შემდეგ კრონშტადტში ჩამოასვენეს და მეორე თუ მესამე დღეს მხედრული

პატივით აქაურ სასაფლაოზე დაკრძალეს. ქართველთაგან სიტყვა არაეის წარმოუთქვამს. მხოლოდ პროტესტანტმა მღვდელმა მხედარმა მშენიერი სიტყვა უთხრა უკვე ხანში შესულ პოლკოვნიკის ჩინის მქონე პატრიოტს, რომელიც უზრალო ჯარისკაცად წამოვიდა ომში თავისი ქვეყნის სიყვარულისა და ერთგულების გამო.

კრონშტადტი

კრონშტადტს სახელი ავსტრიელებმა შეარქვეს, რადგან იგი პირველ ომამდე ავსტრიის იმპერატორს ეკუთვნოდა. ქალაქის მოსახლეობა სამი ეროვნებისაგან შედგებოდა. თითქმის თანაბარი რაოდენობით იყვნენ რუმინელები, უნგრელები და გერმანელები. ქალაქის გარშემო მცირე პროვინციებიც ამავე ნარევს წარმოადგენდა. ჩვენი ასეული ქალაქგარეთ ერთ რეკვიზირებულ სანატორიუმში იყო განთავსებული. ეს ადგილი სააგარაკო ადგილად ითვლებოდა, მაგრამ ჩვენ სააგარაკოდ არ ვიყავით მოსული.

ჩვენს უკან თოვლით დაფარული ტყიანი ვორაკები იყო და ჩვენი საზამთრო ვარჯიში იმით განისაზღვრებოდა, რომ ასეული ყოველ დღით რამდენიმე კილომეტრიან წრეს აკეთებდა კლდოვან და ტყიან ხეობებსა და ვორებსზე. ერთი ასეთი ვარჯიშობიდან დაბრუნებულიები შინაში შევედით, რომ თოვლში დასველებული ჩექმები გაგვეხადა და ტანისამოსი ცეცხლზე გაგვეშრო. მე და ალიომ აბაშიძე ჩვენს პატარა კანტინაში შევედით, რომ ცხელი ყავა დაგველია. უეცრად მეზობელი საცხოვრებელ ოთახიდან სროლის ხმა მოისმა. ალიომამ წამოიძახა, ეგენი ერთმანეთს დახოცავენ ერთ დღესო! ორივენი დარბაზში შევედით, სადაც ორი რიგი ორსართულიანი საწოლებისა იყო ჩამწყობებული. საწოლებს შუა იატაკზე პირადმა ედლო 20 წლის ახალგაზრდა ამილანვარი, თვეზივით აღებდა პირს, საიდანაც სისხლი მოსდიოდა. მის გვერდით გაოგნებული იდგა მისივე ასაკის გოგია ბერიძე. მარშიდან დაბრუნებულ ორ მეგობარს იარაღის წმენდა დაუწყიათ და თავიანთ ლოკინებთან ერთმანეთის პირისპირ მდგარან. გოგიას რევოლვერი ვაგარდნია და საუკეთესო მეგობარი სასიკვდილოდ დაუჭრია. ეს, რასაკვირველია, მარცხი იყო, მაგრამ უბედურება ის არის, რომ თუ არა ქართველების ამ შემთხვევაში უადგილო სიყვარული იარაღისა, ეს ტრაგედია არ მოხდებოდა. საქმე ისაა, რომ რევოლვერი ბერიძის სამხედრო აღჭურვაში არ შედიოდა. იგი პარიზიდან ჩამოსულმა ქართველმა მიჰყიდა. გერმანულ ჯარში მოხალისედ ჩაწერილ კაცს რაში სჭირდებოდა პარიზიდან რევოლვერის წამოღება. გარდა ამ ამბისა, სხვა უბედურ შემთხვევასაც კჷონდა ადგილი: ოლოპესტიდან კრონშტადტში რომ მოდიოდნენ, საბარკო მანქანაში მჯდომმა მთვრალმა ზურაბ ციციშვილმა ავტომატით სასიკვდილოდ დაჭრა ჩვენს ასეულში მყოფი მოხალისე, ეროვნებით ჩერქეზი. ესეც მარცხი იყო, მაგრამ ციციშვილს დატენილი ავტომატი მკერდზედ არ უნდა კიდებოდა და ეს მარცხიც არ მოხდებოდა.

ვიდრე დროებით ზუღაში დაბანაკებული ახლად გამოყვანილ ტყვეთა ასეული ჩამოვიდოდა, ემიგრანტ მოხალისეთა თითქმის ნახევარი უკვე პარიზში იყო დაბრუნებული. ბო-

ლოს ბუღაძე მათი ახალი ჯვარისკაცები ჩვენ შემოგვიერთდნენ. მათთვის ფრანგული სამხედრო ფორმა ჩაეცმიათ. გერმანელები ამას საიდუმლოს შენახვად თვლიდნენ, აქაოდა ამ ახალგაზრდა ზიჭვებს ფრანგებად ვასაღებთო. ამ ასეულმა ჩვენზედ უფრო ბუჯითად დაიწყო ვარჯიში. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი უკვე ჯვარისკაცობისათვის ვარჯიშდებოდნენ იყვნენ, გერმანულ წესებთან შეჩვევას მანაც დრო სჭირდებოდა. მათ გერმანელებთან ერთად თან დაჰყვებოდა მათთან ერთად გამოყვანილი საბჭოელი ოფიცერი პირტახია. საკვირველი გავლენა მოახდინა ხანშიშესულ პარიზელ ემიგრანტებზე ამ ახალგაზრდა ზიჭვებთან შეხვედრამ. ეს იყო მამათა და შვილთა შეხვედრა. ისინი ზიჭვებს ისე ეფერებოდნენ, როგორც საკუთარ შვილებს. მათი ლაპარაკის სტილიც სრულებით შეიცვალა, რათა ახალგაზრდებს მათ მიერ წარმოთქმული არც ერთი ავი სიტყვა არ გაეგონათ. მასსოეს, ერთხელ ერთმა იკითხა: თქვენ ერთმანეთში არასოდეს დაობთ, ან არც ერთი უადგილო სიტყვის თქმა არ იკითხო? ეს იმას ნიშნავს, რომ ზიჭვებმა შეამჩნიეს ჩვენში მომხდარი მეტამორფოზა.

ასე გავატარეთ ზამთარი და გაზაფხული რომ დადგა, სმა დაირხა, ჩვენი ასეული სხვა უფრო დიდ შენაერთს უნდა შეუერთდესო. ეს შენაერთი იყო ზავარიაში ცნობილი გერმანული სამთო დივიზიის მალაღმთიან ყაზარმაში მდგომი ბატალიონი, სახელად "ბერგმანი"; გამართლდა, რომ ამ ერთეულს უნდა შევერთებოდით. წასვლის დროც დადგა. ასეული გაემეზავრა, მაგრამ ზავარიის ნაცვლად პრუსიაში ბრესლაუს მახლობლად მდებარე სამხედრო სავარჯიშო ყაზარმებში მიგვიყვანეს. უახლოეს დასახლებას სტრანსი ერქვა. ეს სავარჯიშო ასე რამდენიმე კილომეტრის სიგრძისა და სივანის ველი იყო, რომელზედაც აქაიქ ფიჭვის მქეჩერი ტყე იზრდებოდა. ერთი საყურადღებო რამ:

ამ ველზედ გამეზებული იყო ორი თუ სამი რუსული ტიპის სოფლის ასლი. ეს, რასაც ვირველია, იმისთვის, რომ გერმანელი ჯარები შეჩვეულებენ რუსული ხედის სურათს. აქ გვეჩვივნენ "ბერგმანიდან" ჩამოსული გერმანელი ოფიცერები და თან მოიყვანეს ტყვეობიდან დახსნილი და ახლა მათ ერთეულში მყოფი ყოფილი საბჭოთა კაპიტანი წიკლაური. ეს წიკლაური ფორმალურად ტყვეთაგან ახლად შედგენილი ბატალიონის მეთაურად ითვლეს. იგი გერმანელებმა ჩვენთან მოიყვანეს, რომ ჩვენ, ემიგრანტებს, რომელთა რიცხვი ორმოცს აღარ აღემატებოდა და ჩვენ მიერ გამოყვანილ 120 ახალგაზრდასაც ვაცნობოდა. წიკლაურის შეხვედრამ, როგორც ახალგაზრდებთან, ასევე ჩვენთან დიდი გავლენა გამოიწვია. ზიჭვები გვეუბნებოდნენ, ბატონო, ეს კაცი კომუნისტია, ჩვენ მაგასთან რა საქმე გვაქვსო. ეს იმიტომ, რომ რამდენიმე თვე ჩვენთან ყოფნისა სამხარისი აღმოჩნდა, რომ ეს ახალგაზრდები სრულებით შეცვლილიყვნენ და მათ ყოფილი საბჭოთა ჯვარისკაცობისა აღარაფერი შერჩნობდათ. ბოლოს წიკლაური ჩვენც გვესტუმრა. ემიგრანტებს რამდენიმე ოთახი ეკავათ. ოთახში, რომელშიც ის შემოვიდა, ვიწყეით მე, ვიქტორ ნოზაძე, ალექსანდრე ცომაია, დიმიტრი სინჯიკაშვილი, დათიკო ვაშიძე და ექიმი ხოჭოლავა.

ჩვენი საუბარი წიკლაურთან ოთხ თუ ხუთ საათს გავრძეულდა. გამოდიოდა, რომ ჩვენ ერთმანეთის არაფერი აღარ ვგესმოდა; რასაც ჩვენ ვლაპარაკობდით, ნათელი და მარტივი იყო, მაგრამ წიკლაური რაღაც მანქანებით ახერხებდა ნახევარსაათიანი მონოლოგი წარმოეთქვა და არაფერი ვასაგები არ ეთქვა. ბოლოს ყველანი რომ დავიღალეთ და უკვე საღამოადა აღარაფერი გვექნა, მოთმინებიდან გამოსულმა ვიქტორ ნოზაძემ წიკლაურს უთ

ხრა, გვეყოფა თქვენთან ლაპარაკი, თქვენ ტვინი გავვიუპატიურეთო. ამ უკანასკნელ სიტყვის მაგიერად მან სხვა, პირდაპირი სიტყვა იხმარა. ასე დაეშორდით ჩვენ ერთმანეთს. წიკლაური და გერმანელები პატალიონში დაბრუნდნენ და ჩვენი ასეულიც მოემზადა იმ მიმართულებით ვასამეზაერებლად.

რამდენიმე დღის შემდეგ ჩვენი წასვლის დროც დადგა. ასეული მატარებელში ავიდა, ქართველმა ემიგრანტმა ოცუელის მეთაურებმა თავიანთი ნაწილები ვაკონებში მოათავსეს და ასეულის გარეშე არსებულმა ემიგრანტთა ოცუელმა ჩვენი ვაკონი დაეიკავეთ. მატარებელი ბაგარიისკენ დაიძრა და ჩავედით პარტენკირხენში. ეს ადგილი სათხილამურო სპორტის ერთ-ერთ უპირველეს ცენტრად ითვლება მსოფლიოში. აქ დაგვხვდა რამდენიმე ფეხდფეხელი, რომელთაც ქართველმა მეთაურებმა გულისტკივილით გადასცეს თავიანთი ოცუელები და თვითონ ჩვენ, დანარჩენ ემიგრანტებს შემოგვიერთდნენ. პარტენკირხენიდან ფეხით ვიარეთ სამი თუ ოთხი კილომეტრი პატარა ქალაქ მილტელვალდამდე. ამ ქალაქს გადაპყურებს მთა, რომელზედაც იდგა "ედელეისის" სახელით ცნობილი გერმანული სამთო დივიზიის ყაზარმა, რომელსაც მაღალმთიანი ყაზარმა ერქვა. აქ იყო დაბინავებული "ბერგმანის" ბატალიონი. მისი მეთაური იყო ოზურ-ლეიტენანტი ობერლენდერი. იგი რუზურის ოფიცერი იყო და ერისკაცობაში მას ერქვა "პროფესორი ობერლენდერი". ეს ის ობერლენდერია, რომელიც ომის შემდეგ ადენაუერის კაზინეტში ითვლებოდა აღმოსავლეთ გერმანიიდან და დასავლეთ პრუსიიდან ლტოლვილ გერმანელთა საკითხის მინისტრად. ბატალიონში ითვლებოდა ორი ქართული ასეული, ერთი აზერბაიჯანული, ერთი ჩრდილო კავკასიური ასეული და ერთი ოცუელი სომხებისა. ჩვენი ჩასვლისთანავე ამკარა ვახსდა, რომ ჩვენს მიერ ჩამოყვანილ ახალგაზრდებსა და ადვილზედ მყოფ ორი ასეულის ქართველთა შორის სრული გაუგებრობა არსებობდა. ჩვენი ზიჭები ისევე აფასებდნენ ჩვენს მდგომარეობას, როგორც ემიგრანტები, მაშინ, როდესაც დამხვედურ ჯარისკაცთა შორის სრული გაუგებრობა იყო ქართული საკითხის შეფასებაში. დამხვედურები ჩვენს მოყვანილ ჯარისკაცებს არც კი უუჯერებდნენ, რომ ისინი ყოფილი ტყვეები იყვნენ. და ეუბნებოდნენ, თქვენ ალბათ ემიგრანტების შვილები ხართო. წარმოსადგენად დაუუჯერებელმა ამ მდგომარეობამ კარგა ხანს გასტანა. შემდეგ ეს პატარა საკითხი თუმცა გაირკვა, მაგრამ ჩვენი მოყვანილი ტყვეები მაინც სულ ჩიოდნენ, აქაურების ვერაფერი გავგვიგაო. რამდენიმე დღის შემდეგ ყველაფერი გაირკვა. ჩვენს მოსვლამდე ბატალიონში უცვე ორი ემიგრანტი იყო. ერთი – გერმანიაში ადრე მცხოვრები ბაგრატ ჭანტურია, ხოლო მეორე – ვიქტორ ხომერიკი. ორივენი თარჯიმნებად ითვლებოდნენ. ერთ დღეს ჭანტურიასთან მივიდა ერთი ჯარისკაცი, რომელმაც უამბო, ბატალიონში წიკლაურის მეთაურობით შეთქმულება ეწყობა, რომლის მიზანია ფრონტზე გასვლისთანავე ბატალიონი საბჭოელების მხარეზე გადაიყვანონო. ჭანტურიამ თავი ვალდებულად მიიჩნია ყოველივე ბატალიონის უფროსისათვის მოეხსენებინა. მცირე გამობიძვის შემდეგ რამდენიმე შენიშნული თუ შეუნიშნავი საბჭოთა ყოფილი ოფიცერი ექსკურსიაზე წაიყვანეს სხვა ქალაქში და იქ დაატუსაღეს. ყველა, გარდა ექიმ რეზო გოგიტძისა, რომელიც ევკლიტანილესთა შორის არ იყო. ამ ამბავს მოჰყვა დატუსაღებული პაროცქი. მათი გვარები, რამდენიც მე მახსოვს, შემდეგია: წიკლაური, ტაბიძე, შაველიძე, მუხამავრია, ჯაში და კიდევ ერთი თუ ორი კაცი, რომელთა გვარი არ მაგონ-

დება. პროცესზე თარჯიმნობდნენ ვიქტორ ნოზაძე და ბაგრატ ჭანტურია. მე იმ პროცესზე არ ვყოფილვარ. ბრალდებულებს დაუმტკიცდათ, რომ ისინი ნამდვილად ამხადებდნენ მეთქმულას და საბჭოელებს რომ ეს ოპერაცია ფრონტზე უკანასკნელ წუთებში ჩადენილ უეცარ მოვლენად არ ჩათვალოთ, მეთქმულეს რამდენიმე ხნით ადრე საამისო დოკუმენტი შეუდგენიათ და ეს დოკუმენტი სწორედ იმ სტრანსის ყაზარმაში სადღაც ჭერში დაუმალავთ, რომ რუსების წინაშე საბუთი ქონოდათ, ამ მეთქმულას ტყვედ ჩაყარდნის პირველსავე თვეებში გვეკმავედითო. ძივამ დოკუმენტი აღმოაჩინა. ასე რომ, ბრალდება უეჭველი იყო. რამდენადაც მე ვიცი, მიუხედავად იმისა, რომ ყველა ბრალდებულის დასვრეტაზედ ლაპარაკობდნენ, სინამდვილეში მხოლოდ წიკლაური და ტაბიძე დაუხვრეტიათ. დანარჩენები ტყვეთა ბანაკებში დაუბრუნებიათ და ზოგი მათგანი საქართველოშიც კი ცოცხლად დაბრუნებულა. ჭანტურიამ მიაბაო: სასამართლოს თავმჯდომარემ მაღლობით მიმართა წიკლაურს, თავი ღირსეულად გეჭირაო, როცა ეს წიკლაურს გადაეუთარგმნეო, მითხრა ჭანტურიამ, წიკლაურმა მკითხა, "ზნაიტი", როგორ ვავიგო. მხვრეტენ, თუ არ მხვრეტენო? ჭანტურიას უპასუხნა - განაჩენი განაჩენია, ეგ სიტყვები მოსამართლემ პირადად მისი სახელით ვითხრაო. წიკლაურმა შენიშნა, თუ მხვრეტენ, მისი მაღლობა მე ფეხებზე მკიდია, რაში გამომაღგებაო! ასე დასრულდა ეს ამბავი.

რამდენიმე თვის შემდეგ ჩენი ფრონტზე წასვლის დროც დადგა. ამისათვის ისევ სტრანსში დავგაპარუნეს. აქ ბატალიონს დაემატა ცალკე ჩამოყალიბებული მესამე ქართული ასეული. ამ ასეულში ემიგრანტებიც იყვნენ და ყოფილი ტყვეებიც. ბატალიონი ფრონტზედ სხვადასხვა გერმანულ ნაწილებში გაანაწილეს ცალ-ცალკე ასეულებად. მე, ვიქტორ ნოზაძე და დავით ვაშაძე ოპერლენდერმა თავისთან დავეტოვა. ბატალიონის შტაბი იდგა სოფელში, რომელსაც ერქვა "რუსკაია". მე, ვიქტორი და დავითო კარავში ვცხოვრობდით. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ბატალიონის უფროსი ფრონტზე ბატალიონის უფროსად აღარ ითვლებოდა. ეს განსაკუთრებული მდგომარეობა იმით აიხსნება, რომ "ბერგმანი", რომელსაც "განსაკუთრებული შენაერთი" ერქვა, გერმანული კონტრდაზვერვის უფროსის, აღმირალ კანარისის დაარსებული იყო. ოპერლენდერს ბატალიონთან ერთად თან ახლდა მთელი შტაბი სხვადასხვა დარგის სწავლეულებისა, რომელთაც ჯარისკაცის ფორმა ეცვათ, მაგრამ არავითარ სამხედრო სამსახურს არ ეწეოდნენ. მათგან მე მხოლოდ ერთს ვიცნობდი საკმაოდ ახლოს. იგი, მოსკოვში გერმანიის საელჩოს ყოფილი მდივანი — უფროსი ძმა იყო შემდეგ ხანებში ჩემი ასეულის უფროსისა, ლეიტენანტ მუტტქეი, რომელიც იმ დღეს დაიჯრა სასიკვდილოდ, რა დღესაც ერთი საათის შემდეგ მეც დავიჭერი, მაგრამ ამაზე შემდგომ ვისაუბროთ.

ქართულმა ასეულებმა მალგობეკთან მიიღეს ბრძოლაში მონაწილეობა. იქ დაჭრილთა გვარები არ მახსენდება, გარდა ემიგრანტ ჟორა ინჯუასი. ერთ-ერთი ქართული ასეულის უფროსიც ინჯუასი გვერდით მოკლეს. სხვა წვრილმანებიც მხოლოდ ნაამბობით ვიცი, რადგან ჩენი შტაბი ბრძოლის ხაზს ორი-სამი კილომეტრით მაინც იყო დამორბეული.

ერთ მშვენიერ დღეს ჩვენმა ბატალიონის უფროსმა ვიქტორ ნოზაძემ და დავითო ვაშაძემ საპაერო ჯართან არსებულ ერთ ქართულ ასეულის შემდგენელს საპაერო ჯარის პოლკოვნიკს, "ათხოვა". ასე რომ, მე მართო დავჩი. მაგრამ მალე ამის შემდეგ ფრონტზე მყოფ

ჩვენს ასულებს ადგილი შეუცვალეს, ხოლო მე ზურგში გადამაგ საზენეს, სადაც ახლადაყვანლი ტყვეებიდან ახალი ასული უნდა შემდგარიყო. ამ ოპერაციას ხელმძღვანელობდა ახალგაზრდა ლეიტენანტი შუტტე. ცოტა უფრო გვიან ჩემთანვე მოიყვანეს თემო თავთაქიშვილი და პავლე ვამბძე. ეს რაღაც ტიალი ადგილი იყო, სადაც რომელიღაც "სოფზოზის" შენობები იდგა. წყალი არსად იყო. ერთადერთი ჭიდან თხუთმეტი მეტრის სიღრმიდან ამოგვქონდა წყალი. ჩვენს განკარგულებაში იყო ოთხასი ახლად აყვანილი ქართველი ტყვე. ჩვენ მათ ვასარისხებდით, ვარჩევდით, თუ რომელი გამოდგებოდა საბრძოლო შენაერთისათვის და რომელი – სამუშაო ასეულისათვის, რადგან ასეთებიც არსებობდნენ. ეს სამუშაო ასეულები გერმანულ ფორმას ატარებდნენ, ინდივიდუალური იარაღიც ჰქონდათ, მაგრამ ბრძოლებში არ მონაწილეობდნენ. გზებზე და სანგერების მოწყობაზედ მუშაობდნენ.

მგზავრობა კავკასიისკენ

მე აქ გამომრჩა, ამეწერა ჩვენი მოგზაურობა სტრანსიდან კავკასიამდე. სტრანსიდან როსტოვამდე მატარებლით ვიარეთ, ხოლო როსტოვში დაგვხვდა გერმანული სატრანსპორტო შენაერთი, რომელიც შედგებოდა გერმანიის სხვადასხვა ქალაქებში რეკვიზირებული საფოსტო ავტობუსებისაგან. იმ ავტობუსში, რომელშიც მე მოვხვდი, ჩემს გვერდით არა, მაგრამ სადღაც ჩემს უკან ვიქტორ ნოზაძეც იჯდა. ჩვენს ავტობუსში მსხდომთა უმეტესობა გერმანელები იყვნენ და მე მათთან ვიყავი გამწესებული, როგორც შტაბთან მივლინებული თარჯიმანი. ჩემს გვერდით იჯდა ზემოთ ნახსენები ვინმე შუტტე, რომლის უბრალო ჯარისკაცის მუნდირში მოსკოვში გერმანიის სალენოს ყოფილი მრჩეველი და ახლაც რაღაც საიდუმლო დავლებს მქონე კაცი იმალებოდა. გავიარეთ ტავანოროვი, როსტოვი, დონისა და ყუბანის დაბლობები და მორიგი ღამე პიატივორსკში უნდა გაგვეთია. ვაზაფხული იყო. მოუკირწყლავ გზას მტვერი ასდოდა. გარშემო სტეპი გადაშლილიყო, თვალუწვდენელი, უფერული და დამღლევი სადამდე თვალი მიუწვდებოდა. არც ხე, არც ბუჩქი, არც სოფელი, არც წყარო. ამ მოსაწყენ გარემოში მგზავრობა ყურადღება რაღაცამ მიიპყრო. ყველა სამხრეთ-დასავლეთით იცქირებოდა, ერთმანეთს რაღაცას ანიშნებდნენ. მეც იქით გავიხედე. ღრუბლებში ნაშუადღევის მზე უკვე დასავლეთით იხრებოდა, მაგრამ ჰორიზონტზე მოჩანდა რაღაც სხვიოსანი სინათლე, თითქოს სხვა მზე ამოდისო. ჩვენი ავტობუსის წინვლასთან ერთად სურათი თანდათან ფერს იცვლიდა და იმ საგანმა, რომელიც ამ ფერად სხვივებს ისროდა, თვით დაიწყო გამოჩენა და ზრდა – ჯერ ელვარემ და შემდეგ თანდათან თეთრმა. ეს იყო იალბუზის მწვერვალი ჰორიზონტზე. სურათი იყო მართლა საკვირველი, რაც უფრო წინ მივდიოდით, ეს უზარმაზარი ყინულის პირამიდა თანდათან თითქოს მიწიდან ამოდისო, იზრდებოდა და მალე მთელი თავისი ბუშბერაზობით აღიმართა მარტო და ამაყად. და ამ შემთხვევაში ფუჭი სიტყვები იქნებოდა ვინმეს რომ ეთქვა "ვარდთა და ნექვთთა ვინათვან მზე ტოლად მოუფინებისო", რადგან მზე აშკარად იალბუზს ეფერებოდა და

ჩვენი საცოდავი მსოფთაი ავტობუსები აქ არაფერ შუაში იყო, მოხებდავად გერმანული საიმპერიო არწივებისა, მათ რომ ქსატა გვერდებზე.

ავტობუსები გზას სწრაფად კეცავდნენ და იალბუხის მარჯვნივ და მარცხნივ პორიზონტზე ამოსვლა დაიწყო კინულის სხვა პირამიდებმა და ცოტა ხნის შემდეგ ჩვენ წინ აღიმართა თეთრი მოვლვარი თხემებით დაგვირგვინებული კავკასიონი. "გინანავთ თქვენ ფერი დაბინდულ ქლიავის, ეს ჩემი სამშობლოს მითებია" – ამზობს ტაბიძე. თქმა ლამაზია, იქნებ სწორი, მაგრამ სრული არაა. აქ მე სურათის აღწერას თავს ვანებებ, რადგან ცდა ფუჭად ჩამივლის.

ჩვენ ყველას წავგიკითხავს რომანებში, ადამიანები ბუნების სიდიადეს როცა გრძნობენ, ჩემდენიან და ნაცვლად ლამაზა კისა, ჩურჩულის იწყებენო. ასეც მოხდა ჩემს გარშემო მხტდომ გერმანელებს შორის. "ღმერთო, რა დიდებულებია, ღმერთო რა სილამაზეა", ჩურჩულებდა ყველა თავისთვის. ასე მივადექით ჩვენ ქართლის შთამომავალთა ციხესიმაგრის ჩრდილოეთ კედელს.

ჩემი თვლები უკვე ვერაფერს ხედავდა, მაგრამ გული მყრდში აღარ მეტეოდა და ამოვარდნას ლამობდა იმიტომ, რომ ამდენი ხნის უნახავ სამშობლოს ვხედავდი, და ამასთანავე გული სიამაყით ამევსო. მე ხომ ამ ციხესიმაგრის მფლობელთა შთამომავალი ვიყავ, რომლის ხილვამაც ჩემი თანამეზავრების ცნობილი ზეკაცობა ასე გაახუნა. ჩემს გვერდით მჯდომი შუტტე ჩემსკენ მობრუნდა, რაღაც უნდა ეთქვა, მაგრამ ჩემი მდგომარეობა რომ დაინახა, მოკრძალებით თვალი ამარიდა.

როდესაც მე ზავრი მთაზე ამაყად წამომდგარ შატოს (ციხე-დარბაზის) გალავანს მიადგებოდა, როგორი იქნებოდა დამოკიდებულება ამ მეზავრსა და შატოს მცხოვრებთა შორის?!

ამგვარი ურთიერთობა მეფობდა ქართველებსა და მის მეზობელთა შორის საუკუნეთა განმავლობაში.

ზემოთ აღწერილი ამბავიდან რამდენიმე თვის შემდეგ შემოდგომის ერთ მზიან დღეს ნაღიკში ჩემი ასეულის უფროსის ლეიტენანტ შუტტეს ოთახში შევედი (ეს ლეიტენანტი შუტე იმ დილობატ შუტტეს ძმა იყო, ავტობუსში ჩემთან ერთად რომ იმეზავრა). იგი ღია ფანჯარასთან მიდგმულ მაგიდაზე გადაშლილ კავკასიის რუკას სწავლობდა. ფანჯრიდან კი ჩანდა ამავე რუკის ყველაზე საინტერესო ადგილის ცოცხალი მონაკვეთი: კავკასიონის ქედი. შუტტე წამოდგა, ფანჯარასთან მივიდა და ეს გულცივი პომერანიელი რომანტიკულად აღაპარაკდა.

რა ახლოა და ამავე დროს რა შორის არის თქვენი სამშობლო. მოსკოვში უფრო ადვილია აქედან ბრძოლით მისვლა, ვიდრე ამ კლდეების დაძლევა. ისეთი შთაბეჭდილებაა, რომ ამ მთის იქით რაღაც უადოსნური ქვეყანა უნდა იყოს დევემირი ხალხით დასახლებული.

შემდეგ რამოდენიმე ხანი ჩუმად უტყერდა მთავრები და თვალის მოუშორებლად განაგრძო: მეჯერა, რომ თქვენი ქვეყანა ძალიან ლამაზი უნდა იყოს. პომერანიიდან კავკასიამდე რამდენ უტხო ხალხს გაუვლია და, ალბათ, კიდევ გავივლის. რა გააჩერებს ხალხს ამ ჩრდილოეთის ქარებით გავერანებულ მიდამოზე. თქვენ კი 2000 წელიწადია, ამ კედლის იქით ცხოვრობთ, სამხრეთის მხით განებივრებულები – მე გონი, კარგად არც კი გქმით, რა ბედნიერი ხალხი ხართ.

დავბრუნდეთ კვლავ კავკასიაში. კავკასიაში ჩასვლისას იმ შერჩეული ასეულის შედგენისთანავე ეს ადვილი დავტოვეთ და ახალ ასეულთან ერთად აღმოსავლეთით გადავინაცვლეთ, სოფელში, რომლის სახელი არ მახსოვს, მაგრამ ეს კი ვიცი, რომ აქედან აღმოსავლეთით მონღოლური ტომებით, მგონი ყალბიუხებით დასახლებული სტეპები იწყებოდა. ამ სოფელში სკოლის შენობაში დავბინავდით. წყალი არც ამ სოფელში იყო, მაგრამ მიწიდან ამოდირდა მშვენივრად მოწყობილი არტეზიული ჭის მილი, საიდანაც მშვენიერი წყალი დიოდა განუწყვეტლივ. ამ სოფელში ყოფნის დროს მივიღეთ გერმანული ფორმა ჩვენი ასეულისათვის. ასეული აბანოში წაიყვანეთ, იქიდან ტიტულები სკოლის შენობაში ბრუნდებოდნენ და აქ ახალ საცვლებსა და ტანისამოსს ვაძემედიეთ. ასე დაიბადა მომავალი ქართული ბატალიონი NO 1, "ბერგმანის" მესუთე ასეული. ამ ასეულში ვიმსახურეთ ლეიტენანტმა შუტცემ – სიკვდილამდე და მე დაჭრამდე, რაც იმავე დღეს მოხდა, მაგრამ უკვე ყირიმში წლინახევრის შემდეგ.

მამინ ჩემთან ერთად ასეულში იყვნენ ემიგრანტთაგან თემო თაქთაქიშვილი, ბიძინა ერისთავი, სამა ტარასაშვილი, გოგია ბერიძე, გრიშა ლორთქიფანიძე და იქნებ კიდევ ორი სხვა, რომელთა ვინაობა აღარ მაგონდება. ასეული ნორმალურ ვარჯიშს ეწეოდა და ჯარისკაცები სწრაფად ეჩვეოდნენ მათთვის უცხო გერმანულ წესებს. რამდენიმე კვირის შემდეგ ბრძანება მივიღეთ, ასეული ნალჩიკში უნდა გადაბარებულიყო. ჩვენ რომ ნალჩიკში ჩავედით, ქალაქი დაახლოებით ერთი თვის წინ იყო გერმანელთა მიერ დაკავებული. დაგვანბნავენ ყაზარდო-ბალყურეთის უნივერსიტეტის შენობაში. ჩვენზედ ადრე აქ რუსული სამხედრო სკოლა მდგარა. სამხარეულოს ქვაბებში კიდევ ვიპოვეთ მათი ყოველდღიური საჭმლის – ოზმოდებული რუსული "კაშას" ნარჩენი. ორსართულიანი უზარმაზარი შენობა სამიწელ მდგომარეობაში დაგვხვდა. საპირფარეოები აღარ არსებობდა. რადგან ყველა მილი გაჭედილი აღმოჩნდა, ზოლო მათი ვამოყენება რუსებს მაინც გაეკრძელებინათ. ყველგან კოჭტამდე მყრალი სითხე იდგა. არც წყალსადენი, არც გათბობის სისტემა არ მუშაობდა და ოთახები უკლებლივ ნაგევით ან, აქა-იქ ადამიანის სკორეთი იყო მოსვრილი. დიდი ხანი დაგვიჩრდა, რომ შენობა ცხოვრებისათვის გამოსადეგად გადაგვექცია. ჩვენს გარდა ამავე ასეულში შედიოდა "ბერგმანის" აზერბაიჯანული ასეული. საჭიროდ მიმანჩია, აღწერო მამინდელი ნალჩიკის მდგომარეობა.

წარმოუდგენელი სისწრაფით ქალაქი თანდათან ივსებოდა პატარ-პატარა დუქნებით, სასადილოებით, სადალაქოებით. ყველაფერი ეს, რა თქმა უნდა, ძალიან შორს იდგა ნამდვილი სავაჭრო დაწესებულებებისაგან, მაგრამ მაინც საკვირველი იყო კრძო ვაჭრობის და ინიციატივის ასეთი მოულოდნელი და სწრაფი დაბადება. ნალჩიკის ახლომასლო რაჭველთა რამოდენიმე ახალმენი არსებობდა. ჩვენ მათთან ხშირად დავდიოდით. ისინი ადგილობრივი პირობებისათვის საკმაოდ შეძლებულად ცხოვრობდნენ. ერთ ასეთ ოჯახში ყოფნის დროს შევნიშნე, რომ ბავშვები თავიანთ მშობლებს რუსულად ელაპარაკებოდნენ. ამ გარემოებამ ჩემზე ძალიან ცუდად იმოქმედა და ოჯახის უფროსს საყვედური ვუთხარი, კაცო, რა ღმერთი ვიწყრებათ, ქართულ მიწებს საქართველოში თათრები და სომხები იკავებენ და თქვენ აქ ვადმოსახლებულხართ, ნუთუ იმისთვის, რომ ბავშვები ვაარუსოთ-მეთქი.

იმ რაჭველმა თავის გამართლებისა და ბოდიშის ნაცვლად მე შემომიტია, რას ამბობთ, ეს მიწები დავით აღმაშენებლის დროს ჩვენ გვეკუთვნოდა და ჩვენ საქართველოს ტერიტორიას ვადიდებთ, რომ ყოფილი ქართული მიწები ისევ საქართველოს დავებურუნოთო. ეს იყო კადნიერებაზე უარესი თავის მოკატუნება, რომ ვითომ ისინი პატრიოტულ საქმეს აკეთებდნენ. ზედმეტად ჩავთვალე მასთან ამაზე ლაპარაკი და იმ კაცს შემდეგ არც ვაგვარებიავარ. მაგრამ იყვნენ სხვა რაჭველებიც, რომელნიც ასეთი ურცხვი თავის მართლებიდან თავს იკავებდნენ. ისინი საქართველოში დაბრუნებას ნატრობდნენ და ამბობდნენ, ღმერთმა თუ გვაღირსა, რომ საქართველო განთავისუფლდა, რა თქმა უნდა, ავიყრებით და ჩვენს სამშობლოში დავბრუნდებითო. ამ დროს იყო, რომ ბერლინიდან მიხეილ კედის დავალებით ნალჩიკში ჩამოვიდნენ ალექსანდრე ასათიანი და ალექსანდრე ცომაია. მათი ოფიციალური მგზავრობა სულ სხვა იყო, ვიდრე მათი საიდუმლო მისია, რომელსაც გერმანელები არ ცნობდნენ. ისინი ჩამოვიდნენ, რომ რაჭველების საშუალებით კავშირი დამყარებინათ ქართულ საბჭოთა მეთაურებთან. ალექსანდრე ასათიანის ჩამოსვლა აუცილებლად საჭირო იყო, რომ საქართველოში გაეზავნო რაჭველს თავისი თვალით ენახა ალექსანდრე ასათიანი და ამგვარად ქართველ კომუნისტებს წარდგობოდა, როგორც ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის დავალებით ჩამოსული შიკრიკი. კომუნისტებისადმი მიმართული წინადადებები შემდეგ რჩევა-ინსტრუქციას შეიცავდა: ვიდრე გერმანელებს კავასიონი არ გადაულახავთ, ხელი არ გაანძვრიოთ, ჭკვიანად იყავით, ხოლო როდესაც მათი წინსვლა დაიწყება და გერმანელთა მიერ საქართველოს ოკუპაცია ამკარად მოსალოდნელი ვახდება, დაასწარით, და საქართველოს დამოუკიდებლობა გამოაცხადეთო. ასეთი იყო ქართული ემიგრაციის მიმართუა ქართველ კომუნისტებისადმი და იქიდან მოვიდა პასუხი, ჩვენც ასე ვფიქრობთო. საუბედუროდ, თუ საბედნიეროდ, გერმანელებს საქართველო არ დაუკავებიათ. ვამბობ, საბედნიეროდ-მეთქი, რადგან იმ შემთხვევაში, თუ გერმანელებს საქართველოს დატოვება მაინც მოუხდებოდათ, ჩვენ ჩვენებზე, ინგუშებსა და ყაბარდო-ბალყარელებზე უარესი დღე დავადგებოდა, რადგან, როგორც ცნობილია, რუსებმა ჩრდილოკავკასიის ხელმეორედ დაკავებისთანავე მთელი მოსახლეობა ცენტრალურ აზიაში გადაასახლა.

ნალჩიკშივე ვადმოვიდა "ბერემანის" მთელი შტაბი. კავკასიის ფრონტის მთავარი შტაბიც ნალჩიკში იმყოფებოდა, რომლის დაცვა "ბერემანთან" არსებულ განსაკუთრებულ ოცეულს დაევალა. რამდენიმე სიტყვა ამ ოცეულის შესახებ: ეს იყო მტრის ზურგში მოქმედებისათვის განსაკუთრებულად გაწვრთნილი და მომზადებული შენაერთი. მათ გერმანიაში განსაკუთრებული წვრთნა გაიარეს, შექმლეთ უელტტენილების გადალახვა, ათეული კოლომეტრების გავლა დათოვლილ მთებში. თანაც უმეტლად, და ამავე დროს ზურგით უნდა ეტარებინათ ათი დღის საჭმელი კაცის თავზე, მაგრამ ნება არა ჰქონდათ, ერთი ლუკმაც მოეკლოთ ტვირთისათვის. ამ ოცეულმა, რომელშიც 50-მდე კაცი იყო, ადრე უკვე საქმით დაამტკიცა თავისი უნარიანობა. მაგალითად, ფრონტის ერთ-ერთ მონაკვეთზე ისინი უწუმრად მტრის ზურგში მოექცნენ, ჯავშნიანი მატარებელი ააფეთქეს და უვნებლად უკან ვადმოვიდნენ. უცნაური შემთხვევით ამ ერთეულში ჩემი ბავშვობის ორი ძველსენაკელი ამხანაგი აღმოვაჩინე. ერთი იყო დალაქ ჯურდელისას შვილი, ხოლო მეორე აფთიაქარ ნიკიტა ჯინორიას ვაჟი. ორივენი დაახლოებით ჩემი ასაკისა. მიმა ჯინორიას ომის შემდეგ მიუხეზნ-

ში გარდაიცვალა. სოლო კურდღელის ბედი ჩემთვის უცნობია. ამ დროისათვის გერმანელთა მოპყრობა კავკასიელი მოსახლეობისადმი სრულებით შეიცვალა. იგი არაფრით არ ჰგავდა უკრაინაში გამეფებულ უსიამოვნო გერმანულ-უკრაინულ დამოკიდებულებას. მთელი ჩრდილოკავკასიის იარაღსამზადებელი კავკასიური მოსახლეობა საკუთარ ქვეყანაში წესრიგს იცავდა. გერმანელებს და მათ შორის სრული ნდობა სუფევდა და პარადოქსული ის იყო, რომ გერმანელები ახლა ადგილობრივ რუსულ მოსახლეობას იცავდნენ, რომ კავკასიელებს მათთვის სამაგიერო არ გადაეხადათ. ცნობილია, თუ რა ძვირად დაუჯდათ ეს კავკასიელებს.

გვიან შემოდგომაზე ჩვენმა ასეულმა ნაღიკი დატოვა და ნაღიკის სამხრეთით ერთ-ერთი ხეობის სიღრმეში დაგზინავდით ერთ სოფელში, თბილი წყლის აბანოს შენობაში. იმ ადგილს "ბელაია რეჩკა" ერქვა. აქ დგომის დროს მოვიდა ამბავი გერმანული არმიის საბოლოო დამარცხებისა სტალინგრადთან და ახალი წლის წინა ღამეს ბრძანება მივიღეთ, ნაღიკზე გავლით კისლოვოდსკისკენ დაგვეხია. ნაღიკს რომ ვუახლოვდებოდით, შეგვხვდა ჩვენი ბატალიონის უფროსი ობერლენდერი. მან ჩემი ასეულის უფროსს მარშრუტის რუკა გადასცა და საჭირო ინსტრუქციები მისცა ქერჩის მიმართულებით სვლისათვის. ნაღიკში რომ შევედით, ქალაქში აქა-იქ შენობები იწვოდა. გერმანელები წვადნენ საქონელს, რომლის წაღება არ შეეძლოთ. ჩვენ ყოფილ ბინას, უნივერსიტეტის შენობას რომ მივალწიეთ, აღმოჩნდა, რომ გერმანელებს შენობაში წყლის ყველა ონკანი გაეხსნათ და ყველა ოთახი და დარბაზი წყალს აეკისო. ჩვენ ღამის გათევა გარეთ მოგვიხდა. მეორე დღით ასეულის უფროსმა დამავალა, კვლავ "ბელაია რეჩკაში" დაგბრუნებულიყავი, რომ საველე სამზარეულო, რომლის წამოღებაც ცხენების უქონლობის გამო ვერ მოვახერხეთ, ახლა წამომეღო. ამისთვის მომცეს ორი ფურგონი, ოთხი ცხენი და ოთხი ჯარისკაცი. ეს მისია არც ისე უხიფათო იყო, რადგან დატოვებული ადგილები შესაძლოა რუსი პარტიზანების მიერ ყოფილიყო უკვე დაკავებული. ამ სახიფათო საქმის ასრულებაში ჩემმა თბილისელმა თანაჯლასელმა გოგი ჟორდანიამ ასეულის უფროსს სთხოვა, ნება მომეცით, მეც ვავეყვ ქვათარაძესო. უფროსი, რასაკვირველია, სიბარულით დათანხმდა და მას ძალიან მოეწონა ჟორდანიას საქციელი.

გამომჩნა მეთქვა, რომ "ბელაია რეჩკას" მიტოვების დროს ასეულს თან არ გამოჰყოლია ორი დღით ადრე უფროსის ნებართვით კავკასიონის სიღრმეში ტახებზე სანადიროდ წასული პავლე ვამაძე-მეიერანტი და კიდევ ორი ქართველი. ისინი ორი დღით იყვნენ წასული, მაგრამ ჩვენ მიერ სოფლის დატოვების დროს ჯერ კიდევ არ დაბრუნებულიყვნენ. ასეულის უფროსს ეს ამბავი ძალიან აწუხებდა, რადგან საქმე რომ ცუდად დასრულებულიყო, ყველაფერი მას დაბრალდებოდა. ის ადგილები, საითკენაც ვამაძე და ორი ჯარისკაცი წავიდნენ, რუსულ ზონად ითვლებოდა, რაკი ჩვენს კონტროლში არ იმყოფებოდა.

ჩვენ ჩვენი დაგალება დაუბრკოლებლად შევასრულეთ და ნაღიკისაკენ დაგბრუნდით. შენობას რომ მივალწიეთ, ასეული უკვე წასულიყო. ჩვენ სხვა არა დაგვრჩენილად-რა, რომ მცირე დასვენების შემდეგ ასეულს უკან დავედევნებოდით. გზად მიმავალთ, კისლოვოდსკს რომ ვუახლოვდებოდით, გერმანული ბარკითა და ხალხით დატვირთული მანქანა დაგვე წია. მასზე მჯდომი ჯგუფიდან ვილაცქები ხელს გვიქნევდნენ. ეს იყო პავლე ვამაძე და მისი

ორი ჯარისკაცი. ისინი ჯერ "ბელაია რჩკაში" მოსულან, შემდეგ ნალიკში ჩამოსულან და როცა გაუგიათ, რომ ასეული წასულიაო, იმავე გზით მიმავალ მანქანაზე დამსხდარან, ჩვენ გაგვასწრეს და ჩვენზედ ადრე შეუერთდნენ თავიანთ ასეულს. ასე ვიარეთ ერთ კვირაზედ მეტი. ჩვენ რომ რომელიმე სოფელში საღამოს ჩავდიოდით, ამბავს ვიგებდით, რომ ჩვენ ასეულს იგივე სოფელი დილით მიეტოვებინა. ასე ვსდით ასეულს 15 დღის განმავლობაში.

კავკასიის დატოვებას გერმანიის ჯარის მიერ ხალხთა დიდი გადასახლების სახე ჰქონდა. უკანდახეული ჯარის დიდ უმრავლესობას გერმანელები კი არა, გერმანულ ფორმაში ჩაცმული ქართველები, კავკასიის ყველა ტომის წარმომადგენლები, ვარდა ოსებისა, ყალმუხები და კახაკები წარმოადგენდნენ. ამ ჯარისკაცთა ვარდა რამდენიმე ათასი სხვადასხვა ეროვნების მოსახლეობაც მოდიოდა, მათ შორის მრავალი ოჯახი ბავშვებით. ამ ადგილებში ნამდვილი გზები, ასე ვთქვათ არც არსებობს. შარაზე უმეტესად ფურგონები, ურმები და საერთოდ ამგვარად მოძრავი ხალხი მოდიოდა, ხოლო ქვეითები თვალუწვდნელ ველებზე მიტოვებულ ყანებსა და აქა-იქ მდგომ ფაქცებს შორის იკვლევდა გზას. აქ ერთ-ერთი გზის მონაკვეთზე შევხვდი მე შალვა მალლაკელიძეს და მისი ბატალიონის ერთ-ერთ ოფიცერს, რომელიც, ვიცი, გურული იყო, მაგრამ გვარი არ მაგონდება. მათი ბატალიონიც ქერჩის მიმართულებით იხვედა, მაგრამ ბატალიონის ჯარისკაცები ისე იყვნენ გაფანტული, რომ ძნელი გამოსაცნობი იყო მათი იქ არსებობაც. მალლაკელიძე და ოფიცერი ორივე ცხენებსზე ისხდნენ. მეც ცხენით მოვიდიოდი. ცხენი მე ოფიციალურად მქონდა მოცემული, რადგან ასეულის მეთაურის მრჩეველი და თარჯიმანი ვიყავი და ვინაიდან იგი ცხენით დადიოდა, მეც ცხენი უნდა მყოლოდა, რათა მუდამ მასთან ვყოფილიყავი.

ამ მალლაკელიძეს მე პარიზიდან ვიცნობდი. იგი ბალტიის ქვეყნებში მცხოვრები ემიგრანტი იყო, დანამდვილებით არაფერ იცოდა, რით ცხოვრობდა. ომის წინა ხანებში მალლაკელიძე მოურავად დანიშნა ვიქტორ ნოზაძემ სამად გაყოფილი თეთრი გიორგის ორგანიზაციის ერთი ნაწილისა, რომელსაც მაშინ ნოზაძე მეთაურობდა. ისინი სცემდნენ ვაჭეთს, რომელშიაც ნოზაძე თავის წერილებს ათავსებდა, ზოგს თავისი სახელით და ზოგსაც კი მალლაკელიძეს აწერიებდა ხელს. ეს დეტალი მხოლოდ ნოზაძის გარდაცვალების წინა ხანებში ვაგივე, როდესაც ვიქტორმა ამ ვაჭეთის მასთან შენახულ ეგზემპლარებში ყველა თავისი ფსევდონიმი გახსნა და მათ შორის მალლაკელიძის ხელმოწერასაც ძველის წაშლის შემდეგ თავისი გვარი მიაწერა — ეს სხვათა შორის.

როდესაც კავკასიაში მალლაკელიძეს შევხვდი, იგი ფრონტის იმ ნაწილიდან იხვედა, სადაც ის ბატალიონი იდგა, რომელშიც მას რაღაც გაურკვეველი თანამდებობა ჰქონდა. იგი, ასე ვთქვათ, ბატალიონის "მორალური" მეთაური იყო. ორიოდვე თვით ადრე, ვიდრე დახვევა დაიწყებოდა, ბატალიონში დიდად უსიამოვნო ამბები მოხდა. ჯარისკაცების ნაწილი გააპარა და მტრის მხარეზე გადავიდა. აქვე უნდა ვახსენო, რომ იმ მხარეზეც ქართული წითელი დივიზიის ნაწილები იდგა. ამას ის მოჰყვა, რომ გერმანულმა სარდლობამ დააპირა ნაწილის დასჯა, ხოლო ნაწილის კვლავ ტყვეთა ბანაკებში დაბრუნება, ეს ამბავი რომ "ბერგმანის" უფროსმა ვაიგო, საქმეში ჩაერია, ბატალიონის დაშლის პროცესი შეჩერებინა და საქმის გასარკვევად რამდენიმე კაცი გააგზავნა მალლაკელიძის ბატალიონში. ეს ვაგზავნილები ვიყავით გვარდიის ყოფილი ბატალიონის უფროსი აკაკი კვიციანიშვილი, პავლე

ვამძე, გოგი ჟორდანიძე და მე. ბატალიონი იალბუშის მიდამოებში იღვა. ჩვენ ნაღიკიდან წავედით. მე და კვიციანიძე მალაქლიძესთან დავბინავდით მის ოთახშივე. მალაქლიძესთან ერთად იმავე ოთახში ცხოვრობდა მისი მსახური ჯარისკაცი, ვინმე ქურციკიძე. ეს ქურციკიძე მონტელივერტი ახალგაზრდა იყო, მუსიკის მოყვარული, პიანინოზეც უკრავდა. მე მაშინვე გამაკირვა ამ უჩვეულო მდგომარეობაში, რომ ბატალიონის, ასე ვთქვათ, პირველი კაცი, ჯერ ერთი, მსახურთან ერთ ოთახში ცხოვრობდა, ხოლო მსახურად ასეთი ვინმე იყო არჩეული, როგორც საერთოდ მსახურად არ იყვანდნენ ხოლმე, მაგრამ ამაზე შემდეგ.

ბატალიონში ჩვენ სამხელი წესები აღმოვაჩინეთ. ჯარისკაცებს წალმა-უკულმა სატუსალოში სვამდნენ, ხოლო ეს სატუსალოები ღრმად გათხრილი ორმოები იყო, რასაც ჯარისკაცები დაცინვით მონოლოლურ სატუსალოს ეძახდნენ. მეორე წესი დატუსალებისა – ტუსალის სხეზე მიბმა იყო. ამავე დროს აღმოჩნდა, რომ გერმანულ და ქართულ შემადგენლობას შორის თითქმის მტრული განწყობილება იყო; როდესაც ამის შესახებ ჩვენ მალაქლიძეს კითხვა დავესვით, მან გვიპასუხა, რა ვქნა, მე არავინ არაფერს მეკითხებო. ჩვენ ვუპასუხეთ, მაშინ აქ რატომღა რჩები. მან გვითხრა, ეს საწყალი ბიჭები მეცოდება, უარეს დღეში ჩაყარდებიანო. როდესაც ჩვენ ნაღიკში დავბრუნდით და ობერლენდერს ყოველმა ჩვენგანმა ცალ-ცალკე მოხსენება ვაუკეთა, სხეების ნათქვამს მე არ დავსწრებივარ, რადგან იგი სათითაოდ გვეძახდა. მე ერთი ფრაზა მსურს მოვიყვანო ჩემი მოხსენებიდან. "მტერს რომ ბატალიონის გერმანელთა მტრად ვადაქვევა სდომებოდა, უკეთეს საშუალებას ვერ მოიგონებდა, რაც იქ გამეფებულ აუტანელ მდგომარეობაში გამოინატება-მეთქი." ობერლენდერმა დასასჯელი და ბანაკში დასაბრუნებელი ჯარისკაცების ჩვენთან გადმოყვანა მოახერხა. ასეთი ბატალიონის მეთაურს და მის თანამემძლე ქართველ ოფიცერს, ორივეს შესარჩობებულს, შევხვდი მე იმ დღეს. მალაქლიძე რალაცას იცეხნიდა. ბატალიონში ჯარისკაცები თითქმის განაიარაღეს, მხოლოდ თითო ტყვია დაუტოვეს, მაგრამ მაინც მოვახერხე და ბატალიონი გამოვიყვანეო. მაშინ იყო, რომ მე მას კითხვა დავესვი: თქვენი ბატალიონი სადღა არის-მეთქი? და მან მითხრა, აი, ამ ხალხში ურევიან და ჩვენს გარშემო ქერისკენ მიმავალ ბრბოზე მიმითითა. ეს ჩემი მოწმობა აქ მე იმიტომ მოვიტანე, რომ მისი მემუარების წიგნისათვის დამემატებია. ჩემი ნაამბობის შემდეგ ნაწილში მე ერთ სხვა მოწმობასაც მოვიტან.

რამდენიმე დღის შემდეგ მე და ჩემმა ოთხმა ჯარისკაცმა მოვახერხეთ და ასევე დავეწვიეთ, მაგრამ ვიდრე ასეულს შევეუერთდებოდით, ერთი ეპიზოდი უნდა აღვნიშნო. ჩემს ჯარისკაცებს შორის იყო ერთი ტურიაშვილი, რომელმაც მითხრა, ბატონო მიმა, აქ ახლო-მანლო მიდამოებში ერთ უკრაინელ ქალს ვიცნობ, შემიძლია იქ თავი შევაფარო, ვამიშვით, რომ წავიდე, უფრო გვიან დაგვეკვითო. მე მშვენივრად მივხვდი, რას ნიშნავდა მისი სიტყვები, მაგრამ საჭიროდ არ მივიჩნიე მისთვის უარი მეთქვა. ვუპასუხე, შენ თუ ასეთი რამ შენთვის სასარგებლოდ მივაჩნია, წადი, მე არაფერი საწინააღმდეგო არა მაქვს-მეთქი. როცა ის წავიდა, სხვა ჯარისკაცმა, ფარულავამ მითხრა, ისეც შენი მტერი არ დაბრუნებულა, როგორც ის არ დაბრუნდებო. მე ვუპასუხე, ეგ მეც კარგად ვიცი, მაგრამ ასეთ შემთხვევებში ყველას ნება აქვს თავისი ბედის გადაწყვეტისა-მეთქი. ასეულთან შერ-

თების დროს კი მე იძულებული ვიყავი ჯარისკაცის გაქრობა როგორმე ამეხსნა და ვუთხარი, ვზაში სადღაც დაგვეკარგა - მეთქი.

ქერჩისკენ მიმავალ ამ არეულ მასაში აქა-იქ ტყვეთა რამდენიმე ათასიანი ჯგუფებიც მოდიოდნენ. ცხადია, დარაჯებით გარემომორტყმულნი. როდესაც ერთი მათგანი ჩამორჩეზოდა, რადგან სისუსტის გამო სიარული აღარ შეძლო, დარაჯები, რომელნიც უმეტესად გერმანულ სპეციალურ ჯარებში შესული უკრაინელები იყვნენ, ადგილზევე კლაედნენ. ამის გამო ვკითხე ჩემს უფროსს და ვუთხარი, რა საჭიროა მათი მოკლა, ისინი რა ძალას შემატებენ რუსებს-მეთქი. მან ამიხსნა, მხოლოდ ასეთი საშიშროების არსებობა ანიჭებს ძალას სიარულისა ამ უბედურებს, თორემ მათ ნახევარს მინც ძალა აღარ შესწევს, რომ ამ საფრთხის გარეშე კიდევ სიარული შეძლონ. მე ამ პასუხმა დამაქმაყოფილა, რადგან სრული სიმართლე იყო. ამგვარად მივალწით ქერჩს.

ქერჩის სრულტე გაყინული იყო. ჩვენს იქ მისვლამდე თურმე ჯარი მშვენივრად გადადიოდა, მაგრამ ყინული იმდენად გაღობოილა, რომ რამდენიმე ეშელონი, უმთავრესად ურმები და ცხენები წყალში ჩაცვენილან. ყინულის ზედაპირზედ, საკმაოდ შორს, აქა-იქ მოჩანდა წყალში ჩაძირული ცხენების გაყინული თავები. გერმანელებმა დაიწყეს ჯარის პლანერებით გადაყვანა. ჩვენი რივც მოვიდა. პლანერში, რომელშიც მე ჩავექეი, შვიდნი ვიყავით. მათში მხოლოდ ემიგრანტ კოტე ვაშადის გვარი მახსოვს. მიგვეონდა ერთი დიდი ტომარა შაქარიც. ჩვენ ყველანი ერთ გრძელი ფიჭვის მორზედ ვისხედით ერთ მწკრივში. ჩემ წინ ვაშადე იჯდა. როდესაც მფრინავდა ჩვენი პლანერი ჰერში აიტაცა, ცოტა ხანს არ გაუვლია, ვაშადემ ჩივილი დაიწყო - ვიბე მუცელი მტკივაო. ჩემმა დამამშვიდებელმა სიტყვებმა მას ტკივილი არ შეუნელა. იგი ადგილზე წამოდგა და მარჯალის ჩახდა დააპირა. მე ვუთხარი, რას შერები, შე სულელლო-მეთქი. მამ რა ვქნა, ვაკაცეი კაცი მარჯალში ხომ არ ჩაეი-მო. მე ძალით დავესეი და ცოტათი დამშვიდდა. პლანერის მეორე მხარეზე დაჯდომის დროც მოვიდა. როგორც მოსალოდნელი იყო პლანერის მიწაზედ საკმაოდ უხეშმა დაჯდომამ ის გამოიწვია, რომ ვაშადეს ცოტა გაეპარა, მაგრამ თავი მანც შეიკავა, პლანერიდან გადმოვიდა და იქვე მოასწრო, დანარჩენი მიწაზე დაეღვარა. შემდეგ შეწუხებული სახით მიმოიხედა და თქვა, ესლა რალა ვქნაო. ერთმა ჩვენმა ჯარისკაცმა უპასუხა: ანალიზი გააკეთებინეო. ასე დასრულდა ჩვენი ყირიმში გადაფრენა.

ჩვენს შემდეგ მეორე ნაპირზე დარჩენილი "ბერგმანის" ცხენოსანთა ესკადრონი, რომელსაც დადიანი მეთაურობდა, იძულებული იყო ახალ ყინვებამდე ადგილზე დარჩენილიყო და ცოტა უფრო გვიან იმათაც მოახერხეს ახლად გაყინულ ყინულზედ ყირიმში გადმოსვლა.

ყირიმში ჩასვლებმა მატარებლით ვიბე ზაფრეთ სადგურ სურენამდე, საიდანაც მახლობელ თათრულ სოფელში მივედით, რომელსაც ფოტისალა ერქვა და იქ დავბინავდით.

რამდენიმე კილომეტრზე ჩვენგან დაშორებით, სოფელში, რომელსაც ერქვა კოკლუსი, დაბინავდა ბატალიონის შტაბი. ეს მიდამო ძველ დროს იუსუპოვეს ეკუთვნოდა. შტაბის ბინა მათ საზაფხულო სასახლეში იყო მოთავსებული. ამ იუსუპოვთა შთამომავალი იბხანებში პარიზში ცხოვრობდა. ეს ის იუსუპოვი იყო, რომელმაც პირველი ომის ხანებში რასპუტინი მოკლა. ყირიმში ყოფნისას მე გამაკვირვა ყირიმელ თათრების ცხოვრების მა-

დალმა დონემ. არსად, არც უკრაინაში, არც ჩრდილოეთ კავკასიაში ამის მაგვარი რამ მე არ შემხვედრია. ეს მაშადაღანები მშვენიერ ქვითკირის სასალებში ცხოვრობდნენ, თითქმის ვეროპული ავეჯით და სისუფთავითაც. ამას იმით ხსნიდნენ, რომ მათ კარგი შემოსავალი ჰქონიათ ღვინით, რომელიც აგრეთვე ძლიერ მაღალი ხარისხის გახლდათ. მოსახლეობა გერმანელებს მტრულად არ შეხედრია, მაგრამ გერმანელთა საქციელის გამო არც ძლიერ უყვარდათ. ქართველებს კი დიდი პატივისცემით და სიყვარულით ეპყრობოდნენ. ოთახში, სადაც მე დაგზინაუდი, ჩემთან ერთად ცხოვრობდნენ ჯერ გივი გაბლიანი და ვრიმა ლორთქიფძანიძე, ხოლო მათი სხვაგან გადაბარგების შემდეგ ექიმი რეზო ვოგიტიძე.

ყირიმში სანოვაგის დიდი ნაკლებობა იყო, რადგან კავკასიიდან დახეული ჯარის ნაწილი აქ აღმოჩნდა, რაც, ცხადია გათვალისწინებული არ იყო და ნახევარკუნძულზე საკმარისი სანოვაგე არ მოიპოვებოდა. ჩვენი იქაური ულუფა დიდად არ განსხვავდებოდა ტყვეთა ბანაკებში დარიგებული ულუფისაგან, მხოლოდ უფრო სუფთად და ჰიგიენურად იყო დამზადებული, მაგრამ თანდათან მდგომარეობა გაუმჯობესდა და ჩემი ახლად დაარსებული ასეული ბუჯითად განაგრძობდა სამხედრო ვარჯიშობას. ერთ დღეს ვილაც გენერალი ვექსტუმრა და მოინდომა ჩვენს სამხედრო ვარჯიშობას დასწრებოდა. ამისათვის გამოიძახეს და ჩვენთან მოიყვანეს გერმანელ ახალწვეულთა ასეული და მათ ჩვენთან ერთად ორი მოწინააღმდეგე ასეულის ბრძოლა უნდა გაეთამაშებინათ. ქართველებმა, როგორც კარგმა მსახიობებმა ეს როლი ბრწყინვალედ შეასრულეს. შეტევის დროს ქართველების ყოინამ და მშვენიერად გათამაშებულმა ვითომ თავგანწირულმა შეტევამ ახალგაზრდა გერმანელები ისე შეამნა, რომ, ალბათ, იფიქრეს, ეს ველური კავკასიელები მართლა დაგვბოცავენო, იარაღი დაყარეს და თავქუდმოგლეჯილი გაიქცნენ. გენერალმა ყოველივე ეს "ჭამა" და ქართველებით აღტაცებული იყო, ეს რა ხალხი ყოფილაო. ცოტა ხნის შემდეგ ჩვენმა ასეულმა სამხრეთ ყირიმში გადაინაცვლა. იმ მთებში, რომლებიც იალტას გადაჰყურებენ. აქ ჩვენ ნამდვილი ტყვეებით და ნაღმებით დავიწყეთ ვარჯიშობა, რადგან უკრაინის რომელიღაც სექტორზე ბრძოლის ხაზზე უნდა მიგველო ბრძოლაში მონაწილეობა. როდესაც ჩვენი ვარჯიში დასრულდა, კვლავ ფოტისალაში დაებრუნდით, მაგრამ იმ დროისათვის გერმანელების მდგომარეობა ფრონტზე იმდენად შეიცვალა, რომ სარდლობამ ყირიმის დატოვება განიზრახა და ყირიმში მდგომი სხვადასხვა სამხედრო შენაერთები პერეკოპისაკენ დაიძრნენ, ჩვენც მათ მივეყვით.

როდესაც ჯანკოის აეროდრომს მივალწიეთ, გვიბრძანეს მახლობელ სოფელში დაბინავება, რომ არიერგარდში ვყოფილიყავით.

ამ დროს, ერთ საღამოს, როდესაც ჩვენი სანოვაგის მოსატანად წასული ფურგონი დაბრუნდა, ფურგონთან თანხლებმა ჯარისკაცმა მიმა წვენიანავილმა, რომელიც ქუთაისელი ებრაელი იყო, ჩემს კითხვაზე, როგორ არი მიმა საქმე-მეთქი, მიპასუხა, ძალიან ცუდად უნდა იყოს საქმე, ბატონო მიმა, იმდენი მოკლადი მოგვეცეს, რომ ეს რაღაც ძალიან ცუდს ნიშნავსო. და ეს გამართლდა, რადგან რამდენიმე საათის შემდეგ გვიბრძანეს, კუნძულის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილისაკენ საბრძოლო მარშით წაესულიყავით. თურმე რუსებს გადმოვლახათ გაუგებლად ჩათვლილი სივამის ჭაობი და საკმაოდ ძლიერი დესანტი დაეგროვებინათ ყირიმზე შეტევისათვის. ჩვენ საომარი მზადებით გავიშალენით და პოზიციები დავიკავეთ.

ჩვენს პირდაპირ მოჩანდა სოფელი ურშინო, რომელიც წითლებს დაეკავებინათ. მათ გასაღვენად გაავაზავენეს დადიანის ესკადრონი, ხოლო ჩვენ ორ ნაწილად ვაგვეყვეს და ასეულის უფროსმა ბრძანა, ჩემს ბრძანებას უცადეთო. ესკადრონი სოფელს მიუახლოვდა და მხედრები ჩამოქვეითდნენ, რომ თუბდაფეს წასულოყვენ საიურიზოდ. ამ დროს ერთი გერმანული თვითმფრინავი გამოჩნდა, რომელსაც სახელად "მტუკა" ერქვა. თვითმფრინავმა ყუმბარები დაუშინა სოფლის წინ გაშლილ წითლების პოზიციას. ჩვენი მარცხენა ფრთის უფროსმა რატომღაც იფიქრა, რომ ესკადრონის ჯარისკაცები საფრთხეში იყვნენ და ბრძანების გარეშე შეტევაზე გადავიდნენ ესკადრონის მისახმარებლად. ჩემმა ასეულის უფროსმა წამსვე შიკრიკი გააქროლა, რომ წინ წასული ჯგუფი უკან დაეპრუნებინა. მე ჩემს უფროსს ვუთხარი, ხომ ვითხარით-მეთქი, მართალი ყოფილხარო, მიპასუხა. ეს სიტყვა-პასუხი იმას შეეხებოდა, რომ რამდენიმე საათის წინ ასეულის უფროსმა მკითხა, ქვეთარაძე, როგორ გგონია, ჩემი ჯარისკაცები ხომ არ შედრკებიან და ჩემს ბრძანებებს თუ ასარულებენო. შემძლია თუ არა, მათ ერთგულებას ვენდოო. მე ვუპასუხე, ერთგულებას შეგიძლიათ ენდოთ, რაც შეეხება ბრძანების ასარულებას, შეიძლება მათ გადაჭარბებითაც შესარულონ თქვენი ბრძანება-მეთქი. ე.ი. თქვენ იქნებ მათი შეკავება დაგჭირდეთ-მეთქი. ზუსტად გამართლდა ჩემი სიტყვები.

რუსებმა სოფელი მიატოვეს და ჭაობისაკენ დაიხიეს, რომ იქ მთავარ ძალებს შეერთებოდნენ. ჩვენც მის კვალს მივიდით და სოფელსა და ჭაობს შორის დაეკავეთ პოზიციები. ჩვენს მარჯვნივ და მარცხნივ ბერგმანის სხვა ასეულები იყვნენ განლაგებული. რუსები მშვიდად იყვნენ, მხოლოდ დროდადრო ყუმბარებს გვიშენდნენ, რომელნიც უნდა ითქვას, არაერთარ ზიანს არ გვაყენებდნენ.

7 ნომბერი ახლოვდებოდა. წინ დღით ჯარისკაცებმა უფროსს მოახსენეს, ბატონო, ხვალ ფრთხილად უნდა ვიყოთ, რუსები უსათუოდ შემოგვიტყვენო. რატომ, უსათუოდ ხვალ, კითხა უფროსმა. ეს წითელი რევოლუციის დღეა და იგი ომში თუ მშვიდობაში ყოველთვის განსაკუთრებით აღინიშნებაო. უფროსმა ეს არ დაოჯერა, თემცა მათთვის არაფერი უპასუხია. მეორე დღით სანგარში მჯდომი ჩემი უფროსი დურბინდით ხელში მტრის პოზიციებს ათვლიერებდა. იგი გაკვირვებით მომიბრუნდა და მკითხა, ქვეთარაძე, რუსები, მგონია, გაგიჟდნენო. რატომ -მეთქი-ვკითხე მე. მღერიან და ცეკავენო, მიპასუხა მან. მამ არაყი დაურიგებიათ და მალე შემოგვიტყვენ -მეთქი, ვუპასუხე.

მართლაც, შეტევა არ დაწყებულა, მაგრამ რუსებმა ძლიერი საარტილერიო ცეცხლი გახსნეს. ჩვენ ამას სრულებით არ მოველოდით, რადგან ვერ წარმოგვედგინა, რომ ისინი ამ ჭაობზე არტილერიის გადმოტანას მოახერხებდნენ. ჩვენი მდგომარეობა კი საერთოდ სახიფათო იყო, რადგან როგორც ჩვენი, ისე სხვა გზად მავალი ჯარის ნაწილები მხოლოდ საჭურველის მინიმუმს ატარებდნენ თან, მაშასადამე, ამ მხრივ, ბრძოლისათვის ყოველად მოუშვადებულნი ვიყავით. არტილერიის ცეცხლის შეწყვეტას, წითლების იერიშზე გაშლილად გადმოსვლა მოჰყვა. ჩვენი ტყვიამფრქვევებიც აკაცანდა. პირველი ტალღა სულ ადვილად მოვიგერიეთ. დროდადრო ფრონტის მთავარი შტაბიდან ტელეფონით გვიბრძანებდნენ, ვაზნები გამოიზოგეთო. ეს იმას ნიშნავდა, რომ მტერი ახლოს უნდა მოგვეშვა და მხოლოდ შემდეგ დაგვეწყო სროლა, რომ რაც შეიძლება ნაკლები ტყვია დაგვეხარჯა. ასე

ზედიზედ რამდენიმე იერიში უკუვაგდეთ და ორ საზს შორის დაჭრილთა და დახოცილთა რიცხვი თანდათან იზრდებოდა. რუსებს არტილერიის ცეცხლი განაახლეს და ახლა უფრო ზუსტად ახვედრებდნენ მიზანს, რადგან ჩვენი პოზიციების განლაგებას უკვე მშვენივრად იცნობდნენ. ჩვენი ასეულიდან უკვე რამდენიმე მოკლული და უფრო მეტი დაჭრილი გაიტანეს. ჩემი ასეულის უფროსი სანგრიდან ამოვიდა და ერთი ტყვიამფრქვევის წერტთან მივიდა. რამდენიმე წუთის შემდეგ იქიდან რაღაცას მძახდა, რაც მე არ მესმოდა სიმორისა და ხმაურობის გამო. ამავე დროს ჩემთან ერთი გერმანელი უნტერ-ოფიცერი მოვიდა და მითხრა, ასეულის უფროსი შუტტე მძიმედ დაჭრილია, შტამპა ბრძანება გასცა, პოზიცია და სოფელიც დროებით დაეტოვოთ. შიკრიები გააგზავნე, რომ ტყვიამფრქვევის ყველა წერტები გააფრთხილონო. მე ბრძანება აეასრულე და შემდეგ თვითონ დავიწყე სანგრების დათვალიერება, რომ ვინმე არ დარჩენილიყო. ორ ტყვიამფრქვევს ნაბრძანები ჰქონდათ თავიანთი ცეცხლით მტერი შეეკავებინათ, ვიდრე მთელი ასეული უკან დაიხვედა. მე ერთ ტყვიამფრქვევთან მივედი, რადგან იქიდან ხელით მიხმობდნენ. ვნახე, ტყვიამფრქვევთან მჯდომ ლეჩავას მარჯვენა მკლავი მოწყვეტილი ჰქონდა, სანიტარს დაეუძახე და წააყუანინე, ხოლო მისი ადგილი მე დავიტოვე. ამ დროს ერთი ფელდფეხელი დამადგა თავს. მან მითხრა, ასეულის უფროსი აღარ არის, მე წოდებით ყველაზე უფროსი ვარ, ასეულის ხელმძღვანელობას მე ვიღებ თავზე. მე ვერ არ ვიცოდი, რომ უკან დახვევის ბრძანება იყო მოსული და ფელდფეხელს ვუთხარი, საკმარისი ტყვიები არა ვვაქვს, პოზიციას ხომ ვერ დაეტოვებთ, ჩვენ თვითონ შევუტითო, კონტრიერიშივე გადავიდეთ-მეთქი. მას გაეღიმა და მითხრა, გახსოვს, ასეულის უფროსმა რა გითხრა რამდენიმე კვირის წინეთო?! კონტრიერიშივე გადასვლა რამ გაფიქრებინა, რუსეთში ასეთი 10 000 სოფელია, ერთი სოფლის დაღვას რატომ უნდა შევაკლათ ასეულიო. მაშინ გადმომცა მან, ზემოთ ნახსენები ბრძანება უკან დახვევის შესახებ რომ მოსულიყო. რაც შეეხება იმას, თუ რას გულისხმობდა იგი, როდესაც მითხრა, გახსოვს, ასეულის მეთაურის სიტყვებო? — ეს შემდეგში გამოიხატებოდა: რამდენიმე ხნის წინათ ჩვეულებრივ საუბარში მე უფროსს ვუსაყვედურე, თქვენ, გერმანელები ემიგრანტებს საკმაოდ ვერ უნდობთ და იშვიათად აძლევთ მათ საპასუხისმგებლო ადგილებს-მეთქი. მან მიპასუხა: არც შეიძლება თქვენი იმნაირად გამოყენება, რასაც შენ გულისხმობო. რატომ-მეთქი, ვკითხე. იმიტომ რომ თქვენ ისე ხართ გამწარებული რუსებზე, რომ პირველ შეტაკებაშივე სუყველანი ზედ შეაკვდებითო. მართლაც მართალი ყოფილა. რამ მაფიქრებინა მე იმ დროს კონტრიერიშივე გადასვლა.

ამ ამბავს მოჰყვა ზემოთ ნახსენები ჩემი მიმოსვლა სანგრების გასწვრივ მათ გასასინჯად. უცრად, მხოლოდ ეს მახსოვს, აფეთქების ხმა მომესმა. წავბარბაცდი. ვიხსენებ რომ მოვედი, რაღაც სიტბო ვიგრძენი მარჯვენა ბარძაყის სახსართან. მივხვდი, რომ დაჭრილი ვიყავი. ასევე მარცხენა ფეხიც მტკიოდ. ქამარი შევისხენი, რომ ჭრილობა გამეხინჯა და თავში გამიღვავა, თუ მუცელში ვარ დაჭრილი, ჩემი გაყვანა და მოვლა უშედეგოა, დავრჩები ერთ ტყვიამფრქვევთან და აქვე დავასრულებ ჩემს სიცოცხლეს-მეთქი. დარწმუნებული არა ვარ, რომ ამას მართლა ჩავიდნენდი, მაგრამ გაფიქრებით კი მართლაც გაფიქრე. ჭრილობა რომ მოვისინჯე, ვნახე, რომ სრულიად არ იყო სასიკვდილო. ქამარი კვლავ შევკარი და უკან დახეულბს მეც ნელა მივსდიე. ერთი სანიტარი წამომეწია და მითხრა, თუ

გინდა შეგხვევო. მე ვუთხარი, არ არის საჭირო, მთავარ პუნქტამდე თვითონაც მივალ მეთქი. ნელა მივდიოდი ზურგისაკენ. დავინახე, რომ ჩვენს მიტოვებულ ადგილისაკენ მთელი რუმინული ბატალიონი გაშლით მოდიოდა, ჩვენი პოზიციების კვლავ დასაკავებლად. ბატალიონს აქა-იქ მათი ოფიცრები მოსდევდნენ, რომელთაც ხელში რევოლვერები ეჭირათ, რომ დამფრთხალი და უკან ჩამორჩენილი ჯარისკაცები წინ გაერეკათ, ხოლო ამ გაშლილი ბატალიონის ცენტრში ცხენით მოდიოდა დადიანის ესკადრონის ოცუელის ერთი უფროსი კაპიტანი-მედიკოსი. მე რომ დამინახა და მიცნო, დამიძახა, რუმინელების გენერალი ვარ, გენერალიო. ასე ჩაუუარეთ ერთმანეთს. მე ფეხით მივედი პირველ სანიტარულ პუნქტამდე. იქ სამა ტარასაშვილი დამხვდა. იგი ჩვენი ასეულის ტრანსპორტის უფროსი იყო. დამხვეს და ჩემს გამხადეს. ჩემს ნახვერად სისხლით საესე აღმოჩნდა. ჩემიდან გადმოღვრილი ჩემი სისხლი რომ დავინახე, ცუდად შევიქმენი, მაგრამ წამსვე მოესულიერდი. სამა ლოყაზე ხელეებს მიცაცუნებდა და მეუბნებოდა, რა იყო, ბიჭო, რა მოვივიდაო. მეორე ჩემსაც გამაძვრეს, ისიც სისხლიანი იყო, მაგრამ ბევრად ნაკლებად, ვიდრე პირველი. საკაცე მოიტანეს და მე წამოდგომა მოვიხდომე, რომ ზედ თვითონ დაეწოლილიყავ, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ფეხს ვეღარ ვფლობდი და სხვებმა დამაწვინეს. საექიმო პუნქტში რომ შემიყვანეს, ბატალიონის ექიმი შაიღერი მომეგება და ხმადალა მიხარა — ო, ქავთარაძე, შენც მოხვედი?! და ტელანუსის საწინააღმდეგო ნემსი გამიკეთა. ჩემი გვარის დაძახება უკვე იქ მყოფ ჩემი ასეულის უფროსს გაუგონია და იქიდან ჰკითხა, რა სჭირს ქავთარაძესო. ექიმა უპასუხა, ჭრილობა აქვს, არა სამიშიო. მაშინ მე ვკითხე შაიღერს, შუტტეს რა ჭრილობა აქვს-მეთქი. მან დახალი ხმით მიპასუხა, მუცელშია დაჭრილიო, რაც იმასაც ნიშნავდა — რომ იგი სასიკვდილოდ იყო დაჭრილი, რადგან აქ, ახლომანლო საოპერაციო პუნტი არც მოიპოვებოდა, რომ მისი გადარჩენა ეცადათ მაინც.

ერთი საათის შემდეგ, გამვლელმა სასწრაფომ ჯანკოის აეროპორტზე წამიყვანა და იქ რამდენიმე ასეულ დაჭრილთა შორის თვითმფრინავის მოლოდინში პირდაპირ მიწაზე დამაწვინეს. ვაგიე, რომ მიჰყავდათ მხოლოდ ისინი, ვისაც სიცხე არა ჰქონდა, რადგან თვითმფრინავები, რომლითაც დაჭრილები მიჰყავდათ, სრულეებით არ იყო ამ საქმისათვის განკუთვნილი. ეს იყო უზარმაზარი, ოთხ მოტორიანი "იუნკერსები", რომლითაც გერმანელებს საბარგო მანქანები და პატარა ტანკებიც გადაჰქონდათ. მე მალე წაყვანა არ მომელოდა, რადგან სიცხე მქონდა. და რადგან წასვლა მეჩქარებოდა, ეშმაკმა ვიხმარე და თერმომეტრის მაჩვენებელი ვაგაყალბე და სიცხე 37-მდე ჩამოვიყვანა. მორიგე ექთანმა რომ გამოიარა და სიცხე გამისინჯა, წამსვლელთა სიაში ჩამწერა და იმსალამოსვე გამამგზავრეს. როდესაც თვითმფრინავში შეყავდით, გვერდით მოჰყავდათ ვიღაც შუახნის რუმინელი ოფიცერი. იგი ბავშვივით ტიროდა. ფრანგულად გამოველაპარაკე, ძალიან გაეხარდა და ტირილი შეწყვიტა. შემდეგ დაცინვით ვუთხარი: არა გრცხვენია, ბავშვს რომ კამფეტით დაამშვიდებენ, ისე დავამშვიდა ჩემთან საუბარმა-მეთქი. მართალი ხარო, მთხრა, მაგრამ რა ვქნა, ეს ჩემი ბუნება არისო. თვითმფრინავში დაჭრილებს პირდაპირ იატაკზე ალაგებდნენ და როდესაც ერთი რიგი აივსებოდა კიდედან კიდემდე, ზედ მეორე რიგს აწვენდნენ. გვერდით მწოლიარე მტირალა რუმინელსა და ჩემს შორის სხვა დაჭრილი რომ დააწვინეს, ოფიცრმა პროტესტი განაცხადა, მე ოფიცერი ვარო. ექთანმა უპასუხა, აქ

ჩინიანებს უპირატესობა არა აქვთო, და ასე აავსეს მთელი თვითმფრინავის იატაკი ორ ფუნდ დაწყობილი დაჭრილებისაგან, თანაც გვამშვიდებდნენ, მხოლოდ ერთი საათი მოგოწვეთ ასე ყოფნაო. მართალიც იყო. ჩვენ ჯანკოიდან მხოლოდ ოდესაში უნდა გადაფერენილიყავით. როდესაც თვითმფრინავი აფრინდა, უკვე ღამდებოდა. ნახევარი საათის შემდეგ თვითმფრინავში რალაც ფუქსუსი ატყდა. ვიგრძენი, იმდენად დაბლა დავეშვით, რომ ტალღების ხმა გვესმოდა. გამოირკვა, რომ ერთი მოტორი გამჩრებულიყო, თვითმფრინავი ძლიეს ახერხებდა ჰერში დარჩენას და ასე რის ვაი-ვაგლახით ოდესაში დავეშვით. დაჭრილები საავიაციო ლაზარეთში მოგვათავსეს. იქ რამდენიმე ნაცნობ ჯარისკაცს შევხვდი. იმათ, ვინც ფეხზე იდგნენ, მათ შორის იყო ემიგრანტი ვოგლიკა ვანნაძე, დადიანის ესკადრონიდან. მას ძალიან იოლი ჭრილობა ჰქონდა მკლავში. აქ ორი თუ სამი დღე დავრჩი და ბოლოს სანიტარულ მატარებელში მოგვათავსეს. სანიტარული კი ერქვა, მაგრამ ამ საქმისათვის სრულგზით არ იყო აღჭურვილი. იქაურ პერსონალს რაიმე სერიოზული დამხმარების აღმოჩენა არ შეეძლო. მატარებელი გერმანიისაკენ დაიძრა. მე მულა სართულზე ვიწვიქი. ჩემს ქვევით ერთი ქართველი იწვა, ვახტანგ გულაშვილი (შეიძლება გულიშმაშვილი ან გულიაშვილი, კარგად არ ვიცი). იგი თავში იყო დაჭრილი, მაგრამ დიდი სიცხე არ ჰქონდა და მის მდგომარეობას კარგი პირი უჩანდა. მატარებელში ვერმანელები უმრავლესობას არ წარმოადგენდნენ. ყველა ჯილაგის დაჭრილები იყო: ჩრდილოკავკასიელები, მონღოლები, აზერბაიჯანლები, უკრაინელები, რუმინელები და, ცხადია, ქართველებიც. ერთი ქართველი მომიახლოვდა, გამეცნო და მითხრა, მე "ბერგმანის" ამა და ამ ასულოდან ვარო. დაბალი ტანის ბიჭი იყო, გვარად გვაზავა. თავისი დატყვევების ამბავი მიაშმო და მითხრა, ჯერ უკან დარჩენას ვაპირებდი, რომ იქნებ სასლამდე მივსულიყავით, მაგრამ როდესაც გამაძახებდა, რომ მაინც რუსულ ტილიან მაზარას ჩამაცემევდნენ, ისევე გერმანულ ჯარში დარჩენა ვამჯობნიე და ამიტომ ვიმყოფები ახლა აქაო. შემდეგ მიაშმო თავისი ტყვედ ჩავარდნის ამბავი. ჩვენ სანგრების მიმართულებით ახალგაზრდა ესქელეების ნაწილები მოდიოდნენ იერიშზე. ამ მკლავდაკაბიწებულ ახალგაზრდებს რომ ვხედავდი, ვფიქრობდი, ამისთანა ბიჭებს კაცი როგორ ესერის-მეთქი. იმათ ჩვენზე გაიარეს და წინსვლა განაგრძეს. არ ვიცი, სხვებაც ჩემსავით ფიქრობდნენ, თუ არა, მაგრამ მთელი ჩვენი "როტა" თოფის უსროლელად ჩაბარდა. ახლა არ ვიცი, რა მომეღოს, მაგრამ რაც იქნება, იქნებაო. ეს ბიჭი რომ მოშორდა, ორმა გერმანელმა საუბარი გამართა: ისინი მჯელობდნენ იმაზე, თუ რამდენად სანდონი იყვნენ ეს კავკასიელები, რომელთაც ისინი ხედავდნენ. მეორე მოსაუბრემ უთხრა – შენ ცდები, რომ ამ ხალხზე ცხვი ვეპარებაო. პერეკოს რომ რუსებმა შემოუტყეს, იქ ვიყავი, მრავალი გერმანელი ვხსე, უკან რომ მოზბოდა, მაგრამ გამოქვეულებში არც ერთი კავკასიელი არ შემხედრია, პერეკოში მავათ გადაარჩინესო. ჯარისკაცმა რომ ეს სიტყვები დასარულა, რადიო ალაპარაკდა, ვერმანტის მორიგი გადაცემა იწყებოდა. როგორი იყო ჩემი გაოცება, როდესაც მე შემდეგი სიტყვები გავიგონე: ყირიმში მძიმე თავდაცვითი ბრძოლების დროს განსაკუთრებით თავი ისახელა კავკასიურმა შენაერთმა "ბერგმანმა". რამდენადაც ვიცი, ეს პირველი შემთხვევა იყო, როდესაც ყოველდღიურ გადაცემაში ქებით მოხსენიებულ ნაწილთა შორის უცხოური ნაწილიც დაასახელეს და ეს იყო ქართული და ჩრილოკავკასიური ბატალიონები. ორ მოსაუბრეთაგან იმ გერმანელმა, რომელიც ახლახან ვახსენე, მეორეს უთხრა, ახლა დაიჯერებ, რაც ვითხარიო?! მეორემ უპასუხა – მაგ ხალხს არ ვიცნობდი, როგორც შემეძლო ისინი გერმანელების ვერდით დამეყენებინაო.

მატარებელი მიდიოდა. შუალამე გადასული იყო, ჩემს ქვევით მწოლმა ვახტანგმა მითხრა, სიცხე მაქვს და თავი მტკიავო. შემდეგ კახეთზე დაიწყო ლაპარაკი. ახლა ჩვენში რთველი დასრულებულია, ბენიაჩემს ჩურჩხელები უკვე ჩამოკიდებული აქვსო. შემდეგ მითხრა, მე თქვენ გიცნობთ. ურშინოში რომ 13 კუბო დავმარხეთ, იმ ჯარისკაცთა შორის ვიყავი, ვინც საფლავი ამოთხარაო. ამის შემდეგ, სიტყვის უთქმელად, დაკეცილი ორი ფურცელი გადმომცა. აქ ორი ლექსია, ერთი იმ დასაფლავების შემდეგ დავწერე, ხოლო მეორე — აქ, რამოდენიმე საათის წინო. შემდეგ მითხრა, სიცხე თანდათან მატულობს, თავი მეტად მტკიავო. მერე მთხვავა, შენი ხელი ჩამოწიე, რომ ხელი მოგკიდოო. ვატყობდი, რომ მისი საქმე ცუდად იყო. ექთანმა ჩამოიარა, შევანერე და ვუთხარი, ეს ავადმყოფი თავს ძალიან ცუდად გრნობს, თუ შეგიძლიათ რამე ზომამ მიიღოთ-მეთქი. მან მიპასუხა, ამ მატარებელში ისეთი არავინ არის, რომ დაჭრილების გართულებულ მდგომარეობაში ჩაუროსო. მისი პასუხი არ გამკვირვებია, რადგან მატარებლის ხასიათი ვიცოდი და პასუხსაც ასეთს მოველოდი. კიდევ ცოტა ხნის შემდეგ ვახტანგმა ბოდეა დაიწყო, შემდეგ ხელი ჩამოუვარდა. ჩემს შეკითხვებზე პასუხს აღარ მამძღვედა და სწორედ არც ვიცი, როდის დალია სული.

მე აქვე გაგაცნობთ იმ ორ ლექსს, რომელიც 1943 წლის ნოემბერში ვახტანგის მიერ გამოცემულ ფურცელზე წავითხებ:

1) ყირიმში, სოფელ ურშინოსთან დაზოცილ ქართველთა დასაფლავების სურათი.

ველსა გაპყროდა ჩრდილის საფარი,
დაწყებულ იყო მზის ჩასვენება,
საღამო იყო მშვიდი და წყნარი,
როგორც დამცხრალი ვაჟკაცის ვნება.

გათხრილი იყო ძმათა სამარე,
თეთრ კუბოების მოჰქონდათ წყება;
შორს იყო მკვდართა მშობელი მხარე,
ბედისა წყევლამ ასე იხება.

დაზოცილ მებრძოლთ მიწას აბარებს
გადარჩენილთა მწუხარე კრება,
ხელს წააგლებენ ტარმოკლე ბარებს,
თეთრ კუბოს შავი მიწა ეყრება.

ვინც ქართულ მიწის ნაშობი არის,
თუ ქართულ მიწას არ უბარება,
თუნდ დააფრქვიო ცრემლისა ღვარი,
თითქო ცხედარი უმარხი რჩება.

შორით გამოჩნდა ომის ხანძარი,
უკვე დასრულდა მზის ჩასვენება,
ღამე მოვიდა, მშვიდი და წყნარი,
როგორც ვაჟკაცის ჩამქრალი ვნება.

2) სანიტარულ მატარებელში ვანტანგის მიერ სიკვდილის წინ დაწერილი ლექსი 1943 წლის ნოემბერს.

უკრაინის ველი, რუმინული ძახილი,
მიდის მატარებელი, დაჭრილებით ავსილი.
მომაკვდავთა გმინვა, დაჯილდოთა კენესა,
ქვემეზების გრვინვა, ლამის გასკდეს ზეცა.
ელექტრონის შუქი სცემს გერმანულ ფარაჯებს
და წვიმის ცა მუქი დასცქერს გზისა დარაჯებს,
მიდის მატარებელი, დაჭრილებით ავსილი
მათში ერთი ქართველი კენესის, ისიც დაჭრილი.
ვერა მოგბანოს ქართულმა ხელმა
ჰე, მეგობარო ჭრილობა შენი,
მშობლიურ ენამ, ტკბილმა და წრფელმა,
ვერ გიმსუბუქოს ჭმუნვისა დღენი.
არვინ ჩაიცვას შენთვის თალხები,
არ გახლავს არც ძმა, არც მეგობარი;
და თუ მოკვდები, დაიმარხები
ვით უპატრონო, უთვისო მკვდარი.

იქნებ მოგელის ბედმა-ბედკრული
ძმისაგან ზიზღით შენ კერა წიხლისა,
მანაც ტკბილია ჩემო მამულო
შენთვის გაღება მსხვერპლად სისხლისა.

მატარებელი ჩეხისა და გერმანიის საზღვარზე სუდეტების მხარეში არსებულ ერთ პატარა ქალაქში გაჩერდა. გადავიყვანეს სკოლის შენობაში მოწყობილ ლაზარეთში. პირველ ზრუნვას დაჭრილების ტილებისაგან გაქმუნდა და დაბანა წარმოადგენდა. მახსოვს, ჩემი დაბანის დროს უფროსმა ექთანმა ქალმა მოხალისე ახალგაზრდა, შეიძლება არისტოკრატი ოჯახიდან მოსულ გოგონებს დაუძახა, რომ მათთვის უცნობი მწერი, ტილი ეჩვენებინა. ისინი დიდი ყურადღებით "იძენდნენ ახალ ცოდნას". ასე აღმოვჩნდი ჩემთვის დიდი ხნის განმავლობაში უნახავ სუფთა და საამო გარემოში.

აქ დაჭრილთა შორის ერთმა გერმანელმა შემატყობინა, ლეიტენანტი მარტინ შუტტე ყირიმშივე გარდაცვლილიყო. ჩემთვის ეს მოულოდნელი არ იყო, მაგრამ მოსალოდნელის დადასტურებამ ძლიერ დამაღონა, რადგან შუტტე ჩემთვის დღემდე ის ადამიანია, რომელთანაც განსაკუთრებით დაახლოებული ვიყავი. ჩვენი მეოთხე "ბერგმანის" მძიმე ასეული მე და შუტტემ ერთგული თანამშრომლობით ერთად მოვამზადეთ. იგი ერთ-ერთ პირველ ასეულად ითვლებოდა მთელ შენაერთში. შუტტე ჩემს მიმართ ბევრად უფრო გულახდილი იყო, ვიდრე რომელიმე სხვა გერმანელ ოფიცერთან თუ ჯარისკაცთან. იგი, ხელობით მეტყვევებ, მხოლოდ 27 წლის იყო. მისი უფროსი ძმა ჩემზე 2 თუ 3 წლით უფროსი იყო, მე კი 36 წელი მისრულდებოდა.

მუტტე და მისი ძმა პომერანიიდან იყვნენ, შეძლებული ოჯახიდან. ისინი ორივენი ანტიპიტლერისტები იყვნენ. ამას ჩემთან სრულებით არ მალავდნენ. ისინი ისე შორს მიდიოდნენ, რომ ზოგჯერ უხერხულ მდგომარეობაში ვვარდებოდი, რადგან ისე გამოდიოდა, თითქოს მათზედ უკეთესი გერმანელი მე ვიყავი. რასაკვირველია, ჩემი გერმანოფილობა უმთავრესად იმ შეგნებით იკვებებოდა, რომ, როგორც მე მაშინ ვფიქრობდი, ჩვენი ქვეყნის სხვა მხოლოდ რუსეთის დამარცხებას, ანუ გერმანიის გამარჯვებას შეიძლებოდა რომ მოჰყოლოდა; ხოლო გერმანელებს გერმანიის გამარჯვებისათვის აუცილებლად მიაჩნდათ პიტლერის რეჟიმის შეცვლა და ისინი ვულში იმედს ატარებდნენ, რომ ამ შეცვლის შემთხვევაში შესაძლებელი იქნებოდა ევროპა-აშერიკისთან შეთანხმება, რაც გერმანიის გამოუვალ მდგომარეობიდან გამოიყვანდა.

მარტინ მუტტე ქართველებით მოხიზლული იყო. თავისი ჯარისკაცები უყვარდა არა მხოლოდ როგორც ჯარისკაცები, არამედ – როგორც ქართველები. მუტტე სძინლად განიცდიდა, როდესაც მისი ჯარისკაცები რაიმე შეუფერებელ საქციელს ჩაიდენდნენ, და მე ვხედავდი, როგორი გულის ტკივილით სჯიდა იგი დამნაშავეებს. მე მშენიურად ვხედავდი, რომ ჩემი ასეულის გერმანული შემადგენლობა ამას მუტტეს სისუსტეს მიაწერდა, მაგრამ ჩემთვის ნათლად ჩანდა, რომ ეს სისუსტე ქართველთაღმი სიყვარული იყო.

უფროსი მუტტესაგან ბევრი რამ ვისწავლე. მაგალითად, პირველად მისგან გავიგონე ევროპის გაერთიანების იდეის საფუძვლები. იგი ამბობდა, დღეს დიდი კონომიური სიძლიერის სახელმწიფოთა ეპოქა დგებაო. თუ ევროპა არ გაერთიანდა, მისი ცალკეული სახელმწიფოები ამერიკის, რუსეთის და ჩინეთის სათამაშოდ გადაიქცევიანო. მაგრამ ასეთი გაერთიანება შეუძლებელია პიტლერის დიქტატურით მოხდეს, რადგან ამისათვის ევროპის სახელმწიფოთა უმრავლესობის თანხმობა და თანამშრომლობა არის აუცილებელიო. ხოლო ნაციონალური გერმანიისა ყველას ეშინია და ამ შიშს მხოლოდ პიტლერის რეჟიმის შეცვლა შეანელებსო. მაშინ მეგონა, რომ ეს სიტყვები მხოლოდ მისი პირადი შეხედულება იყო. მხოლოდ შემდეგ აღმოჩნდა, თუ რამდენად ძლიერი წინააღმდეგობა არსებობდა გერმანიის მხედრობაში პიტლერის რეჟიმისადმი, მაგრამ მე ის ვისწავლე, რამაც ჩემთვის უფრო გასაგები გახადა დღევანდელი ევროპისა და მსოფლიოს პრობლემები.

ლაზარეთის ექიმებსა სცადეს ჩემი ბარძაყის სახსარში გაჩხერილი ყუმბარის ნატეხი ამოეღოთ, მაგრამ ვერ შეძლეს, რადგან იმ ადგილის ვარშემო მყესები და სისხლძარღვები იყო დაჯგუფებული. ამიტომ, როდესაც ჭრილობა მოშუშდა საავადმყოფოდან გამომწერეს და მითხრეს: ამ ნატეხს ორგანიზმი ან გარეთ გამოიტანს, ან თავის გარსში გახვევს და დაიტოვებსო. ამგვარად დაბრუნდი ბერლინში, ხოლო "ბერგმანის" ქართული ბატალიონი ყირიმიდან ზღვით რუმინეთში გადაიყვანეს და იქამად საბერძნეთში იმყოფებოდა. გერმანიაში უკვე დაარსებული და ორგანიზებული იყო ე.წ. დამაკავშირებელი შტაბი. ამ შტაბის დანიშნულება იყო ქართველთა და გერმანელთა შორის დასმული პრობლემების საერთო შეთანხმებით გადაწყვეტა. იმხანად გერმანულ ფორმას 40 000-მდე ქართველი ატარებდა. ნახევარი ამათგან საბრძოლო ბატალიონებისა და სხვადასხვა გერმანულ შენაერთებში მყოფი ქართველებისაგან შედგებოდა. მეორე ნახევარი კი სამუშაო ბატალიონი იყო. ყოველივე ამის მოსაწვლად და გაუგებრობათა თავიდან ასაცილებლად ქართველების ორგანიზებული მონაწილეობა იყო საჭირო. ამას ემსახურებოდა ზემოთ ხსენებული შტაბი.

მუშაობა შტაბში

მიხეილ კელამ და გივი ვაბლიანმა ჩემი ბერლინში დატოვება გადაწყვიტეს. მათ მითხრეს, შენ აქ უფრო გამოსადეგი ხარ, ვიდრე საბერძნეთში მყოფ ბატალიონშიო, და მე და ჟორა ინჯია, რომელიც, ჩემსავით ახლად განკურნებული, ბერლინში იმყოფებოდა, შტაბში შევკვიყვანეს. ორივენი ქართველ ბატალიონების მდგომარეობის შესახებ მომხსენებელი ოფიცირებად დაგვინიშეს. იჯნია – მუშათა ბატალიონებისათვის, ხოლო მე მეგრძოლი ბატალიონისათვის.

ეს მუშაობა, რაც მე შემეხება, იმაში გამოიხატებოდა, რომ უნდა მომენახლებია სხვადასხვა ბატალიონები, რომელთა მდგომარეობის შესწავლაც პირველ რიგში იყო სასურველი. ჩემი პირველი დავალება იყო, მენახა ქართული ბატალიონი, რომელიც ე.წ. ნორმანდიული ორი კუნძულიდან უმცირესზე, სახელად გერნზიზე, იყო დაბანაკებული. ამისათვის ჩავედი ნავსადგურ, ძველ ციხე-ქალაქ სან-მალოში, სადაც ორი თუ სამი დღე დავრჩი შესაფერისი სატრანსპორტო საშუალების მოლოდინში. ეს პატარა კუნძულები დაახლოებით თანაბრად დაშორებული არიან ინგლისური და ფრანგული სანაპიროებიდან და ვინაოდან ზღვაზე მეფობა ინგლისელებს ეკუთვნოდა, კუნძულებთან საზღვაო კავშირი მხოლოდ ღამით იყო შესაძლებელი. როდესაც ვამეზავრების შესაძლებლობა შემეტყობინეს, დანიშნულ ადგილზე ვამოვცხადდი და ერთ პატარა გემზედ ავედი. ეს იყო ჰოლანდიური პატარა გემი, რომლის ეკიპაჟი თითქმის მხოლოდ ჰოლანდიელებისაგან შედგებოდა, და ისინი, ცხადია, გერმანელთა თვალყურით მუშაობდნენ. გემი ზღვაში გავიდა და დაახლოებით ორი საათის შემდეგ უკანვე დაბრუნდა. ასეთი რამ სამჯერ გამეორდა. მხოლოდ მეოთხე გავსვლაზე აღარ დაგბრუნებულვართ. ეს, რა თქმა უნდა, ჩვენი მეზავრობის შენიღბვის მიზნით ხდებოდა, რათა საგარეო ჯანაუბის ჩვენი გავსვლის ცნობა არ მისვლოდა. ამჯერად მშვიდობით მივედი გერნზიმდე და გადმოვსხედით კუნძულის ერთადერთი ქალაქის ნავსადგურში, რომელსაც სან-პიტერი ერქვა. გემიდან გადმოვედი და გათენებისას ბატალიონის უფროსთან გამოვცხადდი. იგი იყო თადარიგის ოფიცერი, ჩინით კაპიტანი. მან დიდი სიმბათით მიმიღო და მითხრა, ძლიერ ძნელი და საჭოჭმანო დავალება მაწევს კისერზეო. ჩემი ჯარისკაცების ხასიათს და ქვეყანას მე სრულებით არ ვიცნობ და აქამდე არც კი ვიცოდი, რომ ქართველებს რუსებთან არავითარი საერთო არა ჰქონიათო და მოხარული ვიქნები, თუ თქვენ ისეთ პრობლემებს აღმოაჩენთ, რომლის არსებობა არ ვიცოდი და მათ გადაწყვეტასაც, რამდენადაც შემძლებს, შევეცდებიო. ბინა მომცეს და მე რიგრიგობით შევედექი ცალკე ასულების მონახულებას და მათი სატყვივის შესწავლას. საერთო მდგომარეობა გარეგნულად დამაწყაოვლებელი იყო, მაგრამ ჰქონდათ ერთი შექედით სასაცილო პრობლემებიც, რომელნიც ჯარისკაცებს მაინც აწუხებდა. რამდენიმეზე შევიჩრდები:

ჯარისკაცები ჩიოდნენ, რომ სამხედროებისათვის განკუთვნილ საროსკაოში ორი განყოფილება: ოფიცრებისა და ჯარისკაცებისათვის. 700 ქართველი ჯარისკაცისათვის იმდენივე ქალია, რაც 25-იოდ გერმანელი და ქართველი ოფიცრისათვისო. ჯარისკაცებს უფლება არა გვაქვს ურთიერთობა გვექონდეს მცხოვრებლებთან. მაშინ, როდესაც ქართვე

ლი ოფიცრები მათ სახლებში ცხოვრობენო. სხვა უქმაყოფილება არსებობდა ტანისამოსისა და ფეხსაცმლის გამო. ჩვენ, ჯარისკაცებს, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, ერთი ან ორი ნომრით დიდ ფეხსაცმელებს გვირიგებენო. ეს ფეხსაცმელური აღზაბა, ამ დიდი ნომრების იშვიათობის გამო, ჩვენთვის გაიმეტეს, დაე, იმათ ჩაიცვანო. ზოგს თითქოს ისიც კი ვაუგონია, კავკასიელებს გრძელი ტერფები აქვთ და ამიტომ ველულობთ ასეთ დიდი ნომრის ფეხსაცმელსო. გარდა ამისა, ისინი ჩიოდნენ, ქართველ ოფიცრებს სინამდვილეში არავითარი უფლება არა აქვთ და ჩვენ მხოლოდ გერმანელებთან გვაქვს საქმე, რომელთა ენაც ჩვენ არ ვიცით, მათ — ჩვენიო, და არც თარჯიმნები გვაქვსო. იყო კიდევ სხვა უფრო მცირე მნიშვნელობის შენიშვნები, მაგრამ საერთო უქმაყოფილება მაინც არ იკრძნობოდა. ცხადია, მე გავიცანი ყველა ქართველი ოფიცერი. შვიდი თუ რვათი იყვნენ. ორის გარდა, უნდა გამოვტყდე, არც ერთი არ მომეწონა. ისინი აშკარად ანტიპათიურად მიცქერდნენ და მათთან საუბარი ძალიან შორს იდგა პირდაპირობისა და გულწრფელობისაგან. ის ორი კი ჩემზედ ფრიად კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებდა. ყოველივე გულანდილად მოვახსენე ბატალიონის უფროსს და ვუთხარი, ამ ჩემი შთაბეჭდილების შედეგით მიღებული აზრი იქნება შინაარსი ჩემი მოხსენებისა, რომელსაც ჩემი ბერლინელი უფროსები უზენაეს სარდლობას გადასცემენ-მეთქი. მან გულუბრყვილო რამ მკითხა, მე ვიცი, რომ თქვენთვის უკვე განმარტებული მიზეზის გამო ჩემს მოვალეობას სასურველი ხარისხით ვერ ვასრულებ და თქვენ როგორ დამახასიათებთ თქვენს მოხსენებაშიო. მე უუბასუხე, თქვენი უქმაყოფილებების შესახებ მე აქ არც ერთი სიტყვა არ გამოვიტყვი და რა უნდა მოვახსენე - მეთქი. მაღლობელი ვარო, მითხრა. ამის შემდეგ მე მას კიდევ რამდენჯერმე შევხვდი და იგი სულ კითხვებს მისვამდა, რომ მისთვის ქართველთა ხასიათი და ბუნება ამეჩხნა და მე, როგორც შემძლო, ისე ვაცნობდი გერმანული ყოფისათვის გაუგებარ თვისებებს ქართველებისას. ყოველთვის გულდასმით მისმენდა და მითხრა, დიდად მაღლობელი ვარ თქვენი ასეთი გულწრფელი, მიუდგომელი და ჩემთვის სასარგებლო საუბრისთვის, თქვენგან ბევრი რამე ვისწავლე, რაც ჩემთვის საჭირო იყო და არ ვიცოდით. ერთხელ ასეთ საუბარში მან გერმანულ ოფიცერთა კლუბში დამპატიჟა, მხოლოდ ერთი ჭიქა ყაყის დასალევად. ფინჯნები ჯერ დატლილი არა გვექონდა, ვიღაც უნტერ-ოფიცერი მოგვიხსლოვდა და ბატალიონის უფროსს მისალმების შემდეგ მოახსენა, ნუთუ თქვენ არ იცით, რომ ამ კლუბში ჯარისკაცებს შემოსვლის უფლება არა აქვთო, რადგან მე მაშინ მხოლოდ ჯარისკაცი ვიყავი. თუმცა სამხედრო წიგნაკში უნტერ-ოფიცერი მეწერა.

როდესაც ჩემი მისია დასრულდა, გავიგე ჩემი უკან დაბრუნების თარიღი, რაც გემის მიმოსვლაზე იყო დამოკიდებული. როცა წასვლის დღე დადგა და ბანაკიდან ნაესადგური-საკენ გავწიე, ვხაზი ერთი მეგრული ჯარისკაცი დამეწია და მითხრა, ბატონო მიმა, მიხდა, ნაესადგურამდი გაგაცილოთო. კარგი-მეთქი, ვუთხარი. ვიდრე ნაესადგურში მივიდოდით, მითხრა - მე მხოლოდ ვასაცილებლად არ მოესულვარო. ურთი რამე მსურს ვითხრაო, რაც თქვენთვის იქნებ გამოსადეგი იყოსო: ამაღამ, როცა დაწვებით, თქვენი რვეოლვერი ქაშირ-დან არ მოიხსნათ. რატომ ზიჭო-მეთქი, ვუთხარი. რატომ, ბატონო, და ვიამბობთო.

აი, მისი ნაამბობი: გერმანელებმა რომ სევასტოპოლი აიღეს, მე იქ ვიყავი და ჩვენ რუსებმა უბრალო ნაევებში ან პატარა ბორნებში ჩაგვყარეს, რომლითაც ნოვოროსისისკში

ან სადმე უნდა მივუღოყავით. გერმანელებს აუროპლები ისე ნადირობდნენ ჩვენზე, როგორც იხვევს და ყველაფერს, რაც კი ზღვაში ცურავდა, ძირავენ. ჩემი პატარა კატერიც ჩაძირეს და მე ერთი ფიცარი ვიშოვნე, იმაზედ დავეჯექი და ნულა მივეცურავდი ნოვოროსიისაკენ. ამ დროს ორი რუსი დამეწია, ცურვით მომიახლოვდნენ და მომიხლომეს ფიცარი წაერთმიათ. ბედზე ჩემი ლივერი თან მქონდა. ამან გადამარჩინა, ფიცარი ისევ ჩემი იყო და ზღვამ ისევ ყირიმის ნაპირებისაკენ გამრიყაო. თუ საჭირო იყოს, გერმანელები დახოცე და ნავი წაართვიო, ნათქვამია, ჯერ თავო და თავო, მერე ცოლო და შვილო - ესეც დაამატა.

მადლობა ვუთხარი კარგი რჩევის მოცემისათვის და ისე დავიძინე, ჩემი პარაბელუმი წელიდან არ მომიხსნია.

ღამით, გემის დაძვრის წინ ვემზედ მომუშავე პოლანდიელმა ზიჭმა გამოიარა. იგი გემის სარკმელს სინჯავდა, კარგად ჩანელებული თუ არისო. ერთ ადგილას შენიშნა, რომ მრგვალი სარკმელი ნახევრად ღია იყო. იგი გაბრაზებული ჩვენსკენ მობრუნდა და დაიძახა — თქვენ ღორებო, თუ თავის დახრჩობა გინდათ, მე სრულებით არ ვაპირებ თავის დახრჩობასო, და სარკმელი წესიერად მოხურა. ამით იგი, რა თქმა უნდა, გულისხმობდა, რომ ინლისელები სინათლის გაპარვის გამო გემს აღმოაჩენენ და მეც თქვენთან დავიღუპებო. სან-მალოში მშვიდობით დაგბრუნდით და მეც ჩემი მოხსენება, რომელშიც ზემოთ ნაამბობი და ბევრი სხვა რამ კიდევ დაწვრილებით აღვნიშნე, შტაბს გადავუცეო.

ცოტა ხნის შემდეგ გერმანული უზენაესი სარდლობიდან ჩემი და ინჯის ლეიტენანტის ხარისხში აყვანის ბრძანებაც მოვიდა და იგი ხელმოწერილი იყო (დაუჯერებელი რამ) გენერალური შტაბის უფროსის, ფელდმარშალ კაიტელის მიერ. ეს ის კაიტელია, რომელიც გერინგთან და სხვა დამნაშავეებთან ერთად ჩამოახრჩვეს ცნობილი პროცესის შემდეგ. ამ ჩემთვის ოფიცრის ჩინის მომნიჭებელის ჩამოხრჩობა უფრო გვიან ჩემი თვალით ვნახე ერთ კინოქრონიკაში. დიდ დარბაზში კაიტელი დააყენეს იატაკში ამოჭრილი სარკმელის სახურაზე. ჭერიდან ჩამოშვებული თოკი კისერზედ მოაბეს და სარკმელი გაიხსნა, რომ დასასჯელი ქვედა სართულში ჩავარდნილიყო, მაგრამ კაიტელს სწორედ რამდენიმე წამით სარკმელის გახსნამდე გული წაუვიდა და სარდაფში ჩავარდნის დროს სარკმელის კიდეს შებლი დაარტყა და ამგვარად ჩავარდა. კინომ გვაჩვენა მისი სურათი ყულფის მოხსნის შემდეგ. შებლზედ ღრმა ჭრილობა აჩნდა.

ამ დროს, როდესაც ეს ამბავი ხდებოდა, მე იტალიაში ვიყავი და ეს რეპორტაჟიც მაშინ ვნახე, მაგრამ ამ ამბავს შემდეგ მოგივხრობთ.

მეორე ჩემი მოვ ზაურობა იყო ატლანტიკის სანაპიროზე განლაგებული ქართული ბატალიონების მონახულება. ერთი მათგანის მეთაური იყო ყოფილი იუნკერი, შემდეგ პოლონეთის ოფიცერი, ხოლო იქამად გერმანულ სამსახურში მყოფი კაპიტანი კობიაშვილი. კობიაშვილის ბატალიონში გამოსაძიებელი მე არა მქონდა რა, რადგან იგი ნამდვილი უფროსი იყო თავისი ბატალიონისა და არა ისეთი მოჩვენებითი ოფიცრები, რომლებიც კუნძულზე ვნახე. აგრეთვე დავათვალიერე სხვა ასეულები, რომელთა მეთაურები არც მიძებნია. ვნახე მხოლოდ ოცულებს მეთაურები, რომელთაც ნაპირის გასწვრივ აშენებული ბუნკერები დამათვალიერებინეს. ისინი ყველანი დარწმუნებით მეუბნებოდნენ, აქ ჩვენ ისე-

თი თავდაცვა გვაქვს ორგანიზებული, რომ ყოველგვარ ცდას ნაპირზე ვადმოსხმისას უსათუოდ გამარჯვებით მოვიგერიებთო. მახსოვს, ერთი რაჭველი ოფიცერთაგანი, რომელიც ერთ მთავარ ზუნკერს იცავდა. იგი განსაკუთრებით ენთუზიასტი იყო გერმანული ტექნიკისა და მარწმუნებდა, ზღვიდან მოსულებს ჩვენი დამარცხებას არაფითარი მანის არა აქვსო. ჩვენი ზარბაზნები ისეა დამინებული, წყლიდან ვერც ერთი ნაპირზე ვერ ამოვაო. ჩემზედ მისი სიტყვები, ცხადია, ვერაფითარ გავლენას ვერ ახდენდა, მიუხედავად იმისა, რომ გულისით მსურდა. მისთვის დამეჯერებინა, მაგრამ უნდა გამოეცხადე, დიდი ეჭვი მეზადებოდა, თუ ამერიკელები ვადმოსხმას ვადაწყვეტდნენ, მათი უკუქცევა ისეთი ადვილი ყოფილიყო, როგორც ამ ქართველებს ეგონათ. ამ ექსპედიციიდან დაბრუნებულს დიდი რამის მოთხრობა არ შემქლო, რადგან არა თუ საეჭვო რამ არ შემიმჩნევია, არამედ ვაკირვებული ვიყავი გამარჯვებაში ქართველი მეთომრების ასეთი თავდაჯერებისა. აქვე მინდა, მკითხველს ვუთხრა ამბავი ერთი ქართული ასეულისა, რომელიც სწორედ იქ აღმოჩნდა დაბინავებული, სადაც პარამუტისტების პირველი რაზმი ჩამოეშვა. ამერიკელ პარამუტისტებს დავალბული ჰქონდათ მძიმე თვითმფრინავების დასაფრენი მოედანი მოეწყათ. მათ ტყვეებს აყვანი-სათვის არც დრო ჰქონდათ და არც საშუალება და ქართული ასეული მათი გერმანელი ოფიცრებით უკანასკნელ კაცამდე ამოწყვიტეს, თუმცა ისინი წინააღმდეგობის გაწევას არც აპირებდნენ.

მესამე ადგილი, რომლის მონახულებაც მე დამავალეს, ეს იყო ძველად ვარშავის მიდამოებში არსებული ყოფილ ქართველ ტყვეთა, ამჟამედ გერმანიის ჯარში მოხალისედ მიღებულ ლეგიონერთა ადმინისტრაციული ცენტრი სამხრეთ საფრანგეთში, კასტრში ვადმობარგებული. მე აქ მარტო არ ჩავსულვარ. თან მომყვებოდა შტაბის მიერ პროპაგანდული მიზნით გამოგზავნილი კაცი ისიდორე მანწყავა. როდესაც ადვილზე მივედი, ზანაკის უფროსმა, მაღალი ჩინის ოფიცრმა გააკვირვა ჩვენი მოსვლა და მოთხრა, ჩვენ პროპაგანდისტები არ ვეჭირდებო. როდესაც ვუთხარი, მარტო პროპაგანდისტი არ მომიყვანია, მე თვითონაც დავალბა მაქვს, უმაღლეს ინსტანციებს მოვასწერო ჯარისკაცთა სულიერი განწყობილების ვითარება-მეთქი. თავი შევიკავე, მისთვის მეთქვა, რომ მათი მატერიალური მდგომარეობის შესწავლაც მქონდა დავალბული. მიუხედავად ამისა, მან მოთხრა, ამ საკითხებს ჩვენ თვითონ ვუვლით და თუ რაიმეს მოხსენება საჭიროდ მიეჩანია, ჩვენ თვითონვე მოვასწენებთ იქ, სადაც ვერ-არსო. ეს მისი საქციელი იმით აიხსნება, რომ ზურგში დაბინავებული ჯარისკაცთა ზანაკი ეჭვით და სიფრთხილით უყურებდნენ თვით შტაბის არსებობას, რადგან არა მარტო ქართული საკომანდო პერსონალის, ანუ შემადგენლობის, არამედ თვით გერმანელების შეფასებაში ქართულ შტაბსაც ბერი რამ ეკითხებოდა და მათ აზრს უზუნაქის სარდლობა დიდ ანგარიშს უწევდა. ჩვენ იქ სამიოდე დღე დაგრჩით, ჯარისკაცებთან კონტაქტს ვერ დავგიშლიდნენ, მაგრამ მათი ნაწილების სადმე ერთად შეკრება და დიდ კოლექტივებთან საუბარი, როგორც შტაბისგან გამოგზავნილებისა, ჩვენთვის შეუძლებელი ვახდა. ასე დავბრუნდით ვერ პარიზში და იქიდან ბერლინისაკენ ვავებე ზავრეთ.

გერმანიის საზღვარს როდესაც ვუახლოვდებოდით, მატარებელი გაჩერდა და მეზავრებს უბრძანეს, ვაგონებიდან ჩამოსულიყვნენ და ახლომახლო ვაფანტულიყვნენ, ვიდრე განგაში დამთავრდებოდა. თვითმფრინავების იერიში ჩვენ არ შეგვებნა და მაღლე ისე მა-

ტარებელში ჩასხდომა დაიწყეთ. მატარებელი გაშლილ ველზედ იყო გაჩერებული. ამიტომ კიბის საფეხურები ადამიანის სარტყელის სიმაღლეზე იყო. როდესაც კიბის მოაჯირებს ხელი წაავლე და მარჯვენა ფეხის პირველ საფეხურზედ აწვეა მოვინდომე, ძველი ჭრილობა მეტკინა. ვაგონში მანც ავედი და მატარებელი დაიძრა. ნაჭრილობების ტკივილი თანდათან ძლიერდებოდა, მაგრამ იმედი მქონდა, რომ ასე თუ ისე ტკივილი შენულდებოდა. ასე მივაღწიეთ ბერლინს. ბერლინში ჩამოსულმა ძლიეს შექცეული ჩემს ბინამდე მისვლა. დავექეი, რადგან ღამე იყო, მაგრამ მორე დილით ფეხზე დადგომა აღარ შემეძლო. შტამში შევატყობინე და ლაზარეთში წამიყვანეს. იქ აღმოაჩინეს, რომ დაჩირქება იწყებოდა. დამამინეს, რომ მდგომარეობა უკეთ შეესწავლათ, და გამოღვიძებისას მითხრეს, ჭრილობაში ჩარჩენილი ნატეხი ისეთ ადგილას არის განხერილი, რომ ოპერაცია სასიფათოა, უმჯობესია, მოვიცადოთ, ვიდრე თქვენი მოძრაობით გამოწვეული ადგილობრივი სისხლის დენის შედეგი თვით ორგანიზმის მიერ იქნება გამოსწორებული. ამგვარად მომიხდა თვეზე მეტხან დარჩენა ამ ლაზარეთში.

ლაზარეთიდან გამოსვლის შემდეგ განვაგრძე შტამში მუშაობა, მაგრამ სხვა დარგის სამუშაოზე. სახელდობრ, მე დამავალეს ქართულად გადმოძეოთარგმნა ყველა ეროვნების მოხალისეთა ჯარებისათვის სპეციალურად დაწერილი სამხედრო წესდება, რომელიც, ამ სსენებული ლეგიონების გერმანული ჯარისაგან სპეციფიკური განსხვავების გამო, შესაფერისად განსხვავებული უნდა ყოფილიყო გერმანული ჯარების წესდებისაგან. გარდა ამისა, რამდენჯერმე გამავ ზანეს სხვადასხვა ნაწილში. რათა მოხსენება ჩამუბარებინა იქ არსებული მდგომარეობის შესახებ. მთელი ამ ხნის განმავლობაში გერმანული ფორნტი თანდათან უკან იხვედა. რუსები ბერლინს საგრძნობლად მოუახლოვდნენ, თუმცა ამაზედ არ იწერებოდა, მაგრამ მდგომარეობა ფრთხილად სერიოზული იყო. მოსალოდნელიც მოხდა. ინგლის-ამერიკის ჯარები ატლანტიკის სანაპიროებზე გადმოსეს და მალე გერმანელებმა პარიზიც დატოვეს.

გერმანული ადმინისტრაცია ბერლინის მოსახლეობას ქალაქის დატოვების ნებას არ აძლევდა, ცხადია, იმ მოსაზრებით, რომ საერთო პანიკა არ შექმნილიყო. ჩვენმა შტამმა ბრძანება მიიღო, სამხრეთ გერმანიისაკენ გადავბარგებულიყავით, რის მოსამზადებლადაც უნდა მოგვენახლებოდა შესაფერისი ადგილები, რომ სამხედრო უწყებებს მათი რეკვიზირება მოქონდნა. ყოველივე ამის მოსამზადებლად გაიგ ზანდა ხუთი კაცი, რომელთა შორის ერთი გერმანელი იყო, მაგრამ არა გერმანული ჯარის კადრიდან, არამედ პარტიულ ფორმაში ჩაცმული, რაღაც მათში მიღებული ჩინის მქონე პიროვნება, და ერთი ქალი, რომელიც აგრეთვე პარტიის ფორმას ატარებდა.

ამ მოთხრობის დროს გამოძრჩა ერთი ფრთხილ საყურადღებო რამ: იმ დღეს, როდესაც საფრანგეთიდან გერმანიისაკენ მატარებლით მომავალს ნაჭრილობევი ამტკივდა, მოხდა ჰიტლერზე თვადასხმა, რასაც 5 000 გერმანელი ოფიცრის ჩამოსწრაობა მოჰყვა. ხოლო უფრო გვიან, გერმანული კონტრდაზვერვა და ბევრი სხვა ინსტანციაც ქსქის მეთაურს ჰიმლერს დაუმორჩილეს და გერმანული ჯარის ყველა წევრს უბრძანეს, ძველი სამხედრო საღმის ნაცვლად, გერმანული ნაცისტური საღმის შემოღება. კიდევ ბევრი რამ შეიცვალა მაშინ გერმანიაში, მაგრამ ეს მარტო მე არ შემეხებოდა და მათი აქ მოთხრობა ჩემთვის უბრალოდ შეუძლებელია.

ახლა ისევ შეწყვეტილ თხრობას დაეუბრუნდეთ. ბინების საქმენლად წასულთა შორის, ორ გერმანელის ვარდა, სამი კავკასიელი ვიყავით. ქართველთაგან – მე, ერთი – ჩრდილოკავკასიელი და ერთიც – აზერბაიჯანელი. ჩვენთვის მითითებულ ადგილებს რომ მივიუხსლოვდით, მოსახლეობა დაუმალაუ ანტიპათიით შეგვხვდა. ხალხი დღედღეზე მოელოდა რუსების ან ამერიკელების მოსვლას. სანატორიუმები და სასტუმროები მზად იყვნენ, ჩვენთვის უარიც კი ეთქვათ და ასე გვითხრეს, როცა მოხვალთ, ძალით გამოგვყარეთ, თორემ ნებით ჩვენ არაფრის დათმობას არ ვაპირებთო.

ჩვენმა თანმხლებმა პარტიულმა გერმანელებმა ძალიან უხერხულად იგრძნეს თავი და გააწყვიტეს, უკანვე დაბრუნებულიყვნენ. როდესაც დავბრუნდით, აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთ შტაბში მოსამსახურენი, მაგრამ მხოლოდ ერისკაცნი და არა სამხედროები, უკვე სადღაც დასავლეთის მიმართულებით გახიზნულიყვნენ, მაგრამ რადგან დასავლეთიდან ამერიკელები ახლოვდებოდნენ, უკანვე მობრუნებულიყვნენ. მოკლედ, ანარქია იწყებოდა. მაგრამ თვით ბურლინში კვლავ საოცარი სიმშვიდე და დისციპლინა სუფევდა. მაგალითისათვის უნდა დავხატო ერთი სურათი, რომელიც მე ვნახე, როდესაც განვაშის დროს სარდალში ჩავედი და მერე კი მალა ამოვედი.

თვითმფრინავებს რამოდენიმე ყუმბარა ჩამოვდეთ. ეს მცირე დაბომბვა იყო. ქუჩებში მინის ნამტვრევები და კედლებიდან ჩამოცვენილი ბათქაშის ნატეხები ეყარა. ყველა სახლიდან დარაჯები, უმეტესად ქალები, ტროტუარზე გამოსულიყვნენ. ზოგი მტვერს გვიდა, ზოგი კი საპნიან წყალში ამოვლებული ტარიანი ჯაგრისებით ტროტუარებს რეცხავდა. ასეთი ამბავი ყოველი დაბომბვის შემდეგ მეორდებოდა. მაგრამ იმ დღეებში, როდესაც ბურლინის ბედი თითქმის გადაწყვეტილი იყო, ეს მაჩვენებელი იყო იმ საოცარი დისციპლინისა, რომელიც, მე ვფიქრობ, ყველა ერისაგან განსხვავებით გერმანელებს ახასიათებს.

ასეთივე სურათი დამხვდა, როდესაც იმ საღამოს ჩემს ბინაზე დავბრუნდი. ქუჩაზე ჩემი ბინის ახლოს ერთი სახლი დანგრეულიყო. იმ სახლის წინ ბოძზე გაკრული იყო განცხადება, რომელზედაც ნაჩვენები იყო ახალი მისამართები ამ სახლში მცხოვრები ოჯახებისა, სადაც უნდა მისულიყვნენ აქედან გადასახლებული ბავშვების მამები და დედაკაცების ქმრები. მე ვუყურებდი, როგორ კითხულობდნენ ამ მისამართებს სამუშაოდან დაბრუნებული მამაკაცები და როგორ მშვიდად ბრუნდებოდნენ მეტროში ახალი მისამართებისაკენ გასამგზავრებლად. ასეთი სურათები ცირაში ორჯერ მაინც მეორდებოდა. მაღაზიებში დაუბრკოლებრივ შევეძლოთ ის სურსათი გვეიღათ, რომელიც თქვენი სასურსათო ბარათის მიხედვით გეკუთვნოდათ. ასეთ დროს მე დამეჯალა ვარშავიდან და პროლონეთის სხვა ქალაქებიდან ლტოლვილ ქართველთა, უმეტესად ბავშვთა და დედაკაცთა, დახლოებით 40 სულისაგან შემდგარი ჯგუფი, ავსტრიისაკენ წამეყვანა. როგორც ვთქვი, გერმანულ მოსახლეობას ქალაქის დატოვების უფლება არა ჰქონდა და ავსტრიისაკენ მიმავალ მატარებლებზე მხოლოდ საეციკალური ნებართვით შეიძლებოდა ასვლა. მე ბურლინში მაშინ ჩემი ოჯახი მყავდა. ჩემი სამი წლის გოგონა და დედამისი. ჯერ არც კი ვფიქრობდი მათ სადმე წაყვანაზე. ერთი დღით ადრე ჯგუფის წაყვანამდე ბურლინი ისე ძლიერ დაბომბეს, როგორც ქალაქს იმფიათად განუცდია. ამ დაბომბვას არავითარი სამხედრო გამართლება არ

ვაინდა, რადგანაც ბერლინში სამხედრო ძალები არ იმყოფებოდნენ. ფრონტი, მართალია, 40 კმ-ზე იყო, მაგრამ ყველა ელოდა, რომ ამერიკელები რუსებსზე ადრე შემოვიდოდნენ ბერლინში. ეს იმიტომ, რომ მათ წინააღმდეგობას აღარავინ უწყვედა, მაშინ, როდესაც აღმოსავლეთის მხარეს გერმანელთა უკანასკნელი ძალები გააფრთხილეს ებრძოდნენ რუსებს.

ასეთ პირობებში ამერიკელების მიერ ბერლინის ესოდენ ძლიერმა დაბომბვამ, დამარწმუნა, რომ ამერიკელები სრულიადაც არ აპირებდნენ რუსებსზე ადრე ბერლინის დაკავებას და გადაწყვიტეს, ვარშავიდან მოსულ ლტოლვილებთან ერთად ჩემი ოჯახიც თან წამეყვანა.

დანიშნულ დღეს უმთავრესად პოლონეთიდან ჩამოსული ლტოლვილების ჯგუფები მოგროვდა სადგურში, საიდანაც ვენისაკენ დადიოდნენ მატარებლები. მეც ჩემი ოჯახი იქ მივიყვანე, რის ვაივავლახით მოვახერხეთ მატარებელში შესვლა. ვენაში მშვიდობით ჩავედი. იქიდან პატარა ადგილობრივი მატარებლით, რომლითაც ვენიდან დასავლეთით მდებარე დასახლებაში (ვარმბრუნში), უნდა გავემგზავრებულყავით, სადაც კათოლიკური დედათა მონასტერი იყო. მონასტერი ლაზარეთიდან გამოწერილ ქართველ ჯარისკაცთა დასახლებულად იყო რეკვიზირებული. მატარებელში რომ ჩავსვდი, საპატრო ვანგაში ვაისმა. სადგურის ადმინისტრაციამ მე ვაფრებს უბრძანა თავშესაფრებში ჩასულიყვენ. საფრენიდან რომ ამოვედი, მატარებელი აღარსად ჩანდა, ის სადგურიდან შორს გაეყვანათ. ქართველი მგზავრები დიდად შეწუხებულნი იყვნენ, რადგან მატარებელში დარჩენილი მთელი თავიანთი ბარგი დაკარგული ეგონათ, მაგრამ რამდენიმე წუთის შემდეგ მატარებელი უკან დაბრუნდა, და ცხადია, ბარგიც ხელუხლებელი იყო. ამგვარად მშვიდობით ჩავედი დანიშნულ ადგილამდე. იქ ბარგისათვის ერთი ცხენიანი ურემი დაგვხვდა და ფეხით გავეშურეთ მონასტრისაკენ. ვაშაში ცოტა თოვლი იყო. ქალებსა და ბავშვებს სიარული უძნელუბოდათ, მაგრამ ბოლოს მაინც მივალწიეთ დანიშნულ ადგილს. შენობები უკვე დგმურებს დაეკავებინათ, რომელთა შორის ბევრის იქ ყოფნა გაუმართლებელიც ჩანდა. დაწყებულიების გამგე ვნახე და მოვთხოვე, რომ ეს საქმე მოეწესრიგებინა. მან ბოდიში მოიხადა და ამისხნა, თქვენს მოსვლას არ ველოდი და ეს ლტოლვილები დროებით მივიღეო. ისინი გადააჯგუფა და ახალმოსულთათვის ადგილი გაათავისუფლა. ვახშობის დრო რომ მოვიდა, მდგმურებს, ახლებსაც და ადგილზე მყოფთაც, ჩვეულებრივი სამხედრო ულუფები დაურიქვა, ხოლო მე დაწესებულების უფროსმა თავის ზინაზე წამიყვანა სავახშმოდ. ვიდრე სუფრას მივუხსნებოდით, მითხრა, ჩემი ვაჟი სადღაც ფრონტის ზონაში იმყოფება და მთხოვა მეშუამდგომლა და რაიმე მიზეზით, იგი შტაბში ვადმომიყვანა. მე ვუთხარი, შევეცდები, მაგრამ ასეთი რამ მარტო ჩემზედ არ არის დამოკიდებული-მეთქი ამის შემდეგ თავის სასაღილო ოთახში შემიყვანა და ძლიერ გამიკვირდა, აქ სუფრას უხსდნენ ისინიც, რომელნიც იქ ლტოლვილებში ვნახე. უფრო გამიკვირდა, როდესაც სამხედრო ულუფის ნაცვლად მშენიერი ვახშამი მოგვართვეს. ვაპირებდი ამ არანორმალურობისათვის უფროსისათვის შენიშვნა მიმეცა, მაგრამ ის კაცი შემეცოდა და თვითონაც ისე მიცქეროდა, თითქოს პატივებს მთხოვდაო. ასე ვიახელით იმათთან ერთად ვახშამი, რომელიც მე არ უნდა მრგებოდა. ეს ერთადერთი უწყობა იყო, როგორც კი მე გერმანიაში ვნახე, რადგან ასეთი რამ ძალიან იშვიათად თუ მოხდებოდა.

იქიდან ბერლინში დავბრუნდი, სადაც ახალი ბრძანება დამხვდა, ფრონტის ზონაში უნდა წავსულიყავი, ერთი ჯაგეზონისანი დივიზიის უფროსის განკარგულებაში. საქმე ისაა, რომ ჩემსხედ აღრე, პოლონეთის დაკავების დროს, ამ გენერალთან მრჩევლად ყოფილა ამჟამად შტაბის გამგეობის წევრი მიხეილ ალშინაია. გენერალი ძალიან ნაღვლობდა, რომ ალშინაია მასთან არ იყო და შტაბისთვის უთხოვია, გერმანულის მცოდნე ქართველი ოფიცერი თუ გყავთ, დროებით გამომიგზავნეთო. მე ბრძანებას დავემორჩილე და პრაღისაკენ გავემგზავრე, რადგან მითხრეს, გზას იქიდან ვასწავლანო. პრაღაში რომ ჩაველი, იქ ვინახულე ჩემი პარიზელი ნაცნობი და მაშინ იქ მცხოვრები პოეტი გამყრელიძე. მასთან რამდენიმე საათილა დავრჩი. კომუნდანტურაში გამოვცხადდი და იქ ახალი მარშრუტი მომცეს, რომლიდანაც ჩანდა, რომ სლოვაკიასკენ უნდა გავემგზავრეულიყავი.

მატარებელი ღამით ვადიოდა. ჩემს სიცოცხლეში იშვიათად განმიცდია ისეთი უსიამოვნება, რაც მე იმ მატარებელში განვიცადე. ჩემს ვაგონში ერთადერთი გერმანელი ოფიცერი ვიყავი და კუბეში, რომელშიც მე მოხვდი, მთელი გზის განმავლობაში ვგრძობიდი და ვხვდავდი, როგორი ზიზლითა და მტრულად მიცქერდნენ თანამგზავრთა თვალეში. დანიშნულ ადგილამდე მივედი და ამ საშინელი მდგომარეობას თავი დავალწიე. ამ მგზავრობის დროს ჩემი უხერხული მდგომარეობა უმთავრესად იმით იყო აუტანელი, რომ არცნება, არც საშუალება მქონდა მათთვის მეთქვა, ასე ნუ მიცქერით, მე გერმანელი არა ვარმეთქი. როდესაც ადგილობრივ სამხედრო ცენტრს მივალწიე, მითხრეს, აქედან თქვენ ფუხით უნდა წახვიდეთ და გზადაცა იკითხოთ ადგილი, რომელსაც ეწოდება "ბურგმარლისა". ამ სახელწოდებამ სხვა რამ მომაგონა: გამახსენდა, რომ წარსულში ერთ წიგნში წავიკითხე ჩემი ენათმეცნიერი ჰროზნის შესახებ, რომ იგი ბურგმარლისაში ყოფილა დაბადებული. ეს ის მეცნიერია, ხეთების ლურსმული რომ პირველად წაიკითხა. ამასთან დაკავშირებით იგი საქართველოში ჩამოვიდა და თბილისის უნივერსიტეტში მოხსენება გააკეთა. ამ მოხსენების დროს მიღებულ შთაბეჭდილებაზე მისი ნათქვამი წავიკითხე იმ წიგნში. იგი ამბობდა, ვაკვირებუი დავრჩი იმ პატრიოტული აღტაცებით, როგორითაც ქართველები მისმენდნენო. ეს მისი ვაკვირება, ალბათ იმით აიხსნება, რომ იმ დროს საქართველოში გავრცელებული იყო აზრი, თითქოს ქართველებს ხეთებთან რაღაც ნათესაობა აკავშირებდა, ხოლო ჰროზნი იმ აზრისა იყო, რომ ხეთებს ქართველებთან არაფერი საერთო არა მქონდათ.

როდესაც მარლისას მივალწიე, ვნახე, რომ ეს ადგილი თავის სახელწოდების პირველ ნახევარს ამართლებდა, რადგან სიტყვა „ბურგ“ გერმანულად საშუალო საუკუნეების გამაგრებულ ციხედარბაზს აღნიშნავდა. ბურგმარლისა წარმოადგენდა ვაჟ ადგილზე გაშენებულ რამდენიმე მრავალსართულიან სკელედლებთან სახლების ჯგუფს, რომელსაც გარშემო განიერი და მაღალი ვალავანი ერტყა. ეზოში რომ შევედი, ჩამიჩუმი არ ისმოდა, მხოლოდ ერთი ჯარისკაცი რეტხდა მანქანას. ვკითხე, სამხედრო სამდივნო სად არის-მეთქი. მან მითხრა; ავედი დანიშნულ სართულზე. რამდენიმე მიმართულებით დერეფანი მიდიოდა. ვიარე, არცერთ კარს ვარედან არაფერი ეწერა. ის კარი ვევალე, საიდანაც ლაპარაკის ხმა გამოდიოდა. შიგ რამოდენიმე ოფიცერი იჯდა პერანგის ამარა, რაღაც სასმელს სვამდნენ. მივხვდი, რომ მყუდროება დაეურღლეო. ზოდიში მოვიხადე და უუთხარი, რასაც ვეძებ-

დღი. მიმასწავლებს. სამღივნობში ერთი უნტერ-ოფიცერი იჯდა. ჩემი მგზავრობის ბრძანება ვადავეცი და თან ვუთხარი, ამა და ამ გენერალთან ვარ გამოგზავნილომეთქი. ასე მიმასწავლა, ამ გენერლის დივიზია განადგურებულია და თვითონ გენერალი ჰიტლერთან დაბრუნდა ახალი ბრძანების მისაღებად. ხოლო თქვენ რაც შეეძლება, თუ ჯავშნოსან ნაწილებს ეკუთვნით, ახლავე შემიძლია რომელიმე დივიზიაში გავაგზავნოთო. მე სამთო ჯარების ფორმა და ნიშნები მქონდა, ქუდიც იმათი მქსურა. ვამელინა და ვუთხარი, ნუთუ ვერ ხედავთ, რომ სამთო ჯარებს ვეკუთვნილომეთქი. მან მიმასწავლა, რასაკვირველია, ამას ვხედავდი, მაგრამ რადგან თქვენ ეს გენერალი ახსენეთ, ვივარაუდე, რომ ჯავშნოსან იარაღის კურსეზიც იქნებ გავლილი ექონდეთო; ისღა დამრჩენია, რომ თქვენ უკან დაბრუნების ბრძანება დაგიწეროთ, ორი წუთი მაცალეთ, ხელს მოვაწერინებ და ისე მოგიტანთო. წავიდა და მალე დაბრუნდა. უკვე საღამო ყამი იყო. სადმე ღამე უნდა გამეთია. უნტერ-ოფიცერს ვკითხე, სად შემიძლია, ღამე ვაეთიომეთქი, მან მიმასწავლა, აქ ახლომახლო არაფერია, ისე იქ უნდა დაბრუნდეთ, საიდანაც უკანასკნელი მარშრუტი მიიღეთო. გამოვევთხოვე და წავუდღი. გარეთ რომ გამოვედი, ვიფიქრე, ვზავჯვარედინზე დავდგები, იქნებ ავტომობილი შემხედეს, რომელიც პრალაში წამიყვანს-მეთქი. როდესაც ვზავჯვარედინს მივუახლოვდი, შევნიშნე ხალხი იყო შეგროვილი. ვიფიქრე, თუ ყველა ესენი ავტომობილს უცდიან, უმჯობესია, ჩემს განზრახვაზე ხელი ავიღო-მეთქი. როდესაც უფრო ახლო მივედი, საველე ჟანდარმერიის ავტომობილი დაეინახე ვაჩერებულნი. ახლოს რომ მივედი, ერთმა ჟანდარმემა ხელით მანიშნა, აი იქ მიდით, გენერალთანო. გამახსენდა, რომ იმ დროებში დეზერტირების დასაჭერად საკონტროლო პუნქტები არსებობდა. ვიფიქრე, ალბათ ეს არის-მეთქი და გენერლისაკენ ვაეწიე. საღამო მივეცი და ვუთხარი, ჟანდარმემა თქვენსკენ გამომგზავნა-მეთქი. ჰო, ძალიან კარგიაო. მე ვუცდი, ვიდრე საჭირო რიცხვი ოფიცერებისა შეგროვდება, რომ საველე სასამართლო ვაემართო; და დაუმატა, ერთი მძღოლი დაიჭირეს, რომელმაც თავისი ავტომობილი კერძო საქმისთვის გამოიყენაო. მე ვიცოდი, რომ ასეთი დანაშაული სათვის ახალი ბრძანების თანახმად დახვერტა მოელოდა. შეწუხებულმა ვუპასუხე, ბატონო გენერალო, ასეთი საქმისთვის არ გამოვადგებით, რადგან გერმანელი არა ვარ, უცხოელი მოხალისე ვარ-მეთქი. გენერალმა მიმასწავლა, ვინც უნდა იყოთ, თქვენ გერმანელი ოფიცერის ფორმას ატარებთ და მაშასადამე, ამ ფორმის მატარებლის ყველა ვალდებულია უნდა შეასრულოთო. ძალიან აველდდი, კიდევ რაღაც ვუპასუხე, კარგად არ მახსოვს. მაშინ მითხრა, ჰო, კარგი, მე თქვენი მესმის, აქ დარჩით და თუ საჭირო რიცხვი ოფიცერებისა მოგროვდა, თავისუფალი იქნებითო. მე გენერალს მოვშორდი და სხეებისაგან გავივე, რომ ამ დანაშაულს თავისი ცოლშვილი გაუყვანია სახიფათო ადგილიდან ზურგში. ჩემდა საბედნიეროდ, სულ მალე სხვა მანქანამ გამოიარა, რომელშიაც რამდენიმე ოფიცერი იჯდა და ვუღზე მომეშვა, რომ სასიკვდილო განაჩენისათვის ხელი არ მომიკიდია. ვზად მიმავალს ფრონტის მხრიდან ყუმბარის ხმა მომესმა და ისიც ვავიგონე, ყუმბარამ ჰაერში მალლა როგორ გაიშჸილა და თავზე ვადამიარა. ცოტა ხნის შემდეგ გერმანული მხრიდან გაისმა ასეთივე ხმა და ახლა იქიდან მომავალმა ყუმბარამ ვადამიშჸილა. თურმე მე ცოტა ხნის წინ უმოქმედო ორ ფრონტს შუა მივდიოდი. ეს ამისხსნეს იმ პუნქტზე, სადაც მივედი და ამ მოვლენის მიზეზი ვკითხე. მათვე მომცეს მისამართი, სადაც შეიძლებოდა ღამე გამეთია.

რომ დაეკატუნე, ორმა ახალგაზრდა ქალმა ვამილო კარი. ესენი ადგილობრივი, სლოვაკიაში, მცხოვრები გერმანელები აღმოჩნდნენ. ვუთხარი ჩემი მოსვლის მიზეზი და ვკითხე, რამდენი უნდა მოგვეთ ღამის ვათევისათვის-მეთქი. როგორ გეკადრებათ, ჩვენ ამას ფულისთვის კი არა, ჩვენი ქვეყნისთვის ვაკეთებთო. სხვა საუბარი მე მათთან არა მქონია. ვატყობდი, რომ მათ საუბრით თავი არა ჰქონდათ, რადგან დღეს თუ ხვალ რუსების მოსვლას მოელოდნენ. მეორე დილით სადგურში ფეხით წავედი და ისევ პრალაში დავბრუნდი. იქ ისევ გამყრელიძე მოვიანახლე. მსურდა, გამყრელიძის მეშვეობით პრალაში სანოვაგე შემეძინა და უკან დაბრუნებისას ვენიდან ვარმზრუნში გამევილო და სანოვაგე ჩემი ოჯახისათვის დამეტოვეზინა. გამყრელიძემ ერთი ჩეხის სახლში წამიყვანა და უთხრა ჩვენი მოსვლის მიზეზი. ჩეხმა გაკვირვებით და მრისხანედ შემომხედა, მივხვდი, რომ უარის თქმას აპირებდა, მაგრამ გამყრელიძე ჩაერია და უთხრა, ეს ჩვენი კაციაო; ჩეხი დათანხმდა ჩემი სურვილი აესრულებინა. გამოვართვი ორი უზარმაზარი ჩეხური ძეხვი, ნახევარი კილო კარაქი და კიდევ მაშის დიდი ნაჭერი, რაშიც ჩეხმა ფრიალ ზომიერი ფასი გადამანხდევინა. შემდეგ გამყრელიძემ სახლში წამიყვანა, ჩემი მატარებლის დრომდე კარგა დიდხანს ვისაუბრეთ. სასაუბრო უამრავი გვექონდა. რაზედ არ ველაპარაკეთ: პოლიტიკაზე, საქართველოზე, ჩეხთაზე... ბოლოს გამოვეთხოვე, ვენაში დავბრუნდი და იქიდან ჩემი ოჯახი ვინახეულე. სანოვაგის მიწოდება მათთვის დიდი დღესასწაული იყო, მაგრამ იქ დიდხანს დარჩენა არ შემეძლო. გადავკოცნე ჩემი პატარა გოგონა და ისევ ბერლინში დავბრუნდი.

იტალიაში

ბერლინში მდგომარეობა გაუარესებული დამხვდა. შტაბში მალეიდან მიღებული ბრძანების თანახმად იქ დასაქმებული ყველა სამხედრო პირისაგან რაზმი უნდა შეედგინათ, რომელიც ბერლინის დაცვის მომწესრიგებელ უწყებას უნდა დამორჩილებოდა. ამ რაზმის უფროსად ლეიტენანტი ოქროპირიძე დაენიშნათ. შტაბში მომსახურე ერისკაცები კი ზარსსურვისაკენ უნდა დამრულიყვენ, ჩემთვის კი ახალი ბრძანება აღმოჩნდა: იტალიაში უნდა წავსულიყავი. დავალების ამსრულებელ ოფიცრად და თარჯიმნად იმ ბატალიონში, რომელიც ვერონაში იყო განლაგებული და რომელსაც მინელი დადიანი მეთაურობდა. მაგრამ ეს ჩემი დანიშვნა თითქმის ფიქტიური იყო, რადგან ყველამ იცოდა, რომ იტალიიდან უკან ვედარ დავბრუნდებოდი, რადგან ამერიკელები ჩრდილო იტალიისაკენ სწრაფად მიიწევდნენ ისევე, როგორც რუსები ვენისაკენ. იტალიაში ჩემთან ერთად უნდა წამოსულიყვენ მიტო სინჯიკაშვილი, გაიოზ ბერეკაშვილი და ერთი პოლონეთში ნაცხოვრები ქართველი, კოტე იმნაძე; ვიცოდი, რომ ის კაცი, პარტიულად მენშევიკი, პოლონურ კონტრაზვერვასთან იყო დაკავშირებული. ჩვენ ოთხივეს საერთო მანდატი გვექონდა, ვითომ ვეროპაში არსებული საქართველოს თავისუფლების კომიტეტისაგან. ეს კომიტეტი მოკავშირეა წარმომადგენლებს სთხოვდა, ჩვენ მიველეთ, როგორც ამ კომიტეტის წარმომადგე-

ნელი. ეს დოკუმენტი, რა თქმა უნდა – ფიქტიური, მიმა კედის მიერ იყო შედგენილი და მან დაგვაგულა პოლონურ ჯარების წარმომადგენლებთან შეხვედრის შემდეგ გვეზრუნა, რომ იტალიაში ამერიკელების ხელში ტყვედ ჩაყარნილი ქართველი ლეგიონერებისათვის დახმარება გაეწიათ და ისინი მოკავშირეებს რუსებისათვის არ გადაეცათ. ამაზე ზრუნვას მაშინ ის საფუძველი ჰქონდა, რომ ამერიკელები ტყვე ქართველებს შეინახავდნენ იმავე მიზნებისათვის, როგორც ეს გერმანელებმა ქნეს.

ასლა ამგვარი მსჯელობა, ცხადია გულუბრყვილობად ჩათვლება, მაგრამ ეს გამოიწვია იმ ქართველების სასოწარკვეთილებამ, რომელთაც გაუტყრუვდათ გერმანიაზე დამყარებული იმედები.

ჩვენ იტალიისაკენ ვავემეზავრეთ. ჩვენ იმ დღეებში საპაერო დაზომვის გამო იტალიასთან რკინიგზით მიმოსვლა დროებით შეწყვეტილი იყო. ფეხით უნდა გადავსულიყავით უღელტეხილზე, რომელსაც იტალიურად ჰქვია „პასო დი კროჩე“, რაც ქართულად ჯვრის უღელტეხილად გადმოითარებება. იტალიაში უკვე გადასული იყვნენ ზარისბურგში მოგროვილი ბერლინიდან ჩამოსული ქართველები და ისინი ჩრდილო იტალიაში მდებარე ქალაქ პელუცას მიდამოებში ცხოვრობდნენ. აქვე იდგა ფრიდონ წულუკიძის ესესთა პოლკი. უღელტეხილზე ფეხით გადამსვლელთა შორის მხოლოდ მე და სინჯიკაშვილი ვეკუთვნოდით მანდატით გამოგზავნილთა ჯგუფს, რადგან ვაიოზ ბერეკაშვილი და პოლონეთში ნაცხოვრები ქართველი უკვე იტალიაში იმყოფებოდნენ, ხოლო ჩემთან და სინჯიკაშვილთან ერთად მოდიოდა ქაქუცა ჩოლოყაშვილის ყოფილი თანაშემწე ელიზბარ ვანნაძე და კიდევ ერთი ყოფილი ტყვე – გვარად ქარჩავა.

ჩვენ პატარა მატარებლით ვავემეზავრეთ იმ გადასავალთან ყველაზედ ახლო სადგურისაკენ. აქ ერთი ზეარციელი გლეხისაგან ფორანი ვიქირავე ჩვენი ბარგის საზღვრამდე მისატანად და ვზას ვაგუდექით, ვზაში შემოვებხედა იტალიიდან ზარისბურგისკენ მომავალი ქაქუცას სხვა თანამებრძოლი, თომა წიკლაური. ეს წიკლაური თითქმის უწიგნური კაცი იყო და მე ვაკვირვებთ ვკითხე ვანნაძეს, ეს უწიგნური და გერმანულის არმცოდნე კაცი როგორ ახერხებს ასეთ ადგილებში გზის გაკვლევას – მეთქი. ნუ გიკვირსო, მიპასუხა ელიზბარ ვანნაძემ, გვენი ალლოთი უკეთ დადიან, ვიდრე ჩვენ რუკებითო.

საზღვარზე რომ გადავედით და ასი-ორასი მეტრი ვავიარეთ, უფსკრულზე გადაშვარილ კლდის წვეტზე მდგარი, გერმანულ ფორმაში და ხელში თოფით მდგომი ჯარისკაცი დავინახე. მისი ღეომის პოზა საკმარისი იყო, რომ მასში ქართველი გამომეცნო და პირდაპირ ქართულად ვკითხე, თქვენი უფროსი სად ცხოვრობს – მეთქი. იმან სრულიად არ გაიკვირვა და თითო მიკვანიშნა დაბლა ხეგში წითელსახურავიანი სახლი, აი, იქაო. ეს უფროსი ნიკო ნაკაშიძე აღმოჩნდა, რომელიც ფრიდონ წულუკიძის პოლკში მსახურობდა. ის ღამე ნაკაშიძის სახლში ვავათით. მას არაფერი გააჩნდა ჩვენს გასამასპინძლებლად, მაგრამ ცარიელ სახლში ცარიელი ტახტები საკმაოდ იდგა.

წულუკიძის ესესთა პოლკი კურიოზული, შემოძლია დავარქვა მეტრიწრული წამოწყება იყო. მაშინ როდესაც 40 000 ქართველი წესიერ გერმანულ ჯარში ირიცხებოდა, ქართველებს სრულიად არ მართებდათ ესესში ჩაწერით ქართველთათვის სახელის გატეხვა. მაგრამ იმ დროს ამ გარემოებას ყველა ერთნაირად როდი აფასებდა. მაგალითისათვის იმის თქმაც

კმარა, რომ ქართველმა ემიგრანტმა თეთრგორგელებმა თავიანთ სახელს ნაციონალისტ-სოციალისტური დაუმატეს, რაც უსათუოდ ცუდად გაანგარიშებული რამ იყო. ფრიდონ წულუკიძე ამ თეთრი გიორგის ნაციონალისტურ-სოციალისტურ ორგანიზაციის წევრი იყო და მის ინიციატივას ქართველ ტყვეებთან ნაციონალისტური პოლიკის შედგენისა წინააღმდეგობას ვერაფერს ვაუბედავდა.

ფრიდონ წულუკიძე თავისი სამხედრო ერთეულის შედგენას ქართული დამაკავშირებელი შტაბისაგან სრულებით დამოუკიდებლად შეუდგა, რადგან ესეი და ვერმანტი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი ორგანიზაციები იყვნენ და უზენაეს სარდლობას დამორჩილებული ესქელები მხოლოდ ფრონტზე მოქმედების დროს იყვნენ ვერმანული გენერალიტეტის მორჩილებში. ყოველივე ამის გამო წულუკიძეს შემთხვევით, აქა-იქ ვაცნობილი ემიგრანტები ჰყავდა თავის ორგანიზაციაში როგორც ოფიცრები. ზოგმა მათგანმა ქართულიც კი არ იცოდა, მაგრამ მასვე ჰყავდა, კავსადის ხელმძღვანელობით შედგენილი მომღერალთა გუნდი და საცეკვაო ანსამბლიც. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ მანვე დაარსა პარიზში ქართველ თავადაზნაურთა საზოგადოება და ემიგრაციაში მყოფ კეთილშობილური წარმომობის ემიგრანტებს ქართული თავადობისა და აზნაურობის შესატყვისის ფრანგულად შედგენილ მოწმობებს ურიგებდა ხოლმე. ამგვარად წარმოიშინა ქართველი ბარონები, მარკიზები და სხვა. ამნაირადვე აკუთვნებდა იგი თავისთვის გერმანულ სამსახურს. მისი პოლიკის შემადგენლობა ერთ ბატალიონს არ ვასცილებია და იმათშიც მხოლოდ ნახევარს ეცვა ესეის ფორმა, დანარჩენები კიდევ ტყვეთა ფორმაში რჩებოდნენ. მისი მიზნების ცხადსაყოფად საკმარისია ერთი ეპიზოდი მოვიყვანო: ერთ ქართველს შესთავაზა, მოდი, ჩემს ნაწილში მივიღებო. ქართველმა უპასუხა, ომის საქმე ცუდად მიდის, მე სიკვდილის მადებარი არა ვარო. ფრიდონმა უპასუხა: კაცო, შენ გიყი ხომ არა ხარ, სიკვდილს არც მე ვეძებ, ომი ისე დასრულდება, რომ ფრონტს ვერ ნახავო. ამ წულუკიძის ჯარისკაცებს ეკავათ იმ უღელტეხილის მიდამოები და ჯარისკაცები იტალიურ ოჯახებში იყვნენ ჩასახლებული. პირველ დიდ სოფელში, სადაც ჩვენ ჩავედით, მივიღო ნიკო ნაკაშიძემ. მას ესეის ოფიცრის სამხრეები ეკრა. ორი სტუმარი რომ დავეინახა, პირველი, რაც გვითხრა, ეს იყო: კაცო, მე როგორ მივიღოთ, არაფერი ვამაჩნია, რა უნდა ვაჭამოთო. ჩვენ ვუთხარით, დარდი ნუ გაქვთ, ჩვენ მხოლოდ ღამის გათევას ვაპირებთო. ამან ნაკაშიძე დაამშვიდა და იმ საღამოს მასპინძელი ჩვენი სტუმარი იყო. მე ელიზბარ ვანჩაძესთან ერთად მომიხდა ოთახში წოლა და იმ ღამეს მოვახერხე ელიზბარისთვის დამეძალეზა, რომ ქაქუცასთან ერთად ყოფნის დროინდელი თავგადასავალი ეამბო. ეს საკმარისად არეულ-დარეული ნაამბობი იმგვარადვე, როგორც ჩავიწერე, „ივერიის“ ერთ-ერთ ნომერშია გამოქვეყნებული. მეორე დღით, ვიდრე გზას გავეუღებოდით, გავიკეთ, რომ ფრიდონ წულუკიძის ერთი ასეულთაგანი იმ სოფელს ტოვებდა. ამ შემთხვევისათვის წულუკიძეც უნდა მოსულიყო და ჩვენ დაეიცადეთ, რომ ამ ცერემონიალს დაესწარებოდით. წულუკიძე სხვებზე ადრე მოვიდა ესეის პოლკოვნიკის ფორმაში და მე რომ დამინახა სამოქალაქო ტანსაცმელში, დაცინვით მკითხა, მიხეილ, შენ გავითავებია ომიო?! მე უპასუხე, ფრიდონ, სანამ ომი იყო, შენ ხომ იცი, რომ ფრონტზე ვიყავი, ახლა კი რა დღეში ვართ, ესეც უნდა იცოდე, და თუ შენ ეხლა აპირებ ომის დაწყებას, მე სულ სხვა რამეზე ვფიქრობ, მე მგონია, დროა ვიფიქროთ იმაზე,

თუ რა ეშველება გერმანულ ფორმაში ჩაცმულ ათასობით ქართველს-მეთქი. ჩემი პასუხი არ ესაბოვნა და ამის შემდეგ ბევრი არც გვილაპარაკია, მაგრამ საინტერესოა, აღვწერო უცნაური სცენა, რომელიც ვნახე ასეულის შტერების დროს. ქართველ ბიჭებს თან აცილებდა თითქმის ნახევარი სოფელი, უმეტესად ბავშვები და ქალები. შევამჩნიე, მრავალი ბავშვი ტიროდა და ქვებოდა იმ ჯარისკაცს, რომელიც მის სახლში ცხოვრობდა. მე მგონია, შეუძლებელია ასეთი რამ სადმე გამეორდეს, თუ არა ქართველთა და იტალიელთა შორის. ამ მოვლენაში მთავარ როლს თამაშობს, ცხადია, ის თანდაყოლილი ხიზლი, რომელიც ქართველისთვის ბუნებრივი თვისებაა, ხოლო იტალიელები სწორედ ასეთი ხალხია, რომელნიც გულდიად და მატერიალური დაინტერესების გარეშე დღეულობენ სიმპათიურ სტუმრებს, რომელთა როლსაც ქართველები ბუნებრივად და თავისთავად ასრულებდნენ. ცერემონიალი დამთავრდა და ასეული სხვა სოფლისაკენ დაიძრა. ეს სურათი იმიტომ აღვწერე, რომ მიუხედავად ქართველთა უცხოელობისა და მათს სახლებში დაუპატოიებლად ჩასახლებსისა, იტალიელებმა ქართველები სინანულით და სიყვარულით გაისტუმრეს, რაც არავითარ შემთხვევაში არ მოხდებოდა, ქართველთა ნაცვლად სხვა რომელიმე ერის ჯარისკაცები რომ ყოფილიყვნენ იმათ ადგილას. ჩვენ დავეშვით უფრო დაბლა და მივედით ერთ-ერთ ქალაქში, რომელსაც პალუცა ერქვა. აქ ქალაქის კომუნდანტად იჯდა პოლონური ჯარის ყოფილი ოფიცერი, მგონი, ქუთათელაძე. მასთან ხუთიოდე წუთი დავრჩით და ფეხით ჩავედით ქალაქ უდინეში. აქ ჩვენ შევხვდით გაიოს ბერეკაშვილს და ოციოდე იმ ქართველს, რომელნიც უკვე აქ მოგროვილიყვნენ პალუცას მიდამოებიდან. მათ შორის იყვნენ კაკო ალშინაია, გაიოს ბერეკაშვილი, ჟორჯიკ ფაშალიშვილი, აჩიკო ვომართელი და მისი ნათესავი ქალი კატო ქიქოძისა, ბიჭიკო ახვლედიანი, თენგიზ დადეშქელიანი, ლიზიკო მარგველაშვილი, ვალოდია ცხომელიძე, ვასო ელისბარაშვილი, მიმა ვაბუნია (ოფიცერი, ყოფილი ტყვე), ზურაბ ციციშვილი, ნინო დადიანი, ვანაძის ქალი პოლონეთიდან, ტყვეები კიკნაძე და აფშილავა, ლოდიკ მებრეველი. კიდევ ხუთიოდე ტყვე და რამდენიმე ქართველი ქალი პოლონეთიდან. მთელი ეს ხალხი დაბინავდა სასტუმროში, რომელსაც ერქვა „კროჩე დი მალტა“ ე.ი. „მალტის ჯვარი“. უდინეში გაევიგეთ, რომ ამერიკელები უკვე შესულიყვნენ ვერონაში, სადაც მე უნდა გამოეცხადებულაყვი და უდინესაც უახლოვდებოდნენ. ქალაქი ნერვიულობდა. დღედღეზედ მოველოდით ამერიკელების შემოსვლას. ეს დღევ დადგა. წინა ღამით მე და ბიჭიკო ახვლედიანი ჩვენი ოთახიდან ნახევრად გაღებულ დარაბებში ვიცქირებოდით, გვეკონა, ამერიკელების შემოსვლას ვნახავდით. ჩვენი ფანჯრიდან მოჩანდა ქუჩის მეორე მხარეზე მყოფი პატარა იაფფასიანი სამიკიტნო-რესტორნის ფასადი. ვნებავდით, რომ იქიდან გამოვიდა ფეგუფი ახალგაზრდა იტალიელებისა, რომელთაც აშკარად მეთაურობდა იმავე რესტორნის პატრონი. აშკარად ჩანდა, რომ ესენი იტალიელი პარტიზანები იყვნენ და ჩვენსავით ამერიკელების მოსვლას ელოდნენ, რომ თავი გამოეცხადებინათ ქალაქის განმათავისუფლებლებად, როგორც ეს ხდებოდა არა მარტო იტალიაში. ამ დროს მოისმა ტუჩის პარმონიკის ხმა, რომელიც ბავარიულ ხალხურ ჰანგებს უკრავდა. ხმა მოახლოვდა და გამოჩნდა სამი ახალგაზრდა გერმანელისაგან შემდგარი პატრული. მათ თოფები მხარზე ჰქონდათ ვადაკიდებული. შუაში მდგომს ორივე ხელით თავისი პარმონიკა ჭირა ტუჩებთან ორს მისთვის მხარზე ხელი გადაეხვიათ და არხენად და უდარდელად მოაბო-

ჯგუზდნენ. ამის დანახვაზე პარტიზანები საჩქაროდ მიიმალნენ და როდესაც პატრულმა გა-
იარა, ქალაქის გამანთავისუფლებელი კვლავ გარეთ გამოვიდნენ. რიყრაყი ახლოვდე-
ბოდა, როდესაც უფროსმა ახალგაზრდებს უბრძანა, შიგ შედით, იარაღი მოამზადეთ და
დაიცადეთო. ასე გათენდა მეორე დღე და ჩვენ გავიგეთ, რომ ამერიკელები უკვე შემოსუ-
ლიყვნენ და მხოლოდ ცენტრალური ბუნქტი დაეკავებინათ. მზე კარგა მაღლა იყო ასული,
რომ ქუნაზედ გამოჩნდა ტყვე გერმანელების კოლონა, რომელნიც ღამით ნახული პარტი-
ზანი ბიჭბუჭვისაგან შემდგარ რაზმით იყო გარემორტყმული და ტყვე გერმანელებს მუჯ-
ლუგუნით აჩქარებდნენ, სწრაფად იარეთო.

ტყვეთა კოლონიის თავში ოციოდე სხვადასხვა ჩინის ოფიცერი მოდიოდა. უკან უფრო
ღაბალი ჩინის უნტეროფიცერები და ჯარისკაცები მოსდევდნენ. ამ სურათს ჩვენ ფანჯრები-
დან დავცქეროდით. გერმანელების დამცირება რომ დაინახა, ჩემ გვერდით მღვომმა ტყვე
ჯარისკაცმა, ზათუმელმა კუკური ჯიქიამ თავი ვერ შეიკავა და ტირილი დაიწყო. მე ვაჩუ-
მება დავეუბირე, ბიჭო, რა ვატირებს-მეთქი. ამ გერმანელების ზედი მატირებს, ეს ცივანი
პარტიზანები რომ მიერეკებინაო, მიპასუხა მან. მართლაც, სატირალი სურათი იყო.

რადგან ამერიკელების ქალაქში შემოსვლა უუცველი იყო, დრო დადგა ჩემი სამხედრო
ფორმა სამოქალაქოზე ვადამეცვალა. მე მხოლოდ ჩექმები და შარვალი დავიტოვე, ხოლო
ზემო სამოსი თავისი ნიშნებითა და სამხედრო ლენტუხით სხვენში ამავალი კიბის საშუალებ-
ით ერთ კუნჭულში დავმალე. სამოქალაქო პიჯაკი გადავიცვი, რომელზედაც ჩაღისფერ
საწვიმარს ვატარებდი.

მეორე დღეს მე და ბიჭიკო ახელედინი ქალაქში გავედით. ამერიკელები ჯერ კიდევ არ
ჩანდნენ, მხოლოდ დროდადრო მათი ავტომობილები გამოჩნდებოდნენ ხოლმე. არც იტა-
ლიელი მოსიერნეები ჩანდნენ, გარდა ჩვენსავით მოხეტიალე სხვადასხვა მხრიდან ჩამოსუ-
ლი ხალხისა, რომელთაც თავიანთი დაბნეულობა და უცხოელობა ზედ ეწერათ. ბიჭიკომ
ერთ გაურკვეველი ასაკის კაცზე მიმითთა, რომელსაც ჩემსავით ლაბადა უცვა, ფრთხილად
აქეთ-იქით ვახედვა-გამოხედვით, კედელ-კედელ მიჰყებოდა ტროტუარს. შეხედე, მიშა, ეგ
შენსავით გადაცმულიაო. მე ვუპასუხე, მართალია, მაგრამ დაბნეულობა მე ნაკლებად მეტ-
ყობა ვიდრე იმას-მეთქი. ბიჭიკომ, რასაკვირველია, ნაკლებად შეგეტყობა, შენ ოცი წელი-
წაღია შენს ქვეყანაში არა ხარო, შენთვის სულ ერთი არ არის, უდინეში იქნები, პარიზში
თუ ბერლინში?! რამდენიმე ნაბიჯი რომ გადავდგით, ერთ ტანისამოსის მაღაზიასთან
შეჩერდა ბიჭიკო. მე უკან მოვბრუნდი და ბიჭიკოს ვუთხარი, რას ვაჩერებულხარ მავ ვიტ-
რინასთან-მეთქი. ბიჭიკომ ჩვენი მღვომარეობისათვის ყოვლად წარმოუდგენელი პასუხი
მომცა: შეხედე, ბიჭო, რა ლამაზი შარფია, ამისაგან ხუთი ვალსტუკი ვამოჭრებაო. არც
ძალიან ძვირია, თქვა მან, მაღაზიაში შევიდა, მოწონებულ შარფი იყიდა და გარეთ გამო-
ვიდა. მისი საქციელი ჯერ გამიკვირდა, მაგრამ უმაღლ გამახსენდა, ვისთან მქონდა საქმე,
ბიჭიკოს კოპწიობის ნამდვილი აუადმყოფობა ჰქონდა. თავის ტანისამოსს ნაწილობრივ თუ-
თონ იკვრავდა და ნაყიდ მზად კოსტუმებსაც ისე არ ჩაიცვამდა, რომ არ გადაეკეთებინა.
ამიტომ იყო, რომ ეს მიდრეკილება, მიუხედავად ჩვენი სახიფათო მღვომარეობისა, აქაც
გამოავლინა. ოტელში რომ დავბრუნდით, მაშინვე ნაყიდი შარფი საჭირო თარგივით დაჭრა
და კვრავს შეუდგა. მე კი სხვა რამეზე ვფიქრობდი.

ოტელში მყოფ ქართველთა უმრავლესობას იარაღი ჰქონდა. რადგან არ შეიძლებოდა გვეკონოდა, თუ რა მოხდებოდა, ეს იარაღი ახლა ჩვენთვის საფრთხე უფრო იყო, ვიდრე გამოსადეგი რამე. მე ყველას ვუთხარი, მოიტანეთ თქვენი იარაღი და ერთ ოთახში კომოდის უჯრაში ჩავაწყეთ და როგორმე მოვახერხოთ, რომ ისინი ადგილობრივ ადმინისტრაციას გადავცეთ-მეთქი. ჩვენთან იყვნენ პოლონეთიდან ჩამოსული ქართველებიც, უმეტესად ქალები. მათ უკვე კავშირი ჰქონდათ დამყარებული ანდერსის პოლონური კორპუსის რამდენიმე ოფიცერთან, რომელნიც მათ ქალაქში აღმოაჩინეს. ისინი ინგლისურ ჯარებთან ერთად მოქმედებდნენ, ხოლო ინგლისური და ამერიკული დაზვერვის სამსახურები ერთად მუშაობდნენ. ამგვარად, ჩვენდა დაუკითხავად, ყოველგვარ გამოძიების გარეშე მოხერხდა, რომ ეს იარაღი პოლიციამ წაიღო. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ზოგიერთმა ქართველმა თავისი რევოლვერი მანც შეინარჩუნა. ეს ისე დიდ საფრთხეს არ წარმოადგენდა, როგორც სამიოდე ავტომატისა და ოციოდე სამხედრო რევოლვერისაგან შემდგარი არსენალი. სამხედრო მნიშვნელობით ქალაქი ინგლისელებსა და ამერიკელებს ეჭირათ, მაგრამ სულ სხვა რამეს წარმოადგენდა თვით ქალაქის ადგილობრივი ადმინისტრაცია. იტალიელი ფაშისტები, ცხადია, გაქრნენ და გაუჩინარდნენ. ქალაქის პოლიციაც მორცხვად და ჩუმად რჩებოდა, მაგრამ ქუჩა პარტიზანებს ეკუთვნოდა, ხოლო იმ მხარის პარტიზანები, ე.წ. ვარიზალდისტები, კი, კომუნისტები იყვნენ; ამიტომ ვადავწყვიტეთ, რაც შეიძლება მალე ამ მიდამოებს გავცლოდით.

უღინედან ყველა მიმართულებით გზა თავისუფალი იყო და ავტომობილებიც საკმარისად მდიდ-მოდოდა. გადავწყვიტეთ, მეორე დღისათვის ავეერჩია, საით წავიდოდით. ჩემი სამსახურებრივი მოვალეობა მოითხოვდა, რომ მიხეილ დადიანის უფროსობით მდგარ ბატალიონში გამოვცხადებულიყავი, მაგრამ იმ მიმართულებით ჯერ მოძრაობა არ იყო, ფრონტი მოქმედებდა. მეორე დღით ყველამ იმ მოედანზე მოვიყარეთ თავი, საიდანაც ავტობუსები ვადიოდა. მიმართულებებს არჩევა მთლად ჩვენზეც არ იყო დამოკიდებული. არც რომისკენ პირდაპირ გამგზავრება იყო ადვილად შესაძლებელი. ამისათვის მე, გაიოზ ბერეკაშვილი და კაკო აღმზაია მივიდ-მოვიდოდით, რომ მდგომარეობაში გავრკვეულიყავით. ამ დროს მითო შინჯიკაშვილი წამოგვეწია და ვეითხრა, ვარიზალდისტები მოვიდნენ, ყველა ქართველი დაიჭირეს და ციხეში წაიყვანესო. ჩვენ არაფერი დაგვარჩენოდა, თუ არა ინგლისური თავდაცვისათვის მიგვემართნა. ასეც მოვიქეცით. მივედით ინგლისურ „ინტელუჯენტ სერვისის“ ზინაზე და ჩვენი გასაჭირი ვუამბეთ. აქ ერთი გარემოება უნდა აგინსნათ:

ბერლინიდან წამოსვლის წინ მიმა კვდიამ ჩვენ დაგვავალა, მოკავშირეთა ჯარების ზურგში მოხვედრისთანავე პოლონელებს დაგვაგშირებოდით და ზრუნვა დაგვეწყო ტყვედ ჩავარდნილ გერმანიის ჯარში მყოფ ქართველებზე, რომ ისინი რუსებისთვის არ გადაეცათ. როგორც ზევით ვთქვი, ამ საქმისათვის ფორმალური სახის მისაცემად, ჩვენთან გვექონდა არარსებული ქართული თავისუფლების კომიტეტის მანდატი, რომელიც შეეცებოდა ოთხ პიროვნებას: გაიოზ ბერეკაშვილს, მითო სინჯიკაშვილს, მიხეილ ქავთარაძეს და ნიკო იმნაძეს. ეს უკანასკნელი პოლონური ჯარის ყოფილი პოლკოვნიკი იყო, რომელსაც ყველა იცნობდა, როგორც ავენტს პოლონური კონტრდაზვერვისა. ეს იმნაძე იტალიაში ჩასვლისთანავე თვალიდან დაგვარგეთ. ასე რომ, როდესაც ინგლისელების წინაშე გამოვცხადდით,

ინგლისელების შესაძლო ნაცნობი იმნაძე ჩვენთან აღარ იყო. როდესაც ჩვენი დოკუმენტი ინგლისელ ოფიცერს ვაჩვენეთ, მან გაკვირვებულმა ვეითხრა, მაგრამ თქვენ ხომ ჩვენი მოკავშირეები არა ხართო. ესა თქვა და ახსნის საშუალებაც კი არ მოგვცა, ისე ხმაშიაღმა ვეითხრა, ვერ გაიგეთ, რომ აღარ გვინდა ჩვენ ომი, ვათავუბთ ჩვენ ომს, თქვენ ამ დროს აქ რა გინდათო.

ამ სიტყვებმა გამაკვირა, რადგან მაშინდელ გარემოებას საკმარისად არ ვიცნობდი. ეს ის დღეები იყო, როდესაც საფრთხე ვაჩნდა რუსების მიერ საბერძნეთის დაკავებასა, რამაც ჩერჩილი საჩქაროდ საბერძნეთში ჩაიყვანა.

ასე რომ, საფრთხე იბადებოდა ინგლის-ამერიკასა და რუსეთს შორის ძლიერი კონფლიქტის გაჩენისა. ამან ააღელვა ის ოფიცერი და ათქმევინა ის სიტყვები, რამაც ასე გავვაოცა. იმ ოფიცერს მე ველაპარაკობოდი და ვუპასუხე, ბატონო, ჩვენ მარტო ემიგრანტები ვართ, სხვა არაფერიო. თქვენ მოემართათ, რომ უმიზეზოდ დატყვევებულ ჩვენს თანამემამულეებზე იზრუნოთ, რადგან ისინი თითქმის ბანდიტების ხელში არიან-მეთქი. ინგლისელი მიხვდა, რომ ჩვენ მხოლოდ მფარველობას ვეძებდით. ვეითხრა, ჰო, კარგი, ჩვენ ვიზრუნებთ, რომ იმათ არაფერი მოუვიდეთო. დაიწყო რაღაც ბრძანების დაწერა, რომელშიც ლაპარაკობდა არა ოცდაშვიდი, არამედ ოცდაათი დატყვევებულის შესახებ. ამ რიცხვების წერა მე არ დამინახავს, რადგან ოფიცრის პირდაპირ ვიდექი. მხოლოდ მიტო სინჯიკაშვილმა შეამჩნია, რომ 27-ის მაგივრად 30 კაცი დაწერა. ქართულად მითხრა, ბიჭო, ჩვენც იქ გავაგზავნიან, 30 კაცი დაწერაო (მე დამაფიქვდა მეთქვა, რომ ჩვენს აქ მოსვლამდე გაიოზ ბერეკაშვილმა სცადა იმ ტყვეთა გათავისუფლება ქალაქში მოსიარულე ერთი ამერიკელი პატრულის მეშენობით. ისინი ციხის ეზოში შესულან და მათი ცდა იმით დამთავრებულა, რომ გაიოზი დაუტყუსაღებიათ, ხოლო ამერიკელებისათვის უთქვამთ, თქვენ მიზრძანდით და ჩვენ თვითონ ვიცით, როგორ მოვუვლით ამ ხალხსო. მხოლოდ ამ ამბის შემდეგ იყო, რომ ჩვენ ინგლისელებს მიემართეთ).

ეს სხვაობა რომ შევამჩნიეთ, მე მას ვუთხარი, ჩვენ მოვედით იმ 27 კაცის საშველად და თქვენ გასურთ ჩვენ სამნიც იქ გავაგზავნიოთ? იმან მითხრა, მაშ რა გიყოთ, ჩვენ ხომ არა გვაქვს ბინა თქვენთვისო. მაშინ კიდევ შევეკითხე: ნუთუ ბრიტანული ლოში ისე დასუსტდა, რომ ხიზანთა შეფარებას ვერა ბედავს და ლტოლვილებს ისევ ბანდიტების ხელში აპრუნებს-მეთქი. ამ სიტყვებზე იგი გაფთხდა, ეტყობოდა ჩემი სიტყვები ძალიან მტკივნეულად მოხვდა გულში, მკითხა, ამა როგორ ვქნათო? მე ვუთხარი, ტყვეთა ბანაკი ხომ გაქვთ, იქ გავაგზავნიეთ და ხვალ გამოგვიყვანეთ-მეთქი. ჰო, ეს კარგი მითხარიოთ და იმ წუთში იქვე მდგომ უნტერ-ოფიცერს უბრძანა წაიყვანეთ ეს სამი ბატონი ტყვეთა ბანაკში და გაათურთხილეთ, რომ ხვალ მიხვალთ მათ უკან წასაყვანადო. ჩაგვსქეს მანქანაში და 5 წუთში ბანაკში ვიყავით. იქ მისვლისას გერმანელი მორიგე უნტერ-ოფიცერი მოგვეკება და დასაძინებლად წავვიყვანა. უკვე ბნელდებოდა და უნტერ-ოფიცერმა ბოდიში მოგვისადა, ვაზმამი მოთავებულა და ხმელი სანოვავის მეტი არაფერი გამაჩნიაო. ჩვენ ვუთხარი, რომ არაფერი არ გვინდოდა, რადგან ხვალ დილით ბანაკი უნდა დაგვეტოვებინა. მივეითათ ერთ შენობაზე, რომელიც სკოლას წარმოადგენდა და ვეითხრა, როგორც შეგიძლიათ ისე მოეწყეთო. შივ ჩვენ გარდა არავინ იყო. ჩვენც საკმაოდ დამშვიდებულებმა მოვახერხეთ დაძინება.

დილა რომ ვათენდა, მაშინვე ალაყაფისკენ წავედი, რომ ჩვენი წამყვანი მძღოლისათვის ჩვენი ნახვა გამაღვილებინა. რამდენიმე წუთში მანქანა მართლაც მოვიდა და ვიდრე მძღოლი რამეს იკითხავდა, მე თვითონ ვკითხე, თქვენ ამა და ამ დაწესებულებიდან მოდიხართ სამი კაცის წასაყვანად-მეთქი? დიხ, ასეაო, მითხრა გახარებულმა. ამის გამგონმა მეკარე მძღოლს ქალადლი გამოართვა, თავისას შეადარა და ჩვენ კარი ვავიღო. როდესაც მძღოლმა ხსენებულ დაწესებულებაში მიგვიყვანა, ყველა ტუსალი უკლებლივ უკვე იქ იყო. ჩვენს წასაყვანად კარგა მოზრდილი საბარგო მანქანა იდგა, ჩვენთვის უცნობი მიმართულებით ვავაქანა.

გზაში, რამდენადაც მახსოვს, ორი ღამე ვავატარეთ. ორივეჯერ ქალთა მონასტრებში მოთავსებულ რაღაც საქველმოქმედო საზოგადოების მიერ მოწყობილ თავშესაფრებში. მესამე და საბოლოო ეტაპი ფორლიში დასრულდა. ეს ქალაქი იტალიის შუაწელზე მდებარეობს, უფრო ახლო ადრიატიკისკენ, ვიდრე დასავლეთ ნაპირთან. რაღაც უზარმაზარი ბანაკი იყო ტიტველ ველზედ. არავითარი დახმარება ან მასპინძლობა იქ არ ჩანდა. ჩვენ, როგორც შეგვეძლო, მინდვრად მოვკალათდით. მხოლოდ მეორე დღეს ვავიგეთ, რომ ჩვენს ახლომახლო სანოვაგის დამრიგებელი პუნქტი იყო, სადაც პურსა და სხვა საჭირო დახმარებას უფასოდ იძლეოდნენ. ჩვენ ბანაკში დარჩენას, ქალაქში ვინმესთან შეკვლევა ვამჯობინეთ: არჩილ გომართელმა და კატო ქიქოძის ქალმა, ერთ მუშის სახლში ქალაქკარეთ ერთი დიდი ოთახი იქირავეს და დანარჩენთათვის ხილნარში, ხეუბნებში ღამეების ვატარება სთხოვეს. ჩვენ ყველანი მშენებრად მოვეწყეთ, აპრილის ბოლო იყო, კარგი ამინდები იდგა. ჩვენს თავზედ ზღები მწიფდებოდა.

ჩვენს ჯგუფს მალე გამოეყო ზერეკაშვილი. იგი ბელგეელი იყო, მშობლებიც იქ ჰყავდა და მისთვის საძებარი და ასარჩევი არაფერი იყო. ყოფილი ტყვეთაგან უმეტესობამ დაბრუნება გადაწყვიტა. ტყვეთაგან ყველაზე ხნიერი ვასის გარდა, მგონი, ყველამ დაბრუნება არჩია. მგონი, კიდევ ორიოდე კაცი დარჩა, რომელთა გვარებიც მე აღარ მახსოვს. ერთი თუ ორი კაცი ინგლისში მოხვდა, მგონი, ვიღაც – არგენტინაში. სხვანი რუსეთში დაბრუნდნენ.

ბანაკი ძლიერ შემცირდა. ყველამ თავისი გზა იპოვა. მე გადავწყვიტე რომში წაქსელიყყო, რადგან საფრანგეთში დაბრუნება ნაადრევად მიმანდა.

რომში ჩემთან ერთად მაშინ ცხოვრობდა ოციოდე ჩამოსული ქართველი სხვადასხვა მხრიდან. იტალიაში მე წელიწადნახევარი დავყავი. ამ ხნის უმეტესი ნაწილი ვიცხოვრე იტალიის აღმოსავლეთ ნაწილში პატარა ქალაქში, რომელსაც ერქვა მაჩერატა. აქ იყო ერთ-ერთი ცენტრი პოლონური კორპუსის ჯარების დაბინავებისა. იქ მე ვავიცანი ჯარის ერთ-ერთი ოფიცერი გოგი ჯავახიშვილი. იგი მარტო ცხოვრობდა აქ ქალაქში, სადაც არცერთი სხვა ქართველი ოფიცერი არ იმყოფებოდა. ჯავახიშვილმა თვითონ მთხოვა, მასთან მეცხოვრა. ჩემი მასთან ყოფნის დროს მან გასაბჭოებული პოლონეთიდან ურიათა კომიტეტის დახმარებით მოახერხა მეუღლის, ორი ქალიშვილის და ცოლისდის ჩამოყვანა. ამის შემდეგ, დაახლოებით ორ თვეში ანდერსის კორპუსის ლიკვიდაცია დაიწყო. სურვილისამებრ, პოლონელები ან თავის ქვეყანაში ბრუნდებოდნენ, ან ინგლისში გადასასახლებლად ეზადებოდნენ. ჯავახიშვილი თავისი ოჯახით ინგლისში უნდა გადასახლებულიყო.

მაჩერატაში ჩემი ყოფნის დროს ჯგავსიშვილთან ჩამოვიდა ტყვეთა ზანაკიდან განთავისუფლებული მიხეილ დადიანი. ეს ის დადიანია, რომელიც თავისი ქართული ლეგიონით ვერონაში იმყოფებოდა. მან თავისი ცოლ-შვილიც ჩამოიყვანა. მისმა მეუღლემ ვერონაში მოილოგნა იმ დროს, როდესაც მისი ქმარი ამერიკელების ტყვე იყო. დადიანმა სადღაც წაიკითხა, რომ ამერიკელები ძალიან იაფად ყიდნან მათ მიერ ჩამოყვანილ ავტომობილებს, რომელნიც მათ უკვე აღარ სჭირდებოდათ. მიმა დადიანმა იფიქრა, ვიყიდოთ რამდენიმე, გავყიდოთ და ფულს მოვიკებთო. მე ამ წამოწყების დიდი იმედი არა მქონდა. ვაჭარი მე არასოდეს არ ვყოფილვარ და არც დადიანი მიმანდა დიდ კომერსანტად, მაგრამ ნეაპოლის უფრო დაწვრილებით დათვალეირება მიზიდავდა, ქალაქსა, რომელიც ჩემთვის პირველი ნაესადგური იყო, სადაც ჩამოსვლის ნება მომცეს სტამბოლიდან მარსელში მოგზაურობის დროს. მინდოდა ეს ფრიალ თავისებური ქალაქი უფრო საფუძვლიანად დამთვალეირებინა, ვიდრე იქამად სამი თუ ოთხი საათის სიორნობამ შემძლებინა. დაკარით ფეხი და ნეაპოლში წავედი. ავტომობილების ამბავი ლეგენდა აღმოჩნდა, ანდა ჩვენ ვინ გვაცდიდა, თუ რამე მართლა იაფად იყიდებოდა. ერთი ღამე მანც უნდა გავგეთოთა. ავიღეთ ყველაზე იაფი ბინძური ოტელი. იქ ჩემი პირველი გამაკვირვებელი შთაბეჭდილება იყო ამ ოტელის საპირფარეო. კედელზედ ქალაქის ნაცვლად ეკიდა სხვადასხვაგვარად აჭრელებული, ერთ დროს თეთრი ფერის მქონე ტილოს ნაჭერი, სახელიც შესაფერისი ჰქონდა — "ტივო" მისი აჭრელებული ფერები მომდინარეობდა ჰიგიენური ქალაქის ნაცვლად მისი გამოყენებისაგან. მე, რასაკვირველია, ამ მხრივ პატივი არ მიცია იტალიელებისათვის და მათთვის არ მიმიბაძია, მაგრამ, მართალი უნდა ვთქვა, ამ შემთხვევას ჩემ თვალში არ დაუმცირებია იტალიელთა და იტალიის პატივისცემა და სიყვარული. მეორე, ნეაპოლისათვის დამახასიათებელი სურათიც უნდა დავიხატო.

უიაფეს იტალიურ რესტორანში შევედი. რამოდენიმე კოლექტიურ მაგიდას ქსდნენ მუშტურები. ერთ ასეთ მაგიდას ჩვენც მივუხედით, სადაც ხუთი თუ ექვსი კაცი უკვე დაჯდებოდა. მაგიდაზე მომტანად მშენიერი, მარწყვისფერტუჩუნბანი, სიცოცხლით სასეე ჩიდმეტოდე წლის გოგო გვემსახურებოდა. ჭამის განმავლობაში გოგომ ლანგარზე დადგმული ლამბაქები მოიტანა, ჯერ შეუქმნაზავი სალათის ფოთლებით სასეე. ლანგარზევე იდგა ორი ბოთლი, ერთი ძმრისა და მეორე ზეთისა. გოგომ კლიენტებს დაუწყაო გამოკითხვა, ნატურით მოგართვათ თუ "ბრუცაო". ამ სიტყვას იქნებ კარგად ვერ ვიმეორებ, მაგრამ მოგახსენებთ, თუ რას ნიშნავდა. ვინც "ბრუცა" მოითხოვა, მათთვის გოგო პირში ივუბებდა ზეთსა და ძმარს, შემდეგ ლოყების მოძრაობით ერთმანეთში აურედა და პულვერიზატორივით ჯამში გადმოაფრქვევდა. ვისაც "ბრუცა" არ უნდოდა, მათ შეუქმნაზავი სალათი და ორივე ბოთლი მაგიდაზე დაუტოვა, რომ ვისაც როგორ უნდოდა, თვითონ შეეზავებინა სალათი. გაკვირვებულმა ღიმილით დადიანს ვაწვებდე. ასე მიპასუხა: რა იყო, რა მოხდა მაგ ტუჩებს ხომ მოწუწუნდილო, ვითომ მის პირში ნადებმა სალათმა რაღა დაამავაო. მე ვუთხარი, მართალია, მიხეილ-მეთქი, და უნდა ითქვას, იმ გოგოს მიმზიდველობა ამ სიტყვებს ნამდვილად ამართლებდა. ნეაპოლის დადთვალეირებდან ეს ორი სურათი შერჩა ყველაზე ძლიერად ჩემს მეხსიერებას, იმიტომ რომ ნეაპოლის ხედები, კინოში უკეთესად და უფრო დეტალურად ჩანს, ვიდრე ადამიანი ადგილზე ნახავს, იგივე შექმნა ვეზუვის ხედსაც

ნეაპოლიდან; მაგრამ კიდევ ერთი ნეაპოლისათვის დამახასიათებელი დეტალი უნდა აღვწერო. ტრამპით მივდიოდით ერთ დიდ ახმაურებულ ქუჩაზე. ერთი შეჩერების დროს, ჩვენს გვერდით ტროტუარზე გაიბრინა ათიოდე წლის ბიჭუნამ, რომელიც ხმამაღლა იტალიელი ქალის სახელს გააკოოდა ბავშური, მაგრამ არაჩვეულებრივად მაღალი ხმით. ეტყობოდა ვიღაცას ეძახდა. საპასუხოდ საპირისპირო მხრიდან, გაისმა: აქ ვარ, აქაო. ეს უკვე ვოგოს ხმა იყო. ეს ამბავი ხდებოდა ერთი მეორიდან ისეთ მანძილზე, რომ ორ ადამიანს შორის ყვირილით ხმის მიწვდენა მართო ნეაპოლიელს თუ შეუძლია. ეს შემორჩა ჩემს მექსიკურებას ნეაპოლის დათვლიერებიდან, მაგრამ ნეაპოლშივე ჩვენ მოწმე ვიყავით შემდეგი ამბისა:

დადანი დოღების მოყვარული კაცი იყო. კვირა დღე იყო და ნეაპოლში სადმე დოღი აუცილებლად იქნებოდა. დადანიმა იქ წასვლა მოისურვა და მეც თან გამიყოლია. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ ეს პირველი და უკანასკნელი შემთხვევა იყო ჩემს მიერ დოღის ხილვისა.

ბავშვობისას მრავალი მარულა მინახავს სამეგრელოში, მაგრამ სხვა დოღზე არც საფრანგეთში, არც იტალიაში, არც ამერიკაში არასოდეს ვყოფილვარ. დოღზე მისვლისას გავიგეთ, ჩვენთვის უცნობი რამ. იმ დღეს რეფერენდუმი ტარდებოდა იტალიაში. იგი შეეხებოდა მონარქიის შენარჩუნებას თუ რესპუბლიკის გამოცხადებას. ტრიბუნაზე საპატიო ლოკამ იჯდა მიუღი სამეფო ოჯახი: დედოფალი, თავისი ბავშვებით. დემოკრატიზმა მათი აქ მოსვლა საპროპაგანდო მიზნად ჩათვალეს და მართალი უნდა ითქვას, ალბათ არცა სტყუოდნენ. ბავშვებს დოღზე რა ესაქმებათ! ასე იყო თუ ისე, სამეფო ოჯახის საწინააღმდეგო დემონსტრაცია დაიწყო. მათ კი წინ აღუდგნენ მონარქისტები. აირია მონასტერი. მიშას ვუთხარი: კაცო, მსოფლიო ომს გადაეურჩით ორივენი, ახლა აქ რომ ვიღაცამ თავი გაგვიტეხოს, ღირსი არ ვიქნებით-მეთქი?! მართალი ხარო, და გავეცალეთ იქაურობას. ესეც ნეაპოლში მოხდა, მაგრამ იგი არ ეკუთვნის ქალაქის დათვლიერების სფეროს. მეორე დამეს იქ აღარ დავრჩენილვართ და დილით უკვე მანერატაში დაბრუნდით.

ცოტა ხნით დაეუბრუნდეთ ფორლიში ყოფნის ამბებს. მე და სინჯიკაშვილმა გადავწყვიტეთ, ნაბიჯი გადაგვედგა იმ საქმისათვის, რომელიც კვდიამ დაგვაგალა, ე.ი. დაკავშირებას პოლონელ ოფიცრებთან, რათა მათ ეზრუნათ და ქართველი ტყვეები გადაერჩინათ რუსეთში ძალით დაბრუნებისაგან. რადგან პოლკოვნიკი იმნაძე დაგვეკარგა, უკეთ რომ ვთქვათ, იგი ჩვენ შეგნესულად მოგვშორდა, გადავწყვიტე, უიმისოდ დაკავშირებოდი პოლონელს. გავიგე, რომ მათი ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი ფორლიდან რამდენიმე კილომეტრით დაშორებულ პატარა ქალაქ იმოლაში მდებარეობდა. ჩვენთან ერთად მყოფ, პოლონეთიდან გადმოსვნილ ლტოლვილთა მეშვეობით გავიცანი ერთი ყოფილი პოლონელი ოფიცერი, რომელსაც, მართალია უნებართვოდ, მაგრამ პოლონური ჯარის ფორმა ეცვა. მან მოახერხა და პოლონურ სამხედრო მანქანით იმოლაში წამიყვანა. პოლონელმა მძღოლმა მიგვიყვანა პოლონელ გენერალთან, რომელსაც პოლონური კორპუსის კვარტირმაისტერის თანამდებობა ჰქონდა. გენერალმა დიდი სიმპათიით მიმიღო. ყველაფერი გულახდილად ვუამბე, თუ ვინ ვიყავი. დასამტკიცებელ საბუთად ჩემი სამხედრო წიგნაკიდან შიგ დამატებით ჩაწებებული ფურცელი წარუვუდგინე. ამ ფურცელში გამეორებული იყო ის, რაც სამხედრო წიგნაკში ეწერა, მხოლოდ ნომერი იყო შეცვლილი. ეს ფურცლები გერმანელებმა ომის უკანასკნელ თვეებში შემოიღეს, რადგან გერმანიაში

მრავლად მოქმედებდნენ საბჭოეთში დაბადებული გერმანელი კოლონისტები. ისინი გადაცემულნი იყვნენ გერმანულ ფორმაში და თავს გერმანულად ასაღებდნენ. ყოველ მათგანს ჯიბეში ჰქონდა რომელიმე გერმანელი ტყვის ნამდვილი სამხედრო წიგნაკი. ამ წიგნაკების სიყალბის აღმოსაჩენად მთელ გერმანულ ჯარს გამოუცვალეს წიგნაკის ნომრები, რაც საბჭოელთათვის უცნობი იყო. ამიტომ იყო ჩაკერებული ჩემი წიგნაკი ასეთი ფურცელი, რომელიც მე შევინახე წიგნაკის გადაღების შემდეგ. გენერალმა ასეთი ფურცლების არსებობა იცოდა და ამიტომაც დამიჯერა, რომ სიმართლე ვუამბე ჩემი წარსულის შესახებ.

როდესაც გენერალმა ფურცელი წაიკითხა, თავის მდივანს, პოლონურ სამხედრო ფორმაში ჩაცმულ გოგოს, ამ ფურცლის შინაარსი უკარნახა. თან დაუმატა, რომ ფურცელს ვერმასტრის ბეჭედი ესვა. გოგომ გენერალს გაუმეორა, რაც ჩაწერა, ხოლო სიტყვა „ვერმასტრის“ ნაცვლად „გერმანული სამხედრო“ წარმოთქვა. გენერალმა უთხრა, სამხედრო კი არა „ვერმასტრის“ დაწერო. ეს საჭიროდ იმიტომ ჩათვალა, რომ შესაძლებელი იყო ვერმასტრის კი არა, ქსესიდან ვყოფილიყავი. გენერალს აფუქსენი ჩემი მოსვლის მიზეზები და დაუმატე, მგონია, ამ საქმის უკეთ წინ წასაწევად საჭირო იქნება, მე თვითონ პოლონურ ჯარში ჩავეწერო, რომ უფრო გამიადვილდეს საჭირო პიროვნებებთან შეხვედრა-მეთქი. გენერალმა მითხრა, სრულად მართალი ხარო, აღეძრავ კიდევ თქვენს შესახებ შეამდგომოლასო, და ათი დღის შემდეგ პავმანი დამინიშნა. როდესაც ათი დღის შემდეგ მასთან გამოვეცხადდი, გენერალმა მითხრა, ვწუხვარ, მაგრამ ჩვენს მიერ შეკრებილი ცნობების შემდეგ თქვენი პოლონურ ჯარში ჩაწერა სასურველად არ მიიჩნისო. იმწამსვე მივხვდი, რომ ეს ცნობები სწორედ იმნაძის მიერ იქნებოდა მიცემული, რომელმაც ჩვენ შეგნებულად მივკატოვა, რადგან კედისას მიერ გამოვზაფნილ ოთხ პიროვნებას შორის იგი მენშვიცი იყო, სამი დანარჩენი კი ეროვნულ-დემოკრატები ვიყავით.

ამის შემდეგ შევხვდი პოლონური ჯარის მრავალ ქართველ ოფიცერს, მაგრამ ვერც ერთი ვერ დავარწმუნე ამ საქმის გაკეთების აუცილებლობაში. ოფიცერთა უმეტესობა, და სამართლიანადაც, ფიქრობდა, რომ ამის გაკეთება ძალიან ძნელი იყო, რადგან ტყვეების თავიანთ სამშობლოში დაბრუნება ხელმოწერილი ხელშეკრულებით იყო დადასტურებული საბჭოელებსა და დასავლეთის სახელმწიფოთა შორის.

იმ დროს რაკი ჩემს მიერ გაცნობილ ქართველ ოფიცერებთან არა გამოვიდა რა, გადაწყვიტე ნანუაშვილისათვის მიმემართა. მისი იტალიაში ყოფნა უკანასკნელ ხანს ვაფიგე. იგი გერმანიაში მეუღლებოდა, მაგრამ უკვე კარგა ხანია, იტალიაში ჩამოსულიყო და ძალიან მოკლე ხანში ინგლისურ-ამერიკული ჯარების ზურგში ამოუყვია თავი. ისიც ვაფიგე, რომ მას კარგა ვაფიგეიანი ადგილიც ჰქონდა. იგი კორპუსის ოფიცერებს პოლიტიკური შინაარსის ლექციებს უეითხავდა თურმე. ვნახე ნანუაშვილი, საქმის კურსში ჩავეყენე. მან კითხვების დაუსმელად მომისმინა, იღვა მოიწონა და შემდეგ შორს მოვლილი სიტყვებით გამაგებინა, თუ ასეთი რამ მოხერხდა, ამ საქმეს და მის საქართველოში გაგრძელებასაც მე თვითონ ჩაუვადებდი სათავეშიო. ეს იმას გულისხმობდა, რომ იგი თუ ამის პირობები შეიქმნებოდა, საქართველოში პილსუდესკის როლის თამაშს აპირებდა. ჩემთვის ამის მიხედვით ძნელიც არ იყო, რადგან წარსულში მას არაერთხელ გამოუთქვამს აზრი, რომ საქართველოს პილსუდესკის მსგავსი კაცი საჭიროდებო. მაშინ მახსოვს, თუ როგორი მოთაყვანე იყო იგი

პილსუდსკისა, როგორ ნატრობდა, რომ თვითონაც იგივე როლი შეესრულებინა საქართველოს მიმართ. მე ზედმეტად მიმაჩნია პილსუდსკის ვინაობაზე და მის მოღვაწეობაზე აქ ვილაპარაკო. მაშინ კი ყოველი იმედი დავკარგე რომ რაიმე შესაძლებლობა არსებობდა ამ საქმის შესასრულებლად.

საერთოდ, ომის ვითარება ისე მიმდინარეობდა, რომ ანდრესის პოლონური კორპუსი მოკავშირეებს აღარ სჭირდებოდათ. მისი ლიკვიდაცია ხდებოდა. ინგლისელებმა, რადგან ამ კორპუსის შემქმნელ-გამომყენებელი ინგლისელები იყვნენ, პოლონელებს წინადადება მისცეს, აერჩიათ, პოლონეთში დაბრუნებას ისურვებდნენ თუ ინგლისში წასვლას. ასეც მოხდა. მე არ ვუწყე, რადმენი სად წავიდა, მაგრამ ის კი ვიცი, რომ ინგლისში წასულეს საქმიანობის არჩევანი მიუცათ. ვისაც რაიმე ხელობა ჰქონდა, მათ იმ საქმეზე აყენებდნენ და ვისაც არავითარი არ გააჩნდა, ახალი ხელობის შესწავლის საშუალებას აძლევდნენ. ამის შუღვედ, რამდენიმე თვის შემდეგ ამ ჯარის მთელი შემადგენლობიდან ზოგი პროლონეთში დაბრუნდა, სხვები კი ინგლისში გადაიყვანეს. ჩემი მეგობარი ჯავახიშვილიც თავისი ოჯახით ინგლისში დასახლდა. იქ მან ხელობად მექსხვეუბა აირჩია, ძეხვის ქარხანაში დაიწყო მუშაობა, რამდენიმე წლის შემდეგ სახლიც შეიძინა და იქვე გარდაიცვალა. მისი მეუღლეც მალე გამორდა ამ სოფელს. მისი ორი ასულიდან ერთი ამერიკაშია გათხოვილი, ხოლო მეორე დღესაც ლონდონში ცხოვრობს.

მეც გადავწყვიტე საფრანგეთში დაებრუნებულიყავი. მილანოში ჩავედი და არჩილ გომართელს ვკითხე, როგორ შეიძლებოდა გადაესულიყავი საზღვარზე. მან ერთი რუსის ოჯახის მისამართი მომცა, ისინი საზღვრის ახლომასლო ცხოვრობდნენ, რამე გზას მიგითითებნო, დამპირდა. იქ რომ ჩავედი, მასპინძელმა მითხრა, მე თვითონ ვერაფერში დავცხმარები, მაგრამ შემძლია დავარწმუნო, რომ საზღვარზე გადასვლა ძალიან ადვილია. საზღვარს არავითარი ჯარი ან პოლიცია არ იცავს, რადგან ამ მიდამოებში საზღვარს არც ერთი გზა არ ჭრისო. ამის გამო ფეხით მოსიარულეს არავინ უშლის, სადაც შეძლებს, გადალახოს საზღვარიო. დარწმუნებული იყო, რომ არავინ დამიჭერდა. მეც ასე მოვიქეცი და სოფელ კაღბოზე გავლით პირდაპირ იმ კლდოვანი მთისკენ გავეჩე, რომელიც საფრანგეთ-იტალიის საზღვარზე იყო აღმართული. მთის ძირში ერთი მწყემსი ვიპოვე. ათიოდე თხას მწყემსავდა. გულახდლილად ვუთხარი, რისთვისაც მივედი. მან კლდისაკენ გაიშვირა ხელი, რომელიც ჩვენგან ორას მეტრზედ იყო ამართული და მითხრა - აი საზღვარიო. მე გამეცინა და და ვუთხარი. ეს ძალიან კარგია, მაგრამ ამ კლდეზე რა გადავა-შეთქი. როგორ თუ ვერ გადავალ, გადასვლა ძალიან ადვილია, თუ გსურს მე წაგიყვანო. ხელში ორი ფუთა მქონდა. ერთი მან გამომმართვა, მიუახლოვდა კლდის ნაპრაღს და ზუჩქების მოშველიებით მაღლა-მაღლა დაიწყო ცოცვა. მეც მას მივბაძე. ჩემდა გასაოცრად, მეონი, ათი წუთიც არ დავეკარგავეს, კლდის თავზე ვიყავით. ამ ადვილას, სადაც ჩვენ ავედით, ყორისაგან აშენებული სადარაჯო იდგა. გარშემო ეყარა ჯარისკაცების მიერ დატოვებული ცარიელი კონსერვის ქილები. შორს, საფრანგეთისაკენ, მწყვანე მინდორზე ჯარისკაცები ფეხბურთს თამაშობდნენ. საფრანგეთი ჩემს წინ იყო გადაშლილი. მწყემსს რაღაც ვუსახსოვრე ჩემი ტანისამოსიდან. ვინაობაც ვუთხარი და ძალიან გაუკვირდა ჩემი უცხოელობა. იტალიელი ვევონე. ეს,

ცხადია იმით აიხსნება, რომ ეს უბრალო ბიჭი ადგილობრივ დილაქტზე ლაპარაკობდა, წნამდვილი იტალიური კი მხოლოდ სასკოლო წიგნებში ჰქონდა წაკითხული და ამიტომაც, ალბათ, განათლებული იტალიელი ვეკნე. იმ დღეს დაღამებამდე მოეცაღე, რადგან დღისით იმინდვრებზე სიარული საშში იყო. დაღამებისას დღისით შორიდან დათვალეიერებულ ადგილებისაკენ დაეიძარი. მსურდა გადალახვის ადგილიდან სამხრეთისაკენ მეელო და საზღვარს რაც შეიძლებოდა დაეზორებულიყაეი, მაგრამ ღამით წინსვლა ძალიან გათხელდა, უზარმაზარი ლოდების შემოვლა იყო საჭირო. ხანდახან კლდეებზე დასუდებულ მძინარე უზარმაზარ ფრინველებს ვაფრთხოზდი, ისინი უცნაური ყვილით წინ ამიფრინდებოდნენ სოლმე. გადაეწყვიტე, განთიადისთვის მომეცადა. ჯარისკაცების ადგილსამყოფელს უკვე საკმაოდ მოზორებული ვიყაეი. მეორე დილით დაეიწყე დაბლობისაკენ ნელ-ნელა ჩასვლა, რაც საკმაოდ ძნელი აღმოჩნდა. ზოგჯერ დაქანებული ფერდობი შეეულ კლდესთან მომიყვანდა. ასეთ შემთხვევაში თუ კლდის სიღრმე სამ მეტრს არ აღემატებოდა, ჯერ ბარვს გადაყვრიდი, შემდეგ ხელებით კლდეს ჩამოვეკიდებოდი და დარჩენილ სიმაღლეზე ხტობით ვეშვებოდი. ასე მივალწიე უფრო ადვილად საეალ მთის სადოფრებამდე. აქ ერთი ჭა აღმოეაჩინე, უფრო სწორად, ეს ჭა კი არ იყო, არამედ ნახევარი მეტრ სიღრმეზე ხელოვნურად ამოთხრილი ორმო, რომელშიაც წვეთ-წვეთად ჩამომავალი წყალი ეროვდებოდა. ჩემი ბარგიდან აღუშინის ჯამი ამოვიღე, წვეთებს შეეუდვი და გავავსე, გაესინჯე დასაღვეად, მშენეირი წყალი იყო, გამოეცალე, ვიფიქვე წვერს გავიპარსავ-მეთქი და ენეც შევასრულიე. ამის შემდეგ კვლავ დაღმართისზე განეავგრძე გზა. მოულოდნელად ახლა ფრანგ მწყემსს მივალექი. მასაც თხუბი და ცხერები ჰყავდა, მაგრამ მწყემსი ხნიერი კაცი იყო. მიუეალოვდი, ბარგი მიწაზე დავდე და დაევექი. კაცმა მითხრა არეულ ფრანგული-იტალიურად, დაიღალეო? არა, დაევექი, რადგან შენ შეეხვდი-მეთქი. მე ვუთხარი, ეერმანიაში ვმუშაობდი, ახლა მინდა, საფრანგეთში დაებრუნდე-მეთქი. მსურს ჟანდარმებს ავცდე, რომ პირდაპირ პარიზში გამოეცხადდე, რადგან აქ თუ დამიჭირეს, ვიდრე საქმეს გაარკვევდნენ, შეიძლება ორი-სამი თვე ციხეში ჩაჯდომა მომიწიოს-მეთქი. მან მიპასუხა, ჟანდარმები აქ შენნაირ ხალხს ხშირად იჭერენ და ციხეში ავზაენიანო. ჩემი სიტყვების სიმართლის დასამტკიცებლად, ვაჩვენე ჩემი ფრანგული პირადობის მოწმობა, ეერმანული სამუშაო წიგნაკი და კიდევ რაღაც ქაღალდები და ვუთხარი, მასწავლე, როგორ მივიდე რკინიგზის სადგურამდე-მეთქი. მითხრა, რკინიგზის სადგურს აქედან ვერ გასწავლი, რადგან რამდენიმე ხვეი და გორაა გადასასვლელიო. მაგრამ მოსახლეობას შეგიძლია ყველგან შეეკითხო, ყველა გიმეულის, მხოლოდ ჟანდარმებს არ წააწყდეთ. მეც ასე მოეიქეცი. ორი-სამი კილომეტრი რომ გავიარე, შევამჩნიე ერთი პატარა ფერმა. დაბარეულივით პირდაპირ მივედი, ვნახე ერთი ცოლ-ქმარი იყო, ბავშვები სკოლაში ყოფილან წასული. მათ ამიხსნეს, ფესბით სიარული აღარ დაეჭირიდება, ამ გორაზე ნახევარ საათში აეტობკარი (აეტობუსი) ჩამოვიღლის, თან მიმითითეს, სადაც აეტობუსი უნდა განეჩრებულიყო, შედი, ბილეთი იყიდე, სხვა არაფერი გინდა, მხოლოდ იტალიური ფული არ ამოიღო ჯიბიდანო. არც ეს ასანთი ამოიღო ჯიბიდან, რადგან ეს იტალიური ასანთია და აქ ასეთი არაფის არა აქვსო. იმ კაცს მაღლობა გადაეუხაღე. ყაეაც დამალეინა. აეტობუსს დაეუეცაღე და უბრალო ტურისტით

ათ წუთში სადგურზე ვიყავი. მოლარემ მითხრა, პარიზის მატარებელი წასულია და დილაზე სხვა არ იქნება. სხვა მატარებელი არ მოდის, გადაჯდომით რომ წავიდე - მეთქი? ამიხსნა, კი, თუ არ ვეჩქარებო. მეჩქარება რას ჰქვია, დილაზე დარჩენას მატარებელში ძილი მირჩევნია-მეთქი. გაეყვი მატარებელს. აღნიშნულ სადგურზე მატარებელი გამოვიცვალე, დილით პარიზში აღმოვჩნდი და პირდაპირ ნოზაძეების სახლს მივადექი. გაკვირვებას საზღვარი არ ჰქონდა. ლიდა ნოზაძემ მკითხა: ბიჭო, სად გაშავდი ასეო? მე ჩემი ოდისეა ვუბამე. ისინი მრავალ რამეს მეკითხებოდნენ, და ასე ვუთხარი, ახლა ცოტას დავიძინებ, მერე მოვითხრობთ-მეთქი. ნოზაძეებმა ამიხსნეს პირიზული მღვთმარება.

პრეტექტურაში გამოსაცხადებლად მე მჭირდებოდა ბინის აღება. ამიტომ ნოზაძის ბინის ახლოს ოტელში ვიქირავე ოთახი. ქართული რესტორნისაკენ წავედი, რომ პირობები გამეყო, როგორ გამოეცხადებულაყავი. რესტორნის პატრონმა, ელენეს ქმარმა მიმამ მიმოითთა, ვისთან მივსულიყავი. მივედი. ოთახში ორი მოხელე იჯდა, ორივე ახალგაზრდა. მოვიგონე, თითქმის საზღვარზე ჩრდილოეთიდან შემოვედი პოლონურ ტრანსპორტთან ერთად, აეუხსენი, ისინი ინგლისში მიდიოდნენ და მე კი საფრანგეთში დარჩენა ვარჩიე მეთქი. ვაჩვენე ყველა ჩემი ქალაღდები. გერმანული შრომის წიგნაკი, იტალიაში მოცემული პირადობის მოწმობა და ვადავადსული ფრანგული პირადობის მოწმობა. ერთმა მეორეს ჰკითხა, როგორ ვქნათო. მან ღიმილით უპასუხა, საბუთის შეცვლის დაგვიანებისათვის ჯარიმა გადავასდევინოთ და ვათავდარო. მაგრამ მეორემ უპასუხა, ნამეტანი იქნება ეს სიყალბეო. ახალი კარტის (პირადობის მოწმობის) მოთხოვნა დამაწერიანეს და საზღვარზე უნებართვოდ ვადმოსვლისათვის ჯარიმა ვადამასდევინეს. ასე მოგვარდა საფრანგეთში ჩემი დბრუნების პრობლემა. ნოზაძეებთან თხუთმეტობდღე დღე დავრჩი. კლიშიში დროებითი სამუშაო ვიპოვე (პარიზის ჩრდილოეთი უბანი) და ჩემთვისაც პარიზის ერთ-ერთ საუკეთესო კვარტალში ვიქირავე ოთახი, სადაც ერთი თვის შემდეგ ჩემი სამი წლის გოგონა და დედამისი შევტარიიდან ჩამოვიდნენ. ჩემი დროებითი სამუშაო სხვა უკეთესი შევცვალე. სახელდობრ, ერთი ბერძნის მაწვნის წარმოებაში წარმოების უფროსად შევეუდექი მუშაობას.

ერთი წლის შემდეგ ბინის სივიწროვის გამო ქალაქის სამხრეთით ვადაკასდღი, პარიზიდან 18 კილომეტრზე, პატარა ქალაქ სავინიში. იქ იმავე დარგში დავიწყე მუშაობა, მხოლოდ უფრო დიდი მამატაბის საწარმოში. იქ შვიდი წელიწადი ვიმუშავე. შემდეგ კიდევ ვადავინაცვალე პარიზის დასავლეთით მდებარე უბანში - ვილ დ'ავრეში. იქაც ერთი წელიწადი დავყავი და ისევ პარიზში დავბრუნდი და დავსახდლი პარიზის XVI უბანში, იმ სახლში, სადაც ქვეითა სართულზე ქართული ეკლესია იყო. იქ ყოფნის დროს ყვლავ ერთი პატარა ქართულ სამაწვენში ვიმუშავე, თან ტაქსის მძღოლის დილომის ასადებად ვმეცადინებდღი. ერთი წლის შემდეგ გამოცდა ჩავასარე და ტაქსისტად დავიწყე მუშაობა. ტაქსიზე ათი წელიწადი ვიმუშავე, და ამ მუშაობამ ფიზიკურად, ისევე როგორც მორალურად ისე დამლალა, რომ იძულებული ვიყავ მიმეტოვებინა იგი. ამის მერე ინდოეთის საელჩოში დავიწყე მუშაობა მძღოლად. იქ ხუთი წელი მანქანაზე ვიმუშავე, ხოლო ორი უკანასკნელი წელიწადი საელჩოს მიმღებში ვადავდღი. ეს იყო ჩემი უკანასკნელი სამუშაო, რადგან 67 წლის ვიყავი, როცა საელჩო დავტოვე.

აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ კანონის მიხედვით მე უკვე 65 წლის გავედი პენსიაზე, მაგრამ თუ საელროში კიდევ ორი წელიწადი დავრჩი, ეს იმიტომ, რომ საელროში მუშაობა უცხოეთში მუშაობას უდრიდა და ამიტომ ნება მქონდა, მოუხედავად პენსიაზე გასვლისა კიდევ მეშეშებინა.

საელროში მუშაობის უკანასკნელ წლებში მე თვალის გლაუკომა აღმომაჩნდა. იმ დროიდან თარიღდება ჩემი პირველი ოპერაცია თვალისა. ამას მოჰყვა თითქმის ოთხმოცდათერთმეტ წლამდე გაკეთებული ხუთი თუ ექვსი ოპერაცია ჩემი მხედველობის თანდათან დასუსტებისა გამო. და დღეს 2000 წლის თებერვალში, მე თითქმის მთლად უსინათლო ვარ, რადგან არც კითხვა, არც წერა არ შემიძლია.

ჩემი მარშრუტი 1941-1946წ.წ.

ბერლინში ჯარში ჩაწერიდან —> ვენა —> ოდიშეტი (რუმინეთი) —> ბუდაპეშტი —> კრონშტადტი (იგივე ბრაზოვ, რუმინეთი) —> სტრანსი (ბრესლაუს მახლობლად) —> მიტენვალდი (ბეარია) —> კვლავ სტრანსი (ბრესლაუსთან) —> კავკასიის ფრონტზე, ყოფილ კოლბოზი ჩრდ.კავკასიაში —> სოფელი ყალმუხთა სტეპის მახლობლად —> ნაღიკი —> ბელაია რეჩკა კავკასიონის ხეობაში —> დახვეა ქერჩისკენ —> ყირიმი —> ოდესა (ლაზარეთში) —> ლაზარეთი სუდეტის მხარეში (ჩეხის საზღვარზე) —> ბერლინი (საკავშირო შტაბი) —> პარიზი —> ანგლო-ნორმანდიის კუნძულები —> ბერლინი —> ნორმანდია —> პარიზი —> ბერლინი —> კვლავ საფრანგეთი (ქართული ლეგიონის ბანაკი ტულუზასთან) —> ბერლინი —> პრაღა —> მარლისა (სლოვაკიაში) —> ბერლინი —> იტალია: მაჩერატა —> ბარი, ნეაპოლი, რომი, მილანო —> გადასვლა საფრანგეთში.

IV. ომის შემდეგ

მუშაობა ინდოეთის საელჩოში

ინდოეთის საელჩოში მუშაობის დაწყებამდე 10 წლის განმანვლობაში ტაქსიზე ვმუშაობდი. ტაქსიზე მუშაობის ამბავს, თუ მოეახერხე, შემდეგში მოვითხრობთ, ხოლო ჯერ იმას ვიტყვი, რომ ტაქსიზე მუშაობამ ძლიერ დამალა და სიხარულით დავანებე თავი, როგორც კი ახალი სამუშაო ვიპოვე. ეს იყო მძღოლობა ინდოეთის საელჩოში. თვით სამუშაოს ასრულება განსაკუთრებულად აღსანიშნავს არაფერს წარმოადგენს, მძღოლი ყველგან მძღოლია, მაგრამ ინდოელთა საელჩოში 7 წლის მუშაობამ ბევრი რამის ნახვის საშუალება მომცა, სახელდობრ, ინდოელთა გაცნობისა. ცხადია, იმიტომ, რომ ინდოეთი, როგორც ყველამ იცის, განსაკუთრებულად საინტერესო ნაწილს შეადგენს კაცობრიობისას. ჩემთვის ამ ხალხის გაცნობა მოულოდნელის ნახვას წარმოადგენდა, რადგან სულ სხვაგვარი წარმოდგენა მქონდა ამ ხალხზედ. ინდოელები შეუძლებელია, როგორც ერთი ერი, ისე აღიწეროს. აქ ყოველგვარი ხასიათია წარმოდგენილი. ზოგჯერ შეხვედები უპატიოსნეს ადამიანს, ზოგჯერ ვაიძვერას, ხშირად ფულის მოყვარულს. უფრო ხშირად - ძუნწს და თუმცა, ეს თვისებები ყველა ერში არსებობს, ინდოელთა შორის ამა თუ იმ პიროვნებაში ესა თუ ის დადებითი თუ უარყოფითი თვისება დიდი ძალით არის წარმოდგენილი. სხვანაირად რომ ვთქვათ, თუ კეთილ ინდოელს შეხვედები, ძნელია მასში ავის აღმოჩენა. ასევე ყველა სხვა თვისებების მიმართ.

ყველაზე უფრო თვალსაჩინო და მოულოდნელი ჩემთვის იყო ნახვა იმ საკვირველი იერარქიისა, რომელიც ინდოეთში არსებობს უფროსსა და უმცროსს შორის. ინდოეთში რაიმე თანამდებობის უფროსი კაცი თავის უშუალო უმცროს კოლეგასთან დამოკიდებულებაში ბევრად უფრო მაღლამდგომია, ვიდრე ეს არის ევროპელთა შორის. ევროპული შეხედულებით ასეთი ურთიერთდამოკიდებულება უფროს და უმცროსს შორის ყოვლად მიუღებელია, მტკივნეული და დამამცირებელი, მაგრამ ინდოელები ამას სრულიად ბუნებრივად მიიჩნევენ და დამცირებას უმცროსები თითქოს ვერ ამჩნევენ. ზემოთ ვახსენე პატიოსნების შესახებ. ისეთი შთაბეჭდილება დამრჩა, რომ სამხრეთელი ინდოელები, ე.ი. ისინი, რომელნიც შავ რასას ენათესავებიან, უფრო კეთილი და პატიოსანნი ჩანან, ვიდრე ჩრდილოელი, ნამდვილი თეთრი ინდოელები, მაგრამ იგივე თეთრები განებრივად უფრო მაღლა მდგომნი არიან, ვიდრე სამხრეთელები. ინდოეთში მიღებულია კვობა, ე.ი. პროპორციული განაწილების წესები სხვადასხვა თანამდებობებისათვის, განსაკუთრებით

მაჰმადიანთა და არამაჰმადიანთა შორის. აქვე უნდა ვთქვა, რომ მათში ვერც კი შეატყობ, ვინ მაჰმადიანია და ვინ არა, ვარდა იმ ტომებისა, რომლებიც გარეგნულად გამორჩევიან. მაგალითად წვეროსანი სიკჰები ან სამხრეთის ნეგროიდები და ა.შ. ამგვარ კლასიფიცირებას და აღწერას ამით ვამთავრებ, რადგან, მიუხედავად 7 წლის მათთან ერთად ცხოვრებისა, ჩემთვის ისინი კიდევ სრულად გაუგებარნი და უცნობნი დარჩნენ.

ასე რომ, მე შემიძლია მხოლოდ ზოგიერთი შემთხვევა ავიწეროთ ჩემი მათთან დამოკიდებულებისა და მეტ ნაკლებად საინტერესო საუბრის შემთხვევებისა.

მაგალითად, სამი წლის განმავლობაში პირველი მდიენის თანამდებობას ასრულებდა მუსლიმანი ინდოელი, გვარად ჰაში. ამ კაცმა, როდესაც ვკითხე, სადაური ხარ, რომელი მაჰმადიანი-მეთქი, მე გვარის მიხედვით, შთამომავლობით ჰამიდიდების დინასტიასთან ვარ დაკავშირებული. და ეს ჰამიდიდების დინასტიასთან დაკავშირების პრეტენდენტი საკვირველ სიმამთის იჩენდა კომუნისტებისა და რუსებისადმი. მე გაკვირვებულმა ვკითხე, თქვენი თანამდებობის კაცი როგორ ამკლავებთ ამგვარ მიდრეკილებებს-მეთქი. საკვირველი რამ მიპასუხა: მიშელ, მითხრა მან, 18 წლამდე მე უელსჯიბებში სტალინის სურათს ვატარებდი. ეს მაშინ გამეხარდა იდეც, და თანაც გამიკვირდა. ეს ფაქტი დღესაც მოწმობს იმ უზარმაზარ პოპულარობას და მამასადამე, ძლიერებას, რასაც ამ კაცმა კაცობრიობაში თვალში მიადგინა. ამ საკითხზე ბევრი რამის თქმა შეიძლება, შეიძლება ბევრი სადაუო საკითხი დაისვას მოსაუბრეთა შორის, მაგრამ "დადებითი" თუ "უარყოფითი" სტალინი რომ ერთი უდიდესი პიროვნებათაგანი იყო კაცობრიობაში, მგონი უდავოა.

მე საკმაოდ დაახლოებული ვიყავი ელჩის პირველ მრჩეველთან. იგი ბუნვალეილი იყო, გვარად ბარი. ჩემთან საკმაოდ გულახდილად ლაპარაკობდა თავის თანამემამულეებსზე. ხუმრობით სხვადასხვა ნაკლებ ამხელდა, თუმცა ადამიანური ნაკლი მასაც არ აკლდა. ერთ დღეს სადღაც მიმყავდა ახლად ჩამოსულ ვიღაც ინდოელთან ერთად. ამ ახალმა შემატყო, რომ ფრანგი არ ვიყავი, და მკითხა, სადაური ხარო. ვუთხარი, ქართველი რომ ვიყავი. მან თქვა, ვიცი, მხოლოდ ამ ქვეყანას მე არ ვიცნობო. მაშინ ეს მრჩეველი ჩაერია ლაპარაკში და უთხრა, იცით თქვენ, რა ხალხია ესენი? მე როდესაც ოდესაში კონსულად ვმსახურობდი, საქართველოში ჩავდიო. ვიყავი თბილისში, მომწყურდა და ერთ კაფეში მსხდომ ორ კაცს ვთხოვე, თუ შეიძლება თქვენს მაგიდასთან დაჯდომა-მეთქი. დიდი საიმონებითო, მიპასუხეს. იქ ყოფნისას ტუალეტში წავედი, დაბრუნების შემდეგ მომტანს დაუფიქრე, განაგრძო თხრობა ინდოელმა. აქ უკვე მე ჩავერიე და ვუთხარი, ყველაფერი გადახდილი იყო-მეთქი, არა? სწორედ ასე იყო! აი, რა ხალხია! უთხრა მეორე ინდოელს. ეს ამბავი არც ისე გასაკვირია, რადგან ეს ინდოელი თვითონ ძალზე ძუნწი კაცი იყო.

ინდოელები ერთმანეთს შორის საქმეზე თუ საუბრობდნენ, უმეტესად ინგლისურს მიმართავდნენ, მაგრამ არის ხალხური დიალექტიც, რომელსაც ურდუს უწოდებენ. ეს არის ინდოელების ენა, მაგრამ მასზე ძალიან დიდა საპარსულისა თუ არაბულის ვაველენა. ასე, მაგალითად, ერთ დღეს ინდოელთა ერთი ჯგუფი რაღაც უთანხმოებაზე ლაპარაკობდა, რომელიც საჭიროებდა ამ მრჩეველის თანხმობას ან ნებართვას. ერთმა სხვებს უჩიო, მიშელს დაგვადლოთ, ვა (წრჩეველი) მისი დოსტია, ნებას დაგვრთავსო. ამ სიტყვის მნიშვნელობა მაშინვე გავიგე და ვუთხარი, სრულიად არა ვარ მისი დოსტი-მეთქი. მათ გაუკვირდათ, მე ეს სიტყვა რომ გავიგე და აუხსენი, ეს თქვენი ენის სიტყვა კი არ არის, არამედ არაბულია ან სპარსული და მას ჩვენც ვხმარობთ-მეთქი.

სხვა დროს კიდევ საფრანგეთში ინგლისის დედოფალი იყო ჩამოსული. მან მიღება მოაწყო, არ ვიცი რატომ, პოლანდიელებს საელჩოში. ჩვენი მრჩეველი უნდა წასულიყო ინდოელთა სახელით. როდესაც იმ უზანს მიუყვალოდით, მრჩეველმა მოთხრა, მიშელ, ჯერ კიდევ ადრეა, თამამა მხოლოდ ნახევარი საათის შემდეგ დაიწყება, ცოტა გამატარ-გამომატარეო. თან დაუმატა, მაგრამ შენ რა იცი, რა არის თამამაო. მე ვუთხარი, ძალიან კარგად ვიცი-მეთქი. გაუკვირდა და ხუმრობით ისიც კი თქვა, თქვენი ენა ჩვენ ენას ჰკენებიაო.

იგივე მრჩეველი სხვა დროს აფრიკელების ერთ-ერთ საელჩოში მივიყვანე. იმ დღეს იმ სახელმწიფოს ეროვნული დღე იყო. ჩემი კლინტი თხოვნიერადვე წუთის შემდეგ საელჩოდან გამოვიდა და მოთხრა, ჩვენს საელჩოში დამაბრუნეთ, თან დაუმატა, მაგ შეკენანებს ისეთი მყრალი სუნის ასდით, ვერ ავიტანეო; თან ხუმრობით დაუმატა, მეც მაინცდამაინც თეთრი არა ვარ, მათსავით მაინც არ ვყარვარო.

სხვა დროს, ერთხელ თვითონ ჩვენს ელჩს ჰქონდა მიღების დღე. მე რატომღაც რაღაც საქმისათვის ელჩის სამზარეულოში შევედი, სამზარეულოს კაფელის იატაკი ჰქონდა. ვხედავ, ერთ-ერთი მზარეულს იატაკზე მოუკალათია, გვერდით შეკმაზული დაკეპილი ხორცის ჭურჭელი ედგა, დაახლოვებით კაკლის სიმსხო ხორცის პატარა ზურთებს აკეთებდა და იატაკზე გაბნეულ ორცხოზობილს ფეხილში აგორვოლავდა. ეს კრძი შიძილება ინდოელთა ეროვნულ კერძად ჩაითვალეს. ხორცი შეკმაზულია ინდური ეროვნული საკმაზით, რომელსაც “კრი” ეწოდება. მხოლოდ ცხერის ხორცისაგან ამზადებენ, რადგან, ინდოელები, როგორც წესი, ძროხის ხორცს არ ჭამენ. რამდენიმე დღის შემდეგ, პირველი მდივანი, მაჰმადიანი, სადღაც უნდა წამეყვანა, სახლიდან გამოსვლისას ხელის გულზედ დაეროვილი სწორედ ეს ბურთები გამოიტანა. თვითონ ჭამდა და მეც გამომიწოდა. ელჩის სახლში ნანახი გამახსენდა და ვუამბე. თან დაეუმატე, შენი მზარეულიც ასე თუ ამზადებს -მეთქი. გაიცინა და თქვა, არა, ჩვენ, მაჰმადიანები უფრო სუფთანი ვართ ამ შემთხვევაშიო. ეს ის პიროვნება იყო, ვინც, როგორც ზევით ვთქვი ახალგაზრდობაში სტალინის თაყვანისმცემელი ყოფილა.

ჩვენს საელჩოშივე კანცელარიაში მსახურობდა ერთი ფრანგი გოგო, ეტყობა, ძლიერ ღარიბი ოჯახიდან გამოსულა, რომელიც საელჩოშივე მომსახურე ინდოელს ცოლად გაჰყავა. ამ გოგომ რათა სრულ ინდოელად ქცეულიყო, ევროპული ტანისამოსი ინდოელ ქალთა სამოსით შეიცვალა. ჩვენს, არაინდოელთა თვალში, ვინც მისი ვინაობა ვიცოდით, ამ გოგოს ინდოელ ქალის სამოსში ფართხუნი სასაცილოდ მიგვაჩნდა. ასე ეჩვენებოდა იგი ინდოელებსაც, მაგრამ, ცხადია ამ უცნაურობას მას არაფინ ახსენებდა. აქვე უნდა აღვნიშნო, რომ მანქანაზე მბეჭდავები, როგორც წესი, სულ მამაკაცები იყვნენ, არასოდეს არც ერთი ქალი, ჩემი 7 წლის იქ ყოფნისას, მანქანაზე მომუშავე არ დამინახავს. აქვე უნდა დაეუმატო, რომ ინდოელი მბეჭდავები საკვირველად სწრაფად მუშაობდნენ და ევროპელ ქალ მემანქანეებს არა თუ ჩამოუყვარდებოდნენ, არამდე ვფიქრობ, სჯობდნენ კიდევ.

საელჩოში ყოფნისას, როდესაც 65 წელი შემისრულდა, ოფიციალურად პენსიაზე გავედი, მაგრამ მუშაობა კვლავ განვაგრძე, ამის ნება მქონდა, რადგან საელჩო ფორმალურად უცხოეთის ტერიტორიას წარმოადგენდა. ამიტომ სამუშაო კანონები მათზე არ

ვრცელდებოდა. ამასთანავე ერთი ქართველი, რომელიც საელჩოში მუშაობდა და საელჩოს შესაგულ ჰოლში მაგიდას უჯდა, როგორც მომსვლელთა მიძღვნილი, აყად ვახდა და სიბერისა და აუადმოყოფობის გამოც, პენსიაში გავიდა. მე ამ შემთხვევით ვისარგებლე, ჩემ "ლოსტად" მიჩნეულ მრჩეველს ვთხოვე, მძლოლობას თავი დავანებე და წასული ქართველის თანამდებობა დავიკავე.

უნდა აღვნიშნო, რომ საელჩოში ჩემს გარდა იმ დროს შვიდი-რვა ქართველი მუშაობდა. მინდა დავასახელო: ვიქტორ შულაძე, ძმები თორნიკე და ჯუანშერ ლალიძეები ("ლალიძის წყლებს" პატრონის შვილები), თემო თაქთაქიშვილი (გიორგი გვაზავას სიძე), ძმები მამულაშვილები, კობრიძე, ასათიანი, და წულაძე. ისინი, როგორც წესი, საელჩოს სხვადასხვა განყოფილებაში შიკრიკის თანამდებობას ასრულებდნენ. ერთ დღეს ჩემს მაგიდას მოადგა ერთი კაცი, რომელმაც დამტყვეუელი ინგლისურით მითხრა, მადამ საგის ნახვა მსურსო. მადამ საგი, ელჩის მეორე მრჩეველი, ფერით ზანგს ჰგავდა, მხოლოდ სახეში რაღაც ევროპული იერი ჰქონდადა. მე ერთ ქართველ შიკრიკთაგანს მივმართე ქართულად, ეს კაცი მადამ საგისთან წაიყვანე-მეთქი. იმან მიპასუხა, ახლა ფოსტაში მივიღიარ, ჯუანშერი ჩამოვა და ის წაიყვანსო. ეს რომ ამ კაცმა გაიგონა, სახეზე გაკვირება და რაღაც შიშის მსგავსი გამოეხატა. რაღაც უცნაურად, ორივე ხელის შეტყუებული მტყეანი ჩემი მაგიდისკენ გაიშვირა და საიდუმლო ნახევარტონით ქართულად მკითხა, აქ თანამშრომლობსო? და აქეთ-იქით გაიხედა. ცხადი იყო, რომ ყველანი რაღაც აგენტებად ჩაგვთვალა, რადგან რუსულ-საბჭოურ ნებისმიერ დაწესებულებაში წარმოუდგენელი რამ იყო, რომ ამდენ უცხოელს ასე თავისუფლად ემუშავნა. ის ქართველი მადამ საგისთან შევიდა, იქიდან პირდაპირ დატოვა საელჩო, და მე წარმოდგენა არა მაქვს, რატომ, როგორ და რისთვის მიდიოდა იგი ინდოეთში.

როდესაც საელჩოს დატოვება გადაწყვიტე. მეორე მდიანმა სხვათა დასწრებით მითხრა, ხო, ქაეთარაძე მიდის, მაგრამ დილით დროზედ ადრე ქაეთარაძის მაგიერად ვილა მოვალ?. საქმე ისაა, რომ მაშინ ჩემს მიერ აშენებულ სახლში ვცხოვრობდი პარიზიდან 30-იოდე კილომეტრის დაშორებით და იქიდან ყოველ დილით ადრე მოსული მე ვათავისუფლებდი თავდაცვის გვარდიულს - ასე ერქვე ერთ-ერთ სამხედრო მსახურს საელჩოსას. იგი კვირაში ორჯერ საელჩოს ვაღებამდე ტოვებდა თავის პოსტს, რადგან დიპლომატიური ფოსტა უნდა წაეღო აეროპორტში. ამგვარად, ჯერ კიდევ დაკეტილი საელჩო ჩემს ამარა რჩებოდა.

ახლა მსურს გაგიხსენო ერთი შემთხვევა, ჯერ კიდევ მძლოლად მუშაობის დროინდელი. მე როგორც ყოველთვის, დილით ადრე მოვედი, რომ მცველი თავისი დიპლომატიური ფოსტით აეროდრომზე წამეყვანა. როდესაც საელჩოდან გავედით, პირველივე ბენზინის გამყიდველთან გაჩერდი, რომ საწვავი ამეღო. მცველი ავტომობილიდან ჩამოვიდა და იქვე გარაჟის წინ გამოფენილ ვიტრინებს ათვალვირებდა. როდესაც საწვავის გამყიდველმა თავისი საქმე გააკეთა, მე მანქანიდანვე გამყიდველს საჭირო ფული გადავეცი, მაგრამ ეს ფული კი არ იყო, არამედ საციალური ტალანი, როგორებიც ყველა საელჩოს ეძლეოდა დაკლებულ ფასებში საწვავის ასაღებად. უკან არც მომიხედაეს, ჩაჯდა თუ არა ჩემი მგ ზავრი, დავიძარი და წავედი. აეროდრომს რომ ვუახლოვდებოდი, უკან მოუხედავად ვკითხე, რომელ ადგილს გსურს გაჩერდე-მეთქი, რადგან სხვადასხვა პუნქტები იყო მისასვლელი. პასუხი რომ ვერ

მივიღე, უკან მოვიხვე, არავინ იყო, და ძლიერ შევმინდი, არ ვიცოდი რა მეფოქრა. საქმე ისაა, რომ დიპლომატიური ფოსტის მთავარი საიდუმლო პაკეტი, რომელიც გადაუვალი წესისამებრ მას ხელიდან არასოდეს არ უნდა გაეშვა, აქ, საყარძელზე იღო. იმის დრო არა მქონდა, რომ საელჩოში დამერეკა. წავედი და ყველა სხვა ტომრეზი და ეს პაკეტიც, იქ ჩავაბარე, სადაც ასეთი რამ ხდებოდა. ამის შემდეგ საელჩოში დაერეკე. იქიდან შემინებული მეკარის ხმა გავიკონე, რომელმაც მითხრა, სარუჰმა (ასე ერქვა იმ მცველს) დამიბარა, უთხარი მიშელს, ახლავ დამრუნდნო. მეც მაშინვე საელჩოში დავბრუნდი. საწყალი სარუჰი კარებში მიცდიდა. საელჩო ვერ ვაღებულები არ იყო. აფუხენი, რაც მოხდა, და უთხარი, ყველაფერი რიგზეა, ყველაფერი გაავაზანუქეთქი. მან მიხედა, მიშელ, არ დამღუპო, არავის უთხრა ეს ამბავი. მე უთხარი, ცხადია, მეც ასევე ვიზამდი-მეთქი. მოვლენას ახსნა სჭირდება: ადმინისტრაციას რომ ვაეგო, ფოსტა რომ მე გადავცეცი და არა მცველმა, ე.ი. მან საიდუმლო პაკეტი მანქანაში დატოვა, არამცთუ მოხსნიდნენ, არამედ სასამართლოშიც მისცემდნენ.

ჩემი საელჩოში მუშაობის დროს 7 წლის მანძილზე სამი მცველი შეიცვალა. ამ სარუჰთან ძალიან დაახლოებული ვიყავი. ბევრად მეტად, ვიდრე სხვებთან: ერთ დღეს მოწყენა შევატყვე. ვკითხე, სარუჰ რაშია საქმე-მეთქი. მან მიპასუხა: ოპ, ცუდი ამბავი გავიკე, ჩემი ერთი შვილი, გოგო მომკვდარაო. აღელვებულმა ვკითხე, როგორ, რა მოუვიდა ბავშვს-მეთქი. მან სრულიად მშვიდად და ბუნებრივად მიპასუხა, ალბათ ქოლერამ მოკლაო.

კიდევ ერთი შემთხვევა სარუჰთან სიახლოვისა: შობის წინა დღე იყო. საფრანგეთში ტელეფონის მუშაობა გაფიცვა მიმდინარეობდა. მხოლოდ საელჩოებს ჰქონდათ ტელეფონით სარგებლობის საშუალება. მსურდა, ამერიკაში მყოფ ჩემს ქალიშვილთან და შვილიშვილებთან დამერეკა. ეს ღამით უნდა მომხდარიყო. სარუჰს უთხარი: აბაღამ მე და ჩემი მეუღლე მოვალთ, შობას ერთად შევხვდით და მე ჩემს ქალიშვილს დაფურცავ-მეთქი. ძალიან გაუხარდა, მოდი, რასაკვირველია, შევიძლია მოხვიდეთო. სარუჰი საელჩოშივე ცხოვრობდა. მესამე სართულზე, სხვენზე ერთი პატარა ოთახი ჰქონდა. მე და ჩემი მეუღლე ნამცხვრებითა და საჭმელით დატვირთულები ღამით მასთან მივედი. 12 სთ-ზე ჩემს ქალიშვილს - ასინეთს დაფურცე და შობა მიეულოცე. შემდეგ ერთად ვივხვებით და საელჩო დავტოვეთ. აქვე უნდა ვთქვა, რომ ამერიკაში ტელეფონით დარეკვა აღრიცხული იყო და ფული კანცელარიაში უნდა გადამეხადა. მეორე თუ მესამე დღეს მივედი ფულის გადასახდელად. მოლარემ ყოველგვარი შენიშვნის გარეშე ფული გადამხადევინა, მაგრამ მის გვერდით მჯდომმა სხვა ინდოელმა ინგლისურად უთხრა თავის თანამშრომლებს - ერთი ამას შეხედე, უბრალო შოფერია და ამერიკაში ტელეფონზე რეკავსო. ეს იმასაც ნიშნავდა, რომ თვით ინდოეთში ასეთი რამ შეუძლებელი მოვლენა უნდა ყოფილიყო

აქ აგრეთვე უნდა მოვიხსენიო ფრიალ თავისებური პიროვნება, ინდოეთის სამხედრო ატაშე, გენერალი ნანარ დელპან სინგპი. იგი როგორც მისი გვარი მიუთითებს, სიკვების კასტას ეკუთვნოდა. ჩაღმას ატარებდა და გაშვებული წვერი ძლივს შესამწვევი ბადით ჰქონდა აკრული. იგი ჩვეულებრივ აპარტამენტში კი არა, საელჩოს მიერ კარგად დიდ ბაღში მდგომ ნაქირავებ სახლში ცხოვრობდა. მასთანვე ცხოვრობდნენ მეუღლე და სამოსწყალო ასაკის ორი გოგო. ამ კაცს სამხედრო კაცის იერი არ ჰქონდა. იგი ყოველთვის კარგ ხასიათზე იყო,

ყველასთან თავისუფლად მოსაუბრე და გარეგნულად გულუბრყვილო კაცის შთაბეჭდილებასაც კი სტოვებდა. როგორც უკვე ვთქვი, იგი სიკჷმის კასტას ეკუთვნოდა, მაგრამ მისი მეუღლე სრულიად სხვა პროვინციიდან იყო, სახელდობრ კარადაღან და მწერლობდა კიდევ ამ ტომის ენაზედ. ამ ენას საკუთრივ ინდურ ენებთან, მეონი, არაფერი საერთო არ უნდა ჰქონდეს, რადგან მათი ანბანი ინდოსტანის ანბანისაგან სრულიად განსხვავდებოდა. ყოველთვის როდესაც მასთან გამოვეცხადდებოდი, მეტყოდა ხოლმე, მიშელ, დალოე, რამდენიც გინდა, ვისკო. ამ მიპატიყებით არასოდეს მისარგებლია. მას მზარეულად ჰყავდა კიდევ სხვა ტომის ახალგაზრდა, გვარად გურაპა. ამ ბიჭს ძალიან ვუყვარდი და ჩემთან საუბარს ცდილობდა, მაგრამ არც მან და არც მე საკმარისი ინგლისური არ ვიცოდით. მიუხედავად ამისა, ჩვენ გრძელ საუბარს ვმართავდით ხოლმე.

ერთხელ, როდესაც პარიზში (ეს იყო პომპიდუს პრეზირობის დროს) დაიწყო ერთგვარი, თითქმის აჯანყება სტუდენტებისა. არაფერ იცოდა, რას მოითხოვდნენ ის სტუდენტები, მაგრამ მთელ საუნივერსიტეტო უბანში სან-მიშელის ბულვარის გარშემო, ქალაქი მათ ხელში იყო. ამტრევენდენ ვიტრინებს, აგრეთვე მანქანებს და მთელ უბანში ამოთხრილი იყო ქვაფენილის ქვები, რომელთაც სტუდენტები ჯარებთან საბრძოლველად იყენებდნენ. შეიარაღებულ რაზმებს იარაღის გამოყენების უფლება არა ჰქონდათ, მხოლოდ ფარებით იგერიებდნენ მათკენ გამოსროლილ ქვებს. ამ "ბრძოლოს ველის" მონახულება განიზრახა ჩვენმა გენერალმა და ავტომობილში თავისი მეუღლე და ორი ქალიშვილიც ჩასვა. თავისი სურვილი გამიმჷლანა; მე ვუთხარი, ბატონო გენერალო, ამის ცდა დიდ სამიშროებას წარმოადგენს - მეთქი. რას ამბობ, დიპლომატიურ ავტომობილს ხელს ვინ ახლებსო? ვუპასუხე, კარგი, მივიდეთ, და იქ ენახთო-მეთქი. ძალიან ახლოს მისვლა არც კი დაგვჭირებია. როდესაც გენერალმა თავისი თვალთ ყველაფერი დაინახა, დარცხვენილმა მითხრა, ჰო, მართალი ყოფილხარ, მოაბრუნეო. წინდაწინ ვიცოდი, რომ ეს ასე დამთავრდებოდა, მაგრამ მისი ბრძანება რომ არ ამქსრულებინა, ვიცოდი, ძლიერ დამემდურებოდა, და ასე ვამჯობინე, თვითონ ენახა მდგომარეობა.

სხვა დროს ამავე გენერალმა სადღაც წამიყვანა და იქ დანიშნულ დროს, ვიღაც პარიზელ ქალს შეხვდა და ავტომობილში ჩაისვა. მითხრა, ბულონის ტყეში წადიო. მე ავასრულე. გზაში მქსმოდა, რომ ამ ქალს ინგლისურად ულაპარაკებოდა, მაგრამ ქალს აქცენტზე მაშინვე შევატყვე, რომ არც ინგლისელი უნდა ყოფილიყო და არც ფრანგი. დაფიქრდი, ვინ უნდა იყოს-მეთქი. უცებ მივხვდი, რომ ეს ქალი რუსი იყო. ერთ ადგილას გენერალი ქალს რაღაცას უხსნიდა. საქმე შეეხებოდა ტურისტულ შენიშვნებს რაღაც ნაგებობაზე. გენერალმა ქალს ვერ გააგებინა, რადგან თვითონაც არ იცოდა, რას წარმოადგენდა ის შენობა, რომელზედაც ის ლაპარაკობდა. დღესაც არ ვიცი, როგორ მომივიდა, და ერთი სიტყვა რუსულად წარმოვთქვი იმ ქალის გასაგონად, რაც იმ შენობის ნამდვილ სახელს გამოხატავდა. ვფიქრობ და ვერ გამიხსენებია, რომელი სიტყვა იყო. სარკში დავინახე, როგორ შეეცვალა სახე იმ ქალს გაკვირვებისაგან. რუსულად მკითხა, თქვენ რუსი ხართო? - რუსი. არა, ქართველი ვარ -მეთქი, ვუპასუხე. ემიგრანტი ხართო? დავედასტურე. სხვა არაფერი უკითხას. არც გენერალს გააკვირვებია ჩვენი საუბარი. ალბათ, კარვად იცოდა, რომ ეს ქალი რუსი იყო, და ისიც, რომ მეც რუსული უნდა მცოდნოდა. ამის შემდეგ არც

ერთი სიტყვა არ წარმოძიებამს. მაშინაც დარწმუნებული ვიყავი და ახლაც, რომ ის ქალი რუსების აგენტია იყო. სხვა შემთხვევაში მას უსათუოდ უნდა ეკითხა, ვინ ვიყავი და რას წარმოვადგენდი, არც გენერლისთვის მიკითხავს არასოდეს, რა საქმე ჰქონდა ამ ქალს გენერალთან, ეს ჩემი საქმეც არ იყო, ხომ შეიძლებოდა ამ ქალთან მას ინტიმური, დამოკიდებულება? ჰქონოდა, თუმცა ეს შეუძლებლადაც კი მიმაჩნდა. ამავე გენერალმა ერთხელ მითხრა: მიშელ, მე ყველას მოვწონვარ და ვეყვარვარო. როგორ ბატონ-მეოტი? ყველა ქალი სურათს მიღებს და სიმპათიით მეყრობინაო. არც ამაზედ ვუბასუხე რამე ამ უცნაურ კაცს, მაგრამ ხომ ცხადია, რომ სურათებს უღებდნენ ამ სხვაგვარი კოსტუმისა და ჩაღმის მატარებელ კაცს და არა საყვარელ პიროვნებას. მაკირვებდა მისი გულუბრყვილობა და ასეთ თანამდებობაზე მისი სამსახური, მაგრამ ისიც შესაძლებლად მიმაჩნდა, რომ იქნებ ჩემზედ უფრო ეშმაკი იყო და ასეთ გულუბრყვილო კაცის როლს განგებ ასრულებდა. მაგრამ ერთი რამ მაინც საგარაუდოდ რჩება: ინდოელებსა და რუსებს შორის უფრო რუსთაგან უნდა მოველოდეთ ეშმაკობასა და ინდოელთა რაიმე საიდუმლოების შეტყობის მცდელობას, ვიდრე ინდოელებისაგანგან ასეთსავეს ძებნას რუსებში.

ინდოეთის სალქოოდან უკვე კარგა ხნის წასული ვიყავი, როდესაც ინდოთა განდის მკვლელობის გამო ტელევიზორში ვნახე, თუ როგორ კომენტარებს იძლეოდა ჩემი მეგობარი გენერალი, ახლა ინდოეთში მყოფი, ამ მკვლელობის გარშემო. ეს საუბარი მით უმეტეს საინტერესო იმით იყო, რომ, როგორც ცნობილია, ინდოთა განდი სწორედ ამ გენერლის თანაკასტელმა სიკჰმა მოკლა.

ინდოელებთან მუშაობის ხანამ ერთი ჩემთვის დიდად მნიშვნელოვანი საქმის გაკეთებაც შემიძლებინა. საქმე ის არის, რომ პარიზში წესიერი ბინა არ გამაჩნდა. ერთი სახლის შენობაში ორი ერთმანეთისაგან განცალკევებული ოთახი მქონდა. სწორედ ინდოელებთან მუშაობის დაწყების დროს შევიძინე მიწის ნაკვეთი სოფელ ლევილთან, სადაც ცნობილი ქართული მამული იმყოფებოდა. გადავწყვიტე, ჩემივე ხელით სახლი ამეშენებინა. ამავე დროს, სწორედ საელოის პირდაპირ, იმავე ქუჩაზე დაიწყეს უზარმაზარი შენობის აგება, ნაბეჭილი სასახლისა. ეს იყო ევროპის ეკონომიკური განვითარების საზოგადოების მომავალი ბინა. ამის ამშენებლები იყვნენ ევროპის უმდიდრესი სახელმწიფოები, ე.ი. საფრანგეთი, ინგლისი, გერმანია, იტალია, შვეიცია და კიდევ რამდენიმე ქვეყანა. ამ სასახლეს სამი სართული მიწისქვეშ და ხუთი - მიწის ზედაპირს ზევით უნდა ჰქონოდა. მშენებლობის დროს აუარებელი მცირედ დაზიანებული ფიცრები, რკინები, მარმარილოს გაბზარული ფორფიტები და სხვა ამგვარი, ჯერ კიდევ გამოსადეგარი მასალა რჩებოდა. ყოველდღე რამდენიმე სათავესო გადასაყრელად წასაღები საქონლით ივსებოდა. მთელი დღის განმავლობაში ამ სათავესოებიდან ამომქონდა ყველაფერი, რაც შეიძლებოდა გამომეყენებინა, და იქიდან მოტანილი მასალით აშენდა ჩემი სახლის ორი შესამედი. ყოველ საღამოს სამსახურიდან სახლში დაბრუნების დროს ჩემი პატარა ავტომობილით ამ დაწუნებულ საქონელს ვეზიდებოდი. ამიტომ არის, რომ ჩემი სახლის გარშემო მარმარილოთი დაგებული ბილიკებია ბაღში. ასევე მარმარილოსა სახლში შესასვლელი კიბე და თვით სახლის ოთახები შიგნითა მხრიდან, აგური შელესვის ნაცვლად წითელი ხით არის დაფარული. იქიდან მოტანილი გადაყრილი რკინები მოხმარდა აგრეთვე სახლის კედელში დატანებული რკინა-

ბეტონის ბოძების ჩამოსხმას. ამ სახლის შენების განმავლობაში შევუღლების გამო პარიზი არც ერთჯერ არ დამიტოვებია და ყველა მბათ-კვირა მარტოდმარტო სახლის შენება იყო ჩემი „დასვენება“.

მალროსთან შეხვედრა ინდოელთა საელჩოში მუშაობის წყალობით

ეს ამბავი შეეხება იმ დროს, როდესაც ბანგლადეში (ინდოეთის ყოფილი პროვინცია) პაკისტანს გამოეყო. ეს მოხდა ინდოეთის მფარველობისა და დახმარების წყალობით. ახლად გამოყოფილი ხალხის მდგომარეობა მძიმე, გაურკვეველი და საჭოჭმანო იყო. ინდოელებმა მორალური დახმარებისათვის მიმართეს დე გოლის კაბინეტის ყოფილ მინისტრს -ანდრე მალროს. იქამად მალრო მძიმედ იყო დაავადებული. თავისი პოსტი დატოვებული ჰქონდა. რადგან მისი ვინაობა ფართო ქართული მასისთვის თითქმის უცნობია, უნდა ავლინიშო, რომ იგი, თანამედროვე საფრანგეთში, თითქმის ყველაზედ კულტურულ ადამიანად ითვლებოდა. ამ კაცს უცნაური წარსულიც ჰქონდა. რამდენიმე წლით ადრე შედარებით ახალგაზრდა მალრო ჩინეთში მოხალისედ იბრძოდა კომუნისტთა მხარეზე, ხოლო იმ ხანებში, რომლის შესახებ აქ მოვიხსნობთ, იგი ცხოვრობდა ქალბატონ ვილმორენის მამულში. ქალბატონი ვილმორენი იყო ყვავილებისა და ყოველგვარ დეკორატიულ მცენარეთა ყველაზედ ცნობილი ფირმა „ვილმორენის“ პატრონის ასული. მალრო ცხოვრობდა ვილმორენის უზარმაზარ მამულში, მის განკარგულებაში მყოფ ერთ პატარა შატოში. მამული მდებარეობდა ოციოდა კილომეტრზე პარიზის სამხრეთით დასახლებაში, რომელსაც ერქვა „la Haie des Roses“ (ჯარღვის ხეჯანი)

ბანგლადეშის გამოყოფა პაკისტანისაგან, შეიძლება ითქვას ინდოეთის დახმარებით მოხდა. იქამად ეს ქვეყანა დიდ განსაცდელში იყო ჩაგარდნილი. ინდოელებს სურდათ, რომ ფრანგულ პრესაში დაწყებულიყო ამ ქვეყნის სასარგებლო კამპანია. ამიტომ მიმართეს მალროს, რომელიც მშვენივრად იცნობდა შორეულ აღმოსავლეთის ქვეყნებს და იქაურ საკითხებს. ერთ დღეს სალონის კულტურის განყოფილების უფროსმა მითხრა, მალროსთან უნდა წახვიდე და ბანგლადეშის შესახებ შეპირებული წერილი უნდა გამოართვა და მოიტანო. დავალება ავასრულე და ვილმორენის შატოში გამოვცხადდი. მალროს მდივანმა მითხრა, წერილი მზად არ არის, მალრო ბოდიშს იხდის და დამავლა გადმოვცეთ, რომ წერილის დამთავრებას თვითონ შევატყობინებთო. ამ პასუხით დაგზრუნდი. ათიოდე დღის შემდეგ კულტურის განყოფილებიდან შემატყობინეს, წერილი მზად არის, უნდა მიხვიდე და ჩამოიტანო. შატოში რომ გამოვცხადდი, ახალგაზრდა ქალმა, მდივანმა მითხრა, წერილი მზადაა, მხოლოდ დაბოლოება აკლია, აქ, სალონში დაიკადეთ, მგონი დიდხანს ცდა არ დაგჭირდებათო და იქვე ჩამოვეჯექი. ცოტა ხნის შემდეგ მომქმნა მალროს სამუშაო ოთახიდან უსიამოვნო ხმები. ეს იყო მალროს მძიმე მტკივნეული სუნთქვა და გამყინავი ხელება, რაც დროვამოშებით აწყვეტინებდა ისედაც გაძნელებულ კარნახს. ასეთი ძნელად მოსასმენი რამ მე არასოდეს შემხვედრია. არც ასეთი თანაგრძნობა განმიცდია ავადობით

შეწუხებული რომელიმე ადამიანისადმი. ზოლოს და ზოლოს, მალროს ტკივილით და წამებით მიმდინარე კარნახი შეწყდა. მეც ამოვისუნთქე. კარი გაიღო და მალრო გამოვიდა. წამსვე ფეხზე წამოვდექი და მივუახლოვდი. მან შემომხედა თუ არა, მითხრა, თქვენ ინდოელი არ უნდა იყოთო. არა, ბატონო, მე ისეთი ქვეყნიდან ვარ, რომელიც ბანგლადეშზე მეტად საჭიროებს თქვენი სიდიდის კაცის დახმარებას-მეთქი. რომელი ქვეყნიდან ხართო, მკითხა. მე ქართველი ემიგრანტი ვარ-მეთქი, ვუთხარი. ვხედავდი, რომ მალროსთვის ეს მოულოდნელი იყო. მოულოდნელი და იქნებ უხერხულიც, რადგან მას ხომ კომუნისტების დამცველის წარსული ჰქონდა და საქართველო და რუსეთის ურთიერთობა შეიძლება რაღაცით დამკვანებოდა კომუნისტური ჩინეთის დამკვიდრების საქმეს. მალრომ მითხრა, ჰო, საქართველოს საკითხს მე ვიცნობ, მაგრამ ეხლა ჩემი მდგომარეობა ნებას არ მძლევს ასეთ საკითხებზე თუნდაც ფიქრისო. წერილი თავდახრილმა ჩამოვართვი. ასე პირისპირ შეხვედრა მეღირსა მაშინდელი საფრანგეთის კულტურულ მწვერვალთა უმჯობეს წარმომადგენელთან.

“ბერგმანის” მოკლე ისტორია

ასლა ისევ დავუბრუნდეთ ომის პერიოდის მოვონებებს.

ლასარეთიდან გამოსვლის შემდეგ მე სრულებით მოწყვეტილი ვიყავი “ბერგმანის” ბატალიონს, მხოლოდ ცნობა მოგვედიოდა, რომ გერმანელების მიერ ყირიმის დაცვის პერიოდში “ბერგმანის” ბატალიონი საზღვაო გზით ყირიმში გადაიყვანეს, რაც შეეხება ცხენოსან ესკადრონს, ისინიც ყირიმში გადაუყვანიათ თავიანთი ცხენების ამოხოცვის შემდეგ. ბატალიონის საბერძნეთში ყოფნის ვანმავლობაში, მე მხოლოდ ერთი სამწუხარო ეპიზოდის მოთხრობა შემიძლია: ადვილობრივ ანტიგერმანული ორგანიზაციების მიერ შემოწმებულ ერთ ასალგაზრდა ბერძენს მოუხერხებია სუთიოდ ქართველი ჯარისკაცის გაპრიყვება და ისინი თავიანთი თოფებიანად ვითომ ბერძენ პარტიზანთა ბანაკში წაუყვანია. ბერძენებს ისინი ჯერ თითქოს სისხარულით მიუღიათ, მაგრამ შემდეგ მოუთხოვიათ, რომ მათ იარაღ ჩაებარებინათ. როდესაც ქართველებს უარი უთქვამთ, მათ ბრბო შემოხვევია და სუთივე ჩაუქოლია. გერმანელებმა ის ასალგაზრდა ბერძენი დაიჭირეს და დასჯილეს, მაგრამ მის მიერ გასულელებული ქართველები ამ ამბავს შეეწირა. ცხადია, ამ ქართველთა საქციელის ახსნა მხოლოდ იმით შეიძლებაოდა, რომ ისინი ამით წითლების მიმართ ჩადენილი დღალატის პატიებას მოელოდნენ.

ეს დეტალები მიაბზო პარიზელმა აკაკი კვიციანიშვილმა, რომელიც წარსულში გვარდიის ბატალიონის უფროსი იყო საქართველოში, ხოლო შემდეგ “თამარ II-ის” IV ასეულის ერთ-ერთი ოცეულის მეთაური.

“ბერგმანის” ბატალიონი და ცხენოსანთა ესკადრონი რამდენიმე ხნის შემდეგ ტიტოს ტყვეობაში აღმოჩნდა და იქიდან საბჭოელებს გადასცეს, ხოლო იმ დროს იქ მყოფი ემიგრანტი

ქართველები - კვიტიშვილი, გოგლიც ვაჩნაძე, სამა ტარასაშვილი, აჩიკო დადიანი, ბიძინა ერისთავი და იქნებ ერთი და ორი კიდევ სხვა, ფრანგულმა სამხედრო მისიამ საფრანგეთში გადააგზავნა, სადაც ისინი ხანმოკლე პატიმრობის შემდეგ გაანთავისუფლეს.

ვანსაკუთრებული სამხედრო შენაერთის "ბერგმანის" დაარსება, გერმანული ჯარების მიერ უკრაინის დაკარგვისთანავე დაიწყო. ამდროინდელი დეტალების არაფერი ვიცი, რადგან, როდესაც ჩვენი ასეული "ბერგმანს" შეუერთდა, იგი ("ბერგმანი") ბუგარის პატარა ქალაქ მიტენაღდის ზემოთ არსებული მაღალი მთის ყაზარმის შენობაში იყო დაბინავებული. ეს შენობა გერმანული ცნობილი სამთო დივიზია "ედელვაისის" სავარჯიშო ადგილს წარმოადგენდა. მაშინ ბატალიონი ოთხი ასეულისაგან შედგებოდა: ორი ქართულის, ერთი აზერბაიჯანულის და ერთი ჩრდილო-კავკასიურისაგან. იყო აგრეთვე სომხების ერთი ოცეულიც. ამ შემადგენლობაში მყოფ ბატალიონს ერთი წლის შემდეგ შეუერთდა ზემოთ მოხსენებული "თამარა III", რომელიც იმჟამად მხოლოდ პარიზულ ემიგრანტებიდან როდი შედგებოდა, არამედ ყოფილ ტყვეთაგან შედგენილ ასეულს წარმოადგენდა, რადგან პარიზული ქართველთაგან მხოლოდ ორმოციოდე კაცი მოვიდა ტყვეებთან ერთად "ბერგმანში".

"თამარა III"-ის არსებობის პირველი პერიოდის აღწერის შემდეგ, საჭიროდ მიმაჩნია, ამ ასეულის მდგომარეობის რაღაც კალურ შეცვლაზე რამდენიმე ცნობა მოვიტანო. როდესაც ახალგაზრდა ნატყვევრები "თამარა III"-ში მოვიყვანეთ, ემიგრანტთა ნახევარზე მეტი უკვე პარიზში იყო დაბრუნებული და ახალგაზრდების ჩამოსვლამ დარჩენილებზეც დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. თითქმის ყველაფერი შეიცვალაო, რადგან დარჩენილთა უმეტესობა საშუალოდ ოცი წლით უფროსი იყო ახლად მოსულეებზე და პარიზელებმა ახლად მოსულეები გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ შეილებივით მიიღეს. ძველების ერთმანეთთან დამოკიდებულებაც კი შეიცვალა. ჩვენ ვიქეცით მამებად, რომელნიც ცდილობდნენ თავიანთი შეილებისათვის კარგი მავალითი ეჩვენებინათ, თუნდაც საკუთარი მანკიერებანი მაინც დაემაღათ. ახლად მოსულეები გაკვირვებასაც კი გამოთქვამდნენ მათს მიმართ ჩვენი გადაჭარბებული ზრდილობითა და კეთილგანწყობით. ეს თავისთავად მოხდა, რადგან ყოველი ჩენგანი გრძნობდა, რომ მხოლოდ ჩვენი ამგვარი საქციელით შეიძლებოდა ჯერ ახალგაზრდათა ნდობის მოპოვება და შემდეგ მათი გარდაქმნა და საბჭოური მანკიერებისაგან განსაზღვრა. ამან მთლიანად გაგვიმართლდა. ახალგაზრდები, რომელნიც "ბერგმანში" მოვიყვანეთ, მორალურად საკვირველ ჯგუფს წარმოადგენდა. ეს იმდენად მართალია, რომ "ბერგმანთან" შეერთების პირველ ხანებში "ბერგმანში" ადრე მოსულ ჯარისკაცთა შორის იჭვიც კი განჩნდა, ჩვენს მიერ მოყვანილ ზღაპრის ტყვეობაში ყოფნობის სიმართლეში. ძველები ახლებს ეუბნებოდნენ, თქვენ, ალბათ კომუნალს თამაშობთ, ემიგრანტების შეილები იქნებით, იმდენად განსხვავდებოდა მათი მსოფლმხედველობა დამსვენდურ ჯარისკაცთა მსოფლმხედველობისაგან. ბოლოს და ბოლოს ახლებმა ძველებს კი დაუმტკიცეს, რომ ისინი პარიზელები არ არიან, მაგრამ ამ ორ ჯგუფს ეს ფსიქოლოგიური განსხვავება კიდევ დიდხანს შეერჩა.

დამსვენდურთა შორის, შეიძლება ითქვას, მხოლოდ ორი კაცი იყო ყოფილ საბჭოელ ქართველთაგან, რომლებსაც ეს განსხვავება არ ეტყობოდა. ესენი იყვნენ გივი გაბლიანი

და, ნაწილობრივ რეზო გოვიტიძე. ამ ორს შორის პირველი უფრო ადრე გაეციანით და მასთან მეტი კონტაქტი გვექონდა, ვიდრე გოვიტიძესთან. კიდევ სხვა მიზეზიც არსებობდა. გაბლიანი თვითონაც ახლად მოსული იყო "ბერემანში" და უკვე ცნობილი იყო გერმანულ უფროსებში, როგორც აქტიური ანტიმსაჭოელი. შემდეგ გაბლიანის როლი კიდევ უფრო გაიზარდა იმდენად, რომ შენაერთის უფროსი ობერლენდერი, შეიძლება ითქვას, მას თავის მრჩეველადც კი მიიჩნევდა.

მე აქ მსურს ჩემი მონათხრობის ერთი თავი გივი გაბლიანს დაუთმო.

გივი გაბლიანი

ერთ-ერთი ჩემი შევულებუბის დროს მიხეილ კედლას შეხვდი და მან მითხრა: "მიხეილ, შენ ხომ იცი, რომ მზადდება კავკასიური მაკავშირებელი შტაბის დაარსება, რაც ჩვენც და გერმანელებსაც ძალზე გამოგვაადგება, რადგან ეს იქნება ჩვენი შეხვედრის ადგილი თითქმის თანაბარ მოკავშირეთა ღონეზეო". კედლას მიერ მომავალი შტაბის დასასიათება ზედმიწევნით ზუსტია. საბჭოთა ტყვეების გამოყენების იდეა სულ სხვა პოლიტიკური მოსაზრებით დაიბადა, რაც ქართველთა შორის ნაკლებად ცნობილია. ასეთი ლეგიონების დაარსება გერმანელებს მარტო სამხედრო მოსაზრებით არ ვადაუწყევტიათ. ამ ბატალიონებს მათს ოფიციალურ ქაღალდებში ერქვა "Die Türkische Legionen" - რაც ნიშნავს "თურქ ლეგიონებს". ასეც დაიწყეს. პირველად აზიური წარმოშობის მაჰმადიანი ტყვეები შეადგენდნენ ამ ლეგიონებს. თუ რა ვანზარაზებუი უნდა ჰქონოდათ გერმანელებს, როცა ამ უარესს "ტურკთუ ლეგიონებს" ეძახდნენ, ამის შესახებ იქნეს გერმანულ საიდუმლო არქივებში მოპოვებულადეს რაიმე ცნობები. ამაზედ თავის ტყვა ჩვენთვის უადგილო იქნებოდა. აქ მხოლოდ ის შემიძლია ვთქვა, რომ ყველაზედ ადრე, რაც ქართულ შეიარაღებულ ძალას შეეხება, გერმანელებმა "თამარა I-ის" რაზმის შექმნით დაიწყეს. ამისათვის მათ არც ემიგრანტული პოლიტიკური წრეებისათვის მიუბრათათ, არც ოფიციალურად სადმე გაუხმაურებიათ ეს საქმე. ქართველთა მხრიდან მხოლოდ მიხეილ კედლამ იმეუზავე ამ საქმისათვის. კედლა, ნამდვილი სიტყვა უნდა ვისმაროთ, თავიდანვე გერმანული კონტრდაზვერვის აგენტი იყო. სხვანაირად არც შეიძლებოდა, რადგან აშკარად საბჭოელების წინააღმდეგ მოქმედებისათვის ამზადდებდნენ "თამარა I-ს" და ეს ხდებოდა საფრანგეთის ტერიტორიაზე. მხოლოდ უფრო გვიან, ომის დაწყებიდან რამდენიმე თვის შემდეგ დაიწყეს "ბერემანის" მზადება, ხოლო "თამარა II-ის" რუმინეთში დაბანაკებულ უარისკაცებს ქალაქში ქართულად ლაპარაკი აკრძალული ჰქონდათ და თავი ფრანგებად უნდა გაეკალბინათ. უცხო ძალთაგან საომარი ერთეულების შექმნას გერმანელები იმდენად უფრო აძლიერებდნენ, რამდენადც მათი ფრონტზე მოქმედება თანდათან ძნელდებოდა. მთელი ამ საქმის წარმოებას გერმანულ მიწერ-მოწერაში სახელად ერქვა "ბლუტ შარე", რაც ქართულად ნიშნავს "სისხლის გამოზოგვას", რაც პირდაპირ გულისხმობს საკუთარი სისხლის ნაცვლად სხვისი სისხლის დახარჯვას საკუთარი საქმისათვის. როგორც ხედავთ, აქ ცივი პოლიტიკური აზრია გამოთქმული.

ასლა ისევ მიმა კედლასთან შეხვედრას დავუბრუნდეთ: “მიხილ, ამ შტაბის სამხედრო განყოფილების უფროსად რამდენიმე კანდიდატია დასახელებული - მეუბნება კელია. მე გაბლიანზე ვფიქრობ, შენ იმიტომ მოგმართავ, რომ გაბლიანს ჩემზე უკეთ უნდა იცნობდე, რას მეტყვი ამაზე?”. მე ვუპასუხე, სხვა კანდიდატების სახელი ჩემთვის არ ვითქვამს და არც მე ვეკითხები, რადგანაც ის, რომლისთვისაც შენ უკვე მივიგნია, რომ არ ვეუბნება, მსგავსი კაცი უნდა ვეძებნა-მეთქი. ამ პოსტზედ თითქოს სასურველი იქნებოდა ემიგრანტი ყოფილიყო, მაგრამ ყველა პრაქტიკული მოსაზრებებით ასეთი რამ, თუმცა, ჩვენთვის სასურველია, გონიერებასა და ანგარიშსაც ხომ უნდა მოვუხმობთ-მეთქი. მამასადამე, თუ ვიპოვიდით, ასეთი კაცი სწორედ ტყვეთაგან უნდა აგვეჩინა და იმაზე უკეთესს, რაც შენ უკვე ავირჩევია, ვერც ვინატრებდით-მეთქი. ოჰ! ძალიან გამახარეო, მითხრა კელიამ. მე ვშიშობდი, რომ ემიგრანტებში მომხრეს ვერ ვიპოვიდი, შენზე უკეთესი მომხრე კი არც მჭირდებოდა. სხვა კანდიდატის სახელი მაშინვე არ გაუხსენია, მხოლოდ უფრო გვიან მითხრა, მიმა დადინან ასახელებენ ზოგიერთებში. მე ვუპასუხე, მიმა დადინანი ალბათ კარგი ოფიცერია, თავისი პოსტი უკვე უკავია და, მეგონა, ამ პოსტს უფრო შეეფერება, ვიდრე იმას, რაზეც ასლა ვლაპარაკობთ-მეთქი. მოვლენებმა გვიჩვენა, რომ ორივე პიროვნება სწორედ იმას აკეთებდა, რასაც მათი ბუნება და შესაძლებლობა შეეფერებოდა.

გაბლიანი ოფიცერი არ იყო. მას სამედიცინო განათლება ჰქონდა მიღებული, მაგრამ არც ემიგრანტთა შორის, არც ტყვეთა შორის, რომელთაც მე შეხვედრივარ, არავინ მეგულეა, რომელსაც ასე კარვად შექსრულდნის თავისი მოვალეობა, როგორც გაბლიანმა შეძლო. მე მეგონა, რომ ეს მოხდა არც განათლების, არც დიდი სიძრძნის, არც ამ საქმისათვის საუკეთესო ცოდნის წყალობით, არამედ ეს იყო მხოლოდ გაბლიანის ბუნების, როგორც მთიელის, მისი გარეგნობის, სითამამის, პირდაპირობისა და ამგვარი თვისებათა შედეგი. გივი გაბლიანი არ ვეუთვნოდა იმ ხალხს, რომელთაც ფრანგები “ინტელექტუალს” უწოდებენ. არც რაიმე განსაკუთრებული ნიჭის პატრონი იყო, მაგრამ მას ჰქონდა რაღაც ვეფხვისმაგვარი გაბედულება, პირდაპირობა, სიციქილტე და სწრაფი მოსაზრების უნარი. იგი ოდნავ მსახიობიც იყო. მას შეეძლო ამაყი პოზის დაჭერა და ეს შენოდა კიდევ. იგი ხელოვნურად, უფრო ბოხი ხმით ლაპარაკობდა, ვიდრე მისი ბუნებრივი ხმა იყო. შევნიღოდა, რადგან ვერ ხვდებოდა, რომ ეს ხმა ხელოვნური იყო. მთელი ომის განმავლობაში ყოველდღე ვხვდებოდი იმ გერმანელებს, რომელნიც მის შესახებ ლაპარაკობდნენ. ყოველთვის გერმანელთა შორის ვაწყვდებოდი გაბლიანისაგან მიღებული შთაბეჭდილებების მიერ გამოწვეულ შურს. მარტო ეს ფაქტები საკმარისია იმის ასახსნელად, თუ როგორ მოხდა, რომ ეს ნატყვევარი კაცი გერმანულ ფორმაში ასლად გადაცემული, მეორე ადგილზე აღმოჩნდა ისეთი შენაერთში, სადაც ორი ათას კაცზე მეტი ირიცხებოდა და გერმანული მხედრობის საუკეთესო ოფიცერები იყვნენ სხვადასხვა პოსტებზე. გაბლიანს ისიც ეხმარებოდა, რომ მან მხოლოდ საყველპური გერმანული იცოდა, რის გამოც მისი განათლებულობის ან ინტელექტუალობის შემოწმებას გერმანულის ნაკლებად ცოდნაც შეელოდა.

ამგვარად ხდებოდა, რომ მთიელის ბუნებრივ ღირსებასთან ერთად მისი ზომიერი მსახიობობით დამატებული თვისებებიც გაბლიანს ყველას თვალში “ბერგმანის” სხვა ოფიცერებზე მაღლა აყენებდა.

ყოველივე ამას უნდა დაემატათ, რომ იგი გულწრფელი პატრიოტი იყო. არასოდეს ივიწყებდა იმ წმინდა მოვალეობას, რომელსაც ასრულებდა. ყველაფერ ამის დასადასტურებლად მინდა ერთი სურათი აღწერო: ერთხელ მთელი ბატალიონის წინაშე გაბლიანი შენაერთის უფროსს უახლოვდებოდა. ახლო მისულმა უფროსს სამხედრო სალაშქრო მისცა, მაგრამ როგორღაც თავისი მარჯვენა ხელის თითები ნახევრად გაფანტულად მიიტანა საფეთქელთან. ქართველი ამ შემთხვევას თავის აგდებას დაარქმევდა, რადგან უმცროსის მიერ უფროსისადმი სალამის ასეთი მიცემა ხელის ისეთ მდგომარეობით, სადაც არასაკმარისად გაშლილი ხელის ნეკი თითქმის ძირს იყო ჩამოფარდნილი, თუ მეტს არა, რადღაც დაუდევრობას მანიც ნიშნავდა. ამ დროს მე კარგა შორს ვიდექი და ჩემს უკან გერმანელი უნტეროფიცირები იდგნენ. შეხედეთ, შეხედეთ, ისე იქცევა, თითქოს გენერალი პასუხობდეს თავის ხელქვეითს სალამსეო. ეს უბრალო ღეტალია, მაგრამ ბევრი რამის მთქმელია ზოგი აუხსნელი მოვლენების ასახსნელად.

ეს ჩემი შეხედულება, მგონია დასტურდება იმით, რომ მწერალ გაბლიანს, ავტორს თავისი წიგნისა, აღარ შეუძლია სხვა ვინმედ წარმოვიდგეს, ვიდრე იგი სინამდვილეში იყო. გაბლიანმა შესანიშნავად შეასრულა თავისი მოვალეობა უკეთესად, ვიდრე ეს მოსალოდნელი და შესაძლებელიც იყო, და მთავარი ეს არის და არა ის, თუ რა იმალეზოდა მისი ნიღაბის ქვეშ.

“ბერგმანში” მოსელისთანავე ჩვენს მიერ მოყვანილ ახალგაზრდათა ასეული უკვე ადვილობრივ არსებულ ასეულებში გაანაწილეს და ეს ჩვენ ისე განვიცადეთ, თითქოს მამებისათვის შვილები წაერთმინო. ისინი ცალკე მეცადინეობდნენ, ხოლო ორმოციოდე ყოფილი ემიგრანტი ცალკე ოცეულად ჩამოაყალიბეს და ცალკე მეცადინეობდა. ამ ემიგრანტთაგან კიდევ ერთი ჯგუფი გამოყვეს, რომელთათვისაც ცალკე ოფიცერთა მოსამზადებელი ჯგუფი შექმნეს. ამათაგან ვეცდები ჩამოვთვალოთ, ვინც მახსენდება: მხეილ დადიანი, ირაკლი კალანდარიშვილი, დავით ჭავჭავაძე, შოთა გედევანიშვილი, თემო თაქთაქიშვილი, მაღალაშვილი, იქნებ ორიოდ სხვაც. მე აქაც თარჯიმანდმოქმედი და ბატალიონის შტაბის განკარგულებაში ვიყავი.

“ბერგმანთან” ჩვენი შეერთების პირველსავე თვეში გვესტუმრა გერმანიის კონტრდაზვერვის უფროსი, -ადმირალი კანარისი. ჩვენი ერთეულის უფროსმა მას საბატო მიღება მოუწყო. მისთვის გაიმართა “ბერგმანთან” არსებული ვანსაყოთრებული რაზმის მოქმედებათა და შესაძლებლობათა ჩვენება. კანარისის მიერ ჩვენი რაზმის მონახულება მეტად უნდა გაგვიკვირებოდა, როგორც მაშინ გავიკვირდა. მაშინ ისიც არ ვიცოდით, რომ “ბერგმანის” ერთეული მის მიერ იყო დაარსებული, და ჩვენ მთლიანად კონტრდაზვერვის განკარგულებაში ვიმყოფებოდით. უფრო დაწვრილებით ეს ამბავი ომის შემდეგ გავიგე, როდესაც კანარისის ბიოგრაფია წავიკითხე, სადაც ამკარად ნათქვამია, რომ კანარისი გერმანიაში ვადატრიალების მოწყობას აპირებდა, რომლის დროსაც ბერლინის ნაცისტური გარნიზონი სწორედ მის განკარგულებაში მყოფ “ბერგმანს” უნდა შეეცალა, მაგრამ ამასე საუბარი ჩემს მოვალეობაში არ შედის.

ჩვენმა უფროსმა კანარისის ჩვენთან ყოფნის აღსანიშნავად გადაწყვიტა, რომ ადმირალის დასწრებით “ბერგმანის” მიერ ახლად შეერთებულ ყოფილ “თამარა II-ს” საჭირო ფიცი

დაედო. ტექსტი ფიცისა, რომელიც "თამარა II-ს" უნდა დაედო განსხვავებულია "ბერგმანის" აღნიშნული ფიცისაგან, მაგრამ უფრო კვიან, კავკასიაში ჩასვლის მერე, "ბერგმანის" ქართული ნაწილი ერთისამად რომ გაიზარდა, ყველანი ამ ახალ ფიცსა ღებდნენ. ტექსტი შედგენილია ობერლენდერის მიერ, მონაწილეობას ვიღებდით ვიქტორ ნოზაძე და მე. ჩვენ გვსურდა, ფიცში როგორმე აღნიშნულიყო, რომ ქართველები დამპყრობელი რუსეთისაგან განთავისუფლებისათვის ვიბრძოდით, ობერლენდერმა აგვიხსნა და დაგვარწმუნა, რომ ამის ასე აშკარად გამოთქმა შეუძლებელი იყო, რადგან ჰიტლერი თავისთავს კომუნისტური რეჟიმისაგან მთელი საბჭოთა კავშირის განამთავისუფლებლად თვლიდა. გერმანიის მიერ დაპყრობილი მთელი რუსეთის ტერიტორიაზე არიგებდნენ ჰიტლერის უზარმაზარ სურათს, რომელზედაც იყო წარწერა "Гитлер освободитель".

ფიცის გერმანული ტექსტის თარგმანი, რომელსაც ქართველები იმეორებდნენ, და რომელიც მე შევადგინე, შემდეგია:

"უწმინდეს ფიცსა ვღებ ღმერთისა წინაშე, რომ გერმანიის სამხედრო ძალების უზენაეს მბრძანებელ ადოლფ ჰიტლერს უპირობოდ ვემორჩილები და ჩემი სამშობლოს კომუნისტური მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში სიცოცხლის გასაწირად მზადმყოფი შევდივარ"

ამ ფიცის მინაარსისათვის, ზოგადად უნდა ითქვას, ქართველ მეომრებს არ უღალატიათ ცხადია, იყო მავალითები ამ ფიცის დარღვევისა, მაგრამ ყოველი ასეთი შემთხვევა ხდებოდა მტრის აგენტების პროპაგანდის შედეგად. ყველა ზედ ტრაგიკულს ამით შორის ჰოლანდიურ კუნძულ ტექსელზე მომხდარი ტრაგედია წარმოადგენს. სწორედ ამგვარი უბედურების თავიდან ასაცილებლად ვიყავი, როგორც ზევით აღვწერე ანგლო-ნორმანდულ კუნძულებზე. პირველი, რის მიღწევასაც მე მაშინ ვცდილობდი, იყო რომ ჯარისკაცებისათვის ამქსნა ჯერ ღალატის სიმდაბლე და, მერე მისი თითქმის აუცილებელი დამარცხების გარდაუვალობა. მთელი ამ ეპოპეის შეფასების დროს უნდა ითქვას, რომ ქართველებს თავი არ შეურცხვენიათ და ისიც უნდა დაეუმატოთ, რომ ყველა ქართულ ნაწილებს შორის "ბერგმანელთა" წარსული შეიძლება ერთდროულად გმირულად და გონივრულადაც ჩაითვალოს.

ფიქრობ ამგვარი წიგნისათვის ზედმეტი არ იქნება აქვე მოვიყვანო ზოგიერთი დოკუმენტი, სახელდობრ - სია "თამარა I-ისა" "თამარა II-სი" და "თამარ II-სთან" ჩარიცხული ჩერქეზებისა. "თამარა II-ს" სია შეადგინა აკაკი შავგულიძემ. როდესაც მან ეს სია გადმოცა, იფულისმბობდა, რომ ეს "თამარა II-ს" სია იყო, მაგრამ სინამდვილეში ეს არის სია პარიზიდან გერმანელების განკარგულებაში გადაზავნილი ხალხისა, რომელთა ოჯახებზე ზრუნვა შავგულიძეს ევალებოდა. ამ მხრივ იგი მიხეილ კედიას წარმოამდგენელი იყო პარიზში. სიაში შეტანილია უკლებლივ ყველა, ვინც "თამარაში" იყო, მაგრამ არის რამდენიმე კაცი, რომელნიც სხვადასხვა ადგილზე იყვნენ გაგზავნილი, რაც შეეხება ჩრდილოკავკასიელების სიას, ისინი უკლებლივ "თამარა II-ში" იყვნენ.

მე ამ სიაში არა ვარ, რადგანაც მე ერთადერთი ვიყავი, რომელიც ბერლინიდან ვიყავი მოხალისედ წაწერილი.

“თამარა I”

1. ბახტაძე მიხეილ
2. ბართიაშვილი დიმიტრი
3. ბეგიაშვილი იროდიონ
4. ბერძენიშვილი გიორგი
5. ბურძგელია მიხეილ
6. ვოგორიშვილი მიხეილ
7. ვრიგოლია მიხეილ
8. გაბუნია გიორგი
9. აბაშიძე ზურაბ

10. კაქულია ლეო
11. კანკავა ალექსანდრე
12. კერესელიძე მათე (თარჯიმანი)
13. ივანიძე გიორგი
14. მალლაკელიძე შალვა
15. მიროტაძე გრიშა
16. მონიავა ვიქტორ
17. ხარისჭირაშვილი დათიკო

კავკასიელები

1. ბესლევეი კასიმ
2. ტრიანკოვი მუსალამ
3. ბერეტკო ვაზაგ
4. ჯანაევი გრიგოლ
5. აკულოვი კურგაკო

6. ხალილოვი რუვატ
7. უბაკოვი საიდ
8. მასლოვი მაკდუმ
9. ოტპანოვი პატიშ
10. ზასოხოვი (?)

“თამარა II”

1. აბაშიძე სიმონ
2. აბაშიძე ალექსანდრე
3. აბაშიძე ზურაბ
4. აბულაძე გრიგოლ
5. ახვლედიანი დიმიტრი
6. ამილახვარი ნიკოლოზ
7. ამირეჯიბი ნიკოლოზ
8. ასათიანი ივანე
9. ახვლედიანი გიორგი
10. ასათიანი როლანდ
11. ბარამიძე გერმანე
12. ბედელაძე ნიკოლოზ
13. ბეგიაშვილი დიმიტრი
14. ბექაური თომა
15. ბერაძე ალექსანდრე
16. ბერეჟიანი შოთა
17. ბერეჟიანი სიმონ
18. ბერიძე გიორგი
19. ბესელია ლონგინოზ
20. ბოკუჩავა ნიკოლოზ

21. ბოლქვაძე მათე
22. შკიაშვილი გიორგი
23. შალამბერიძე ვასილ
24. მანშიაშვილი გიორგი
25. შარაძე ფილოპე
27. შერვაშიძე ივანე
28. დადეშქელიანი ნიკოლოზ
29. დადიანი არჩილ
30. დადიანი მიხეილ
31. დათიაშვილი დიმიტრი
32. ჯაყელი კონსტანტინე
33. ჯაყელი ლევან
34. ჯაფარიძე ირაკლი
35. ჯავრიშვილი შალიკო
36. ჯიბლაძე ვალია
37. ჯიშყარიანი ზოსიმე
38. ჯორბენაძე ალექსანდრე
39. დონდუა ალექსანდრე
40. დონდუა ოთარ

41. ელიავე ბონდო
42. ელიავე იოსებ
43. ერისთავი ბიძინა
44. გაბუნია გიორგი
45. ლლონტი ვალიკო
46. გოდერიძე მისხილ
47. გოცირიძე ნიკოლოზ
48. ლუღუმიძე დავით
49. დონდუა ლევან
50. გედედვანიშვილი შოთა
51. გიორგაძე შალვა
52. გიგაური შალვა
53. გიგაური ივანე
54. გვაზაუა ჯემალ
55. გვეტაძე გრიგოლ
56. გვეტაძე ვალერიან
57. ხომერიკი ვიქტორ
58. ინჯია შალვა
59. ინჯია გიორგი
60. ინჯკირველი ვალიკო
61. ჟორდანია გიორგი
62. კალანდაძე შალვა
63. კალანდარიშვილი ირაკლი
64. კახაბერი გიორგი
65. ყაჩელი ჯიბო
66. ყაზიშვილი ლუკა
67. ხიზანიშვილი სალვა
68. ქორატიძე ხუზა
69. ხვედელიანი აფრასიონ
70. კორტავე ვიქტორ
71. ხუჩუკიძე ვლადიმერ
72. კილურაძე ალექსანდრე
73. კალანდარიშვილი დიმიტრი
74. კოსტავა ალექსანდრე
75. ხოჭოლაუა კობა
76. კვარცხავა ნესტორ
77. კვიციანიშვილი აკაკი
78. ლალიძე თორნიკე
80. ლომთათიძე დავით
81. ლორთქიფანიძე გრიგოლ
82. მაღალაშვილი სიკო
83. მაღალაშვილი გრიგოლ
84. მაყაშვილი ელიზბარ
85. მაყაშვილი ედვარდი
87. მამულიაშვილი სტანისლავ
88. მაჭავარიანი ერასტი
89. მელქაძე ალექსანდრე
90. მელქაძე ნიკიფორე
91. მგელაძე კონსტანტინე
92. მონიავა ვიქტორ
93. მჭედლიშვილი აბრამ
94. ნადირაძე ირაკლი
95. ნოზაძე ვიქტორ
96. ნოზაძე გიორგი
97. ოდიშარია პეტრე
98. უგრეხელიძე დიმიტრი
99. ურუშაძე ავთანდილ
100. ფალიაშვილი ივანე
101. პაპუაშვილი ნესტორ
102. ფირცხალაიშვილი დავით
103. რუხაძე პოლიკარპე
104. საბაშვილი მისხილ
105. სანთელაძე გიორგი
106. სარჯველაძე პავლე
107. სხირტლადე დიმიტრი
125. ტიტვინიძე ლევან
126. ციქვაძე გიორგი
127. წილოსანი ვალიკო
128. ციციშვილი ზურაბ
129. წიფწივაძე გერმანე
130. ცომაია ალექსანდრე
131. წულაძე ბავრატ
132. წულაძე ტარასი
133. ვაშაძე კოტე
134. ვაშაძე დათიკო
135. ვაშაძე პავლე
136. ვახტანგაძე პიმენ
137. ვაჩნაძე გიორგი
139. ზედგენიძე ირაკლი
140. ზალდასტანიშვილი ირაკლი

ომის დამთავრებიდან ათი წლის, თუ მეტის შემდეგ გაბლიანი საფრანგეთში ჩამოვიდა. მაშინ კიდევ ცოცხლები იყვნენ მრავალი “ბერგმანის” შემადგენლობიდან. შევეცდები ჩამოვთვალო: ზიჭიკო და ღუტული ახვლედიანები (ძმები), ვიქტორ ხომერიკი, ირაკლი ჯაფარიძე, გოგი ჩხეიძე, პავლე ვაშაძე, გიორგი ნოზაძე (ვიქტორი, მისი ძმა მაშინ არგენტინაში იყო), ვანო ასათიანი, რეზო გოგიტიძე, გოგია ბერიძე, თემო თაქთაქიშვილი, ზიძინა ერისთავი და კიდევ რამდენიმე კაცი, რომელთაც ვეღარ ვივანებ.

ყოფილმა თანამებრძოლებმა სადილი გავმართეთ. გაბლიანს სიტყვები უთხრეს. მე გრძლად მოლაპარაკე არასოდეს ვყოფილვარ და მოკლედ ვუთხარი, გივი, როგორც შენ შენი მოვალეობა ღირსეულად ასრულე, ღმერთმა ქნას, იმ დროს, როდესაც საქართველოს პასუხისმგებელი შეილი დასჭირდება, იმ ქართველს, რომელიც ამ ადგილზე აღმოჩნდება, ისე აესრულებინოს თავისი მოვალეობა, როგორც შენი მოვალეობა ასრულეთ-მეთქი.

ამ სიტყვების დაწერის შემდეგ ზედმეტი არ არის დაეუმეტო თუ რამდენად შორსა ვართ ჩემი მაშინდელი ნატორის ასრულებისაგან. კაცი, რომელიც დღეს საქართველოს სათავეში უდგას, მოკლებული არ არის უნარს და ნიჭიერებას ისეთი ქართველის როლი შესრულოს, რომელსაც მე მაშინ ვნატრობდი, მაგრამ ამ კაცს ჯერ აკლან ნამდვილი ქართველობა, შემდეგ ნამუხი, და არამცთუ შორს დგას იოტისოდენა მსხვერპლის გაღებისაგან, არამედ უზომოდ შეპყრობილია ხარბი ეკონომითა და გაბდიდრების სურვილით. ამასვე უნდა დაეუმეტო, რომ არც ის კაცი, ვინც შევარდნაზე ადრე იკისრა საქართველოს მეთაურობა, ჩვენდა საუბედუროდ სრულებით არ იყო აღჭურვილი იმ თვისებებით, რომელიც მაშინდელ მეთაურს მოეთხოვებოდა. ამის თქმის შემდეგ საჭიროა, ის სიკეთე მაინც არ დაუეკარგოთ, რაც ჰქონდა: ზვიადს საქართველო ნამდვილად უყვარდა.

“ბერგმანი” ვირიმში.

“ბერგმანის” შენაერთი კავკასიაში ჩასვლის დროს მხოლოდ ერთი ბატალიონისაგან შედგებოდა. იყო ერთ ნახევარი ასეული ქართული, ერთი ასეული აზერბაიჯანული და ერთიც ჩრდილოკავკასიური. ბატალიონის უფროსი ობერლენდერი შეუდგა ბატალიონის გაზრდას. ამან ისეთი ხასიათი მიიღო, რომ სტალინგრადის დაცემის შემდეგ ყირიმში გადასული “ბერგმანი” სამი ბატალიონისაგან და ორი ცხენოსანი ესკადრონისაგან შედგებოდა. ამას ემატებოდა ვანსაკუთრებული რაზმი, რომელსაც სამთო მოქმედების სკოლა ჰქონდა გავლილი. ბატალიონის შტაბი იმყოფებოდა ყირიმის ყოფილ მფლობელთა, იუსუპოვთა სასახლეში. ეს იყო საკმაოდ მოზრდილი შენობა, მაგრამ მთლიანად ხისაგან აგებული. ბატალიონები კი ყირიმის სამხრეთი ნაწილის სხვადასხვა სოფლებში იყვნენ დაბინავებულნი. ჩემი ასეული იდგა სოფელ ფოტისალაში, სუთიოდ კილომეტრზე ბატალიონის ბინიდან, რომელსაც ერქვა კუკლუსი. ორ ესკადრონთაგან, არ მახსოვს

ჩრდილოეთ კავკასიური სად იდგა, მაგრამ ქართული ასეული სევესტოპოლის მახლობლად ბინადრობდა. ამ დროს "ბერგმანს" ესტუმრა მოხალისე ჯარების გენერალი. ერთ დღეს ბრძანება მომივიდა ბატალიონის შტაბში გამოეცხადებოდა, თან უნდა მქონოდა ჩემი მუშარადი. ეს იმას ნიშნავდა, რომ რაღაც ოფიციალური ცერემონია უნდა ჩატარებულიყო. ბატალიონში რომ გამოეცხადდი, მაშინ გავიგე გენერლის ჩამოსვლა. მას სამხედრო ჯილდოები უნდა დაერიგებინა. მოედანზე ჩამსწკრივეს ყველანი, ვისაც ჯილდო უნდა მიეღო. გავიგე, რომ გაბლიანი ძლიერ იყო შეწუხებული, რადგან ესკადრონიდან დაბარებულიები ჯერ არა სჩანდნენ, შედგენილი გეგმა კი ვერ დაირღვეოდა, რადგან გენერალი დანიშნულ დროს უნდა წასულიყო. ასე იყო თუ ისე, ჯილდოები დაარიგეს და ქართველთაგან ერთადერთი ვიყავი, რომელსაც გენერალმა ორი - პირველ და მეორე ხარისხის ჯილდოდან - პირველი ხარისხისა დამიბნია მკერდზე. აქვე უნდა ვთქვა, რომ ეს იყო სპეციალურად კავკასიელთათვის შექმნილი ჯილდო. ზოგიერთ შემთხვევაში ამას გერმანელებსაც აძლევდნენ, მაგრამ მხოლოდ იმით, ვინც კავკასიელებისაგან შემდგარ ერთეულში მსახურობდა. ამ დროს შევიტყვე, რომ ესკადრონიდან მოსასვლელ ქართველებს კიდევ უცდიდნენ, მაგრამ ცერემონია დასრულდა. ამის შემდეგ ჩემს ასეულში ვხად მიმავალმა დავინახე, რომ ჩემსკენ ცხენებს მოაველვებდა სამი მხედარი. ესენი იყვნენ მიხეილ დადიანი, დავით ჭავჭავაძე და კალანდარიშვილი, სამივე ქართული ესკადრონიდან. რომ მომიხსლოდნენ, მათ ვუთხარი, ცერემონია დასრულდა, მაგრამ თქვენ მაინც უნდა მიხვიდეთ, რადგან დაბარებული ხართ-მეთქი. ასეც არ ვიცი, მიიღეს თუ არა მათ თავიანთი ჯილდოები. რაკი ჯილდოებზე ვლამარაკობ, უნდა ვთქვა, რომ სხვა ჯილდოც მივიღე, მაგრამ ეს იყო მესამე ხარისხის რკინის ჯვარი, თანაც არა ფრონტზე ყოფნისათვის, არამედ საერთო დამსახურებისათვის.

ამ ამბიდან რამდენიმე თვის შემდეგ მოხდა ის, რომ "ბერგმანის" შენაერთი ასე ვთქვათ, დაიშალა ცალ-ცალკე ბატალიონებად. ობერლენდერი ბერლინში გაიწვიეს, რადგან მისი თანამდებობა უკვე აღარ არსებობდა. ეს მომხდარა იმიტომ, რომ მას ჰიტლერისთვის გაუეზავნია მოხსენება, სადაც იგი ჰიტლერის პოლიტიკას აკრიტიკებდა, და ის აზრი იყო გამოთქმული, რომ აღმოსავლეთის სლავები რუსეთის ჩათვლით, კულტურული ხალხია და მათი კოლონიებად ვადაქცევა გაუმართლებელიაო. შემდეგ გავიგეთ, რომ ობერლენდერი საერთოდ ჯარიდანაც გარიცხეს.

ერთი განსაკუთრებული რამ შეეხო ჩვენს ასეულს. ეს ასეული განსაკუთრებულად მომზადებული იყო და იგი ეკუთვნოდა იმ კატეგორიას, რომელსაც "მძიმე ასეულს" უწოდებდნენ. მან მიიღო ბრძანება გაეგლო სპეციალური წვრთნა, რომ ფრონტზე გასვლისათვის მომზადებულიყო. ამგვარად, ჩვენ გავიარეთ სპეციალური წვრთნა სამხრეთ ყირიმში იმ მალღობებზე, რომლებიც იალტას გადაჰყურებს. ამ წვრთნის გავლის შემდეგ ასეული მზად იყო ფრონტზე წასასვლელად და როდესაც ჩვენ ჩრდილოეთისაკენ გავმართეთ, სწორედ მაშინ მოხდა რუსეთის დესანტი, რომლის მოგერიებამაც მთელმე "ბერგმანმა" დიდი მონაწილეობა მიიღო, ამ ბრძოლებში კი მე დავიჭერი.

ყირიმზე საუბრის დროს გამახსენდა ერთი ეპიზოდი, რომელიც ღირსია მოხსენიებისა. კავკასიიდან ქერჩამდე მოსული ჩვენი ბატალიონი სრუტეზე გადასვლას ელოდებოდა. მე ღამეს ვათენებდი ერთ სახლში, სადაც ერთი მოხუცი ქალი ცხოვრობდა. იგი განსაკუთრებული

სიყვარულით და სიმბაითით მეპყრობოდა. ამის მიზეზმა დამაინტერესა და ვკითხე, თუ რატომ იჩენდა ის ჩემს მიმართ ასეთ ზრუნვას. მან მიპასუხა, შეილო, შენი ხნის შეილი მყავს ჯერში და იმედი მაქვს, რომ იმასაც სხვა დედები ისე მოეპყრობიან, როგორც მე გეპყრობიო. მისმა სიტყვებმა საშინლად ამაღელვა, მაგრამ არ ვიცი რატომ, თავი შევიკავე და ჩემი აღელვება მისთვის არ გამომხვლია.

ლეიტენანტი შუტტე

ამ ოფიცერს მე განსაკუთრებული თავი უნდა ვუძღვნა, რადგან მასთან თითქმის ფრონტზე ყოფნის მთელი დრო გვატარე. ფრონტზედაც ერთ და იმავე დღეს, ერთ და იმავე საათს დავიჭერით - იგი სასიკვდილოდ, მე - საკმაოდ ძძიმედ, მაგრამ სიკვდილს კი გადაურჩი.

ჩვენი ურთიერთობა კავკასიის ფრონტზე ვასვლისთანავე დაიწყო. რადგან მას დაველა ქართული ბატალიონისათვის მეოთხე ასეულის შედგენა ადგილზევე ბანაკიდან გამოყვანილ ტყვეებისაგან. ეს მოხდა რამდენიმე კვირის შემდეგ, რაც მარტო დაურჩი ნოზაძისა და ვაშაძის სხვაგან გადაყვანის შემდეგ. ჩვენი მომავალი ასეულის შედგენის ადგილი წარმოადგენდა ფრონტის ზურგში რამდენიმე კოლომეტრით დამორღულ ყოფილი სოფლის რამდენიმე შენობას. ადგილი უწყლო იყო. გვექონდა მხოლოდ ერთადერთი ჭა, რომელშიც წყალი ოც მეტრი სიღრმიდან უნდა ამოგვეღო. ასეულისათვის ამოსარჩვე ტყვეთა რიცხვი 150 კაცით უნდა განსაზღვრულიყო. ჩვენს განკარგულებაში კი 400 ტყვე იმყოფებოდა. ისინი, ვინც ჩვენ არ დაგვჭირდებოდა, სამუშაო ბატალიონების შესადგენად უნდა გავზავნილიყვნენ. ამ მუშაობის დაწყებისას მე, უბრალო ჯარისკაცი, ასეულის უფროსის ოფიციალურ თარჯიმნად და მრჩეველად გადავიქეცი. ჩემს გარდა ჩემთან ერთად იმყოფებოდნენ ემიგრანტები - თემო თაქთაქიშვილი, საშა ტარასაშვილი, პავლე ვაშაძე, გოგია ბერიძე და კიდევ ერთი-ორი კაცი, რომელთა გვარი აღარ მახსენდება. ამ ასეულის შედგენა შინაურულად და თითქმის არაოფიციალურად მიმდინარეობდა და მათ ვერმანული ფორმა მხოლოდ ორი თუ სამი თვის შემდეგ ჩააცვეს, მაშინ, როდესაც ჩვენ ფრონტის აღმოსავლეთ ნაწილში გადაინაცვლეთ სოფელში, რომელიც ყალბ-უსთა სტეპის მახლობლად მდებარეობდა. ადგილი აქაც უწყლო იყო, მაგრამ ერთ ადგილას არტეზიული ჭა იყო, საიდანაც მიღებით მუდმივად დიოდა მშენიერი წყალი. ჩვენ მოეთავსადით სკოლის ყოფილ შენობაში, სოფელში ნაშთიერი ფიცრებისაგან საწილები ვაგმართეთ. სკოლას გვერდზე ედგა სამხარეული შენობაც, მაგრამ სახურავი და ჭერი რატომღაც აუკარათათ, ხოლო შიგნით ყველაფერი მზად იყო სამხარეულის მოსაწყობად. ახრად მომივიდა, რომ მე ზოხლად მდგომი რაღაც მსგავსი შენობის კრამიტოვანი სახურავი აქ ვადმიმეტანა. ორიგინალურად ჩაეთფიქრე: ორივე შენობის ზომა ავიღე და აღმოჩნდა, რომ სიგრძე ამ შენობებისა თანაბარი იყო, მხოლოდ სიგანე 50 სმ-ით განსხვავდებოდა. კარგად დავათვალიერე, კიდევ ვაგზომე

და მიუხედავად, რომ ვადატანა შესაძლებელი იყო. გადავიყვანე მთელი ასეული და ერთ საათსაც არ ვაუჯლია, მთელი კრამიტი ერთი ცალის გაუტეხავდაც, შენობის გვერდით დავაღაგეთ. ამის შემდეგ ხის ღირებები, რომლითაც სასურავი კედელთან იყო დამაგრებული, ლომებით მალა აეწიეთ და გავათავისუფლეთ. მთელი ხის სასურავი დაუშლელად მალლიდან ჩამოვიღეთ, ასეულის მთელმა შემადგენლობამ მხარზე შეიღო და გადაუსურავ სამხარეულის ზევიდან მოვარგეთ. ნახევარ საათში ასეულმა შორს დატოვებული კრამიტები ისევ უვნებლად ახალ ადგილზე მოვიტანეთ. მეორე დღეს ეს კრამიტები ძველ სასურავს კვლავ ზედ მოვარგეთ და ასეულის მეცედინეობაც თავიდან დაიწყო.

აქ ყოფნისას ზოლოს და ზოლოს მივიღეთ გერმანული ფორმის გადაცმის საშუალებაც. სოფელში ერთი აბანო არსებულა. იგი უკვე კარგა ხანია უმოქმედოდ იდგა. აღმოჩნდა, რომ აბანოს საკმაო საწვავიც ჰქონდა თავის საწყობში და მე გერმანელებთან ერთად გამიკვირდა, რომ ეს საწვავი ზეთის გამოხდის შემდეგ დარჩენილ მზესუმზირას ჩენჩოს წარმოადგენდა. ამ ჩენჩოს ძაბრის მსგავს მოწყობილობაში ნიჩხითა ყრიდნენ და ვიწრო ღარით ღუმელში იყრებოდა. ცეცხლს ისეთი გუგუნეი ვაჰქონდა, იფიქრებდი, მაშუთის ღუმელიაო. აქ უნდა წაგვეყვანა ასეული. იქ თავიანთი რუსული ფორმა და ფეხსაცმელები უნდა გაეხადათ, ტანი დაეანათ და ტიტვლები ჩვენს ბინაზედ წამოსულიყვნენ სირბილით, ხოლო დატოვებული ტანისამოსი სამხედრო უწყებისათვის უნდა დაკვებრუნებინა.

ყველაფერმა კარგად ჩაიარა, მაგრამ მეორე თუ მესამე დღეს უსიამოვნო რამ აღმოვაჩინეთ: ჯარისკაცებს, რომელთაც იცოდნენ, თუ რა უნდა მომხდარიყო, თავიანთი, შედარებით კარგ მდგომარეობაში მყოფი ფეხსაცმელები სოფელში გაუყიდიათ და მათ ნაცვლად სოფელელების ჯღანები დაუტოვებიათ. ჩვენი ფელდფეხელი საშინლად ბრაზობდა და ღრიალებდა, მაგრამ შუტტემ ეს ამბავი სიცილით მიიღო და ისიც დაუმატა, ამის გაკეთებასაც სომ ჭკუა უნდა, ამას გერმანელები როგორ მოიფიქრებდნენო.

ჩვენ აქ საძიადე თვე დაგრჩით. აქედან ნაღიკში გადავინაცვლეთ. აქ ასეული ყაზარდო ბალკარეთის უნივერსიტეტის შენობაში მოთავსდა. ასეულის პირველი სართულის ნახევარი ნაწილი ეჭირა, ხოლო ასეულის უფროსს მეორე სართულზე ჰქონდა ერთი დიდი ოთახი. ამ დღიდან დაიწყო ჩემი დაახლოება ლეიტენანტ შუტტესთან, რადგან მთელ თავისუფალ დროს მის ოთახში ვატარებდით.

შუტტე მაშინ 27 წლის იყო, მე კი 36-ისა.

მიუხედავად თანამდებობით დიდი განსხვავებისა, ჩვენი დამოკიდებულება ისეთი იყო, თითქოს მე მისი დამრიგებელი ყოფილიყავი. ქართველები ძალიან შეუყვარდა. ეს სრულებით არ იყო მოჩვენებითი სიყვარული, რადგან მართლა მოხიბლული იყო ქართველების გარეგნობით, ნიჭიერებით და სიცოცხლის ხალისით. იგი ჩემს გასაგონად მათ გერმანელებს ადარებდა და ზეერ რამეში ქართველებს მოუფრიდებლად აძლევდა უპირატესობას. ამავე დროს მშვენიერად ხედავდა ქართველებს ნაკლსაც, მაგომ ამბობდა, ასეთ ნიჭიერ, სიმპათიურ და მრავალი სიკეთის მქონე ხალხს თავისი ნაკლიც ეპატიებაო. ნაკლად იგი მაშინ მხოლოდ დაუდევრობასა და თვითნებობას ხედავდა. თან უმატებდა ხოლმე, თვითნებობაც ვაცაკობის ნიშანიაო.

იმ პერიოდშივე ნაწილში ვადმოვიდა ბატალიონის შტაბიც, რომელიც ზემოთ ნახსენებ იუსუპოვის სასახლეში ბინადროდა.

აქ უნდა მოვიხსენიო, თუ რამდენად გულახდილი იყო შუტტე ჩემთან საუბარში. იგი სრულებითაც არ მალავდა თავის ანტიპიტლერულ განწყობილებას. პირიქით, სასტიკად აკრიტიკებდა პიტლერის პოლიტიკას და მიყვებოდა მის დამამცირებელ ანეგლოტებს, რომელთა არსებობა არც კი ვიცოდი, რადგან ისინი მხოლოდ იმ გერმანელთა შორის იყო გავრცელებული, რომელნიც ნაციზმს სრულებითაც ვერ ურიგდებოდნენ და მე, როგორც უცხოელს, საიდან მეცოდინებოდა მათი არსებობა? მაგრამ, ისეც ხდებოდა, რომ მე ვაკრიტიკებდი გერმანელებს, იგი კი თუმცა არ მამტყუნებდა, მაგრამ ომთან დაკავშირებულ გერმანულ პოლიტიკას იცავდა ხოლმე. ჩვენი სადავო თემა იყო მათი ტყვეებისადმი დამოკიდებულება. ამ დავაში ზოგჯერ ორივენი მართალნი ვიყავით. მასსოეს, ერთხელ, როდესაც ვლაპარაკობდი გერმანული და ტყვეთაგან შემდგარი ჯარის წევების სხვადასხვაობაზე, შუტტემ შემნიშნა, ქათარაძე, გერმანულ წესდებას რომ მივდიოთ, ერთი კვირაში მთელი ასეული სატყუალში აღმოჩნდებო. ეს სიმართლე იყო, რადგან გერმანული ჯარისკაცები თუმც უმეტეს შემთხვევაში აბსოლუტურად თანაბარნი იყვნენ, მაგალითად საკვების საკითხში, ზოგადი გერმანული დისციპლინა ისეთი მკაცრი იყო, რომ ქართველები მას ძნელად აიტანდნენ. ყველაზე მძიმე საკითხი ჩვენს შორის გერმანული პოლიტიკა იყო. მე ვუსაყვედურებდი, რომ გერმანელები ჩვენგან სიცოცხლის გაწირვასაც მოითხოვდნენ, მაგრამ არაფერს გვეუბნებოდნენ, თუ რას ფიქრობდნენ საქართველოს მომავალზე. გერმანელი პროპაგანდისტები, რომელნიც დროდადრო ლექციებს გვიკითხავდნენ მოხალისეთა ნაწილებში, ასასოდეს ეხებოდნენ ეროვნულ საკითხს, და მე შუტტეს ვეუბნებოდი, თუნდაც სხვა რამეს აპირებდეთ, ჯობს მოატყუოთ ხალხი და იმას შეპირდეთ, რასაც ქართველები ნატრობენ, ვიდრე მათ მედგარი ბრძოლისკენ მოუწოდებდეთ, სრულიად უცოდინარებს იმისა, თუ რისთვის იბრძვიან. თქვენი ანტიკომუნისტური პოზიცია მათ არაფერს ეუბნება-მეთქი; რაც შეეხება ქართველებს, ჩვენ აქ კომუნიზმის დასამზობად კი არ მოვსულვართ, არამედ ჩვენი ქვეყნის თავისუფლებისათვის ვიბრძვით-მეთქი. ეს მქმნისო, მიპასუხებდა ხოლმე შუტტე, მაგრამ თქვენ ხომ იცით, რომ არც მე მომწონს პიტლერის პოლიტიკა და ომის წარმოების დროს ამ საკითხზე ლაპარაკი პიტლერთან ვის შეუძლია?

ქართულ-გერმანული კავშირგაბმულობის შტაბი ბერლინში

ამ შტაბის დაარსება დასაწყისში მხოლოდ სამხედრო უწყებას მიეწერება, მაგრამ მისი ორგანიზების პერიოდში აღმოჩნდა, რომ ეს შტაბი მხოლოდ სამხედრო საქმეებით არ უნდა დასაქმებულიყო. ქართულ მხარეს, მყოფს ამ საქმეების კურსში, უნდოდა, რომ შტაბი სხვა ხასიათის პრობლემებსაც შეეხებოდა. ამის მისაღწევად გრძელი მოლაპარაკებები ხდებოდა ერთი მხრივ მიშა კელიას და მეორე მხრივ, გერმანიის სხვადასხვა უწყებათა შორის. აქვე უნდა ითქვას, რომ მიხეილ კელის დიდი ნდობა ჰქონდა მინიჭებული გერმანელთა მიერ. ეს

გასაგებიცა, რამდენადაც საერთოდ გერმანულუბთან საქმიან დამოკიდებულება ადრევე და ომის დამთავრებამდე მიმა კედისა ჰქონდა. მიხეილ კედის თაუდაპირველი დამოკიდებულება გერმანულუბთან იმით დაიწყო, რომ მან გერმანული კონტრდაზვერვის დაჯალბით შუადგინა სადესანტრო-საოზსტრუქციო სპეცრაზში "თამარა I" ეს ხდებოდა, რამდენიმე თვით ადრე სანამ გერმანია რუსეთს შეუტყვედა. ეს რაზმი ომის დაწყებამდე სამი დღით ადრე ჩავიდა ვენაში, ხოლო ომის გამოცხადებდან რამდენიმე დღის შემდეგ კვლავ მიმა კედის ინიციატივით და ხელმძღვანელობით პარიზიდან დაიძრა ორი ჯგუფი ქართველ მოხალისეთა, საერთო რიცხვით 140 კაცამდე. აქედან ჩანს, თუ ომის დაწყებამდე რამდენად ადრე ყოფილა დაკავშირებული მიხეილ კედია გერმანულთა კონტრდაზვერვასთან. ამ კავშირების წყალობით შეძლო მიმა კედამ, რომ ამ შტაბში თითქმის ქართული დროებით მთავრობის სახე მიიღო, თუმცა ძლიერ შეკეცილი უფლებებით. შტაბს ჰქონდა შემდეგი განყოფილებები: 1. წმინდა მხედროული განყოფილება; 2. პროპაგანდის; 3. სამოქალაქო; 4. საქველმოქმედო. შტაბში შედიოდნენ მიხეილ კედია, ვივი გაზლიანი, ვიორგი მაღალაშვილი, მიხეილ აღმზაია. მიხეილ კედის კავშირი ჰქონდა არა მარტო ვერმასტის, ე.ი. კანარისის კონტრდაზვერვასთან, ასევე ესესის დაზვერვასთანაც. მაღალაშვილი ოფიციალურად პროპაგანდის განყოფილებას უვლიდა. გაზლიანს სამხედრო განყოფილების ხელმძღვანელობა ევალებოდა, ხოლო აღმზაია ყოველ დასახელებულ განყოფილებასთან იყო დაკავშირებული. მიმა კედისა დიდი ნდობა ჰქონდა მოპოვებული გერმანულ მაღალ საზოგადოებაში. სამოქალაქო განყოფილებას, რომელიც მე ვახსენე, ქებოდა გერმანიის ტერიტორიაზე მყოფ ქართველ ემიგრანტთა და ჯარის გარეშე მყოფ ყოფილ ტყვეთა ყოველგვარი საქმეები. ოფიციალური ქალაქების, სამეზავრო ნებართვათა გაცემის გარდა, არსებობდა აგრეთვე სხვა საზრუნავი, უმეტესად საქველმოქმედო ხასიათისა, რომელთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო მონახულება და ზრუნვა სხვადასხვა ლაზარეთებში მოთავსებულ ქართველებისა. ეს რაც შეეხება ოფიციალურ მხარეს, მაგრამ შტაბი ცდილობდა და ნაწილობრივ ახერხებდა პოლიტიკური ნაბიჯების გადადგმასაც. ეს უკანასკნელი საუბედუროდ მარცხით რომ არ დამთავრებულიყო, ამ შტაბის დამსახურება ბევრად უფრო დიდ მოვლენად ჩათვლებოდა, რადგან არსებობდა გარდა ქართული შტაბისა, შტაბები აზერბაიჯანული და ჩრდილოკავკასიურიც, ხოლო ფაქტიურად ყოველივე ამას მინც ქართველები მეთაურობდნენ. მე ამ შტაბში ვმუშაობდი, მაგრამ ჩემი სამუშაო სამხედრო საქმეს არ გასცილებია, ამიტომ ამ შტაბის მუშაობის შესახებ დეტალურზე ვერ ვილაპარაკებ.

რამდენიმე ეპიზოდი ჩემი ტაქსიზე მუშაობის პერიოდისა.

შეხვედრა გეგეჭკორის ნაცნობ ვეჟილთან.

პარიზის უზენაეს სასამართლოში მივიყვანე მეზავრი. იქვე ვილაც ვეჟილი ჩამიჯდა ტაქსიში. ვეჟილს იმიტომ ვამბობ, რომ თავისი ტოვა მკლავზე ჰქონდა გადაკიდებული.

გზაში გამოიქვლია პარაკ, შემატყო უცხოელებმა და ეროვნება მკითხა. როცა ვუთხარი, ქართველი ვარ-მეთქი, დაინტერესდა. მკითხა, ილამაზ დადეშქელიანს თუ იცნობო. მანც ცდამანც არ მესიამოვნა: ილამაზ დადეშქელიანი განათლებული კაცი იყო. პარიზში ვეკილობდა, მაგრამ სამარცხენო ზნე სჭირდა - ჰომოსექსუალი იყო. ამბობდნენ, ვილაც ლიბანოელ ვეკილთან მრუშობსო. მიეწვიდი, რომ ჩემს მუშტარს თავისი კოლეგის ავანაჟანი ეკოლინებოდა. ვუპასუხე, ვიცნობ, როგორ არა, ჩვენი კვლასის სამწყსოს ვამგვობის წვერია. დიდი არსიტოკრატული ოჯახის ჩამომავალია. მის წინაპართა დინასტიის სათავე შორეულ წარსულში იკარგება. მაგრამ, როგორც ეს ხშირად ხდება, დღეს ისინი ვადაგვარების დონეზე არიან: მის ახლო ნათესავებში ერთი მუხჯია, ერთი ქალი იმდენად მამაკაცის, რომ პირველ მსოფლიო ომში კავკასიურ ცხენოსანთა დივიზიაში მოახერხა ჩარიცხვა, ხოლო ქალის ძმა, ფრიად კულტურული, უაღრესად თავზიანი და სიმპათიური, პეტა კორაქსიდან გამოსული საიმპერატორო ჯარის ოფიცერი, გარეგნულად ულამაშესი მამაკაცი, ტანით და ღონით ნამდვილი დევემირი, ისეთი ქალაჩუნაა, რომ კაცს, რომელმაც სხვისი ხელით მამა მოუკლა და დედა ცოლად შეირთო, ყველაფერი შეარჩინა და როდესაც ვასაშქოუბის შემდეგ მამამისს მკვლეელი და დედამისი უცხოეთში გაიხიზნენ, იგი მათ თან გამოჰყვა და ერთხანს მათთან ცხოვრობდა სტამბოლში.

ილამაზ დადეშქელიანს ასეთი რამ არ ჩაუდენია, მაგრამ მასაც, მკონი საკარისი ნიშები აქვს დევენერაციის. და ყოველივე ამას იმისთვის გაამბობთ, რომ ამ ფრიად სიმპათიური ადამიანის სუსტი მხარის გამართლება თუ არ შემოიძლია, მიზეზი მანც აგისხანათ-მეთქი.

ვეკილი ცოტა ხანს ღუმდა, შემდეგ თქვა: პო, რაც თქვენ გამაგებინეთ, ძლიერ სანტერესოა, მაგრამ ალბათ დამეთანხმებით, რომ ადამიანის ინტიმური მხარე "delicat" (ფაქიზი) რამ არის და მისი მოწონება-არმოწონება მხოლოდ თვით მისი საქმეაო. ამ სიტყვებზე ქსენოფონტე მომაგონდა, რომელიც დაახლოებით ასეთივე აზრს გამოთქვამს.

ცოტა ხნის ღუმილის შემდეგ მკითხა, გეგეჭკორს თუ იცნობთო.

ახლა კი ამოვისუნთქე. ვიფიქრე, ახლა უფრო მყარ ნიადაგზე ვდგავარ-მეთქი. "ვიცნობ, როგორ არა, იშვიათად მომხიზვლელი კაცია, ჩვენ ორივენი საქართველოს იმ პროვინციიდან ვართ, რომელიც თავისი განსაკუთრებულობით და წარსულით საქართველოსთან დაახლოებით იმ მიმართებაშია, როგორც პროვანსი საფრანგეთთან. მეგრული დიალექტიც ქართულის მიმართ ისეთ პოზიციანია, როგორც პროვანსულია ფრანგულთან, მხოლოდ მეგრულებს თავიანთი ენაზე არასოდეს უწერიათ, გარდა იშვიათი ფოლკლორული ლექსებისა და ისიც მხოლოდ სასიმღერო ტექსტებია.

მამაჩემის სახლ-კარი და მამული, სადაც მე დაეიზადე, მხოლოდ თხოუმეტორდე კილომეტრზეა იმ ადგილიდან, სადაც გეგეჭკორი დაიბადა. იგი ახალგაზრდობისას რამდენჯერმე ყოფილა ჩვენს ოჯახში. მაშინ, ორი თუ სამი წლის ვიყავი. უფრო გვიან, მისი მინისტრობის ხანაში, როცა 14 წლის ვიყავი, იგი რამდენჯერმე იყო ტფილისში ჩვენს სახლში სხვა სტუმრებთან ერთად, მაგრამ აქ, ემიგრაციაში მასთან შეხვედრას მოვერიდე და თუმცა ქართულ კრებებზე ხშირად ვხვდებოდი, არასოდეს მითქვამს, თუ ვინ ვიყავი. ამის მიზეზი ის არის, რომ მე იმ პოლიტიკურ მიმართულებას ვეკუთვნი, რომელსაც მიანნია, რომ გეგეჭკორი და მისი ამქარი სოციალისტები ჩვენნი ქვეყნის დამღუპველები არიანო".

შემდეგ მკითხრა: მართალია, რომ იგი ვევეჭკორი კი არა, დადინია, რადგან ებსკოპოსის შვილია? უღდა მეცა. ვუთხარი, ბატონო, თქვენ ისეთ რამეს მეკითხებით, რომ თავს ნებას ვაძლევ კითხვა დაგისვით, საიდან ვაქვთ ეს ცნობა. თვითონ მითხრაო, მიპასუხა. სულ გავში და ვუთხარი, ჩემს ბავშვობის დროს ამგვარი რამ გამიგონია ქალების საუბარში და ეს ჭორიკანობა მეგონა. შემდეგ ამაზე არასოდეს მიფიქრია, ხოლო რაკი ამგვარ რამეს თვითონვე ლაპარაკის, უნდა დავიჯერო-მეთქი.

მის ბინას ვუახლოვდებოდი. "დიდად ვწუხვარ, რომ უსიამოვნება მოგაყენეთ ჩემდა უნებურადო"- არა, ბატონო, თქვენ რა ვაქვთ საწუხარი, ან საბოდიშო -მეთქი, ვუპასუხე ვეჩილს.

“ზ რ უ გ ი”

პარიზში, ლიონის სადგურთან, ორი ადგილია, სადაც მატარებლით ჩამოსული მგ ზაფრები ტაქსებს იღებენ. პირველი და მთავარი თვით სადგურის უკან მდებარე მოედანზეა, ხოლო მეორე, უფრო მცირე, ცოტა მოშორებით, დიდროს ბუღვარზეა, კაფე “Europeen-ის” (ევროპული) პირდაპირ. როცა რომელიმე მგზავრი თავს ლიონის სადგურზე მიმაყვანინებდა, თუ სწორედ მატარებლის ჩამოსვლის დრო არ იყო, ე.ი. თუ დაუყოვნებლივ იქვე ვერ ვიშოვიდი მგზავრს, მუშტრის მოლოდინში ამ კაფესთან დავდევბოდი ხოლმე. ამ საქციელის მთავარი მიზეზი ჩვეულებაა- ხოლო სხვა პრაქტიკული ხასიათის საბაბიც არის: კაფესთან გაზეთების კიოსკია, თუ მწყურია, დასალევიც იქვეა, თან ხუთი-ექვსი მანქანის ადგილია. ასე რომ, მხოლოდ რამდენჯერმე მისდება მანქანის ამუშავება და წინ ვაწვეა მაშინ, როდესაც სადგურთან ასზე მეტი მანქანა იცდის და მაშასადამე, სანამ თავში მოვექცეოდე, ასჯერ წინ უნდა წავიწიო. სხვა მიზეზებიც არის, მაგრამ ყველას ჩამოთვლა შორს წავგიყვანდა.

იმ დღესაც ვიღაც მგზავრები მივიყვანე ლიონის სადგურზე და როდესაც ისინი გადმოვხსნი, მანქანა კაფეს წინ დავაყენე. ნაშუადღევ იყო, სამი საათი იქნებოდა. ვაზეთ “მონდ-ის” ახალი გამოცემა ის იყო მოტოციკლისტმა კიოსკში მოიტანა. მეც მივედი და როგორც კი გამყიდველმა დასტა გადათვალა, ერთი ცალი შუიდან გამოვიღე, რომ თრევისკან ვაცრეცილი ვაზეთი არ შემხედროდა და საჩქაროდ ჩემს მანქანას მივაშურე, რადგან წინმდებრმა შოფრებმა თვანიით მანქანები წასწიეს და ჩემს უკან უკვე ორი შოფერი ადგილს უცდიდა. ვაზეთში მხოლოდ სათაურების ვადაკითხვა მოვასწარი, როდესაც ორი კაცი მანქანას მოუახლოვდა. საქციელზე და მიხვა-მოსვრაზე ეტყობოდა, ფრანგები არ უნდა ყოფილიყვნენ. მანქანაში ისე უხერხულად ჩასდნენ, რომ შოფრობაში გამოცდილი თვლით მაშინვე შეგატყვე, მათ საამისო გამოცდილება არ ჰქონდათ.

“Champs Elysées” (ელიზეს მინდვრები)- მოკლედ მითხრა ერთმა, რომელიც უფრო შავგერმანი, დაბალი და ჩაფსკენილი იყო. ესლა კი მისმა ფრანგულმა გამოთქმამ დამარწმუნა, რომ არც ფრანგები იყვნენ და არც დასავლეთ ვეროპელები, მაგრამ ფიქრის

დროც არ დამცალდა, ერთმანეთს საკმაოდ ცუდი რუსულით დაუწყეს საუბარი და რა ახსნა უნდა, ჩემს ყურს ერთ-ერთი მოსაუბრის მშობლიური ლბილი მეგრული კილო როგორ გამოეპარებოდა. მაგრამ მეორე ვილა, ნუთუ ვერ მიხვდები? ამაზე ფიქრში წასულს ახლა სხვა ენა მომესმა, მეონი, არაბულია, ამ ენაზეც ტაატით ლაპარაკობენ. ეტყობა, ეს ენაც ორივესთვის უცხოა. მე ვერ ორივე საბჭოელი მეგონა, ამ არაბულმა გზა ამირია, თან ინგლისურ ტერმინებს ხმარობენ შიგადაშიგ საუბარში. ღმერთო, საიდან მოხვდა პარიზში ეს მეგრული კაცი, ან მისი თანამგზავრი ვინ არის?

საჭირო საქმეებზე საუბრობენ. ინვალიდების ხიდზე გადვივართ, იმ უბანს ვუხლოვდებით, სადაც ისინი უნდა მივიყვანო. ხელსაყრელ შემთხვევას ვუცდი, რომ საუბარში ჩავერთო. თითქოს ჩემს სურვილს მიმიხვდაო, ჩემმა მეგრულიმა, დამმტრულულ ფრანგულ-ინგლისურით მთხოვა, რომ "ნიუ-იორკ სიტი ბანკში" მივიყვანო, რომელიც სწორედ ელიზეს მინდვრებზე მდებარეობს.

მომავანდა, რომ შაბათია და პარიზში ამ დღეს ყველა ბანკი დაკეტილია. არც ვაცეი, არც ვაცხელე და მეგრულად ვუპასუხე: „საბატონს ირი ბანკი კილე რორე, პატენი“ (შაბათს ყველა ბანკი დაკეტილია, ბატონო). ამით გამოწვეული რეაქციით რომ დავსტკე, რეტროვიზორში ჩემი მოსაუბრის სასესე შეეცქერი, თითქოს ცხელი ღომი ყელში გადასცდაო, ჩაყლაპული ნერწყვი ყელში გაუჩერდა და პირი დააღო. კიდევ კარგი, რომ მეორე მგზავრიც მეგრული არ იყო, თორემ პოლიციელს გაეჭვლებოდა, რომელსაც ვიდრე მე სარკში ვიხედებოდი, მკლავები გაეშალა და ჩემსკენ ზურგმუხრუნებით მდგომს გზა გადაეღობა. უცნობმა დაბალმა მგზავრმა მიმისაგან ხელები თვალზე მიიფარა, მიხვდი, რაც ხდებოდა და დავამუხრუჭე. პოლიციელი მუხრუჭის ხმაზე მოზრუნდა. აბა, როგორ წარმოიდგენდა, რომ ამ ინციდენტმა ჩემს თანამემამულეს სულის მოთქმის დრო მისცა.

- დედაია, საიდან იცოდი, ბიჭო, მე რომ მეგრული ვარ?
- ფეხებზე შეგატყვეთ, ნამდვილი ცხენოსნის ფეხები გაქეთ, - ვუპასუხე.
- რაეა გეკადრებათ, ბატონო, ჩემი ფეხები თქვენი ზრუგის უკანა და რაფერ ღონახეთ? (ცხენოსნობა კი შეიფერა).

- არა, ის ვისუმრე, მაგრამ იცით, მარტო „ზრუგიც“ საქმარისია. ამ სიტყვას ასე მეგრელის გარდა ვერავინ იტყვის საქართველოში კი არა, მთელ დედამიწაზე.

- ღმერთო, მომკალი ახლა, რაეა ეს სიტყვა ქართული არაა? მეგრულად ზრუგს ხუეჯი ქეია, ბატონო...

აღმოჩნდა, რომ ეს ჩემი მგზავრები ბიურუთიდან იყვნენ ჩამოსული, სადაც მათ ექსპორტი-იმპორტის საზოგადოება ჰქონით საამხანაგოდ. ის მეორე ჩაუსკნილი მგზავრი ტფილისელი სომეხი ყოფილა. მის მშობლებს ვერ კიდევ ბავშვი გამოჰყოლია და ამიტომ რუსული ცუდად იცოდა. ვიფიქრე: ვაჭრობაში შეამხანაგებული სომეხი და მეგრელი! ამათ რა გაუძლებს, აღზათ სულ მალე მათი ფირმა უდიდეს წარმატებას მიაღწევს -მეთქი. ამიტომ ვაზეთებს გულდასმით ვათვალისწინებდი ხოლმე. მათ შესახებ ვერაფერს წაგაწყვიდი ვერასოდეს.

იქნებ კარგი ამხანაგობა ვერ გასწიეს, ერთმანეთს „ზრუგიდან“ კომბინაციები უყვეს და ერთიცა და მეორეც მესამე კონკურენტმა გაანადგურა.

აი, თუ გსურთ ცხოველი დამამტკიცებელი საბუთი იმისა, რომ არათუ "სცდების და სცდების, სიკვდილსა ვინც არ მოულის წამისად", არამედ ეს სიკვდილი შეიძლება ზევრად უფრო მოულოდნელმა მიზეზმა გამოიწვიოს, ვიდრე, ვთქვათ ოლევისათვის მისი ცხენი იყო. აბა, სად ვინმე მეგრელის პარიზში ჩამოსვლა და სად ფრანგი პოლიციულის სიკვდილი, რადგან

ცოტაც რომ დამკვიანებოდა ჩემი, ლინგვისტური ვარჯიშობა, მას საიქიოს გაავზავნიდა.

ომის შემდეგომი ხანა საფრანგეთში

ომის შემდეგ მე წელიწადნახევარი იტალიაში დავყავი. ეს უმთავრესად იმის მიზეზით იყო, რომ საფრანგეთში განუითხავად გერმანელების ყოფილ თანამშრომლებსა. ეჭვმიტანილ ხალხს წარამარა იჭერდნენ და ზოგჯერ პირდაპირ დასახვრეტად მიყავდათ. საყურადღებოა, რომ არსად და არასოდეს უცდია ახალ ხელისუფლებას, იმდროინდელ უდანაშაულო მსხვერპლთა რიცხვი დაახლოებით მაინც დადგენილიყო. ლაპარაკობდნენ კი ათასობით ადამიანზე. როცა მე დავბრუნდი, მდგომარეობა უკვე დაწყენარებული იყო. ისე, რომ ამ მხრივ მე არავითარი უსიამოვნება არ შემხვედრია. ჯერ დავიწყე დროებით მუშაობა, ხოლო რამდენიმე თვის შემდეგ ერთ ფრანგ მერძვექსთან დავიწყე მაწინის დამზადება. ამ ხელობაზე დავრჩი ათიოდე წელი.

პარიზის ქართულ სათვისტომოში ნელ-ნელა გაღვივდა ნორმალური ცხოვრება. მხედველობაში მაქვს ჟურნალების გამოცემა, ეროვნული დღესასწაულების ზეიმობა და ა.შ. ამ პერიოდში თვით საფრანგეთში ძლიერი აღმშენებლობითი მუშაობა დაიწყო. საფრანგეთი თანდათან სახეს იცვლიდა და ამერიკას ემსგავსებოდა. იმათთვის, ვინც ამერიკაში მოგზაურობდა ხოლმე, მაგალითად ჩემთვის, თვალნათლივ დასანახი იყო, საფრანგეთის ცხოვრების იერი რა ტემპით იცვლებოდა. შეიძლება ითქვას, რომ ამერიკაში დაბადებული სიახლენი ათი წლის შემდეგ საფრანგეთშიც ვრცელდებოდა. თუმცა ეს პროცესი დღესაც გრძელდება, მაგრამ ბევრად უფრო ნელი ტემპით, რადგან საფრანგეთის მოსახლეობის ცხოვრების დონე ამერიკისას თითქმის გაუსწორდა, თუმცა სიახლეთა უმეტესობა დღესაც იქიდან მოდის.

ზემოთ ნახსენები ჩემი მოგზაურობა ამერიკაში იმით აიხსნება, რომ ჩემი ერთადერთი ქალიშვილი ამერიკაში გათხოვდა და მე რვაჯერ გადავჭერი იქით და აქეთ ატლანტიკის ოკეანე. ეს ხდებოდა ზოგჯერ ყოველწლივ, ზოგჯერ წელ-გამოშვებით. ამიტომ იყო, რომ მე თვალნათლივ ვხედავდი საფრანგეთში ამერიკანისზმის შემოსვლას და შემძლო მისი ტემპის შეფასება.

დაახლოებით 60-65 წლის ასაკში მე შემთხვევით და თითქმის მოვალეობის გამო შევუდექი ჟურნალისტობას. საქმესაა, რომ ჟურნალ "ივერას" რედაქტორი ელისე პატაროიქ დაავადმყოფდა, შემცველი არაფინ იყო და თანდათანობით ჟურნალის ხელმძღვანელობა პირადად მე დამეკისრა.

ამ საქმიანობას ვუძღვებოდი, ვიდრე ძალი შეწყვედა. 1991 წელს გამოცა ჟურნალის უკანასკნელი ნომერი, ხოლო მის გაგრძელებას ხელი მოჰკიდა ჯანრი კამბამ.

აქ ცოტა რამ უნდა აღენიშნო ჟურნალის გამოცემის პირობებზე. იმ დროისათვის ქართული ემიგრაცია, რაც შეეხება უფროსი თაობის წარმომადგენლებს, ძლიერ შემცირებული იყო. ჟურნალის ჩვეულებრივი გზით დასტამბვისათვის საჭირო თანხები ჩვენ არა გვეკონდა. სიძნელები იმით გადაელახე, რომ ამერიკიდან ჩამოვიტანე „ვარი ტაიერის“ სისტემის, ამერიკაში უკვე მოძველებული საბეჭდი მანქანა. იგი სტამბაში ნაბეჭდი ასოების მსგავს ასოებს ბეჭდავდა. ამ მანქანაზედ ვბეჭდავდი მე თვითონ თანამშრომელთა და ჩემს საკუთარ დასაბეჭდ მასალას. ხოლო გასამრავლებლად და ასაკინდად შესაფერ სახელოსნოებს მიემართავდი. რამდენიმე წლის შემდეგ ოთარ პატარიძის შემწეობით და მისი დის, გულნარას ფინანსური დახმარებით შევიძინეთ ქსერომანქანა. ამის შემდეგ ჟურნალის გამოცემა გავევიადვილდა. ცოტა გვიან ჯანრი კამბამ, რომელიც ახლად ჩამოსული იყო ევროპაში, კომპიუტერი შეიძინა, რის გამოც ჟურნალის გამოცემა ძლიერ ვავევიადვილდა. მაგრამ ეს არ გავრცელებულა ჩემს ჯანმრთელობაზე და ხანდაზმულობაზე.

პეილოვის სანაცვლოდ

მე პოლიტიკოსობა არც არასდროს მსურვებია, არც არასდროს ვცდილვარ, პოლიტიკური გზით მეგლო. ამის გამო, მიუხედავად იმისა, რომ თავს მუდამ ეროვნულ-დემოკრატიულ ვითარებაში ვთვლიდი, ორგანიზაციის წევრად ვითვლებოდი და კრებებზეც ვაღიარებდი, არასოდეს არცერთი კომიტეტის წევრი არ ვყოფილვარ, არც რამე თანამდებობა დამკისრებია. ამიტომ არა თუ ჩემს მოვალეობად არ მიმაჩნდა ამ საგანზე ვრცლად რაიმე მოწმობის დატოვება, არამედ ვფიქრობ, რომ უფლებაც არა მაქვს პრეტენზია განვაცხადო ამ პარტიის წარსულზე საპასუხისმგებლო ცნობების და მოგონებების დატოვებისა. კიდევ რომ მსურდეს, მე არასოდეს ახლო არ ვყოფილვარ პარტიის მუშაობასთან. მაშასადამე ლოლიკურია, რომ ამ საკითხებზე მდიდარი ცნობები არც მომეპოვებოდა.

1948 წელს სპირიდონ კელიას გარდაცვალების შემდეგ, ეროვნულ - დემოკრატიულ პარტიის ორგანიზაცია თითქოს არსებობდა, მაგრამ ორგანიზაციის სახელს იგი მხოლოდ ფიქტიურად ატარებდა. იმ ფაქტმა, რომ იმ ხანებში დაარსდა "ახალი ივერია", რაც ორგანიზაციის მუშაობას შეეხება, ვერაფერი შეცვალა. მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ "ივერიის" დაარსება უმნიშვნელო რამ იყო, ან ზედმეტ მოვლენას წარმოადგენდა. პირიქით, ეს იყო ჩვენება იმისა, რომ ომის დამთავრებამ ყველა ჩვენი ძველი იმედები გაანადგურა. "ივერიის" ასეთ პირობებში გამოცემა ახალი იმედების დაბადების ნიშნისაც წარმოადგენდა. ეს შეხედულება იმითაც გამართლდა, რომ "ივერიის" გამოცემა საბჭოთა კავშირის დანგრევამდე გაგრძელდა. ე.ი. ის, რაც ჩვენ გვწამდა - საბჭოთა კავშირის დანგრევის აუცილებლობა, მართალი აღმოჩნდა.

ჩემი არაპოლიტიკოსობის შესახებ აქვე თქმულის მიუხედავად თუ ისე მოხდა, რომ "ივერიის" გახლავდა მე დამკისრა, ამ მოვლენის შესახებ მე მრავალჯერ დავწერე. ახლა ვიმეორებ, რომ ეს მხოლოდ გარემოებამ მოიტანა. ჩემს მიერ "ივერიისათვის" ახალი მიმართულების მიცემა შესაძლებელია პოლიტიკური აქტი იყო, მაგრამ თუ "ივერიის" ხელმძღვანელობა მე გარემოებამ მაძიებდა, პატიოსნება მოითხოვდა, რომ ჟურნალისთვის ის სტილი და პირდაპირობა მიმენიჭებინა, როგორც მევე საჭიროდ მიმაჩნდა. "ივერიის" მიერ აღებული რადიკალიზაცია შეხედულებამ მენშევიკების საქმიანობისადმი ქართულ ემიგრაციაში საკმაოდ არასასურველი განწყობილება დაბადა. ეს მე არც მაშინ მინანია, და არც დღეს ვნანობ, რადგან მენშევიკების, როგორც იდეოლოგიამ, ისე საქმიანობამ, წარსულში ჩადენილ უკუღმართად წარმართულმა საქმეებმა და მომავლისათვის ყოველად უსაფუძვლო იმედმა მათი კვლავ დაბრუნებისა, მე იძულებული გამხდა, ყოველად

მოურიდებელი კრიტიკული შეფასება გამეკეთებინა მათი წარსულისა და მომავლისათვის, რაც თუნდაც იმიტაც გამართლდა, რომ დღევანდელ საქართველოში მენშევიკთა მოტრფიალედ მხოლოდ ერთი მუჩაიძე აღმოჩნდა.

სხვა დროსაც აღმინიშნავს და დღესაც ვიმეორებ, რომ ჩემი თავი პოლიტიკოსად არ მიმანინა და "ივერიის" ხელმძღვანელობის განმავლობაშიც არასოდეს მიფიქრია, რომ პოლიტიკოსის როლს ვასრულებდი. მე ვკმაყოფილდებოდი იმით, რომ მხოლოდ პუბლიცისტის სახელით და უფლებით გამომეთქვა ყოვლად მოურიდებლად ჩემი შეხედულებები, რომლებსაც მრავალი ემიგრანტი იზიარებდა, მაგრამ ჩემსავით გულახდილად და პირდაპირად ჩემს აზრებს იშვიათად თუ უახლოვდებოდნენ თავიანთ საკუთარი აზრების გამოთქმის დროს. "პერესტროიკის", ანუ გარდაქმნის დასაწყისში მეც, ისე როგორც სხვებს დიდი იმედი მქონდა, რომ ქართველები ამ მიმართულებას გონივრად გამოიყენებდნენ და საჭირო დროს უწინარეს საქართველოზე იფიქრებდნენ, ვიდრე თავიანთი მმართველი ადგილების დაკავებაზე. საუბედუროდ, ეს ასე არ აღმოჩნდა.

საქართველოს მიერ თავისუფლების მოპოების პირველ თვეებიდანვე, (რაც მე სხვებთან ერთად მახარებდა), შევამჩნიე, რომ ამ საქმეში წინარეგში მომხვდარი პიროვნებები და უპირველესად, ზვიად გამსახურდია არასაკმარისი მოფიქრებით და ნაბიჯების გაანგარიშებით მოქმედებდნენ. მრავალ აქაურ ჩემს თანამემამულეს აკვირვებდა ჩემს მიერ საქმის ასეთი შეფასება. ზოგი მეკითხებოდა, ასე კარდინალურად რამ შეცაცვლევინა აზრი გამსახურდიასზე. მე ვუბნებოდი, გამსახურდიასადმი მე ფრიად დიდი სიმპათიითა ვარ განწყობილი, მაგრამ მის საქციელში საქართველოსთვის გონივრად მზრუნველ ადამიანს ვერ ვხედავ - მეთქი.

მამხინველ დროს მიეკუთვნება ჩემი ერთ-ერთი უკანასკნელი წერილი ქურნალ "ივერიაში" შაბრილის ტრაგედიის გამო, - ხოლო რაც მას შემდეგ მოხდა, მე იმ მოვლენებზე უკვე არაფერი დამიწერია, რადგან "ივერიის" გამოცემა შეწყდა. ახლა მე შემძილია მხოლოდ ვთქვა, წინასწარმეტყველებას რომ თავი დაეანებოთ, ის მაინც უწყველია, რომ საქართველოსთვის ძლიერ სამწუხარო მოვლენების თავიდან აციენა, ნაწილობრივ მანც, შესაძლებელი იყო.

ის მოვლენა, რომ საბჭოთა კავშირის დაშლამ მთელი სახელმწიფოს ეკონომიკა შეარყია, არივ-დარია და ქვეყანა ეკონომიკურ სიძნელეში აღმოჩნდა, მრავალთათვის იყო და არის გასაგები, რადგან 70 წლის განმავლობაში დამკვიდრებული ეკონომიკური სისტემის დანგრევა და ახალი თაობისათვის საბაზრო ეკონომიკის აღდგენის სიძნელეც სრულიად გასაგებია, მაგრამ გაუგებარია, იმ პატარა საქართველომ თავის არცთუ ისე რთულ სახელმწიფო ქონებას რომ ვერ მოუარა და ქვეყნის ინდუსტრიალური შესაძლებლობები შავ ბაზარზე გაყიდეს კერძო პირებმა. ამ გაფანტულ სახელმწიფო ქონებაში მე ვუელისხმობ ელექტრონულ მანქანა- ხელსაწყოთა და სხვა ნაწარმთა თურქეთში გატანას ცალკე შემსყიდველების მიერ. იქ ჩალის ფასად ამის გაყიდვას და იქიდან მათი ახლობლებისათვის არც ისე აუცილებელი საჩუქრების ჩამოტანას. სახელმწიფოში არსებულ სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის მდიდარი პარკის ჩალის ფასებში განიცდება - ეს იყო სრული გაკოტრება სახელმწიფოსი. გამოდის, თითქოს პრივატიზაცია ყველამ ისე გაიგო, ყველაფერი, რაც სახელმწიფოს ეკუთვნოდა, ყოველ პიროვნებას შეეძლო თავისად მიეჩინა და სახლში წაეღო.

ეროვნული ქონების ამ სამხნელი განადგურების წინააღმდეგ თითქოს ხმაც არავის ამოუღია. ამ მოვლენამ კიდევ უფრო აუტანელი და ძნელი გახადა ქვეყნის ეკონომიკური მდგომარეობა. ბევრი, ბევრი რამის თქმა მსურს და შეუძლო მეთქვა კიდევაც, მაგრამ ეს ვერ იქნება ჩემი წარსულის მოთხრობის თემა. ამიტომ მე ვეცდები მხოლოდ ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელი ეპიზოდები გავიხსენო და ის მოვლენები აღვნიშნო და აღვწერო, სადაც, მეტად თუ ნაკლებად მე რაიმე მონაწილეობა მქონია. ეს ნაწყვეტები იქნება ქრონოლოგიურად არც იყოს დალაგებული, მაგრამ ამას დიდი მნიშვნელობა არცა აქვს. ამნაირი წესით მემუარების მსგავს დოკუმენტის შედგენა მეპატიება, რადგან ეს სტრიქონები, რომელთაც ახლა ვკარნახობ ჩემს მძისშვილ ნანას, დაბრმავებული, ოთხმოცდამეთოთხმეტე წელში გადამდგარი კაცის ნააზრებია.

საქართველოს რესპუბლიკის დამსხვრევის ერთი მთავარი მიზეზთაგანი

როგორც ვიცი თ საქართველოს შინაური მდგომარეობა თითქმის ნორმალური იყო. ყოველ შემთხვევაში მას შიგნიდან არავითარი საშიშროება არ მოელოდა. საშიშროება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდა, რომ ქვეყნის თავდაცვის საქმე სრულიად მოუწყობელი გვქონდა. ეს უმთავრესად იმაში გამოიხატებოდა, რომ ქვეყანას, ასე ვთქვათ, ორგანიზირებული ჯარი ჰყავდა: ჩვეულებრივი და სახალხო გვარდიად ახლადწოდებული ყოფილი წითელი გვარდია, რომელსაც ვალიკო ჯუღელი განაგებდა. იგი პირდაპირი მორჩილი იყო სახელმწიფო მეთაურის - ნოე ჟორდანიასი. ვალიკო ჯუღელი კომუნისტი იყო, თანაც რუსეთის მოტრფიალე. ჟორდანიას ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კრებაზე მხარი დაუჭირა. აქედან დაიწყო მათი მეგობრობა და მაშინ დაიწყო ჯუღელი წითელი გვარდიის მეთაურად. ჩვენი რუსეთთან ომის დროს, საქართველოს სულ 20 000-მდე მემომარი აღმოაჩნდა. ამ რიცხვის თითქმის 2/3-ს გვარდიელები წარმოადგენენ. ეს ჯარი მილიციის წესით იყო შედგენილი, ჯარისკაცებს იარაღი და ჩასაცემელი სახლში ჰქონდათ და საჭიროების დროს მათ რაიონული ცენტრის უფროსი შეკრებად ხოლმე. ეს გვარდიელები უკლებლივ სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წევრებიც იყვნენ. საომარ მდგომარეობაში მყოფს, მხოლოდ ნაწილობრივ ჰყავდათ პროფესიული ჯარის ოფიცრები, დანარჩენი კი ახალგაფიცებული პარტიისთვის სანდო მოქალაქეები იყვნენ. ყოველი სახიფათო ამოცანის მიღების შემდეგ ბატალიონთან არსებული პარტიული უფროსი სწვევტდა, დაემორჩილებოდა თუ არა იგი მიღებულ ბრძანებას.

ახლა ცოტა უკან დავიხიოთ. საქართველოს პარლამენტში როდესაც წყდებოდა საკითხი ორმაგი ჯარის უხერხულობის გამოსწორებისა, პარლამენტმა გადაწყვიტა, რომ ჯარი და გვარდია, ორივე სამხედრო მინისტრისათვის დაემორჩილებინათ. ეს ამბავი რომ ვალიკო ჯუღელმა გაიგო, სამინლად აღელდა. ახლა მე გადავიღივარ თვით ვალიკო ჯუღელის მიერ გამოქვეყნებულ დოკუმენტზე. ეს არის საქართველოში რუსულ ენაზე გამოცემული მცირე

ტანიანი წიგნი, სათაურით "მიძე ვეკარი". ეს წიგნი შეადგენს ვალიკო ჯუღელის დღიურებს, რომელიც რუსულენოვან მენშევიკურ გაზეთში იბეჭდებოდა, როგორც ფრონტიდან მოწერილი დღიურები. იგი იწყება იმ ეპოქით, როდესაც რუსი თეთრგვარდიელები უკვე მარცხდებოდნენ და მათი ზოგიერთი გადარჩენილი ნაწილი საქართველოში იხიზნებოდა განიარაღების შემდეგ. ამ დროს ჯუღელი თავისი გვარდიელებით აფხაზეთში იმყოფებოდა, გაგრის მახლობლად. იქიდან ფოთში ჩამოსული, ლაპარაკობს ფოთში მისვლისას ნახულ სურათზე. მას შორიდანვე შეუნიშნავს, რომ ფოთის ნავსადგურში იდგნენ გერმანული სამხედრო გემები, რომელთა ანძებზე გერმანული დროშები ფრიალებდა. ამის გამო იგი გამოხატავს თავის საშინელ აღშფოთებას, ხოლო ნაპირზე ვადმოსვლისას გაუკვია, მისი სიტყვებით შემადრწუნებელი ამბავი, რომ საქართველომ დამოუკიდებლობა გამოაცხადაო. და უმატებს, ეს აუცილებლობა იყო თუ გამარჯვება წყველი ქართული ნაციონალიზმის? "საწყალი საქართველო" - ამთავრებს ფრაზას ჯუღელი. არ დაგავიწყდეთ, რომ ეს სიტყვები თბილისში იბეჭდებოდა დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ. უფრო გვიან თავის დღიურებში იგი ზედს უწივის, რომ ნატრობს მოსკოვში იყოს, იქ, სადაც იღუპება რუსეთი, რომელიც ჩვენ გვზრდიდა და ვვატრონობდაო.

ახლა კვლავ პარლამენტის გადაწყვეტილებას დაეუბრუნდეთ. როდესაც ჯუღელმა გაიგო პარლამენტის დადგენილება, იგი საშინლად აღელდა და ჩივის: ეს ნიშნავს, რომ გვარდია გენერალიტეტს უნდა დაემორჩილოსო. არა, ეს არ მოხდება. მე თანამდებობას თავი უნდა დავანებო, დღეიდან თავისუფალი ვარ და შემდეგ ვნაზითო. მეორე თუ მესამე დღით დათარიღებულ დღიურში ნათქვამია, რომ დადგენილება უარყოფილ იქნა და ჯუღელი თავის ადვილზე დარჩა.

ამ ამბის მიმდინარეობა და მათი ბოლო მშენიარადაა აღწერილი გენერალ კვინიტაძის წიგნში და თვეზაძის მოგონებებში, რომელიც მე გამოვაქვეყნე ჟურნალ „ივერიის“ 32-ე ნომერში 1988 წელს, აგრეთვე მათიკაშვილისა და კვალიაშვილის მოგონებებში, რომლებიც ასევე დაბეჭდილია შემოსხინებულ „ივერიაში“.

ახლა რაღა ვქნათ

წერილი დაიწერა 1989 წელს, აპრილის მოვლენებთან დაკავშირებით.

გამოქვეყნდა ჟურნალ

„ივერიაში“ No.33, 1989. იბეჭდება მცირეოდენი შემოკლებით

ჩონგურო, ჩემო ჩონგურო,
ამოიღე ხმაო.

ვინც მიყვარდა გამითხოვდა,
ახლა რაღა ვქნაო.

ჩვენ სატრფო კი არ გავითხოვდა – დედა დაგვიჩქეს. ვტირით. ტირილსაც ხომ ბოლო უნდა ჰქონდეს. მემრე? მტრის სიძულვილი გულში ჩავიმარხოთ? ამით მტერს ვერას დაეკლებთ. ბოლმას კი შეიძლება ჩვენც თან გადავყვეთ. უმჯობესია დაჭრილი დედის მოვლაზე ვთვითქოთ. გულში კი იმის სსოვნა ჩავიმარხოთ, რითაც დედისა წინაშე შევცოდეთ, რომ კარგად ვერ მოვეუარეთ: რაც მოხდა, ფატალური არ იყო...

ყოველივეს მტერს ნუ ვაბრალებთ. "სვავს ვინ ჰკითხავს მძორს რად სჭამ, სვავო, რადა ხარ სვავიო". არ მოველოდით? ოცდაათი წელიწადი საუკუნეები ხომ არ არის, რომ მაშინდელი ქლეტა დაგვიწყებოდა? განა იმავე ხალხის ტყვეობაში არ ვიმყოფებით?

ვისი და რისი იმედით ვეჭვიდებით ურჩხულს, რომელსაც ვერ მოვერევეთ.

აღლანეთის მაგალითი ჩვენთვის არ გამოდგება. ამერიკა აღლანეთს არც სიყვარულისათვის, არც პრინციპთა ერთგულებისათვის, არც სამართლიანობისათვის დახმარებია. არამედ – იმიტომ, რომ აღლანეთში რუსთა ფეხის მოკიდება რუსეთის მხარეზე გადახმრიდა მსოფლიო ძალთა წონასწორობას. ხოლო რუსეთმა ამერიკის მიერ ომის გამოცხადების შიშით კი არ დაიხია, არამედ იმიტომ, რომ ამერიკელთა დახმარების გზების გადასაჭრელად პაკისტანიც უნდა დაეკავებია. ასეთი რამ კი, ჩინეთსა და ინდოეთს ამერიკის მხარეზე ღარაზმავდა.

სულ სხვაგვარია ჩვენი მდგომარეობა: უპირველესად, დიდი ხნის განმავლობაში დამკვიდრებული "status quo", გეოგრაფია, შინაური ეთნიური პრობლემა, რიცხობრივი სისუსტე და ურჩხულის კლანჭებში იმგვარად ყოფნა, როდესაც გაბრძოლება კი არა, ყოველი ნებადაურთველი მოძრაობაც, მტრისა კლანჭების უფრო ღრმად ჩასობას იწვევს ქვეყნის შიშველ სხეულში.

ამ მდგომარეობამ უნდა შევეაძენიოს უნარი ზოგ იმ თვისებათა გამოყენებისა, რომელნიც ჩვენს ხასიათში სუსტად არიან წარმოდგენილნი: მოთმინება, სიფრთხილე, წინგაჭერება, ანგარიშმიანობა და გარჩევის უნარი ჩვენ თანამემუღელთა შორის გონიერ მრჩეველებისა – მჩხავანა კატებისაგან.

ეს მჩხავანები გაიძახან: მე პირველმა დავიწყე და მე უნდა დამიჯეროთ და გამომყვეთო. ის ბავშვიც პირველი არ იყო, რომელმაც თავისი გულუბრყვილო უშიშრობით პირველმა თქვა: მეფე შიშველიაო? განა იგი ყრმა უნდა დაესვათ სამეფო ტახტზე? მენალარენი, მებუკენი, აღიტატორები თავიანთ ადვილზე საჭირო ხალხია, მაგრამ ვაი მათ, ვინც ამ ხალხს წინამძღოლად მიიღებს და გაჰყვება.

რა მოჰყვა საერთაშორისო მასშტაბით 9 აპრილის ჭლეტას, რომელმაც თემურ-ლენგის სსოვნა გააცოცხლა? ჟურნალისტებმა სენსაციური "საკენკი" იპოვეს და ორიოდ დღე მას ჰკენკავდნენ, ახალის მოლოდინში. და აი, ინგლისში ფეხბურთის მოედანზე მომხდარმა ამბავმა შეცვალა ტფილისის ტრაგედია – ინგლისში მსხვერპლთა უფრო დიდი რიცხვი გამოქვეყნდა ვიდრე ტფილისში. ცოტათი უფრო გვიან, ამჟამად სენსაციის ძებნის გარეშე, აღმოუთვის, თანაგრძნობისა და მომხდარის ახსნის მცდელობის შემცველი კომენტარები დაიწერა. ამერიკის ადმინისტრაციამ კი "დაიჯერა" და მიიღო რუსული ვერსია: დემონსტრანტთა შემოტევისაგან დაიცვა თავი ჯარმაო. ანუ – ცხვრებმა მგლები დაკბინეს და მგლებმა თავი დაიკვესო. იქნებ ამერიკელები კიდევ მოუბრუნდნენ ამ საკითხს – სხვადასხვა სიტყვიერი კინკლაობისას, რუსთა "არაპოლიალობის" საშხილებლად. ეს არც ჩვენს ჭრილობებს განკურნავს, არც ჩვენი განთავისუფლების საქმეს წასწვეს წინ, და კიდევაც

საქმის წინწამწვევი იყოს ასეთი მოქმედება, იგი საბჭოთა საპრობლეში მყოფ ერებს გამოადგება ერთად აღებული და არა კერძოთ ჩვენ.

გვაქვს ჩვენ ასეთი "სიუზის" გამოჩენის უფლება? ნუთუ ყველაზე მრავალრიცხოვანი ვართ, რომ პირველებმა ვავილოთ სისხლი საერთო საქმისათვის. ან იქნებ ქართული სისხლი უფრო იაფია? უცნაური რამა გვჭირს ქართველებს: პიროვნულად საქმაზე მეტად ეგოისტები ვართ, ეროვნულად კი, ეგოიზმის ნატამალიც არ გავკანია. არაღე ვარკვეული დროით ეგოიზმიც აუცილებელია – თუნდაც გადარჩენისათვის.

რუსეთის იმპერიის დანგრევა ჩვენ არ შეგვიძლია, ხოლო საბჭოთა ერებმა ასეთი რამის გაკეთება რომ ერთად მოინდომონ, ჩვენ ნება არა გვაქვს წინაპოსტზე ვავიყვანოთ ჩვენი ქვეყანა.

დღეს კი ვერ-ვერობით ის უნდა ვაკეთოთ, რის ვაკეთებაც შეიძლება და შეგვიძლია. უნდა ვიმოქმედოთ იმ მიმართულებით, საითყნაც სვლა და მოქმედება შეიძლება. არც უძრავობა, არც ციხის კედელზე მიხლა თავისა. უნდა გამოვიყენოთ ყოველი სასარგებლო შესაძლებლობა და ასეთი რამ უეჭველად არსებობს, დანარჩენს კი მომავალი გვიჩვენებს. ვერ კი მოთმინება უნდა მოვიკრიბოთ და თანაც მიმოვიხედოთ. ჩვენი თავი სხვისაზე უფრო ჭკიანი ნუ გვგონია –

მითუმეტეს პოლიტიკაში. ბალტიისპირეთის ქვეყნების საქციელსაც დაუევირდეთ, რა დიდი ვანსხვავებაა. იქ პარტიულები, მთავრობა, არაფორმალური ოჯახები და ხალხი ერთი პირით ლაპარაკობს, საკუთარ კანონთა გამომუშავებით იბრძვიან. ჩვენ კი თითქოს სამოქალაქო ომისათვის ვემზადებით და არა შინაური შერიგებისა და გაერთიანებისათვის.

საქართველოს ორ სამტრო ბანაკად ვაყოფამ გადაუტენა სერხემალი თერგდალეულთა მოღვაწეობით მიღწეულ ეროვნულ აღორძინებას – როცა მესამე დასმა (სწორედ ასი წლის წინედ) ქართულ თავადაზნაურობასთან ბრძოლა დაისაბა თავის უპირველეს მიზნად, რითაც პრაქტიკულად მაშინდელ ქართულ ინტელიგენციას ხალხი მოამორა. ნუთუ მაშინდელი საბედისწერო შეცდომა უნდა ვავიმოროთ.

ქართული საზოგადოება, კარჩაეტილად ცხოვრებისა გამო, ბერ რამეში ცდება ჩვენი მდგომარეობის შეფასებაში. ერთი ასეთი შეცდომათაგანია, როცა ვგვონია, რომ ვანათლებით მოწინავე ქვეყნებს ვავუტოლოდით. ვანათლებულთა რიცხვით ვამაყოთ, ხარისხი კი ნაკლებად ვევაინტერესებს. საკითხი რომ ვავამიშვლოთ, აი რა სურათია: ჩვენი უმაღლესი სასწავლებლები რუსეთისაზე უფრო დაპალბარისხოვანია, რუსეთისა კი თავის მხრივ, ბევრად ჩამორჩება დასავლეთისას. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ მომავალ ქართულ სახელმწიფოს მხოლოდ "წუნდებულ" კადრები-ღა ჰყავს – ვანსაკუთრებით ეკონომიკასა და წარმოებაში. ეს ჩამორჩენილობა საშინელ პრობლემებს შეგვიქმნის თუ ერთ დღეს ჩვენი თავის ამარა დავრჩებით. იმ ეკონომოსტებისა და ტექნიკოსების მეშვეობით რაც ჩვენ დღეს ვავაყვ, ცხოვრების იმ დონესაც ვერ შევიწარმუნებთ, რომელიცა ვვაქვს, წინსვლა ხომ სრულიად გამორიცხულია.

დღეს ჩვენს რესპუბლიკას უფლებრივი და მატერიალური საშუალება აქვს ან სულ მალე ექნება ამ საქმის გამოსწორებისა. ახლავე უნდა ვიზრუნოთ და შერჩეული სტუდენტები და დიპლომებიანებიც დასავლურ მაღალი რეპუტაციის სასწავლებლებში ვავავ წავიწყოთ.

დრო კიდევ არის. იქნებ კარგიც იყოს, რომ დრო კიდევ არის, მაგრამ ეს იმ შემთხვევაში თუ დროს გამოვიყენებთ.

სხვა განსაკუთრებულ საქმეთა ჩამოთვლაც შეიძლება. მაგრამ მათ შესახებ ჩვენშიაც საკმაოდ იწერება, საქმეს კი ჯერჯერობით პირი არ უჩანს. არც ჩვენი ინტელიგენციის გონიერ წარმომადგენელთა ბრძნული დარიგება არ ესმით საკმაოდ მათ, ვისაც უნდა ესმოდეს. ხალხი სხვა ციებ-ცხელებით არის შეპყრობილი. გულუბრყვილო ერთუზიანსტებს ჰგონიათ – საქმეს მერე გაავაყუთებთო, ახლა კი თავისუფლების მოპოვების დღე დადგაო. ოცნება უფრო ადვილია, ვიდრე საოცნებოს განხორციელება.

თავისუფლება, როგორც ფილოსოფიურ-მორალური ცნება ერთი რამ არის, ხოლო როგორც ყოფიერება სულ სხვა რამეა. ზოგს იგი ისე აქვს, რომ არც კი იცის (მაგალითად ამაზონის ტყეებში გაბნეულ პაწაწინა ტომებს, რომლებსაც დრო და დრო პოულობენ). ცივილიზებულ ხალხთა, ერთა და სახელმწიფოთათვის კი, თავისუფლება, პირობითი, სხვადასხვახარისხოვანი და სხვადასხვა საჭიროების ან გამოყენების საგანია, სხვადასხვა გეოგრაფიის, ეკონომიკის, ისტორიის და კულტურული განვითარების დონეთა მიხედვით. იქ, სადაც თავისუფლებით სარგებლობას დაბრკოლებები ელობება, მისი მოპოვება თუ შენარჩუნება იმავე კანონებს ემორჩილება, როგორც უმარტივესი მეურნეობა: ხენა, თესვა, ლეწვა, ჭირნახულის დაბინავება, მისი ხარჯვის დაგეგმვა, თესლის შემონახვა და ყოველივე ამის დაცვა ყველა ჯურის სამშრომლისაგან და სხვა... ვინც ამ ყოველი ადამიანის მიერ ცნობილ კანონს ივიწყებს და თავისი მოქმედების საფუძვლად არ დაიდებს, იგი თავისუფლებას ჰკარგავს ან ვერ დაიბრუნებს, თუ ადრე ჰქონდა და დაკარგა.

ფილოსოფია ამბობს: ყოველი ერთი თავისუფლების ღირსიაო, ცხოვრება კი ზემოთ ნახსენებ კანონის არმიმდევრებს თავისუფლებას ართმევს და მათ შესახებ ამბობენ საშინელ სიტყვას: თავისუფლების ღირსი არ არისო.

ჩვენ მხოლოდ ორი შესაძლებლობა გვაქვს. პირველი: გაფყვეთ გარდაქმნის ("პერესტროიკის") პროცესს. თავი ისე დაეჭიროთ, თითქო მისი მთლიანად გვეჯეროდეს და რუსებს შიში გაუქროთ, რომ ასე თუ ისე ჩვენ რუსსთთან ყოფნა არა გვწამს.

მეორე შესაძლებლობა იქნება – განავარძოთ წინააღმდეგობა და ობსტრუქცია, რაც ნამდვილი სიგაფე იქნება.

ქართველები, ჩვენი მოუთმენლობისა გამო, იმდენად ვიზიბლებით ადვილი და მოკლე გზის არჩევით, რომ თავსაც არ ვიწუხებთ ანალიზი გავეუკეთოთ ჩვენს მოქმედებას, რასაც ჩვენს ისტორიაში მრავალი მარცხი და ტკივილი მოუტანია ქვეყნისთვის.

დღესაც იგივე გრძელდება, მდგომარეობა კი საბოლოო კატასტროფას გვიქადის თუ გონზე არ მოვედით. საქართველო არასოდეს ასე უძლური, დამცირებული და თავდაცვის უნარს მოკლებული არ ყოფილა თავის ისტორიაში. არასოდეს იგი თავის მეზობლებთან პროპორციულად ასე მცირერიცხოვანი არ ყოფილა. ყოველი ახალი მცდარი ნაბიჯი ახალი დასუსტების გამომწვევია. მხოლოდ დიდი სიფრთხილე, გონიერების მოხმობა და სერიოზულად მოფიქრებული პოლიტიკის მიღება გადაგვარჩნის. ჩვენ კი ისეთივენი ვრჩებით, როგორნიც ვიყავით. შევივნოთ, რომ ჩვენს ხასიათში მრავალი საშიში თვისება გვაქვს, რომელთა დანახვის დრო საშურია.

ცივი და ლაკონიური, თითქმის მკვახვე სტილით დაწერილ ამ წერილის ოთხმოცდასამი წლის ავტორს შეეძლო, ეს წერილი სხვა სტილით და უფრო დალაგებულადაც დაეწერა. მაგრამ დამალა ევზომ უზომო და უდროო პოეტიზმმა და არტისტიზმმა. დამალა ცქერამ იმისა, თუ როგორ იღებს ჩემი ქვეყანა სახეს ერთი დიდი თეატრისა, რომლის სცენაზეც შერეკილები რეჟისორობენ დადგმას საქართველოს ტრაგედიისა. დამალა და ნაღვლიანი სასოწარკვეთის გამომწვევია, რომ ილიას "აღდგომა" მხოლოდ გულში და არა გონებაში ხდება იმ ახალგაზრდობისა, რომელსაც პატრიოტიზმის ნაკლებობას ვერ უქსაყვედურებთ. გარნა თეატრალური და სპექტაკლური იერილა რჩება ილიას თაყვანებისა – როცა არაერთი ცდას ადგილი არა აქვს ილიას სწავლის შეგნებისა და მისი მეთოდის მიზაძვისა თანამედროვე ახალგაზრდობის უმრავლესობაში.

ალარც ტირილი ძალბის. მთელი ჩემი, ან უკეთ სანგრძლივი ცხოვრების განმავლობაში, ჩემი სამშობლოს უხედურების ცქერამ ტირილის უნარიც წამართვა. ჩემს პასაქს მიღწეულს უკვე იმედის შენარჩუნების საფუძველიც არა მაქვს სამშობლოს თავისუფლების ხილვისა. მაგრამ თვით სასიკვდილო სარეცელზე მწოლსაც ღმრთისა იმედი მექნება – რომ ღმერთი,

ვიზედაც ამბობენ – ვიყების მფარველიაო, კვლავ გადავარჩენს, კვლავ გვიშველის, მოუხედავად ქართველთა მიერ მრავალგზის გამეორებულ თვითმკვლელობის ცდისა. იმედი გამეყება, რომ იგი კვლავ გადაარჩენს საქართველოს, ვით მრავალჯერ გადაურჩენია.

გამომცემლები	3
წინათქმა	4
შესავალი	6
I. ბავშვობისა და ყრმობის წლები	8
ძველესაქცილი ქვეთარაძესი	22
"შეხვედრები იმდროინდელი საქართველოს (ესობილ პიროვნებებთან	24
დიდ ომთან დაკავშირებული ორი მოვასება	29
ძველი სესაქი რევოლუციამდელ ხანაში	32
სკოლა	36
გიმნაზიაში	51
ავისტოს აჯაყება	61
თამარ დადიანის სიკვდილსედ	63
II. უცხოეთისაქან	65
გრენობლი	78
სოშო და ვალესტინე	81
პარისი	82
გერმანია	88
III. მეორე მსოფლიო ომი	90
ტყვეთა ბასაქში	103
მგზავრობა კავკასიისკეს	114
მუშაობა შტაბში	130
იტალიაში	139
IV. ომის შემდეგ	154
მუშაობა ინდოეთის საელჩოში	154
"ბერგმანის" მოკლე ისტორია	163
ლეიტენანტი "მუტტი"	173
რამდენიმე კომოდი ჩემი ტაქსისე მუშაობის პერიოდისდას.	176
ომის შემდგომი ხანა საფრანგეთში	180
ეპილოგის სახაცლოდ	182

ტირაჟი 300;

შკევეთა №93

საწარმოო-საგამომცემლო გაერთიანება
„მიტნიერება“
თბილისი, 380060, დ.გამრეკელის 19